नाम प्रकरणम् ।

शूद्रक नृपतिवरेण विरचितम् ।

वि, ए, उपाधिधारिणा
श्रीजीवानन्द विद्यासागर भट्टाचार्य्येण
विरचितया टीकया समेतम् ।

तेनैव प्रकाशितम् ।

कलिकाता राजधान्याम् ।
सरस्वती यन्त्रे
मुद्रितम् ।

१८८१

প্রিণ্টর—শ্রীক্ষেত্রমোহন মুখোপাধ্যায়
২০ নম্বর ঝামাপুকুর লেন।

प्रथमोऽङ्कः ।

—•—

नान्दी (क) ।

पर्यङ्कप्रन्थिबन्धद्विगुणितभुजगाश्लेषसंवीतजानो-
रन्तःप्राणावरोधव्युपरतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रियस्य ।
आत्मन्यात्मानमेव व्यपगतकरणं पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या
ब्रह्मीर्वः पातु शून्येक्षणघटितलयब्रह्मलग्नः समाधिः ॥१॥

(क) नन्द्यतीति नान्दी शुभशंसनेन लोकानामानन्दजननात् । तदुक्तम् "आशीर्वचनसंयुक्ता नित्यं यस्मात् प्रयुज्यते । देवद्विजनृपादीनां तस्मान्नान्दीति संज्ञिता ॥" इति । सा चात्र अष्टपदा, "पदैर्युक्ता द्वादशभिरष्टाभिर्वा पदैरपि" इति वचनात् ।

(१) निर्विघ्नेन प्रारिप्सितपरिसमाप्तये ब्रह्मानुसमाधिरूपेणात्मनमाचरति पर्यङ्केति । पर्यङ्कस्य आसनविशेषस्य ग्रन्थिः बन्धनं रचनमित्यर्थः तस्य बन्धः तस्मै द्विगुणितः द्वाभ्यां गुणितः द्विरावृत्त इत्यर्थः यो भुजगः सर्पः तस्य आश्लेषेण वेष्टनेन संवीतौ संवृतौ जानू यस्य तथोक्तस्य, अन्तः अभ्यन्तरे प्राणानां शरीरस्थवायूनाम् अवरोधेन निरोधेन व्युपरतं विशेषेण निवृत्तं सकलं ज्ञानं बाह्यवस्त्ववबोधः यस्य सः अत एव रुद्धानि विषयेभ्यः संयतानि इन्द्रियाणि येन तादृशस्य कुम्भकेन इन्द्रियनिग्रहेण च बाह्यज्ञानरहितस्य तत्त्वदृष्ट्या सम्यग्दर्शनेन ब्रह्मदर्शनेन वा "तत्त्वं ब्रह्मणि याथार्थ्ये" इत्यमरः, आत्मनि स्वस्मिन्

राजानं वीक्ष्य पुत्रं परमसमुदयेनाश्वमेधेन चेष्ट्वा
लब्ध्वा चायुः शताब्दं दशदिनसहितं शूद्रकोऽग्निं प्रविष्टः ॥४
अपिच,
समरव्यसनी प्रमादशून्यः ककुदं वेदविदां तपोधनश्च।
परवारणबाहुयुद्धलुब्धः क्षितिपालः किल शूद्रको बभूव ॥५॥

(४) ऋग्वेदमिति। शूद्रकः ऋग्वेदं सामवेदं गणितमङ्कशास्त्रं कलां चतुःषष्टिप्रकारां नृत्यगीतादिरूपां कामविद्यां तथा वैशिकीं वैश्यजातिसम्बन्धिनीं हस्तिशिक्षां हस्तिपालनादिकौशलं ज्ञात्वा, गर्व-प्रमादात् शिवानुग्रहात् व्यपगतं तिमिरं व्यपगतं तिमिरम् अज्ञानरूप-मन्धकारं रोगविशेषो वा याभ्यां तादृशे चक्षुषी च उपलभ्य ज्ञानचक्षुषी रोगमुक्ते वा चक्षुषी प्राप्य इत्यर्थः, पुत्रं राजानं वीक्ष्य दृष्ट्वा पुत्रं राजानं कृत्वा इत्यर्थः, परमसमुदयेन परमः समुदयः समृद्धिः यस्मात् अथवा परमः महान् समुदयः समुदयोगः यस्य किंवा समुदयः समृद्धिः यस्य तादृशेन अश्वमेधेन इष्ट्वा तथा दशदिनसहितं शताब्दं दशदिनाधिक-शतवत्सरपरिमितम् आयुः जीवनकालं लब्ध्वा तावत्कालं जीवित्वा इत्यर्थः अग्निं प्रविष्टः प्राणांस्त्यक्तवानित्यर्थः। खण्डराट्तम्।

(५) पुनश्च शूद्रकं विशेषयति समरव्यसनीति। यः शूद्रकः समर-व्यसनी युद्धासक्तः सततसंग्रामपटुः प्रमादशून्यः अवहितः अवधानवानि-त्यर्थः "प्रमादोऽनवधानता" इत्यमरः, वेदविदां ककुदं श्रेष्ठः "ककुदं श्रेष्ठे वृषाणे" इत्यमरः, तपोधनः तपोनिष्ठः परवारणबाहुयुद्धलुब्धः परेषां वारणैः क्षत्रियैः सह बाहुयुद्धे लुब्धः लग्नबाहुयुद्ध इत्यर्थः परे शत्रव एव वारणाः तैः सह इति वार्थः अथवा परवारणौ शत्रु-जयिनौ यौ बाहू ताभ्यां युद्धे लुब्धः बाहुयुद्धप्रिय इत्यर्थः तथा क्षिति-पालः भूपतिश्च बभूव आसीत् किलेति प्रसिद्धौ।

अस्याश्च तत्कृतौ,

अवन्तिपुर्यां द्विजसार्थवाहो युवा दरिद्रः किल चारुदत्तः ।
गुणानुरक्ता गणिका च यस्य वसन्तशोभेव वसन्तसेना ॥६॥
तयोरिदं सत्सुरतोत्सवाश्रयं, नयप्रचारं, व्यवहारदुष्टताम् ।
खलस्वभावं भवितव्यतां तथा चकार सर्वं किल शूद्रको नृपः॥७

परिक्रम्यावलोक्य च । अये शून्येयमस्मत्सङ्गीतशाला । क्व नु गताः कुशीलवा (च) भविष्यन्ति ? विचिन्त्य । आं ज्ञातम् ।

(६) अवन्तिपुर्यामिति अवन्तिपुर्याम् उज्जयिन्यां द्विजसार्थवाहः द्विजेषु सार्थवाहः व्यवसायी दरिद्रः निर्धनः चारुदत्त इति प्रसिद्धः युवा आसीदिति शेषः, वसन्तशोभा इव वासन्ती श्रीरिव वसन्तसेना नाम कान्ता गणिका वेश्या "वारस्त्री गणिका वेश्या" इत्यमरः, यस्य चारुदत्तस्य गुणानुरक्ता गुणैः दयादाक्षिण्यादिभिः अनुरक्ता अनुरागिणी जातेति शेषः । उत्प्रेक्षालङ्कारः । उपेन्द्रवज्राछन्दः "उपेन्द्रवज्रा प्रथमे लघौ सा" इति लक्षणात् ।

(७) तयोरिति । इदं प्रकरणं तयोः चारुदत्तवसन्तसेनयोः सत्सुरतोत्सवाश्रयं ननु उत्तमः यः सुरतोत्सवः स एव आश्रयः अवलम्बनं यस्य तत्, शूद्रको नृपः यत्नेति पदमध्याहार्यं, नयप्रचारं नयस्य नीत्याः प्रचारं गतिं व्यवहारदुष्टतां दुष्टव्यवहारम् अथवा व्यवहारो अष्टादशविधानि विवादपदानि तेषां तेषु वा दुष्टतां, खलस्वभावं दुर्जनचरित्रं तथा भवितव्यताम् अवश्यम्भाविनीं नियतिम् एतत् सर्वं चकार प्रणिनाय किलेति प्रसिद्धौ । वंशस्थविलं वृत्तं "वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जरौ" इति लक्षणात् ।

(च) कुशीलवाः नाट्यप्रयोक्तारः "नटाश्चारणाश्च कुशीलवाः" इत्यमरः ।

शून्यमपुत्रस्य गृहं, चिरशून्यं नास्ति यस्य सचिवत्वम् ।
मूर्खस्य दिशः शून्याः, सर्वं शून्यं दरिद्रस्य ॥ ८ ॥

कृतश्च सङ्गीतकं मया। अनेन चिरसङ्गीतोपासनेन ग्रीष्मसमये प्रचण्डदिनकरकिरणोच्छुष्कपुष्करबीजमिव प्रचलिततारकं क्षुधा ममाक्षिणी खटखटायेते (छ)। तद् यावद् गृहिणीमाहूय पृच्छामि, अस्ति किञ्चित् प्रातराशो (ज) न

(८) शून्यमिति। अपुत्रस्य पुत्रहीनस्य गृहं शून्यं, यस्य सचिवत्वं नास्ति तस्य च गृहं चिरशून्यं चिराय शून्यं न कदापि सुखकरमित्यर्थः, मूर्खस्य दिशः सर्वा एवेति शेषः शून्याः यत्र यत्र स गच्छति तत्रैव विफलाशः प्रतिनिवर्त्तत इत्यर्थः। दरिद्रस्य निर्धनस्य सर्वं शून्यं न किमपि तस्यायत्तमिति भावः, मम तु निर्धनतया कुत्रोऽवधानासनायत्ततया यदेच्छयाचरितेति त्वां ज्ञातमित्यस्याभिप्रायः। आर्याछन्दः "यस्याः पादे प्रथमे द्वादशमात्रास्तथा तृतीयेऽपि। अष्टादश द्वितीये पञ्चदश चतुर्थके सार्या॥" इति लक्षणात्।

(छ) चिरसङ्गीतोपासनेन चिरं सङ्गीतस्य उपासनेन सेवनेन तज्जनितपरिश्रमेणेत्यर्थः। प्रचण्डदिनकरकिरणोच्छुष्कपुष्करबीजमिव प्रचण्डाः तीक्ष्णा ये दिनकरकिरणाः सूर्यरश्मयः तैः उच्छुष्कम् उत्कर्षेण शुष्कं पुष्करस्य बीजमिव प्रचलिते तारके ययोः ताहशे "तारकाक्षः कनीनिका" इत्यमरः, मम अक्षिणी क्षुधा बुभुक्षया खटखटायेते खटखटेति अव्यक्तशब्दं कुर्यातं क्षुधार्त्तस्य भोजनालाभे चक्षुषोः सरसत्वापायात् शिथिलयोश्चञ्चलतारकत्वेन तादृशशब्दस्य सम्भावनादुत्प्रेक्षालङ्कारो ध्वन्यते, स पुष्करबीजमिवेति उपमालङ्कारेणातितया समधिकं हृदयग्राहीति बोध्यम्।

(ज) प्रातराशः प्रातः अश्यते इति प्रातराशः प्रातर्भोज्यः प्रातःकालभोजनीय इत्यर्थः। किञ्चित् किमिति प्रश्नार्थमव्ययम्।

वेति। एषोऽस्मि, भोः कार्यवशात् प्रयोगवशाच्च (झ) प्राकृत-भाषी संवृत्तः। अविद अविद (ञ) भो! चिरसंगीदोवासणेण सुक्खपोक्खरणालाइं बिअ मे बुभुक्खाए मिलाणाइं अङ्गाइं, ता जाव गेहं गदुअ आणामि, अत्थि किंपि कुटुम्बिणीए उववादिदं (ट) ण वेत्ति। परिक्रम्यावलोक्य च। एदं तं अम्हाणं गेहं, ता पविसामि। प्रविश्यावलोक्य च। हीमाणहे! किं णु क्खु अम्हाणं गेहे अवरं बिअ संविहाणअं वट्टदि। आआमितण्डुलोदअप्पवाहा रच्छा, लोहकड़ाहपरिवत्तणकसणसारा किदविसेसआ बिअ जुअदी अहिअदरं सोहदि भूमी। मिणिद्वेण गन्धेण उद्दीवन्ती बिअ अहिअं बाधेदि मं बुभुक्खा। ता किं पुव्वविढत्तं णिहाणं उववसं भवे? आदु, अहं जेव बुभुक्खादो ओदणमअं जोअलीअं पेक्खामि। णत्थि किल पादरासी अम्हाणं गेहे। पाणाच्चअं बाधेदि मं बुभुक्खा। इध सव्वं एवं बिअ संविहाणअं वट्टदि। एक्का बलअं पीसेदि, अवरा सुमणाइं गुम्फेदि।

(झ) कार्यवशात् प्रयोजनवशात् प्रयोजनञ्च स्त्रिया सह संलापः "स्त्रीषु नाप्राकृतं वदेत्" इति शास्त्रादिति भावः। एवमन्यत्रापि कार्यवशात् भाषाव्यतिक्रमः उत्तरत्र बोध्यः "कार्यतश्चोत्तमादीनां कार्यो भाषाव्यतिक्रमः" इति वचनात्। प्रयोगवशात् काठिन्यादिविरहेण सुखप्रयोगयोग्यत्वादित्यर्थः।

(ञ) अविदशब्दोऽत्र खेदद्योतकोऽव्ययः।

(ट) कुटुम्बिन्या गृहिण्या "दारः स्यात् तु कुटुम्बिनी" इत्यमरः। उपपादितं प्रस्तुतम्।

विचिन्त्य । किं खेदं ? भोदु, कुटुम्बिणिं सहाविअ (ठ) परमत्थं जाणिस्सं । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । अज्जे ! इदो दाव (१) ।

(१) आवर्तते (कष्टं कष्टम्) चिरसङ्गीतापायेन शुष्कपुष्करनाडीव मे बुभुक्षया स्नायूनि शुष्यन्ति, तद् यावत् गृहं गत्वा जानामि, अस्ति नास्ति वा गृहिण्या उपपादितं न वेति । इदं तदस्माकं गृहं, तत् प्रविशामि । आश्चर्यम् ! किं नु खलु अस्माकं गृहे अपरमिव संविधानकं वर्तते । आयामितगण्डलोडकप्रवाहा रथ्या, लौहकटाहपरिवर्तनलक्षणसारा कृतविशेषका इव युवतो अधिकतरं शोभते भूमिः । स्निग्धेन गन्धेन उद्घाट्यमानेव घ्राणं बाधते मां बुभुक्षा । तत् किं पूर्वविहितं निधानम् उपपन्नं भवेत् ? अथवा, अहमेव बुभुक्षातः ओदनमयं जीवलोकं पश्ये । नास्ति किल मातराशोऽस्माकं गृहे । प्राणात्ययं बाधते मां बुभुक्षा । इह पूर्वं नवमिव संविधानकं वर्त्तते । एका वस्त्रं पिनष्टि, अपरा सुमनसो गुम्फति । किं नु इदम् ? भवतु, कुटुम्बिनीं शब्दाप्य परमार्थं ज्ञास्यामि । आर्ये ! इतस्तावत् ।

(ठ) क्षीयमाणेन इति विशाखदत्तकृतमव्ययम् । संविधानकं संयुक्तयोगः आयोजनमित्यर्थः । आयामितगण्डलोडकप्रवाहा आयामिनः दीर्घाः तण्डुलोदकानां धौततण्डुलजलानां प्रवाहाः प्रसाराः यस्यां तादृशी । लौहकटाहपरिवर्त्तनलक्षणसारा लौहकटाहस्य परिवर्त्तनेन घर्षणेन लक्षणा सारा शबला च कृष्णवर्णमिश्रितेत्यर्थः । कृतविशेषका कृतं विशेषयति अन्येभ्यः पृथक् करोति शोभयतीति वा विशेषकं तिलकं यया तिलकालङ्कृतेत्यर्थः । पूर्वविहितं पूर्वैः पुरुषैः विहितं संस्थितं निधानं निधीयते इति निधानं निधिः भूगर्भनिहितधनम् उपपन्नं लब्धं तथात्वे उत्पन्नमेव इति भावः । प्राणात्ययं प्राणानां अत्ययः नाशः यत्रेति क्रियाविशेषणम् । एका काचित् स्त्री । वस्त्रं कुरिराटिकम् । सुमनसः पुष्पाणि गुम्फति ग्रथ्नाति मालां रचयतीत्यर्थः । शब्दाप्य आह्वय ।

नटी प्रविश्य । अज्ज ! इअम्हि (२) ।

सूत्र । अज्जे ! साअदं दे ? (३) ।

नटी । आणवेदु अज्जो, को णिओओ अणुचिट्ठीअदु त्ति (४) ।

सूत्र । अज्जे ! चिरसङ्गीदोवासणेण । इत्यादि पठित्वा । अत्थि किं पि अम्हाणं गेहे असिदव्वं (ड) ण वेत्ति ? (५) ।

नटी । अज्ज ! सव्वं अत्थि (६) ।

सूत्र । किं किं अत्थि ? (७) ।

नटी । तं जधा । गुड़ोदणं घिअं दहिं तण्डुलाइं, अज्जेण अत्तव्वं रसायणं (ढ) सव्वं अत्थि त्ति । एव्वं दे देवा आसासेदु (८) ।

(२) आर्ये ! इयमस्मि ।

(३) आर्ये ! स्वागतं ते ?

(४) आज्ञापयतु आर्यः, को नियोगोऽनुष्ठीयतामिति ।

(५) चिरसङ्गीतोपासनेन । अस्ति किमपि अस्माकं गेहे अशितव्यं न वेति ।

(६) आर्ये ! सर्वमस्ति ।

(७) किं किमस्ति ?

(८) तद् यथा । गुड़ौदनं घृतं दधि तण्डुलाः, आर्येण अत्तव्यं रसायनं सर्वमस्तीति । एवं ते देवा आशंसन्तु ।

(ड) अशितव्यं खाद्यम् ।

(ढ) गुड़ौदनं गुड़मिश्रितमन्नं पायसं वा । रसायनं रसस्य अयनम् आश्रयभूतं सरसमित्यर्थः । अत्तव्यं भोक्तव्यम् ।

स्तन। किं अम्हाणं गेहे सव्वं अत्थि, आदु, परिहसिस्सं ? (९)।

नटी। स्वगतम्। परिहसिस्सं दाव। प्रकाशम्। अज्ज! अत्थि आवणे (१०)।

स्तन। सक्रोधम्। आः अणज्जे! एव्वं दे आसा छिज्जिस्सदि, अभावं अ गमिस्ससि. जं दाणिं अहं वरणडलम्बु ओ विअ (ण दूरं उक्खिविअ पाडिदो (११)।

नटी। मरिसेदु मरिसेदु अज्जो। परिहासो क्खु मए किदो (१२)।

स्तन। ता किं उण इदं णवं विअ संविहाणअं वट्टदि ? एक्का वण्णअं पीसेदि, अवरा सुमणाओ गुम्फेदि, इअं अ पञ्चवण्णकुसुमोवहारसोहिदा भूमी (१३)।

(९) किमस्माकं गेहे सर्वमस्ति, अथवा परिहसिष्यसि

(१०) परिहसिष्यामि तावत्। आर्य! अस्त्यापणे।

(११) आः अनार्ये! एवं ते आशा छेत्स्यति, अभावञ्च गमिष्यसि, यदिदानीमहं वरणडलम्बुक इव दूरमुत्क्षिप्य पातितः।

(१२) मृष्यतु मृष्यतार्यः। परिहासः खलु मया कृतः।

(१३) तत् किं पुनरिदं नवमिव संविधानकं वर्त्तते ? एका वर्णकं पिनष्टि, अपरा सुमनसो गुम्फति, इयञ्च पञ्चवर्णकुसुमोपहारशोभिता भूमिः।

(ण) आशा छेत्स्यति आशाभङ्गो भविष्यतीत्यर्थः। अभावं अट गमिष्यसि प्राप्स्यसि। वरणडलम्बुक इव कोद्रविव।

नटी । अज्ज उववासो गहिदो (१४) ।

स्थव । किं णामधेओ अअं उववासो ? (१५) ।

नटी । अहिरूववदी णाम (त) (१६) ।

स्थव । अज्जे ! इहलोइओ, आदु पारलोइओ ?(१७) ।

नटी । अज्ज ! पारलोइओ (१८) ।

स्थव । वरोरुम् । पेक्खन्तु पेक्खन्तु अज्जमिस्सा । मम-कैरकेण भत्तपरिव्वएण (थ) पारलोइओ भत्ता अस्सेसी-अदि (१९) ।

नटी । अज्ज ! पसीद पसीद । तुमं च्चेव मम जम्मन्त-रेवि भत्ता भविस्ससि त्ति उववसिदम्हि (२०) ।

स्थव । अध अअं उववासो केण उवदिट्ठो ? (२१) ।

(१४) अद्य उपवासो गृहीतः ।

(१५) किंनामधेयोऽयमुपवासः ?

(१६) अभिरूपपतिर्नाम ।

(१७) आर्ये ! इहलौकिकः, अथवा पारलौकिकः ?

(१८) आर्य ! पारलौकिकः ।

(१९) प्रेक्षन्तां प्रेक्षन्ताम् आर्यामिश्राः । मदीयेन भक्तपरिव्ययेन पारलौकिको भर्त्ता अन्विष्यते ।

(२०) आर्य ! प्रसीद प्रसीद । त्वमेव मम जन्मान्तरेऽपि भर्त्ता भविष्यसि इत्युपोषितास्मि ।

(२१) अथ अयमुपवासः केनोपदिष्टः ?

(त) अभिरूपपतिः अभिरूपः मनोहरः पतिः येन, उपवासस्य फलं मनोहरपतित्वाम इति भावः ।

(थ) भक्तपरिव्ययेन भक्तस्य अन्नस्य परिव्ययः वितरणं तेन ।

उपनेपथ्ये। भो! जं दाणिं पढमं जेव पच्चादिट्ठोसि, ता को दाणिं दे णिव्वन्धो पदे पदे सं अनुसन्धिदुं (२२)(प)

चेट। पच्चादिट्ठोम्हि एदिणा। भोदु, अन्नं बम्हणं उवणिमन्तेमि (२३)। इति निष्क्रान्तः। आसुखम् (फ)।

प्रविश्य प्रावारकृत्तो (ब) मैत्रेयः। अन्नं बम्हणं। इति पूर्वोक्तं पठित्वा। अथवा, मए मित्तेएण परस्स आमन्तणआइं भक्खिदव्वाइं। हा अवत्थे! तुलीअसि। जो दाणिं अहं तत्तभवदो चारुदत्तस्स रिद्धीए अहोरत्तं पेरन्तसिद्धेहिं उग्गारसुरहिगन्धेहिं मोदकेहिं जेव असिदो अब्भन्तरचदुस्सालअट्ठाए उवविट्ठो गन्धकसदपरिवुदो चित्तअरो विअ अङ्गुलोहिं छिविअ छिविअ अवणेमि। णअरचत्तरवुसहो विअ रोमन्थाअमाणो चिट्ठामि। सो दाणिं अहं तस्स दलिद्दाए जहिं तहिं चरिअ गेहपारावदो विअ आवासणिमित्तं

(२२) भो! यदिदानीं प्रथममेव प्रत्यादिष्टोऽसि, तत् कः इदानीं ते निर्बन्धः पदे पदे सामनुसन्धातुम्।

(२३) प्रत्यादिष्टोऽस्मि एतेन। भवतु, अन्यं ब्राह्मणमुपनिमन्त्रयामि।

(प) प्रत्यादिष्टः निराकृतः। निर्बन्धः अत्याग्रहः। पदे पदे पुनः पुनरित्यर्थः। अनुसन्धातुं निमन्त्रयितुमित्यर्थः।

(फ) आसुखं प्रस्तावना। तदुक्तं "नटो विदूषको वापि पारिपार्श्विक एव वा। सूत्रधारेण सहिताः संलापं यत्र कुर्वते। चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः। आसुखं तत् तु विज्ञेयं नाम्ना प्रस्तावनापि च॥" इति।

(ब) प्रावारकृत्तः करधृतोत्तरीयः "द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ" इत्यमरः।

इध आअच्छामि। एसो अ अज्जचारुदत्तस्स पिअवअस्सेण चन्दणउडेण जादीकुसुमवासिदो पाआरओ अणुप्पेसिदो सिद्धोकिददेवकज्जस्स अज्जचारुदत्तस्स उवणेदव्वो त्ति। ता जाव अज्जचारुदत्तं पेक्खामि। परिक्रम्यावलोक्य च। एसो चारुदत्तो सिद्धोकिददेवकज्जो गिहदेवदाणं बलिं (भ) करेन्तो इहो एव्व आअच्छदि (३४)।

(३४) अथवा, मया मैत्रेयेण परस्य आमन्त्रणकानि भणितव्यानि। हो अवस्थे! तूष्णयसि। यः इदानीमहं तत्रभवतः चारुदत्तस्य कृते अहोरात्रं प्रयत्नसिद्धैः उदार-सुरभिगन्धिभिर्मोदकैरेवाशितः अभ्यन्तरचतुःशालकद्वारे उपविष्टः गन्धर्वकायतपरिवृतः चित्रकर इव अङ्गुलीभिः स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा अपनयामि। नगरचत्वरदृष्टम इव रोमन्थायमानश्चिन्तयामि। य इदानीमहं तस्य दरिद्रतया यत्र तत्र चरित्वा गेहपारावत इवावासनिमित्तमागच्छामि। एष च आर्य चारुदत्तस्य प्रियवयस्येन चूर्णमुष्टिना जातीकुसुमवासितः प्रावारकोऽनुप्रेषितः सिद्धोकृतदेवकार्यस्य आर्यचारुदत्तस्योपनेतव्य इति। तद् यावत् आर्यं चारुदत्तं पश्यामि। एष चारुदत्तः सिद्धोकृतदेवकार्यः गृहदेवतानां बलिं कुर्वन्निव एवागच्छति।

(भ) आमन्त्रणकानि आमन्त्रणे निमन्त्रणे प्रस्तुतानि द्रव्याणि। अहह्रा सम्पत्त्या। तूष्णयसि तूष्णं करोषि तूष्णवत् स्तब्धं करोषि मामिति शेषः। अयितः तप्तः। गन्धर्वकायतपरिवृतः गन्धर्वकाया व्यञ्जनादिपात्राणां भृतैः परिवृतः, पश्चान्तरे वर्णपात्रभृतपरिवृतः। अपनयामि त्यजामि तत्पात्रमिति शेषः। नगरचत्वरदृष्टमः नगरात्कुलदृष्ट इव रोमन्थायमानः उद्गीर्य चर्वणशीलः। गेहपारावत इव गृहकपोत इव आवासनिमित्तं शयननिमित्तम् इह चारुदत्तगृहे इत्यर्थः। जातीकुसुमवासितः जातीकुसुमैः वासितः सुरभीकृतः। सिद्धोकृतदेवकार्यस्य सम्पादितदेवकार्यस्य। उपनेतव्यः दातव्यः। बलिं पूजां "बलिः पूजोपहारयोः" इत्यमरः।

दारिद्र्यादरणाद् वा मरणं मम रोचते न दारिद्र्यम्।
अल्पक्लेशं मरणं, दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम्॥ ११॥

विदू। भो वअस्स! अलं सन्तप्पिदेण। पणइअणसंकामिदविहवस्स सुरअणपीदसेसस्स विअ पडिवण्णदिअहस्स परिक्खओ वि दे अहिअदरं रमणीओ (३९)।

चारु। वयस्य! न ममार्थान् प्रति दैन्यम्। पश्य,

एतत् तु मां दहति, यद् गृहमस्मदीयं
क्षीणार्थमित्यतिथयः परिवर्जयन्ति।
संशुष्कसान्द्रमदलेखमिव भ्रमन्तः
कालात्यये मधुकराः करिणः कपोलम्॥ १२॥

विदू। भो वअस्स! एदे क्खु दासीए पुत्ता अत्थकल्ल-

---

(३९) भो वयस्य! अलं सन्तापितेन। प्रणयिजन-संक्रामित-विभवस्य सुरजनपीतशेषस्य प्रतिपन्नदिवसस्येव परिक्षयोऽपि ते अधिकतरं रमणीयः।

---

(११) दारिद्र्यादिति। दारिद्र्यात् वा मरणात् तयोर्मध्ये इत्यर्थः मम मरणं रोचते दारिद्र्यं न। यतः मरणम् अल्पक्लेशम् अल्पः मरणात् न्यूनः क्लेशः यत्र तत्, दारिद्र्यन्तु अनन्तकम् अनवरतं दुःखम्। आर्याछन्दसम्।

(१२) एतदिति। भ्रमन्तः मधुकराः कालात्यये मदस्रवसमयावसाने संशुष्काः सान्द्राः निबिडाः मदलेखाः मदस्रवरेखाः यस्मिन् तं करिणः हस्तिनः कपोलं गण्डमिव अतिथयः क्षीणार्थं धनहीनमिति हेतोः, अस्मदीयं गृहं परिवर्जयन्ति परित्यजन्तीति यत् एतत् तव अतिथिवर्जनं मां दहति। वसन्ततिलकं वृत्तम्।

वत्ता वरड़ाभीदा विअ गोवालदारआ अरण्णे जहिं जहिं ण खज्जन्ति (म) तहिं तहिं गच्छंति (४०)।

चारु। वयस्य!

सत्यं न मे विभवनाशकृतास्ति चिन्ता,
भाग्यक्रमेण हि धनानि भवन्ति यान्ति।
एतत् तु मां दहति, नष्टधनाश्रयस्य,
यत् सौहृदादपि जनाः शिथिलीभवन्ति ॥१३॥

अपिच,

(४०) एते खलु दास्याः पुत्रा अर्थकल्यवर्त्तां वरटाभीता इव गोपालदारका अरण्ये यत्र यत्र न खाद्यन्ते तत्र तत्र गच्छन्ति।

(म) दास्याः पुत्राः अर्थकल्यवर्त्तां अर्थरूपाः कल्यवर्त्तां कल्ये-प्रत्यूषे वर्त्तन्ते इति कल्यवर्त्तां क्षणस्थायिनः अर्था इत्यर्थः दास्याः पुत्रा इत्यनेन चैषाम् अतिहेयता सूचिता। वरटाभीताः वरटाश्चः दंशनकारिपतङ्गविशेषेभ्यः भीताः "गन्धोली वरटा द्वयोः" इत्यमरः। खाद्यन्ते भुज्यन्ते अन्यत्र दश्यन्ते। क्षपणानामेव धनवत्त्वमिति भावः।

(१३) सत्यमिति। मे मम विभवनाशकृता धनक्षयजनिता चिन्ता न अस्ति न विद्यते सत्यं, हि यतः धनानि भाग्यक्रमेण भवन्ति यान्ति च। किं तर्हीत्याह, जनाः नष्टधनाश्रयस्य नष्टः धनरूपः आश्रयः यस्य तादृशस्य क्षीणधनस्य इत्यर्थः सौहृदात् बन्धुभावादपि शिथिली-भवन्ति बन्धुभावमपि परित्यजन्तीति यत् एतत् तु मां दहति। वसन्त-तिलकं वृत्तम्।

दारिद्र्याद्धि भयमिति, श्रीपरिगतः प्रभ्रश्यते तेजसो,
निस्तेजाः परिभूयते, परिभवान्निर्वेदमापद्यते।
निर्विण्णः शुचमेति, शोकपिहितो बुद्ध्या परित्यज्यते,
निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्व्वापदामास्पदम् ॥१४॥

विदू। भो वयस्स! तं एव्व अत्थकल्लवत्तं सुमरिअ अलं सन्तप्पिदेण (४१)।

चार। वयस्य! दारिद्र्यं हि पुरुषस्य,
निवासश्चिन्तायाः, परपरिभवो, वैरमपरं,
जगुप्सा मित्राणां, स्वजनजनविद्वेषकरणम्।
वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति च कलत्रात् परिभवो,
दरिद्रस्य शोकाग्निर्न च दहति सन्तापयति च ॥१५॥

---

(४१) भो वयस्य! तमेव अर्थकल्यवर्त्तं स्मृत्वा अलं सन्तापितेन।

---

(१४) दारिद्र्यादिति। दारिद्र्यात् निर्धनत्वात् भियं लज्जाम् एति प्राप्नोति लोक इति शेषः, श्रीपरिगतः लक्ष्मीतः जनः तेजसः प्रभ्रश्यते प्रच्युतो भवति, निस्तेजाः तेजोरहितः परिभूयते तिरस्क्रियते लोकैरिति शेषः, परिभवात् अवमानात् निर्वेदं वैराग्यम् आपद्यते प्राप्नोति, निर्विण्णः निर्वेदयुक्तः सुखं शोकम् एति, शोकपिहितः शोकाक्रान्तः बुद्ध्या परित्यज्यते विहीयते, निर्बुद्धिः क्षयं नाशम् एति गच्छति, इति हेतोः अहो इति आश्चर्यद्योतकमव्ययं निर्धनता दारिद्र्यं सर्वापदां सर्वासाम् आपदाम् आस्पदं स्थानं दारिद्र्यात् सर्वा एवापदो भवन्तीत्यर्थः। आर्द्धर्चविक्रीडितं वृत्तम्।

(१५) निवास इति। चिन्तायाः निवासः आश्रयः, परेषां परिभवः तिरस्कारस्थानम्, अपरम् अन्यत् वैरं शत्रुभावः, मित्राणां बन्धूनां

तद् वयस्य ! कृतो मया गृहदेवताभ्यो बलिः । गच्छ त्वमपि चतुष्पथे मातृभ्यो बलिमुपहर (य) ।

विदू । ण गमिस्सं (४२) ।

चारु । किमर्थम् ?

विदू । जदो एव्वं पूइज्जन्ता वि देव्वा णं दे पसीदन्ति । ता को गुणो देवेसु अच्चिदेसु ? (४३) ।

चारु । वयस्य ! मा मैवम् । गृहस्थस्य नित्योऽयं (र) विधिः ।

तपसा मनसा वाग्भिः पूजिता बलिकर्मभिः ।
तुष्यन्ति ग्रसिनां नित्यं देवताः किं विचारितैः ॥ १६ ॥

(४२) न गमिष्यामि ।

(४३) यत एवं पूज्यमाना अपि देवता न ते प्रसीदन्ति । तत् को गुणो देवैरर्चितैः ?

लुगुप्सा घृणास्थानमित्यर्थः, तथा स्वजनानाम् आत्मीयजनानां जनानां साधारणानाञ्च विद्वेषकरणं विद्वेषहेतुः । दरिद्रस्य वनं गन्तुं बुद्धिर्भवति, कलत्रात् भार्यायाः अपि परिभवः तिरस्कारः भवति, किं बहुना, क्षुदिस्थः क्षुदयवह्निः शोकाग्निः न दहति, किन्तु सन्तापयति दरिद्रमिति शेषः । शिखरिणी वृत्तम् ।

(य) गृहदेवताभ्यः गृहाधिष्ठातृभ्यः देवेभ्यः । बलिः पूजा । मातृभ्यः ब्राह्मीत्यादिदेवताभ्यः । उपहर प्रदेहि ।

(र) नित्यः अवश्यकर्त्तव्यः यत्करणे प्रत्यवायोऽस्ति स नित्य इत्यर्थः ।

(१६) ग्रसिनां ग्राम्यजनानाम् । विचारितैः किं नाम विचारः कर्त्तव्य इत्यर्थः ।

तद्रक्ख, माढव्यो बलिमुपहर।

विदू। भो! ण गमिस्सं। अण्णो कोवि पेसीअदु। मम उण बम्हणस्स सव्वं व्वेव विपरीदं परिणमदि, आदंगदा विअ छाआ वामादो दक्खिणा दक्खिणादो वामा। अण्णं अ, एदस्सि पदोस-वेलाए इध राअमग्गे गणिआ विड़ा चेड़ा राअवल्लहा अ पुरिसा सञ्चरन्ति। ता मए अलुद्धस्स विअ कालसप्पस्स मूसिओ विअ अहिमुहावडिदो बज्झो दाणिं भविस्सं। तुमं इध उवविट्ठो किं करिस्ससि? (४४)।

चार। भवतु, तिष्ठ तावदहं समाधिं निर्वर्त्तयामि।

नेपथ्ये। तिष्ठ वसन्तसेने! तिष्ठ।

ततः प्रविशति विटशकारचेटैरनुगम्यमाना (ल) वसन्तसेना।

(४४) भो! न गमिष्यामि। अन्यः कोऽपि प्रयुज्यताम्। मम पुनर्ब्राह्मणस्य सर्वमेव विपरीतं परिणमति, आदर्शगता इव छाया वामतो दक्षिणा दक्षिणतो वामा। अन्यच्च, एतस्यां प्रदोषवेलायामिह राजमार्गे गणिका विटाश्चेटाश्च राजवल्लभाः पुरुषाः सञ्चरन्ति। तस्मात् मयाऽलुब्धस्येव कालसर्पस्य मूषिकः इव अभिमुखापतितो बध्य इदानीं भविष्यामि। त्वमिह उपविष्टः किं करिष्यसि?

(ल) विटः सुचतुरः भटूवंशीयः लम्पटः। तथाचोक्तं "सम्भोगक्षीणसम्पद् विटस्तु धूर्तः कलैकदेशज्ञः। वेशोपचारकुशलो वाग्मी मधुरोऽथ बहुमतो लोकस्य॥" इति। चेटः क्षीणजातीयः दासः। शकारः "भटमूर्खताभिमानी दुष्कृतकैतव्यसंयुक्तः। सोऽयमनुढ़ाभ्राता राज्ञः श्यालः शकार इत्युक्तः॥" इत्युक्तलक्षणः।

विटः । वसन्तसेने ! तिष्ठ तिष्ठ ।

किं त्वं भयेन परिवर्त्तितसौकुमार्य्या,
नृत्यप्रयोगविशदौ चरणौ क्षिपन्ती ।
उद्विग्नचञ्चल-कटाक्षविसृष्टदृष्टि-
र्व्याधानुसारचकिता हरिणीव यासि ॥ १७ ॥

शकारः । चिष्ठ वसन्तसेणिए ! चिष्ठ (४५) ।

किं यासि, धावसि, पलायसि, पस्खलन्ती,
वासु ! प्रसीद न मरिष्यसि, तिष्ठ तावत् ।
कामेन दह्यते खलु मे हृदयं तवस्थी,
अङ्गाररराशिपतितमिव मांसखण्डम् (४६) ॥ १८ ॥

---

(४५) तिष्ठ वसन्तसेनिके ! तिष्ठ ।

(४६) किं यासि, धावसि, पलायसे, प्रस्खलन्ती,
वासु ! प्रसीद न मरिष्यसि, तिष्ठ तावत् ।
कामेन दह्यते खलु मे हृदयं तपस्वि,
अङ्गाररराशिपतितमिव मांसखण्डम् ॥

(१७) किमिति । त्वं भयेन परिवर्त्तितं परित्यक्तं सौकुमार्य्यं गतिमार्दवं मन्दगमनमिति यावत् यया सा, नृत्यप्रयोगे नर्त्तनक्रियायां विशदौ निर्मलौ निर्दोषौ इत्यर्थः निर्दोषनर्त्तनक्रियाचतुरौ इति यावत् चरणौ क्षिपन्ती द्रुतं विन्यस्यन्ती, तथा उद्विग्नाः अत एव चञ्चलाः कटाक्षाः यस्मिन् तत् यथा तथा विसृष्टा दत्ता दृष्टिर्यया तादृशी सती, व्याधानुसारचकिता व्याधस्य अनुसारः पश्चात् धावनं तेन चकिता भीता हरिणीव किं कथं यासि गच्छसि ? वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(१८) किं यासीति । प्रस्खलन्ती वन्धुरभूमौ पदविक्षेपणादिति भावः । वासु बाले "बाला स्याद् वासुः" इत्यमरः । यासि, धावसि, पलायसे

भेटः। अज्जए! चिट्ठ चिट्ठ (४७)।

उत्त्रासिता गच्छसि अल्लिका मे
संपुर्णपुच्छा विअ गिम्हमोरी।
ओवग्गदो सामिअ भट्टके मे
वणे गडे कुक्कुडआवके व्व (४८)॥ १९॥

विटः। वसन्तसेने! तिष्ठ तिष्ठ।

किं यासि बालकदलीव विकम्पमाना,
रक्तांशुकं पवनलोलदशं वहन्ती।
रक्तोत्पलप्रकरकुड्मलमुत्सृजन्ती,
टङ्कैर्मनःशिलगुहेव विदार्यमाणा॥ २०॥

---

(४७) आर्यिके! तिष्ठ तिष्ठ।

(४८) उत्त्रासिता गच्छसि अल्लिका मे
संपूर्णपुच्छेव मयूरमयूरी।
अवग्रहगति स्वामी भट्टारको मम
वने गतः कुक्कुटशावक इव॥

इत्येतामेकार्थत्वं यौनरुक्तस्य शकारवचनात् न दोषावहम्। तदुक्तम् "अपार्थमक्रमं व्यर्थं पुनरुक्तं कृतोपमम्। लोकन्यायविरुद्धञ्च शकारवचनं विदुः॥" इति। एवमुत्तरत्रापि बोध्यम्।

(१९) उत्त्रासितेति। मे मम अल्लिका स्नेहा भगिनी स्नेहभगिनीवत् पूजार्हा त्वं सम्पूर्णपुच्छा पुच्छयोषिता मयूरमयूरीव उत्त्रासिता उद्वत्तत्रासा वस्त्रान्तत्रासा इत्यर्थः गच्छसि। वने गतः कुक्कुटशावक इव मे मम भट्टारकः राजा "भट्टारको त्वपे नाथवाचा देवे नरेश्वरे" इति मेदिनी, स्वामी प्रभुः शकारः अवग्रहगति त्वत्सकाशमागच्छतीत्यर्थः।

(२०) किमिति। टङ्कैः पाषाणदारणास्त्रैः "टङ्कः पाषाणदारणः"

शकारः। चिष्ठ वसन्तसेणिए ! चिष्ठ (४९)।

मम मअणमअङ्कं मन्महं वड्ढअन्ती
णिग्गि अ भवणके मे णिद्दअं पक्खिवन्ती।
पअलणि भअभीदा पक्खलन्ती खलन्ती
मम वअमत्तुजादा लावण्णशेव कुन्ती (५०) ॥२१॥

विटः। वसन्तसेने !

किं त्वं पदैर्मम पदानि विशेषयन्ती
व्यालीव यासि पतगेन्द्रभयाभिभूता।
वेगादहं प्रविसृतः पवनं निरुध्यां,
त्वन्निग्रहे तु वरगात्रि ! न मे प्रयत्नः ॥ २२ ॥

(४९) तिष्ठ वसन्तसेने ! तिष्ठ।

(५०) मम मदनमयूखं मन्मथं वर्द्धयन्ती
निर्गि च भवनके मे निर्दयं प्रक्षिपन्ती
प्रसरसि भयभीता प्रस्खलन्ती स्खलन्ती
मम वयमतृयाता रावण्यश्रेव कुन्ती ॥

इति कोषः। विदार्य्यमाणा मनःशिलानां रक्तवर्णधातुविशेषाणां गुडा एव रक्तोत्पलानां प्रकराः समूहाः तेषां कुड्मलं एकैकं सुवर्णलिखेति अध्याहार्य्यं उत्कुड्मलन्ती क्षिपन्ती, तथा पवनेन वोढा चञ्चला दशा अञ्चलभागो यत्र तत् यथा तथा रक्तांशुकं रक्तवसनं वहन्ती अत एव विकृष्यमाना वाडवकदलीव किं कथं यासि ? वसन्ततिलकं वृत्तम्।

(२१) मनेति। भवनके गृहाद्यां प्रसरसि गच्छसि। अन्यत् सर्वं पुनरुक्तत्वादिकं पूर्ववत् बोद्धव्यमिति।

(२२) किमिति। त्वं पदैः पादविक्षेपैः मम पदानि पादविक्षेपान्

प्रकारः । भावे भावे !

एआ णाअकमूसिआमक्कसिआ, मच्छासिआ, लासिआ,
णीणासा, कुलणासिआ, अवसिआ, कामस्स मच्छूसिआ ।
एआ वेअबहू, सुवेअणिलआ, वेआकूला, वेसिआ,
एदे अण्णआ दस णामआणि मआ जदाणि, अज्जावि मं णेच्छदि(५१)॥२३॥

---

(५१) एषा नायकमोषिकासक्तिका, मत्स्याशिका, लाशिका,
निर्नासा, कुलनाशिका, अवशिका, कामस्य मक्षूशिका ।
एषा वेगबधूः, सुवेगनिलया, वेगाकूला, वेशिका,
एतान्यस्या दश नामकानि मया ज्ञातानि, अद्यापि मां नेच्छति ॥

विशेषयन्ती मत्तोऽपि समधिकं पादविक्षेपं कुर्वती सती पवनेन्द्रात् गरुडात् यत् भयं तेन अभिभूता त्रस्ता व्याडीव भुजङ्गीव किं यासि ? हे वरगामि ! वरं गानं यस्याः सा तत्सम्बुद्धौ, सुन्दरि !, अहं वेगात् सवेगमाश्रित्य दूरार्थः यत्नः तस्मै, प्रविद्धतः चलितः सन् पवनं निरुन्ध्याम् अतिक्रमितुं शक्नुयां, तु किन्तु त्वत्समीपे तव निश्चले बलात्कारे मे मम प्रयत्नः अभिलाषः न, सुन्दरीं त्वां बलेन ग्रहीतुं नेच्छामीत्यर्थः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(२३) एषेति । नायकं बहुमूल्यं रत्नविशेषं क्षणतीति नायकमोषी तस्करः तस्य कामं क्षपयन्ती कथयतीति वेश्या, लम्पटः प्रायशः तस्करो भवति तस्य कामनाशिनीत्यर्थः "तस्कराः पशवो मूर्खाः सुखप्राप्तधनास्त्रियः । क्षिप्तिनष्टस्तुतिकामाद्या आर्षा प्रायेण वल्लभाः ॥" इति वचनात्, मत्स्याशिका मत्स्यभोजिनी मत्स्यप्रियेत्यर्थः, लाशिका नर्त्तनशीला, निर्नासा निश्चयेन नाशो ध्वंसो यस्याः सा ध्वंसकारिणीत्यर्थः, कुलनाशिका वंशनाशिनी वेश्यासङ्गानां पत्नीषु अनुरागाभावात् अजातपुत्रतया प्रायशः वंशविच्छित्तिर्भवतीति भावः, अवशिका अवशी-

विटः। प्रसरसि भयविक्लवा किमर्थं
प्रचलितकुण्डलघृष्टगण्डपार्श्वा।
विटजननखघट्टितेव वीथी,
जलधरगर्जितभीतसारसीव ॥ २४ ॥

अकारः। भणज्झणन्तबहुभूषणशब्दमिश्रं
किं द्रौपदी इव पलायसे रामभीता।
एष हरामि सहसेति यथा हनूमान्
विश्रावसोर्भगिनीमिव तां सुभद्राम् (५२) ॥ २५ ॥

---

(५२) भणज्झणन्तेति बहुभूषणशब्दमिश्रं
किं द्रौपदी इव पलायसे रामभीता।
एष हरामि सहसेति यथा हनूमान्
विश्रावसोर्भगिनीमिव तां सुभद्राम् ॥

भूता प्रचुरधनदानेनापि न कस्यापि वशवर्त्तिनी भवतीत्यर्थः, मङ्गूषिका मङ्गूषा एव मङ्गूषिका स्वार्थे णिकप्रत्ययः, पात्रविशेषः "मङ्गूषापि च मङ्गूषा पेटा च पेटिकेत्यपि" इति शब्दरत्नावली, वेशबधूः वेशस्य वेश्याजनाश्रयस्य जनस्य बधूः "वेशो वेश्याजनाश्रयः" इत्यमरः, सुवेशानां शोभनालङ्कारपरिधानानां निलया स्थानभूता सततं शोभनालङ्कारवस्त्रविराजिता इत्यर्थः, वेशिका वेशवती।

(२४) प्रसरसीति। प्रचलिताभ्यां चञ्चलाभ्यां द्रुतगमनादिति भावः, कुण्डलाभ्यां घृष्टौ गण्डयोः पार्श्वौ यस्याः तादृशी अत एव विटजनस्य विलासिजनस्य नखैः घट्टिता घर्षिता वीथी इव तथा जलधरस्य मेघस्य गर्जितेन गर्जनेन भीता सारसीव भयविक्लवा भीतिविधुरा सती किमर्थं प्रसरसि गच्छसि ?

(२५) भणज्झणन्तेति क्रियाविशेषणम्।

चेटः। लामेहि अ लाअवल्लहं, तो खाहिशि मच्छमंशकं।
एटेहिं मच्छमंशकेहिं शुणआ मलअं ण शेवन्ति(५३)॥२६॥

विटः। भवति वसन्तसेने!

किं त्वं कटीतटनिवेशितमुद्वहन्ती
तारावचित्रुचिरं रशनाकलापम्।
वक्षोरुहेण निर्मथितचूर्णमनःशिलेन
तस्तादृशं नगरदैवतवत् प्रयासि॥२७॥

शकारः। अम्हेहि चत्तं अहिशालिअन्ती
बम्हे शिआली विअ कुक्कुलेहिं।
पलाशि शिग्घं तुलिटं शबेअं
शबेडणं मे हलअं हलन्ती (५४)॥२८॥

(५३) रमय च राजवल्लभं, ततः खादिष्यसि मत्स्यमांसकम्।
एताभ्यां मत्स्यमांसाभ्यां स्थानो मृतक न मेयन्ते॥
(५४) अस्माभिस्त्यक्तमभिलाष्यमाणा
वने शृगालीव कुक्कुरैः।

(२६) रमयेति। एतावन्ति प्रचुराणि मत्स्यमांसानि अस्य गृहे सन्ति यत् मूनां तत्परित्यागेन न मृतदेहेषु प्रवृत्तिर्भवतीति भावः।

(२७) किमिति। त्वं कटीतटे निवेशितम् अर्पितं तारावचित्रुचिरं तारया उज्ज्वलधर्मवत्त्वात् नक्षत्रसदृशेन मध्यमणिना विचित्रं अत एव रुचिरं मनोहरं रशनाकलापं मेखलाभूषणं "कलापो भूषणे बर्हे" इति कोशः, उद्वहन्ती, निर्मथिता विलेपिता चूर्णो मनःशिला गन्धद्रव्यविशेषो यत्र तादृशेन वक्षोरुहेण स्तनेन उपलक्षिता सती, नगरदैवतवत् नगराधिदेवतेव त्वं तादृशं सभयविस्मयं यथा तथा किं कथं प्रयासि? वसन्ततिलकं वृत्तम्।

वसं। पल्लवआ पल्लवआ ! परहुदिए परहुदिए ! (५५)।

शकारः। सभयम्। भावे भावे ! मणुस्से मणुस्से (५६)।

विटः। न भेतव्यं, न भेतव्यम्।

वसं। माहविए माहविए ! (५७)।

विटः। सक्रोधम्। मूर्ख ! परिजनोऽन्विष्यते।

शकारः। भावे भावे ! इत्थिआं अन्वेषयदि (५८)।

विटः। अथ किम् ?

शकारः। इत्थिआणं अट्टं मालेमि शूले हगे (५९)।

वसं। शून्यमवलोक्य। हद्धी हद्धी ! कधं परिअणो वि एरिब्भट्टो। एत्थ मए अप्पा अअं ज्जेव रक्खिदव्वो (६०)।

विटः। अन्विष्यताम्, अन्विष्यताम्।

पलायसे शीघ्रं त्वरितं सवेगं
सवेष्टनं मम हृदयं हरन्ती ॥

(५५) पल्लवक पल्लवक ! परभृतिके परभृतिके !

(५६) विदन् विदन् ! मनुष्या मनुष्याः।

(५७) माधविके माधविके !

(५८) विदन् विदन् ! स्त्रियमन्विच्छति।

(५९) स्त्रीणां अर्थं मारयामि शूरोऽहम्।

(६०) हा धिक् हा धिक् ! कथं परिजनोऽपि परिभ्रष्टः। अस्य अयमात्मा स्वयमेव रक्षितव्यः।

---

(२८) अस्माभिरिति। चलं द्रुतमिति क्रियाविशेषणम्। सवेष्टनं वायवरणं धैर्यादिपूर्णमित्यर्थः अनाहतस्य द्रव्यस्य सुहार्यत्वात् हरणं बलेन सम्भवति, मम तु हृदयं धैर्यादिभिरावरणैराहतं कृत्वा त्वरितं पलायसीति भावः।

शकारः। वसन्तसेनिके! विलव विलव, परस्तिकां वा पल्लवकं वा अर्कं वा वसन्तमालम्। मया अभिसार्यमाणां त्वां कः परिवाधते?

किं भीमसेनो? जमदग्निपुत्तो?
कुन्तीसुदो वा? दशकन्धरो वा?
एसोऽहं गहीत्वा केशहत्थं
दुःशासनस्यानुकृतिं करोमि॥

णहु पेक्ख, णहु पेक्ख,

अधिः सुतीक्ष्णो वलितश्च मस्तकं,
ज्वलाभः शौर्यम्, उत धीरवामो वा।
अलं तवैतेन वधाधितेन,
सुमूर्खो यो भवति, न स खलु जीवति॥

(१०) अधिरिति। वलितं धृतम्।

वसं। अज्ज! अबला खु अहं (६२)।

विटः। अत एव म्रियसे।

शकारः। अदो ज्जेव ण मालीअसि (६३)।

वसं। स्वगतम्। कधं अणुणओ वि ण भअं उप्पादेदि। भोदु एवं दाव। प्रकाशम्। अज्ज! इमाहो किम्पि अलङ्करणं तक्कीयदि? (६४) (व)।

विटः। शान्तम्। भवति वसन्तसेने! न पुष्पमोममर्हत्युद्यानलता, तत् कृतमलङ्करणैः।

वसं। ता किं खु दाणिं? (६५)।

शकारः। हगे देवपुत्तिगे मणुश्गे वाशुदेवके कामदव्वे (६६)।

वसं। सक्रोधम्। शन्तं शन्तं। अवेहि, अणज्जं मन्तेशि (६७)।

शकारः। सहस्सताडं विहश्श। भावे भावे! पेक्ख दाव,

---

(६२) आर्य! अबला खल्वहम्।

(६३) अत एव न मार्यसे।

(६४) कथमनुनयोऽप्यस्य भवसुत्सादयति। भवत्वेवं तावत्। आर्य! अस्मात् किमपि अलङ्करणं तर्क्यते?

(६५) तत् किं खलु इदानीम्?

(६६) अहं देवपुरुषो मनुष्यो वासुदेवः कामयितव्यः।

(६७) शान्तं शान्तम्। अपेहि, अनार्यं मन्त्रयसे।

(व) तर्क्यते नेतुमिष्यते?

दणुज्जाणादो पडुदि, ताह दलिद्दचालुदत्ताह अणुलत्ता, ण मं कामेदि। वामदो तश्श घलं। जधा तव मम अ हत्थादो एसा ण पलिब्भंसदि तधा करेदु भावे (७०)।

विटः। स्वगतम्। यदेव परिहर्त्तव्यं (स) तदेवोदाहरति मूर्खः। कथं वसन्तसेना आर्यचारुदत्तमनुरक्ता। सुष्ठु, खल्विदमुच्यते, रत्नं रत्नेन सङ्गच्छत इति। तद् गच्छतु, किमनेन मूर्खेण। प्रकाशम्। काणेलीमातः! (ह) वामनस्तस्य सार्थवाहस्य गृहम्।

शकारः। अधइं, वामदो तश्श घलं (७१)।

वसं। स्वगतम्। अम्महे! वामदो तश्श गेहं त्ति जं अज्ज। अवरज्झन्तेण वि दुज्जणेण उवकिदं, जेण पिअसङ्गमं पाविदा (७२)।

शकारः। भावे भावे! वलिए क्खु अम्बआले, माअ-

(७०) भाव भाव! एषा गर्भदासी कामदेवायतनोद्यानात् प्रभृति, तस्य दरिद्रचारुदत्तस्यानुरक्ता, न मां कामयते। वामनस्तस्य गृहम्। यथा तव मम च हस्तात् न एषा परिभ्रंक्ष्यति, तथा करोतु भावः।

(७१) अथ किं, वामनस्तस्य गृहम्।

(७२) आश्चर्यम्! वामनस्तस्य गृहमिति यत् सत्यम्। अपराध्यतापि दुर्जनेन उपकृतं, येन प्रियसङ्गमं प्रापिता।

(स) यदेव चारुदत्तस्य गृहं परिहर्त्तव्यम् अतिक्रमणीयं न वक्तव्यमित्यर्थः।

(ह) काणेलीमातः! काणेलीनाम्नी माता यस्य तत्सम्बोधने।

लाग्निपविट्ठा विअ मसिगुडिआ (च) दीसन्ती लोअ पणट्ठा वसन्तसेणिआ (७३)।

विटः। अहो! बलवानन्धकारः। तथाहि,

आलोकविशाला मे सहसा तिमिरप्रवेशविच्छिन्ना।
उन्मीलितापि दृष्टिर्निमीलितेवान्धकारेण ॥ ३३ ॥

अपिच,

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः।
असत्पुरुषसेवेव दृष्टिर्विफलतां गता ॥ ३४ ॥

मकारः। भावे भावे! अस्सेआमि वसन्तसेणिअं (७४)।

विटः। काणेलीमातः! अस्ति किञ्चिच्चिह्नं यदुपलक्षयसि?

(७३) भाव भाव! बलीयसि खल्वन्धकारे, मातरग्निप्रविष्टेव मसीगुटिका दृश्यमानैव प्रनष्टा वसन्तसेना।

(७४) भाव भाव! अन्विषयामि वसन्तसेनिकाम्।

(च) मसीगुटिका मसीवटिका।

(३३) आलोकेति। आलोके दर्शने विशाला महती तीव्रदर्शनशक्तिसम्पन्नेत्यर्थः मे मम दृष्टिः तिमिरप्रवेशविच्छिन्ना तिमिरस्य अन्धकारस्य प्रवेशेन विच्छिन्ना व्याप्ता अत एव उन्मीलितापि दर्शनार्थं कृतोन्मेषा अपि अन्धकारेण निमीलिता इव। आर्याछन्दः।

(३४) लिम्पतीवेति। तमः अन्धकारम् अङ्गानि लिम्पतीव, नभः अञ्जनं वर्षतीव, दृष्टिः असत्पुरुषसेवेव नीचपरिचर्या इव विफलतां फलराहित्यं गता। अनुष्टुप्छन्दः।

मकारः। भावे भावे ! किं विअ ? (७५)।

विटः। भूषणशब्दं सौरभ्यानुविद्धं माल्यगन्धं वा।

मकारः। सुणामि मल्लगन्धं, अन्धआरपूलिदाए उण णाअिआए सुव्वन्तं, उण ण पेक्खामि भूसणसद्दं (७६)।

विटः। जनान्तिकम्। वसन्तसेने !

कामं प्रदोषतिमिरेण न दृश्यसे त्वं
सौदामनीव जलदोदरसन्निलीना।
त्वां सूचयिष्यति तु माल्यसमुद्भवोऽयं
गन्धस्त्र, भीरु ! सुखराणि च नूपुराणि॥ ३५॥

श्रुतं ? वसन्तसेने !

वसं। सुगतम्। सुदं गहिदं अ (७७)। माल्येन नूपुराणि उत्सार्य, माल्यानि चापनीय, किञ्चित् परिक्रम्य, कण्ठेन परामृश्य। अम्मो ! भित्तिपरामरिसमुद्दं पक्खुदुआरअं कदु एदं।

(७५) भाव भाव ! किमिव ?

(७६) शृणोमि माल्यगन्धम्, अन्धकारपूरितया पुनर्नायिकया सूच्यते, पुनर्न पश्यामि भूषणशब्दम्।

(७७) श्रुतं सङ्गीतञ्च।

(३५) काममिति। हे भीरु ! त्वं जलदोदरसन्निलीना मेघाभ्यन्तरविलीना सौदामनीव प्रदोषे तिमिरेण रजनीसुखोद्ततमसा न दृश्यसे, तु किन्तु माल्यसमुद्भवः अयं गन्धः सुखराणि शब्दायमानानि नूपुराणि च त्वां सूचयिष्यति प्रकटयिष्यति। वसन्ततिलकं वृत्तम्।

जाणामि अ संजोएण (क) गेहस्स संवुदं पक्खदुआरअं (७८)।

चारु। वयस्य! समाप्तजपोऽस्मि। तत् साम्प्रतं गच्छ, मातृभ्यो बलिमुपहर।

विदू। भो! ण गमिस्सं (७९)।

चारु। धिक् कष्टम्!

दारिद्र्यात् पुरुषस्य बान्धवजनो वाक्ये न सन्तिष्ठते,
सुस्निग्धा विमुखीभवन्ति सुहृदः, स्फारीभवन्त्यापदः।
सत्त्वं ह्रासमुपैति, शीलमखिनः कान्तिः परिम्लायते,
पापं कर्म च यत् परैरपि कृतं, तत् तस्य सम्भाव्यते॥ ३६॥

---

(७८) अहो! भित्तिपरामर्शसूचितं पक्षद्वारकं खल्वेतत्। जानामि च संयोगेन गेहस्य संवृतं पक्षद्वारकम्।

(७९) भो! न गमिष्यामि।

(क) भित्तेः परामर्शन स्पर्शेन सूचितम् अनुमितं पक्षद्वारकं पार्श्वद्वारकम्। संयोगेन सम्यक् स्पर्शेन।

(३६) दारिद्र्यादिति। बान्धवजनः पुरुषस्य दारिद्र्यात् निर्धनत्वात् वाक्ये न सन्तिष्ठते न वाक्यं गृह्णाति न श्रद्धातीत्यर्थः, सुस्निग्धाः अतिप्रणयिनः सुहृदः बन्धवः विमुखीभवन्ति, आपदः स्फारीभवन्ति विस्तारमापद्यन्ते, सत्त्वं बलं ह्रासम् उपैति प्राप्नोति, शीलमखिनः सहृत्तचन्द्रस्य कान्तिः दीप्तिः परिम्लायते ह्रासं गच्छति, किञ्चेति चार्थः, परैः अन्यैरपि कृतं यत् पापं कर्म, तत् तस्य दरिद्रस्य सम्भाव्यते अनुमीयते। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्।

अपिच,

सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुरुते, सम्भाषते नादरात्,
सम्प्राप्तो गृहमुत्सवेषु धनिनां सावज्ञमालोक्यते।
दूरादेव महाजनस्य विहरत्यल्पच्छदो लज्जया,
मन्ये, निर्धनता प्रकाममपरं षष्ठं महापातकम् ॥ १७ ॥

अपिच,

दारिद्र्य ! शोचामि भवन्तमेव-
मस्मच्छरीरे सुहृदित्युषित्वा।
विपन्नदेहे मयि मन्दभाग्ये,
ममेति चिन्ता क्व गमिष्यसि त्वम् ॥ १८ ॥

(१७) सङ्गमिति। कश्चित् जनः अस्य दरिद्रस्य सङ्गं संसर्गं न हि कुरुते, आदरात् न सम्भाषते दरिद्रमिति शेषः, उत्सवेषु धनिनां गृहं सम्प्राप्तः दरिद्रः सावज्ञम् आलोक्यते लोकैरिति शेषः, तथा अल्पच्छदः सामान्यपरिच्छदः सन्निवेश इत्यर्थः लज्जया महाजनस्य महाजनस्य दूरादेव विहरति तिष्ठति, अतः निर्धनता अपरम् अन्यत् षष्ठं ब्रह्महत्यादिपञ्चविधातिरिक्तं प्रकामं पूर्णं महापातकम् इति मन्ये। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्।

(१८) दारिद्र्येति। हे दारिद्र्य ! भवन्तं त्वां शोचामि, यतः त्वं सुहृदु इति मत्वेति शेषः अस्मच्छरीरे मम देहे एवम् उषित्वा वासं कृत्वा मन्दभाग्ये हतभाग्ये मयि विपन्नदेहे मृते सति क्व कुत्र गमिष्यसीति मम चिन्ता। दारिद्र्यशब्दस्य नपुंसकत्वेऽपि भवन्तमिति पुंस्त्वनिर्देशः प्राकृतिक इति चिन्त्यमित्यलम्। इन्द्रोपेन्द्रभजायाः समेत्यनादुपजातिवृत्तम्।

विदू। सवैलक्ष्यम्। भो वअस्स! जइ मए गन्तव्वं, ता एसा वि मे सहाइणी रदणिआ होदु (८०)।

चारु। रदनिके! मैत्रेयमनुगच्छ।

चेटी। जं अज्जो आणवेदि (८१)।

विदू। भोदि रदणिए! गेण्ह बलिं पदीवं अ। अहं अबाबुदं पक्खदुआरअं करेमि(८२)। तथा करोति।

वसं। मम अब्भुववत्तिणिमित्तं(ख) विअ अबाबुदं पक्खदुआरअं, ता जाव पविसामि। दट्ठा। हद्धी! हद्धी! कधं पदीवो! (८३)। पटान्तेन निर्वाप्य प्रविष्टा।

चारु। मैत्रेय! किमेतत्?

विदू। अबाबुदपक्खदुआरएण पिण्डीकदेण (ग) वादेण णिव्वाविदो पदीवो। भोदि रदणिए! णिक्कम तुमं पक्खदु-

(८०) भो वयस्य! यदि मया गन्तव्यं, तदेषापि मम सहायिनी रदनिका भवतु।

(८१) यत् आर्य आज्ञापयति।

(८२) भवति रदनिके! गृहाण बलिं प्रदीपञ्च। अहम् अपावृतं पक्षद्वारकं करोमि।

(८३) मम अभ्युपपत्तिनिमित्तमिव अपावृतं पक्षद्वारकं, तत् यावत् प्रविशामि। हा धिक्! हा धिक्! कथं प्रदीपः!

(ख) अभ्युपपत्तिनिमित्तम् अनुग्रहार्थम्।

(ग) पिण्डीकृतेन राशीभूतेन।

आरएव। अहंपि अब्भन्तरचदुसालादो पदीवं पज्जालिअ आअच्छामि (८४)। इति निष्क्रान्तः।

मदनिकारः। भावे भावे! अन्वेषामि वसन्तसेनिअं(८५)।

विटः। अन्विष्यताम् अन्विष्यताम्।

मदनिकारः। तथा कृत्वा। भावे भावे! गहिदा गहिदा(८६)।

विटः। मूर्ख! नन्वहम्।

मदनिकारः। इदो दाव भविअ एअन्ते भावे चिष्ठदु। पुनरन्विष्य चेटं गृहीत्वा। भावे भावे! गहिदा गहिदा(८७)।

चेटः। भट्टके! चेडे हगे (८८)।

मदनिकारः। इदो भावे, इदो चेडे। भावे चेडे, चेडे भावे। तुम्हे दाव एअन्ते चिष्ठ। पुनरन्विष्य यवनिकां कक्षेषु गृहीत्वा। भावे भावे! अम्मदं गहिदा गहिदा वसन्तसेणिआ (८९)।

---

(८४) अपाहृतपक्षद्वारेण निर्गच्छतेन वातेन निर्वापितः प्रदीपः। भवति यवनिके! निष्क्रम त्वं पक्षद्वारेण। अहमपि अभ्यन्तरचतुःशालातः प्रदीपं प्रज्वाल्य आगच्छामि।

(८५) भाव भाव! अन्वेषयामि वसन्तसेनिकाम्।

(८६) भाव भाव! गृहीता गृहीता।

(८७) इतस्तावत् भूत्वा एकान्ते भावतिष्ठतु। भाव भाव! गृहीता गृहीता।

(८८) भट्टारक! चेटोऽहम्।

(८९) इतो भावः, इतश्चेटः। भावश्चेटः, चेटो भावः। यूयं यावत् एकान्ते तिष्ठतम्। भाव भाव! आत्मानं गृहीता गृहीता वसन्तसेनिका।

अन्धआले पलाअन्ती, मल्लगन्धेच्च सूइदा ।
केअविन्दे पलामिट्टा, चाणक्केणेव्व दोवदी(८०) ॥३८॥

विटः । एवासि वअसो दप्पात् कुसपुप्फाणुसारिणी ।
केएसु कुसुमाढ्येषु सेवितव्येषु कर्षिता ॥४०॥

मकारः । एआसि वासू ! सिलसि मड्ढीदा
केएसु, बालेसु, सिलोलुहेसु ।
अक्कोअ, विक्कोअ, लवाहिचण्डं
मम्मुं, सिवं, मङ्कुलीमोअलं वा (८१) ॥४१॥

रदः । सभयम् । किं अज्जमिस्सेहिं ववसिदं ? (८२)(घ)।

---

(८०) अन्धकारे पलायमाना, माल्यगन्धेन सूचिता ।
केअडन्दे पराभूता, चाणक्येनेव द्रौपदी ॥

(८१) एआसि वासु ! शिरसि मण्डीता
केतकेषु, बालेषु, शिरोरुहेषु ।
आक्रोश, विक्रोश, लवाधिचण्डं,
मम्मुं, शिवं, मङ्कुलीमोचरं वा ॥

(८२) किम् आर्यमिश्रैर्व्यवसितम् ?

(३९) केअविन्दे इति प्राकृतस्य केअडन्दे इति संस्कृतं समीचीनतया सङ्गच्छते, केअसमूहे केअवाटे इत्यर्थः ।

(४०) एवेति । एषा वत्सलेना त्वं वयसः यौवनस्य दर्पात् अहङ्कारात् कुसपुष्पस्य कुत्सितपुष्पस्य चाणक्यस्य अनुसारिणी अनुरागिणी यतो सेवितव्येषु सेवायोग्येषु कुसुमाढ्येषु कर्षिता अपि धिक्कारेणेति शेषः । अनुष्टुप्छन्दः ।

(४१) अधिचण्डम् अतिप्रचण्डम् अल्पैरित्यर्थः खप मङ्कावस्य इत्यर्थः ।

(घ) व्यवसितं कृतम् ।

विटः। काणेल्लीमातः! अन्य एवैष स्वरसंयोगः।

चकारः। भावे भावे! जधा दहिच्छल्लिपलिलुढाए मज्जालीए थलपलिवत्ते (ङ) होदि, तधा दाशीए धीए थलपलिवत्ते कढ़े (९३)।

विटः। कथं स्वरपरिवर्त्तः कृतः! अहो चित्रम्। अथवा किमत्र चित्रम्?

इयं रङ्गप्रवेशेन, कलानां चोपशिक्षया।
वञ्चनापण्डितत्वेन, स्वरनैपुण्यमाश्रिता ॥४२॥

प्रविश्य विदूषकः। हो हो भोः! पदोसमन्दमारुदेण पसुवन्धोवणीदस्स (च) विअ छागलस्स हिअअं, फुरफुरायदि पदीवो। उपसृत्य रदनिकां दृष्ट्वा। भो रदणिए! (९४)

(९३) भाव भाव! यथा दधिसरपरिलुब्धाया मार्जारिकायाः स्वरपरिवर्त्तिर्भवति, तथा दास्याः पुत्र्या स्वरपरिवर्त्तिः कृता।

(९४) आश्चर्यम्! भोः! प्रदोषमन्दमारुतेन पशुबन्धोपनीतस्येव छागलस्य हृदयं, फुरफुरायते प्रदीपः। भो रदनिके!

(ङ) दधिसरपरिलुब्धायाः दग्धः सरे उपरिस्थिते सारांशे परिलुब्धायाः लालसायाः। स्वरपरिवर्त्तः भिन्नकण्ठध्वनिः।

(४२) इयमिति। इयं वसन्तसेना रङ्गप्रवेशेन रङ्गः नाट्यशाला "रङ्गः स्यान्नृत्ययुद्धभुवोः" इति हेमचन्द्रः, तत्र प्रवेशेन, कलानां नृत्यगीतादिकानाम् उपशिक्षया अभ्यासेन, वञ्चनापण्डितत्वेन प्रतारणाचातुर्येण स्वरनैपुण्यं स्वरविकृतिकरणपाटवम् आश्रिता। अनुष्टुप्छन्दः।

(च) पशुबन्धोपनीतस्य पशुबन्धः पशुबधस्थानं तत्र उपनीतः तस्य।

शकारः। भावे भावे। मणुश्शे मणुश्शे (९५)।

विदू। जुत्तं णेदं, सरिसं णेदं, जं अज्जचारुदत्तस्स दरिद्ददाए सम्मदं परपुरिसा गेहं पवेसीअन्ति (९६)।

रद। अज्ज मित्तेअ! पेक्ख मे परिहवं (९७)!

विदू। किं तव परिहवो? आदु अम्हाणं? (९८)।

रद। णं तुम्हाणं ज्जेव (९९)।

विदू। किं एसो बलक्कारो? (१००)।

रद। अध इं (१)।

विदू। सच्चं? (२)।

रद। सच्चं (३)।

विदू। सक्रोधं दण्डकाष्ठमुद्यम्य। मा दाव। भो! सके गेहे कुक्कुरोवि दाव चण्डो भोदि, किं उण अहं बम्हणो। ता एदिणा अम्हारिसजणभाअधेअकुडिलेण दण्डकट्ठेण

(९५) भाव भाव! मनुष्यो मनुष्यः।

(९६) युक्तं नेदं, सदृशं नेदं, यत् आर्य-चारुदत्तस्य दरिद्रतया सांप्रतं परपुरुषा गेहं प्रवेशयन्ति।

(९७) आर्य मैत्रेय! प्रेक्षस्व मे परिभवम्।

(९८) किन्नव परिभवः? अथवा अस्माकम्?

(९९) ननु! युष्माकमेव।

(१००) किमेष बलात्कारः?

(१) अथ किम्।

(२) सत्यम्?

(३) सत्यम्।

दुट्ठस्स बिम्भ सुक्खाचवेणुअस्स मत्थअं दे पहारेहिं कुट्टइस्सं (४) (छ)।

विटः। महाब्राह्मण! (ज)मर्षय, मर्षय।

विदू। विढं दहा। ण एत्थ एसो अवरज्झदि। अकारं दहा। एसो क्खु एत्थ अवरज्झदि। अरे रे राअसालअ संट्ठाण अअ(भ) दुज्जण दुम्मणुअ! जुत्तं णेदं। जद बि णाम तत्तभवं अज्जचारुदत्तो दलिद्दो संवुत्तो, ता किं तस्स गुणेहिं ण अलङ्किदा उज्जइणी? जेण तस्स गेहं पविसिअ परिअणस्स ईरिसा उवमद्दा (अ) करीअदि (५)।

(४) मा तावत्। भोः! स्वके गेहे कुक्कुरोऽपि तावत् चण्डो भवति, किं पुनरहं ब्राह्मणः। तत् एतेनाखादयजनभागधेयकुटिलेन दृढकाष्ठेन दुष्टस्य शुष्कवेणुकस्य मस्तकं ते प्रहारैः कुट्टयिष्यामि।

(५) नाम एषोऽपराध्यति। एष खल्वपराध्यति। अरे रे राजश्यालक संस्थानक दुर्जन दुर्मनुष्य! युक्तं नेदम्। यद्यपि नाम तत्रभवान् आर्यचारुदत्तो दरिद्रः संवृत्तः, तत् किं तस्य गुणैर्नावहृता उज्जयिनी? येन तस्य गृहं प्रविश्य परिजनस्य ईदृश उपमर्दः क्रियते।

(छ) कुट्टयिष्यामि चूर्णयिष्यामि।

(अ) महाब्राह्मण इति परिहासोक्तिः, अधमब्राह्मण इत्यर्थः महत्त्वस्य ब्राह्मणपूर्ववर्तित्वे निन्द्यत्वाद् उक्तः। यथा "गङ्गे तेजे तथा नाशे वैद्ये ज्योतिषिके द्विजे। बालायां पथि निद्रायां महत्त्वस्तो न दीयते॥" इति।

(क) संस्थानक इति धकारनाम।

(अ) उपमर्दः परिभवः अवमाननेति यावत्।

मा दुग्गदोत्ति परिहवो णत्थि कअन्तस्स दुग्गदो णाम ।
चारित्तेण विहीणो अड्ढो बिअ दुग्गदो होइ(६) ॥४३॥

विटः । सवैलक्ष्यम् । महाब्राह्मण ! मर्षय, मर्षय । अन्यजनशङ्कया खल्विदमनुष्ठितं, न दर्पात् । पश्य,

सकामान्विष्यतेऽस्माभिः—

विदू । किं इअं ? (७) ।

विटः । शान्तं पापम् । काचित् स्वाधीनयौवना ।

सा नष्टा, शङ्कया तस्याः प्राप्तेयं शीलवञ्चना ॥४४॥

सर्वथा इदमनुनयमर्वस्वं गृह्यताम् । इति चरणसंवृत्त कृताञ्जलिः पादयोः पतति ।

(६) मा दुर्गत इति परिभवो नास्ति कृतान्तस्य दुर्गतो नाम ।
चारित्र्येण विहीन आढ्योऽपि च दुर्गतो भवति ॥

(७) किमियम् ?

(४३) मेति । अयं दुर्गतः दरिद्र इति हेतोः परिभवः तदवमाननं न कर्त्तव्य इति शेषः, यतः कृतान्तस्य यमस्य समीपे दुर्गतः निर्धनः नास्ति नाम सम्भावनायां, निर्धन इति ज्ञात्वा दण्डविशेषसम्भावनापि नास्तीत्यर्थः । यस्तु चारित्र्येण सद्वृत्तेन विहीनः स आढ्योऽपि धनवानपि दुर्गतः भवति, दुश्चरित्रस्यैव दुर्गतसंज्ञा नतु सच्चरित्रस्येति भावः ।

(४४) सकामेति । सकामा स्वाधीनयौवना काचित् अस्माभिः अन्विष्यते, सा नष्टा अदर्शनं गता पलायितेत्यर्थः, तस्याः शङ्कया भयेन इयं रदनिकापमर्दनजनिता शीलवञ्चना शीलस्य सदाचारस्य वञ्चना भ्रंशरूपा प्रतारणा प्राप्ता अस्माभिरिति शेषः । अनुष्टुप्छन्दः ।

दुट्ठस्स विअ सुक्खाघवेणुअस्स मत्थअं दे पहारेहिं कुट्ट-इस्सं (४) (छ)।

विटः। महाब्राह्मण! (ज)मर्षय, मर्षय।

विदू। विढं दट्ठा। ण एत्थ एसो अवरज्झदि। अकारं दट्ठा। एसो क्खु एत्थ अवरज्झदि। अरे रे राअसालअ संट्ठा-अअ(झ) दुज्जण दुम्मणुस्स! जुत्तं णेदं। जद्द वि णाम तत्तभवं अज्जचारुदत्तो दलिद्दो संवुत्तो, ता किं तस्स गुणेहिं ण अलङ्किदा उज्जइणी? जेण तस्स गेहं पविसिअ परिअणस्स ईरिसा उवमद्दा (ञ) करीअदि (५)।

(४) आ तावत्। भोः! स्वके गेहे कुक्कुरोऽपि तावत् चण्डो भवति, किं पुनरहं ब्राह्मणः। तत् एतेनाकाण्डभञ्जनभागधेयकुटिलेन दुष्टकाष्ठेन दुष्टस्यैव शुष्कवेणुकस्य मस्तकं ते प्रहारैः कुट्टयिष्यामि।

(५) नाम एषोऽपराध्यति। एष खल्वपराध्यति। अरे रे राजश्यालक संस्थानक दुर्जन दुर्मनुष्य! युक्तं नेदम्। यद्यपि नाम तत्रभवान् आर्यचारुदत्तो दरिद्रः संवृत्तः, तत् किं तस्य गुणै-र्नावकृता उज्जयिनी? येन तस्य गृहं प्रविश्य परिजनस्य ईदृश उपमर्दः क्रियते।

(छ) कुट्टयिष्यामि चूर्णयिष्यामि।

(ज) अहाब्राह्मण इति परिहासोक्तिः, अधमब्राह्मण इत्यर्थः अहच्छब्दस्य ब्राह्मणपूर्ववर्तित्वे निन्दावाह उक्तः। यथा "अहो तेजे तथा वंशे वैद्ये ज्योतिषिके द्विजे। बालाबां यदि निद्रावां अहच्छब्दो न दीयते॥" इति।

(झ) संस्थानक इति धकारनाम।

(ञ) उपमर्दः परिभवः अवमाननेति यावत्।

मा दुग्गदोत्ति परिहवो णत्थि कअन्तस्स दुग्गदो णाम।
चारित्तेण विहीणो अड्ढो बिअ दुग्गदो होइ(६) ॥४३॥

विटः। सर्वेऽप्यस्मत्। महाब्राह्मण! मर्षय, मर्षय। अन्यजनशङ्कया खल्वित्थमनुष्ठितं, न दर्पात्। पश्य,

सकामान्विष्यतेऽस्माभिः—

विदू। किं इअं? (७)।

विटः। भ्रान्तं पापम्। कांचित् स्वाधीनयौवना।

सा नष्टा, शङ्कया तस्याः प्राप्तेयं शौलवञ्चना ॥४४॥

सर्व्वथा इदमनुनयसर्व्वस्वं गृह्यताम्। इति खड्गमुद्यम्य कृताञ्जलिः पादयोः पतति।

(६) मा दुर्गत इति परिभवो नास्ति कृतान्तस्य दुर्गतो नाम।
चारित्र्येण विहीन आढ्योऽपि च दुर्गतो भवति॥

(७) किमियम्?

---

(४३) मेति। अयं दुर्गतः दरिद्र इति हेतोः परिभवः तदवमाननं न कर्त्तव्य इति शेषः, यतः कृतान्तस्य यमस्य समीपे दुर्गतः निर्धनः नास्ति नाम सम्भावनायां, निर्धन इति ज्ञात्वा दण्डविशेषसम्भावनापि नास्तीत्यर्थः। यस्तु चारित्र्येण सद्वृत्तेन विहीनः स आढ्योऽपि धनवानपि दुर्गतः भवति, दुश्चरित्रस्यैव दुर्गतसंज्ञा नतु सच्चरित्रस्येति भावः।

(४४) सकामेति। सकामा स्वाधीनयौवना काचित् अस्माभिः अन्विष्यते, सा नष्टा अदर्शनं गता पलायितेत्यर्थः, तस्याः शङ्कया भ्रमेण इयं रदनिकापमर्दनजनिता शौलस्य सदाचारस्य वञ्चना भ्रंशरूपा प्रतारणा प्राप्ता अस्माभिरिति शेषः। अनुष्टुप्छन्दः।

दुट्ठस्स बिम्ब सुक्खाखवेणुअस्स मत्थअं दे पहारेहिं कुट्टइस्सं (४) (क)।

विटः। महाब्राह्मण! (ज)मर्षय, मर्षय।

विदू। विढं दहा। ण एत्थ एसो अवरज्झदि। यकारं दहा। एसो क्खु एत्थ अवरज्झदि। अरे रे राअसालअ संट्ठाण(भ) दुज्जण दुम्मणुस्स! जुत्तं णेदं। जद्द वि णाम तत्तभवं अज्जचारुदत्तो दलिद्दो संवुत्तो, ता किं तस्स गुणेहिं ण अलङ्किदा उज्जइणी? जेण तस्स गेहं पविसिअ परिअणस्स ईरिसा उवमद्दा (ञ) करीअदि (५)।

(४) मा तावत्। भोः! स्वके गेहे कुक्कुरोऽपि तावत् चण्डो भवति, किं पुनरहं ब्राह्मणः। तत् एतेनाद्यदर्शनभागधेयकुटिलेन दण्डकाष्ठेन दुष्टस्येव शुष्कवेणुकस्य मस्तकं ते प्रहारैः कुट्टयिष्यामि।

(५) नाम एषोऽपराध्यति। एष खल्वनपराध्यति। अरे रे राजश्यालक संस्थानक दुर्जन दुर्मनुष्य! युक्तं नेदम्। यद्यपि नाम तत्रभवान् आर्यचारुदत्तो दरिद्रः संवृत्तः, तत् किं तस्य गुणैर्नावधूता उज्जयिनी? येन तस्य गृहं प्रविश्य परिजनस्य ईदृश उपमर्दः क्रियते।

(क) कुट्टयिष्यामि चूर्णयिष्यामि।

(ख) महाब्राह्मण इति परिहासोक्तिः, अधमब्राह्मण इत्यर्थः महच्छब्दस्य ब्राह्मणपूर्ववर्त्तित्वे निन्दावाद उक्तः। यथा "शङ्के तेजे तथा मांसे वैद्ये ज्योतिषिके द्विजे। बालावां यदि निन्दायां महच्छब्दो न दीयते॥" इति।

(भ) संस्थानक इति यकारनाम।

(ञ) उपमर्दः परिभवः अवमाननेति यावत्।

मा दुग्गदोत्ति परिहवो णत्थि कअन्तस्स दुग्गदो णाम ।
चारित्तेण विहीणो अट्ठो बिअ दुग्गदो होइ(६) ॥४३॥

विटः । सवैलक्ष्यम् । महाब्राह्मण ! मर्षय, मर्षय । अन्यजनशङ्कया खल्वित्मनुष्ठितं, न दर्पात् । पश्य,

सकामान्विषतेऽस्माभिः—

विदू । किं इअं ? (७) ।

विटः । शान्तं पापम् । काचित् स्वाधीनयौवना ।
सा नष्टा, शङ्कया तस्याः प्राप्तेयं शीलवञ्चना ॥४४॥

सर्व्वथा इदमनुनयसर्व्वस्वं गृह्यताम् । इति खड्गमुद्भृत्य कृताञ्जलिः पादयोः पतति ।

---

(६) मा दुर्गत इति परिभवो नास्ति कृतान्तस्य दुर्गतो नाम ।
चारित्रेण विहीन आढ्योऽपि च दुर्गतो भवति ॥

(७) किमियम् ?

---

(४३) मेति । अयं दुर्गतः दरिद्र इति हेतोः परिभवः तदवमाननं न कर्त्तव्य इति शेषः, यतः कृतान्तस्य यमस्य समीपे दुर्गतः निर्धनः नास्ति नाम सद्भावनायां, निर्धन इति ज्ञात्वा दण्डविशेषसद्भावनापि नास्तीत्यर्थः । यस्तु चारित्रेण सद्वृत्तेन विहीनः स आढ्योऽपि धनवानपि दुर्गतः भवति, दुश्चरित्रस्यैव दुर्गतसंज्ञा नतु सच्चरित्रस्येति भावः ।

(४४) सकामेति । सकामा स्वाधीनयौवना काचित् अस्माभिः अन्विष्यते, सा नष्टा अदर्शनं गता पलायितेत्यर्थः, तस्याः शङ्कया भ्रमेण इयं रदनिकापमर्दनजनिता शीलस्य सदाचारस्य वञ्चना भ्रंशरूपा प्रतारणा प्राप्ता अस्माभिरिति शेषः । अनुष्टुप्छन्दः ।

विदू। सप्पुरिस! उट्ठेहि, उट्ठेहि। अजाणन्तेण मए तुमं उवालद्धे (ट), सम्मदं उण जाणन्तो अणुणेमि(८)।

विटः। ननु! भवानेवात्रानुनेयः। तदुत्तिष्ठामि समयतः (ठ)।

विदू। भणादु भवं (९)।

विटः। यदि इमं वृत्तान्तम् आर्यचारुदत्तस्य नाख्यास्यसि।

विदू। ण कधइस्सं (१०)।

विटः। एष ते प्रणयो विप्र! शिरसा धार्यते मया।
गुणशस्त्रैर्वयं येन शस्त्रवन्तोऽपि निर्जिताः ॥४५॥

शकारः। सास्रवम्। किं णिमित्तं उण भावे! एदस्स दुट्ठवडुअस्स, विणअच्छलिं कदुअ, पाएसु णिवडिदे? (११)।

---

(८) सत्पुरुष! उत्तिष्ठ, उत्तिष्ठ। अजानता मया त्वमुपालब्धः, सम्यगेतं पुनर्जानन्ननुनयामि।

(९) भणतु भवान्।

(१०) न कथयिष्यामि।

(११) किं निमित्तं पुनर्भाव! एतस्य दुष्टवटुकस्य, विनयाच्छलिं कृत्वा, पादयोर्निपतितः?

(ट) उपालब्धः तिरस्कृतः।

(ठ) समयतः अङ्गीकारतः, यदि अङ्गीकरोषि तदा इत्यर्थः।

(४५) एष इति। हे विप्र! मया एषः ते तव प्रणयः प्रीतिनिबन्धना अनुमतिः शिरसा धार्यते, येन हेतुना शस्त्रवन्तः शस्त्रधारिणः अपि वयं गुणशस्त्रैः चारुदत्तस्येति शेषः निर्जिताः पराभूताः। अनुष्टुप्छन्दः।

विटः। भीतोऽस्मि।

शकारः। कश्श तुमं भीदे ? (१२)।

विटः। तस्य चारुदत्तस्य गुणेभ्यः।

शकारः। के बिअ तश्श गुणा? यश्श गेहं पविशिअ अशिदव्वं पि णत्थि ? (१३)।

विटः। मा मैवम्।

सोऽस्मद्विधानां प्रणयैः क्रयीकृतो,
न तेन कश्चित् विभवैर्विमानितः।
निदाघकालेष्विव सोदको ह्रदो
नृणां स तृष्णामपनीय शुष्कवान्॥ ४६॥

शकारः। सामर्षम्। के शे गब्भदासीए पुत्ते ? (१४) (ङ)।

(१२) कस्मात् त्वं भीतः ?

(१३) के इव तस्य गुणाः ? यस्य गेहं प्रविश्य अशितव्यमपि नास्ति ?

(१४) कः स गर्भदासायाः पुत्रः ?

---

(४६) स इति। स चारुदत्तः अस्मद्विधानां प्रणयैः धनयाचनाभिः क्रयीकृतः निर्धनीकृतः अस्मभ्यं धनानि दत्त्वैव निर्धनो जात इत्यर्थः। तेन चारुदत्तेन कश्चित् जनः न विमानितः न अवमतः, धनदाने सर्व एव सन्तोषिता इत्यर्थः। यः निदाघकाले ग्रीष्मसमये सोदकः उदकपूर्णः ह्रद इव नृणां तृष्णाम् अपनीय शुष्कवान् शोषं प्राप्तः। कंयस्यचिन्नं दृत्तम्।

(ङ) सामर्षं सक्रोधम्। गर्भदासायाः चिरं वन्ध्रीभूतायाः स्त्रियाः पुत्र इति चारुदत्ते सावज्ञोक्तिः।

विदू। सप्पुरिस! उट्ठेहि, उट्ठेहि। अआणन्तेण मए तुमं उवालद्धे (ट), सम्मदं उण जाणन्तो अणुणेमि(८)।

विटः। ननु! भवानेवास्मानुनेयः। तदुत्तिष्ठामि समयतः (ठ)।

विदू। भणादु भवं (९)।

विटः। यदि इमं वृत्तान्तम् आर्यचारुदत्तस्य नाख्यास्यसि।

विदू। ण कधइस्सं(१०)।

विटः। एष ते प्रणयो विप्र! शिरसा धार्यते मया।
गुणशस्त्रैर्वयं येन शस्त्रवन्तोऽपि निर्जिताः ॥४५॥

शकारः। शास्त्रवम्। किं णिमित्तं उण भावे! एदस्स दुट्ठबडुअस्स, बिणअञ्जलिं कदुअ, पाएसु णिवडिदे? (११)।

---

(८) सत्पुरुष! उत्तिष्ठ, उत्तिष्ठ। अजानता मया त्वमुपालब्धः, साम्प्रतं पुनर्जानन्ननुनयामि।

(९) भणतु भवान्।

(१०) न कथयिष्यामि।

(११) किं निमित्तं पुनर्भाव! एतस्य दुष्टबटुकस्य, विनयाञ्जलिं कृत्वा, पादयोर्निपतितः?

(ट) उपालब्धः तिरस्कृतः।

(ठ) समयतः अङ्गीकारतः, यदि अङ्गीकरोषि तदा इत्यर्थः।

(४५) एष इति। हे विप्र! मया एषः ते तव प्रणयः प्रीतिनिबन्धना अनुमतिः शिरसा धार्यते, येन हेतुना शस्त्रवन्तः शस्त्रधारिणः अपि वयं गुणशस्त्रैः चारुदत्तस्येति शेषः निर्जिताः पराभूताः। अनुष्टुप्छन्दः।

विटः। भीतोऽस्मि।

शकारः। कश्श तुमं भीदे ? (१२)।

विटः। तस्य चारुदत्तस्य गुणेभ्यः।

शकारः। के बिअ तश्श गुणा? यश्श गेहं पविशिअ अशिदव्वं पि णत्थि ? (१३)।

विटः। मा मैवम्।

सोऽस्मद्विधानां प्रणयैः क्रयीकृतो,
न तेन कश्चित् विभवैर्विमानितः।
निदाघकालेष्विव सोदको ह्रदो
नृणां स तृष्णामपनीय शुष्कवान्॥ ४६॥

शकारः। सामर्षम्। के शे गब्भदासीए पुत्ते ? (१४) (ङ)।

---

(१२) कस्मात् त्वं भीतः ?

(१३) के इव तस्य गुणाः ? यस्य गृहं प्रविश्य अशितव्यमपि नास्ति ?

(१४) कः स गर्भदासायाः पुत्रः ?

---

(४६) स इति। स चारुदत्तः अस्मद्विधानां प्रणयैः धनप्रार्थनाभिः क्रयीकृतः निर्धनीकृतः अस्माभ्यं धनानि दत्त्वैव निर्धनो जात इत्यर्थः। तेन चारुदत्तेन कश्चित् जनः न विमानितः न अवमतः, धनदाने सर्व एव सन्तोषिता इत्यर्थः। यः निदाघकाले ग्रीष्मसमये सोदकः उदकपूर्णः ह्रद इव नृणां तृष्णाम् अपनीय शुष्कवान् शोषं प्राप्तः। अंशस्यविलं इत्तम्।

(ङ) सामर्षं सक्रोधम्। गर्भदासायाः चिरं वन्ध्रीभूतायाः स्त्रियाः पुत्र इति चारुदत्ते सावज्ञोक्तिः।

शूले विक्कन्ते ? पण्डवे श्वेदकेदू ?
पुत्ते राधाए ? रावणे ? इन्दउत्ते ? ।
आहो कुन्तीए तेण रामेण जादे ?
अश्शत्थामे ? धम्मपुत्ते ? जडाऊ ? (१५) ॥४७॥

विटः । मूर्ख ! आर्यचारुदत्तः खल्वसौ !

दीनानां कल्पवृक्षः, स्वगुणफलनतः, सज्जनानां कुटुम्बी,
आदर्शः शिक्षितानां, सुचरित-निकषः, शीलवेलासमुद्रः ।
सत्कर्त्ता, नावमन्ता, पुरुषगुणनिधिर्दक्षिणोदारसत्त्वो
श्लाघ्यः स जीवत्यधिकगुणतया,चोच्छ्वसन्तीव चान्ये ॥४८

---

(१५) शूरो विक्रान्तः ? पाण्डवः श्वेतकेतुः ?
पुत्रो राधायाः ? रावणः ? इन्द्रपुत्रः ? ।
आहो कुन्त्यां तेन रामेण जातः ?
अश्वत्थामा ? धर्मपुत्रो ? जटायुः ? ॥

---

(४७) शूर इति । शूरो नाम कश्चित् प्रबलप्रतापो नृपतिः । श्वेतकेतुः शुक्लवर्णवानरध्वजः अर्जुन इत्यर्थः । इन्द्रपुत्रः जयन्तः, वालिनामका वानरराजो वा । रामेण जात इति विरुद्धमाभित्वम् । धर्मपुत्रः युधिष्ठिरः ।

(४८) दीनानामिति । दीनानां दुर्गतानां जनानां कल्पवृक्षः वाञ्छितफलप्रदः, स्वगुणानां दयादाक्षिण्यादीनां फलैः नतः अतिविनयोत्पन्नः, सज्जनानां साधूनां कुटुम्बी गृहीं आधारस्वरूप इत्यर्थः, शिक्षितानां विनीतानां आदर्शः दर्पणस्वरूपः निदर्शनभूत इत्यर्थः, सुचरितानां निकषः परीक्षास्थानं, शीलवेलासमुद्रः शीलमेव वेला तस्याः समुद्रः समुद्रो वेलामिव कदापि सदृत्तं नातिक्रामतीत्यर्थः, सत्कर्त्ता सत्कार्यकारकः, नावमन्ता न कस्यापि अवमानकारी, पुरुषाणां ये

तदितो गच्छामः।

प्रकारः। अगेण्हिअ वसन्तसेणिअं? (१६)।

विटः। नष्टा वसन्तसेना।

प्रकारः। कधं विअ? (१७)।

विटः। अन्धस्य दृष्टिरिव, पुष्टिरिवातुरस्य,
मूर्खस्य बुद्धिरिव, सिद्धिरिवालसस्य।
स्वप्नागतेर्व्यसनिनः परमेव विद्या,
त्वां प्राप्य सा रतिरिवारिजने प्रनष्टा॥ ४९॥

प्रकारः। अगेण्हिअ वसन्तसेणिअं ण गमिस्सं (१८)

---

(१६) अगृहीत्वा वसन्तसेनाम्।

(१७) कथमिव?

(१८) अगृहीत्वा वसन्तसेनां न गमिष्यामि।

गुणाः तेषां निधिः आलयः, तथा दक्षिणं सरलम् उदारं महत् सत्त्वं स्वभावः यस्य तादृशः स चारुदत्तः एकः केवलः अधिकगुणतया श्लाघ्यः सन् जीवति, अन्ये जनाः उच्छ्वसन्तोऽपि जीवन्तोऽपि वृथा जीवनं धारयन्तीत्यर्थः। स्वधराङ्कम्।

(४९) अन्धस्येति। सा वसन्तसेना अन्धस्य दृष्टिः दर्शनशक्तिरिव, आतुरस्य पीडितस्य पुष्टिः शरीरसामर्थ्यमिव, मूर्खस्य बुद्धिः विवेकशक्तिरिव, अलसस्य सिद्धिः कार्यसाफल्यमिव, स्वप्ना कृतिः अरण्यशक्तिः यस्य तस्य तथा व्यसनिनः विषयस्य कामादिदोषाक्रान्तस्य वा "व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे" इति कोषः, परमा विद्या परमार्थज्ञानमिव, तथा अरिजने अल्पजने रतिः अनुरागः इव, त्वां प्राप्य प्रनष्टा स्वप्नकाले अदर्शनं गतेत्यर्थः। वसन्ततिलकं वृत्तम्।

विटः। एतदपि न श्रुतं त्वया ?

आलाने गच्छते हस्ती, वाजी वल्गासु गच्छते।

हृदये गच्छते नारी, यदिदं नास्ति गम्यताम् ॥५०॥

शकारः। यदि गच्छसि, गच्छ तुमं। हगे ण गमिश्रं(१९)

विटः। एवं गच्छामि। इति निष्क्रान्तः।

शकारः। गड़े क्खु भावे अभावं। विदूषकमुद्दिश्य। अले काकपदशीर्षमस्तक(ढ)दुष्टबटुका! उवविश्र,उवविश्र(२०)।

विदू। उवविसिदा ज्जेव अम्हे (२१)।

शकारः। केण ? (२२)।

विदू। कअन्तेण (२३) (ण)।

शकारः। उट्ठेहि उट्ठेहि (२४)

---

(१९) यदि गच्छसि, गच्छ त्वम्। अहं न गमिष्यामि।

(२०) गतः खलु भावोऽभावम्। अरे काकपदशीर्षमस्तक दुष्टबटुक! उपविश उपविश।

(२१) उपवेशिता एव वयम्।

(२२) केन ?

(२३) कृतान्तेन।

(२४) उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ।

---

(५०) आलाने इति। हस्ती आलाने बन्धनस्तम्भे गच्छते, वाजी अश्वः वल्गासु लगामरज्जुषु गच्छते, नारी हृदये गच्छते, यद् यदि इदं नास्ति न भवति तदा गम्यताम्।

(ढ) अभावम् अदर्शनम्। काकपदशीर्षमस्तकः काकपदवत् शीर्षं शिखा यस्य तादृशं मस्तकं यस्य तत्सम्बोधने।

(ण) कृतान्तेन दैवेन।

विटः। उट्ठिस्सामो (२५)।

मकारः। कदा ? (२६)।

विटः। जदा पुणो वि दैव्वं अणुकूलं भविस्सदि(२७)।

मकारः। अले ! लोद्, लोद (२८)।

विटः। रोदाविदा ख्लेव अम्हे (२९)।

मकारः। केण ? (३०)।

विटः। दुग्गदीए (३१)।

मकारः। अले ! हश्च, हश्च (३२)।

विटः। हसिस्सामो (३३)।

मकारः। कदा ? (३४)।

विटः। पुणोवि ऋद्धीए अज्जचारुदत्तस्स (३५)।

मकारः। अले, ले दुट्ठबड्डका ! भणेशि मम बअणेण लं दलिद्द चालुदत्तकं। एशा शशुवशा, शहिलशा, णवणा-

---

(२५) उत्थास्यामः।

(२६) कदा ?

(२७) यदा पुनरपि दैवमनुकूलं भविष्यति।

(२८) अरे ! रुदिहि, रुदिहि।

(२९) रोदिता एव वयम्।

(३०) केन ?

(३१) दुर्गत्या।

(३२) अरे ! हस, हस।

(३३) हसिष्यामः।

(३४) कदा ?

(३५) पुनरपि ऋद्ध्या आर्य-चारुदत्तस्य।

इमदंभणुट्ठिदा शुत्तधालिव्व, वसन्तसेणा णाम गणिआ-दालिआ कामदेवाअदणुज्जाणादो पहुदि तुमं अणुलत्ता, अम्हेहिं बलक्कालाणुवीअमाणा, तुह गेहं पविट्ठा। ता जइ मम हत्थे शअं ज्जेव पट्टाविअ एणं शमप्पेशि, तदो अधिअलणे ववहालं विणा, लहुं णिज्जादमाणाह (त) तव मए अणुबद्धा पीदी हुविश्शदि। आदु अणिज्जादमाणाह, आमलणन्तिके वेले हुविश्शदि। अविअ, पेक्ख, पेक्ख।

कक्कालुका गोच्छड़लित्तबेण्टा,
शाके अ शुक्खे तलिदे हु मंशे।
भत्ते अ हेमन्तिअलत्तिशिट्ठे,
लीणे अ वेले ण हु होदि पूदी (३६) ॥५१॥

---

(३६) अरे, रे, दुष्टवटुक! भणिष्यसि मम वचनेन तं दरिद्रचारुदत्तकम्। एषा सप्तवर्णा सदिरगन्धा नवनाटकदर्शनोत्सिता स्वप्नधारीव, वसन्तसेना नाम गणिका-दारिका, कामदेवायतनोद्यानात् प्रभृति त्वामनुरक्ता अस्माभिर्बलात्कारानुनीयमाना तव गेहं प्रविष्टा, तदादि मम हस्ते स्वयमेव प्रस्थाप्य एनां समर्पयसि, ततोऽधिकरणे व्यवहारं विना, शीघ्रं निर्यातयतस्तव मयानुबद्धा प्रीतिर्भविष्यति, अथवा, अनिर्यातयत आमरणान्तं वैरं भविष्यति। अपि च प्रेक्षस्व, प्रेक्षस्व।

कर्कारुको गोमयलिप्तवृन्तः,
शाकस्तु शुष्कं, तलितं खलु मांसम्।
भक्तस्य हैमन्तिक-रात्रि-सिक्तं,
क्षीणायाञ्च वेलायां न खलु भवति पूति॥

(त) अधिकरणे धर्माधिकरणे विचारगृहे इत्यर्थः। व्यवहारम् अभियोगम्। निर्यातयतः अर्पयतः।

ओट्ठिकं भणेज्जि, लहुकं भणेज्जि। तधा भणेज्जि, जधा हगे अत्तण केलिकाए पासाद बालग्ग कवोदवालिआए उवविट्ठे शुणामि। अण्णधा, (ध) जदि ण भणेज्जि, ता कवाल तलपविट्ठ कविल्लगुडिअं विअ मत्थअं दे मड्डमड्डा दूअं (३७)।

विदू। भणिस्सं (३८)।

(३७) स्वस्तिकं भणिष्यसि, लघुकं भणिष्यसि, तथा भणिष्यसि, यथाहमात्मीयायां प्रासाद बालाग्र कपोत-पालिकायामुपविष्टः शृणोमि, अन्यथा, यदि न भणसि, तदा कपाट-तलप्रविष्टं कपिल्ल गुलिकमिव मस्तकन्ते मड्डमड्ड इतिशब्दं कृत्वा भक्षयिष्यामि।

(३८) भणिष्यामि।

---

(५१) कर्कारुक इति। गोमयेन लिप्तं दृन्तं यस्य तादृशः कर्कारुकः कुष्माण्डः कुष्माण्डकस्तु कर्कारुरित्यमरः। शुष्कं शाकं, तलितं घृतादिसंभृष्टं मांसं शुद्धमांसविधानेन मांसं सम्यक् प्रसाधितम्। पुनः स्नटाज्ये संभृष्टं तलितं प्रोच्यते बुधैरिति भावप्रकाशः। तथा हैमन्तिकायां रात्रौ सिद्धं भक्तम् अचञ्चु वेलायां समये लीनायाम् अतीतायामपि न खलु नैव पूति दुर्गन्धं भवति अतोप्रस्तुतानां कर्कारुकादीनां समयातिक्रमेऽपि पूतिगन्धित्वाभाववर्णनेन प्रस्तुतस्य वसन्तसेनाया मङ्गलप्रदानेन बहुकालातिपातेऽपि अनुपशम्यताया बोधनाद्प्रस्तुत प्रशंसालङ्कारः।

(ध) स्वस्तिकमिति। स्वस्तिकं शुभं ममानुकूलमित्यर्थः यथा तथा भणिष्यसि वक्ष्यसि, लघुकं शीघ्रम्। आत्मीयायां स्वाधिकृतायां प्रासादस्य राजभवनस्य प्रासादो देवभुजाभित्यमरः। बालम् अभिनवम् अग्रं यस्याः तादृशी नवनिर्मिताग्रभागा इत्यर्थः या कपोतपालिका कपोतानां पालिका रक्षणभूमिः तस्याम्। अन्यथा अन्यस्मिन् प्रकारे सति पक्षान्तरे इत्यर्थः।

शकारः । अपवार्य । चेडे ! गड़े शब्बकं ज्जेव भावे (३९)।

चेटः । अधइं (४०)।

शकारः । ता शिग्घं अवक्कमन्ह (४१)।

चेटः । ता गेण्हदु भट्टके अग्गिं (४२)।

शकारः । तव ज्जेव हत्थे चिष्ठदु (४३)।

चटः । एशे भट्टालके, गेण्हदु यं भट्टके अग्गिं (४४) (द)।

शकारः । विपरीतं गृहीत्वा ।

णिव्वक्कलं मूलकपेशिअग्गं,
खन्धेण घेत्तूण अ कोशशुत्तं ।
कुक्के हि कुक्कीहि अवुक्कअन्ते,
जधा शिआले, शलणं पलामि (४५) ॥ ५२ ॥

---

(३९) चेट ! गतः सत्वमेव भावः ।

(४०) अथ किम् ।

(४१) तत् शीघ्रमपक्रमावः ।

(४२) तत् गृह्णातु भट्टारकोऽग्निम् ।

(४३) तवैव हस्ते तिष्ठतु ।

(४४) एष भट्टारकः, गृह्णात्वेनं भट्टारकोऽग्निम् ।

(४५) निर्वल्कलं मूलकपेशिवर्णं स्कन्धेन गृहीत्वा च कोषसूत्रम् ।
कुक्कुरैः ककुरीभिश्च वुक्कद्भानो यथा शृगालः, शरणं प्रयामि ॥

(द) एषः अग्निः भट्टारकः भट्टारकस्य अयमिति भट्टारकशब्दादिदमर्थे अण् प्रत्ययेन निष्पन्नः भट्टारकसम्बन्धीत्यर्थः अतो ममाग्नि-ग्रहणे नाधिकार इति भावः ।

(५२) निर्वल्कलमिति । वल्कलं तत्त्वक् स्वल्पया तन्निर्मितं कोशं

परिक्रम्य निष्क्रान्तौ।

विदू। भोदि रदणिए! ण क्खु दे अअं अवमाणो तत्तभवदो चारुदत्तस्स णिवेदइदव्वो। दोग्गच्चपीडिअस्स मज्झे दिगुणदरा पीडा हुविस्सदि (४६)।

रदनिका। अज्ज मित्तेअ! रदणिआ क्खु अहं सज्जदसुही (४७)।

विदू। एव्वं सोदं (४८)।

चार। वसन्तसेनासहितया। रदनिके! मारुताभिलाषी (ध) प्रदोषसमयगीतार्त्तो रोहसेनः ततः प्रवेश्यतामभ्यन्तरमयम्, अनेन प्रावारकेण (न) छादयैनम्। इति प्रावारकं प्रयच्छति।

वस। स्वगतम्। कधं परिअणोत्ति मं अवगच्छदि। प्रावारकं गृहीत्वा सभाव्य च स्वगतं सस्पृहम्। अम्महे! जादी-

(४६) भो रदनिके! न खलु ते अवश्यं अपमानस्तत्रभवतश्चारुदत्तस्य निवेदयितव्यः, दौर्गत्य पीडितस्य मम्ये, द्विगुणतरा पीडा भविष्यतीति।

(४७) आर्य मैत्रेय! रदनिका खल्वहं संयतसुखी।

(४८) एवमिदम्।

तस्मात् निर्गतं निष्कोषमित्यर्थः मूलकस्य पत्रेः वर्ण इव वर्णः यस्य तं तादृशम् असिं कोषस्थं कोषनिक्षिप्तं कृत्वा स्वकीयेन गृहीत्वा च कुक्कुरैः कुक्कुरीभिश्च युक्तप्रधानः अनुगम्यमानः गृहाद् इव शरणं गृहं गृहरक्षितोरित्यभरः प्रयामि गच्छामि संयतसुखी वसन्तसुखी चारुदत्तादेव निवेदयिष्यामीति भावः।

(ध) मारुताभिलाषी वायुसेवी रोहसेनः तदाख्यचारुदत्तस्य पुत्रः।

(न) प्रावारकेण उत्तरीयवस्त्रेण।

कुसुमवासिदो पावारओ, अणुदासीणं (प) से जोव्वणं पडिहासेदि (४९)। अपवार्यकेन प्राह्णोति।

चारु। ननु रदनिके! राहसेनं गृहीत्वाभ्यन्तरं प्रविश।

वस। स्वगतम् मन्दभाइणी खु अहं तुम्हे अब्भन्तरस्स (५०)।

चारु। ननु रदनिके! प्रतिवचनमपि नास्ति? कष्टम्

यदा तु भाग्यक्षयपीड़ितां दशां
नरः कृतान्तोपहितां प्रपद्यते।
तदास्य मित्राण्यपि यान्त्यमित्रतां,
चिरानुरक्तोऽपि विरज्यते जनः॥ ५२॥

विदूषकः रदनिकामुपसृत्य।

विदू। भो! इअं सा रदणिआ (५१)।

चारु। इयं सा रदनिका। इयमपरा का?

---

(४९) कथं परिजन इति मामवगच्छति। आश्चर्यम्! जातीकुसुमवासितः प्रावारकः, अनुदासीनम् अस्य यौवनं प्रतिभासते।

(५०) मन्दभागिनी खल्वहं तवाभ्यन्तरस्य।

(५१) भो! इयं सा रदनिका।

(प) अनुदासीनं भोगतृष्णाया अविसृष्टम्।

(५२) यदेति नरः मानवः यदा कृतान्तेन दैवेन उपहितां जनितां भाग्यस्य शुभादृष्टस्य क्षयेण पीड़ितां व्यथितां दशां प्रपद्यते प्राप्नोति, तदा अस्य दुर्भाग्ययुक्तस्य मानवस्य मित्राणि अपि अमित्रतां शत्रुतां यान्ति, तथा चिरानुरक्तोऽपि जनः विरज्यते विरक्तो भवति। वंशस्थविलं वृत्तम्।

अविज्ञातावसक्तेन दूषिता मम वाससा।

वस। स्वगतम्। णं भूसिदा (५२)।

चारु। छादिता शरदभ्रेण चन्द्रलेखेव दृश्यते ॥ ५४ ॥

अथवा, न युक्तं परकलत्रदर्शनम्।

विटू। भो! अलं परकलत्रदंसणसङ्काए। एसा वसन्तसेणा कामदेवाअदणुज्जाणादो पहुदि भवन्तमणुरत्ता (५३)।

चारु। अये! इयं वसन्तसेना। स्वगतम्।

यया मे जनितः कामः क्षीणे विभवविस्तरे।

क्रोधः कुपुरुषस्येव स्वगात्रेष्वेव सीदति ॥ ५५ ॥

विटू। भो वअस्स! एसो क्खु राअसालो भक्खादि (५४)।

चारु। किम्?

---

(५२) ननु भूषिता।

(५३) भो! अलं परकलत्र-दर्शनशङ्कया, एषा वसन्तसेना कामदेवायतनोद्यानात् प्रभृति त्वामनुरक्ता।

(५४) भो वयस्य! एष खलु राजशालो भक्षति।

---

(५४) अविज्ञातेति। अविज्ञाता अविदिता मयेति शेषः अथच अवसक्तेन स्वगात्रयोजितेन मम वाससा उत्तरीयवसनेन दूषिता परपुरुषवस्त्रसंसर्गादिति भावः शरदभ्रेण शारदीयमेघेन छादिता चन्द्रलेखेव दृश्यते।

(५५) ययेति। विभवविस्तरे प्रचुरसम्पदि क्षीणे सति मया जनितः मे मम कामः भोगाभिलाषः कुपुरुषस्य अक्षमस्य जनस्य क्रोधः इव स्वगात्रेषु निजशरीरेषु एव सीदति अवसादं गच्छति।

विदू। एसा संसुवणा, सहिलसा, अवणोअदंसण-ट्ठिदा सुत्तधालि व्व वसन्तसेणा णाम गणिआदालिआ कामदेवाअदणज्जाणादो पहुदि तुमं अणुलत्ता, अम्हेहिं बलक्कालाणुणीअमाणा तुह गेहं पविट्ठा (५५)।

चेट। स्वगतम्। बलक्कारागुणीअमाणेत्ति जं सच्चं। अलद्धिदम्हि एदेहिं अक्खरेहिं (५६)।

विदू। ता जइ मम हत्थे सअं ज्जेव पट्ठाविअ एणं समप्पेसि, तदो अधिअलणे बबहालं विणा लहुं णिज्जादमाणाह तत्र मएं अणुबद्धा पीदो हुविस्सदि। अधवा, आसलणं वेलन्तिके हुविस्सदि (५७)।

चेट। सायत्तम्। अत्तोऽसौ। स्वगतम्। अये कथं देवतोपस्थानयोग्या युवतिरियम्। तेन खलु तस्यां वेलायां (फ)

प्रविश गृहमिति प्रतीद्यमाना
न चलति भाग्यकृतान्द्यामवेक्ष्य।
पुरुषपरिचयेन च प्रगल्भं
न वदति यद्यपि भाषते बहूनि ॥५६॥

(५५) एषा संसुवर्णेत्यादि।

(५६) बलात्कारानुनीयमाना इति यत्सत्यं, अलंकृताक्षि एतैरक्षरैः।

(५७) तद्यदि मम हस्ते स्वयमेव प्रस्थाप्य एनां समर्पयसीत्यादि।

(फ) इयं युवतिः उपस्थानयोग्या उपास्या देवता। तस्यां वेलायां श्रोतार्त्तरोहसेनस्य गृहाभ्यन्तरप्रवेशाशासमये इत्यर्थः।

(५६) प्रविशेति। गृहं प्रविश रोहसेनं गृहीत्वेति शेषः इति

प्रकाशम्। भवति वसन्तसेने! अनेनाविज्ञानादपरिज्ञात-परिजनोपचारस्यापराद्धोऽस्मि (ब)। शिरसा भवतीमनुनयामि।

वस। एदिणा अणुचिटभूमिआरोहणेण (भ) अवरद्धा अज्जं सीसेण पणमिअ, पसादेमि(५८)।

विदू। भो! दुवेवि तुम्हे सुखं पणमिअ, कलमकेदारा (म) अक्खीणं सीसेण सीसं समागदा। अहं पि इमिणा कारहजाणुसरिसेण, सीसेण दुवेवि तुम्हे पसादेमि (५९)। इति उत्तिष्ठति।

(५८) एतेनानुचितभूमिकारोहणेनापराद्धा आर्यं शीर्षेण प्रणम्य प्रसादयामि।

(५९) भो! द्वावपि युवां सुखं प्रणम्य, कलमकेदारौ अन्योन्यं शीर्षेण शीर्षं समागतौ, अहमपि अनेन करभजानु-सदृशेन शीर्षेण द्वावपि युवां प्रसादयामि।

प्रतोद्यमाना अनुरुध्यमाना अपि भाग्यवतां दृशां मम दुर्दशामित्यर्थः अचक्रं न चलति न अग्रतरं गतवतीत्यर्थः, तथा यद्यपि वक्ष्यति भाषते तथापि पुरुषपरिचयेन पुंस्संसर्गेण पुंवां समक्षमित्यर्थः प्रगल्भं धृष्टं यथा तथा न वदति।

(ब) अपरिज्ञात परिजनोपचारेण अपरिज्ञातेषु अनेषु यः परिजनोपचारः दासीवृद्धा वसन्तसेनागतो उत्तरीयवसनप्रक्षेपरूपः तेन।

(भ) अनुचितभूमिकारोहणेन अनुचितायां गाढजनप्रवेशायोग्यायां भूमिकायां भूमौ भवदुत्तरे आरोहणेन प्रवेशेन।

(म) कलम केदारौ इत्यत्र द्वावेति पदमध्याहार्यं कलमः व्रीहिः केदारः क्षेत्रं पाकावस्थायामुभयोः शिरः समागम इव इत्यर्थः।

चारु। भवतु, तिष्ठतु प्रणयः (य)।

वस। स्वगतम्। चदुरो मधुरो अ अज्जं उवणासी (र) ण जुत्तं अज्ज एदिसेण इध आअदाए मए पडिवसिदुं। भोदु, एव्वं दाव भणिस्सं। प्रकाशम्। अज्ज! जइ एव्वं अहं अज्जस्स अणुगेज्झा, ता इच्छे अहं इमं अलङ्कारअं अज्जस्स गेहे णिक्खिविदुं। अलङ्कारस्स णिमित्तं एदे पावा अणुसरन्ति (६०)।

चारु। अयोग्यमिदं न्यासस्य (ल) गृहम्।

वस। अज्ज! अलीअं, (व) पुरुसेसु णासा णिक्खिविअन्ति, ण उण गेहेसु (६१)।

चारु। मैत्रेय! गृह्यतामयमलङ्कारः।

---

(६०) चतुरो मधुरस्त्वयुपन्यासः, न युक्तम् अद्य ईदृशेन इह आगतया मया प्रतिवस्तुं, भवतु, एवं तावत् भणिष्यामि। आर्य! यद्येवमनुगृह्यो अनुग्राह्या, तदिच्छाम्यहम् इममलङ्कारमार्यस्य गेहे निक्षेप्तुम्, अलङ्कारस्य निमित्तम् एते पापा अनुसरन्ति।

(६१) आर्य! अलीकं, पुरुषेषु न्यासा निःक्षिप्यन्ते न पुनर्गेहेषु।

(य) प्रणयः परस्परानुनयरूपमार्थनम्।

(र) उपन्यासः आलापः। ईदृशेन एवंरूपेण।

(ल) न्यासस्य निक्षेपस्य अयोग्यं दुरवस्थत्वादिति भावः।

(व) अलीकम्—आर्य गृहमयोग्यम् इति यत् भवता उक्तं तदलीकं मिथ्या अनुचितं वा उक्तमित्यर्थः।

चेट। अणुम्हहिदन्हि (६२)। इत्यवधारणमर्पयति।

विदू। सट्ठीवा। सोत्थि भोदिए (६३)।

चारु। धिङ्मूर्ख! न्यासः खल्वयम्।

विदू। अपसार्य। जइ एव्वं। ता चोरेहिं अवहरीअदु (६४)।

चारु। अचिरेणैव कालेन।

विदू। एसो से अम्हाणं विस्सासो? (६५)।

चारु। निर्यातयिष्ये (श)।

वस। अज्ज! इच्छे अहं, इमिणा अज्जेव अणुगच्छिज्जन्तो सकं गेहं गन्तुं (६६)।

चारु। मैत्रेय! अनुगच्छ तत्रभवतीम्।

विदू। तुमं ज्जेव एदं कलहंसगामिणीं अणुगच्छन्तो राअहंसो विअ सोहसि। अहं उण बम्हणो। जहिं तहिं

(६२) अनुस्मर्हीतानि।

(६३) स्वस्ति भवत्यै।

(६४) यद्येवं तदा चोरैरपह्रियताम्।

(६५) एषोऽस्माकमस्माकं विश्वासः।

(६६) आर्य! इच्छाम्यहम्, अनेनार्येण अनुगम्यमाना स्वकं गेहं गन्तुम्।

(श) निर्यातयिष्ये प्रत्यर्पयिष्यामि।

जणेहिं चउअहोवणीदो (ध) विअ उवहारो कुक्कुरेहिं विअ, खज्जमाणो विवज्जिस्सं (६७)।

चारु। एवं भवतु स्वयमेवानुगच्छामि तत्रभवतीम्। तद्राजमार्गविश्वासयोग्याः (न) प्रच्छादयतां प्रदीपिकाः।

विटः। वर्द्धमानक! पच्छालेहि पदीविआओ(६८)।

चेटः। अनालिकम्। अले! तेल्लेण विणा पदीविआओ पज्जालीयन्ति? (६९)।

विटः। अनालिकम्। भो! ताओ क्खु अम्हाणं पदीविआओ अवमाणिदणिद्दअकामुआ विअ गणिआ णिस्सिणेहाओ (प) दाणिं संवुत्ता (७०)।

(६७) त्वमेव एतां कलहंसगामिनीमनुगच्छन् राजहंस इव शोभसे, अहं पुनर्भोक्ष्ये, यत्र तत्र जनैश्चतुरपथोपनीत इव उपहारः कुक्कुरैरिव खाद्यमानो विपत्स्ये।

(६८) वर्द्धमानक! प्रच्छादय प्रदीपिकाः।

(६९) अरे! तैलेन विना प्रदीपिकाः प्रज्वाल्यन्ते?

(७०) भोः! ताः खल्वस्माकं प्रदीपिका, अवमानित-निर्दयकामुका इव गणिका, निःस्नेहा इदानीं संवृत्ताः।

(ध) चतुरपथोपनीतः चतुरपथे उपनीतः देवताभ्यः प्रदत्तः उपहारः पूजाद्रव्यम्।

(न) राजमार्गविश्वासयोग्याः राजपथगमनयोग्याः।

(प) निःस्नेहाः अतैलाः अननुरागिण्य च।

भद्रे। मैत्रेय! भवतु। कृतं प्रदीपिकाभिः। पश्य

उदयति हि शशाङ्कः कामिनीवक्त्रपाण्डु-
र्ग्रहगणपरिवारो राजमार्गप्रदीपः।
तिमिरनिकरमध्ये रश्मयो यस्य गौराः
स्रुतजल इव पङ्के क्षीरधाराः पतन्ति ॥५७॥

सानुरागम्। भवति वसन्तसेने! इदं भवत्या गृहं, प्रविशतु भवती। वसन्तसेना सानुरागमवलोकयन्ती। निष्क्रान्ता।

चारु। वयस्य! गता वसन्तसेना। तदेहि, गृहमेव गच्छावः।

राजमार्गो हि शून्योऽयं रक्षिणः सञ्चरन्ति च।
वञ्चना परिहर्त्तव्या बहुदोषा हि शर्व्वरी ॥५८॥

(५७) उदयतीति। कामिन्याः गण्डः कपोलः तद्वत् पाण्डुः गौरकान्तिः यस्य स्तस्मात् इत्यर्थः ग्रहगणपरिवारः नक्षत्राणां गणैः परिवृत इत्यर्थः राजमार्गस्य प्रदीपः प्रदीपयति विकाशयतीति प्रदीपः प्रकाशकः शशाङ्कः चन्द्रः उदयति, यस्य गौराः श्वेताः रश्मयः किरणाः स्रुतजले स्रुतानि जलानि यस्मात् तादृशे जलशून्ये इत्यर्थः पङ्के कर्दमे, जलयुक्ते क्षीरधाराणां पाते तासां जलरूपेणैव पर्य्यवसानं भवतीति स्रुतजले इति विशेषणम्। क्षीरधारा इव दुग्धप्रवाहा इव तिमिरनिकरमध्ये तमोराशिमध्ये पतन्ति अन्धकारान् नाशयन्तीत्यर्थः। वृत्तमत्र मालिनी।

(५८) राजमार्ग इति। अयं राजमार्गः शून्यः राजाधिकतया बान्धवजनगतायातविरहादिति भावः, रक्षिणः प्रहरिणः सञ्चरन्ति

परिक्रम्य। दृष्ट्वा सुवर्णभाण्डं रक्षितव्यं त्वया रात्रौ, वर्धमानकेनापि दिवा।

विटः। यथा भवं आणवेदि (७१)।

इति निष्क्रान्तौ।

इति मृच्छकटिके अलङ्कारन्यासो (ख) नाम प्रथमोऽङ्कः।

(७१) यथा भवान् आज्ञापयति।

ततस्ततः धावन्ति, वञ्चना प्रतारणा, अक्षान् प्रतार्थ यथा वसन्तसेनाया अलङ्काराश्चौरैर्न ह्रियन्ते तथा अवहितैः स्थातव्यमित्यर्थः हि यतः अवरी रात्रिः बहुदोषा बहवः दोषाः यस्यां सा, रात्रौ एव दुर्जनाः बहूनि गर्हितानि कार्याणि कुर्वन्तीति भावः।

(ख) अलङ्कारन्यासः अलङ्काराणां वसन्तसेनाया इति यत्कृत्यं न्यासः निक्षेपः यत्रेति।

—•—

द्वितीयोऽङ्कः।

प्रविश्य चेटी। अत्ताए अज्जआसआसं सन्देसेण पेमिदम्हि। ता जाव पविसिअ अज्जआ सआसं गच्छामि। परिक्रम्यावलोक्य च। एसा अज्जआ, हिअएण किंपि आलिहन्ती चिट्ठदि। ता जाव उपसप्पामि(१)।

ततः प्रविशति आसनस्था सोत्कण्ठा वसन्तसेना मदनिका च।

वस। हञ्जे! तदो तदो? (२)।

चेटी। अज्जए! ण किंपि मन्तेसि। किं तदो तदो? (३)

वस। किं मए भणिदं? (४)।

चेटी। तदो तदो (५)।

वस। सम्भावेमम्। आं एव्वं (६) (क)।

(१) मात्रा आर्यायै सकाशं सन्देशेन प्रेषितास्मि। तत् यावत् प्रविश्य आर्यायाः सकाशं गच्छामि। एषा आर्या, हृदयेन किमप्यालिखन्ती तिष्ठति। तत् यावत् उपसर्पामि।

(२) चेटि! ततस्ततः?

(३) आर्ये! न किमपि मन्त्रयसि। किं ततस्ततः?

(४) किं मया भणितम्?

(५) ततस्तत इति।

(६) आं एवम्।

(क) आं एव्वं इत्यस्य आ एवमिति संस्कृतं साधुतया सङ्गच्छते आं इति अरण्यार्थमव्ययं सम्भ्रमबोधे तथा दर्शनात्।

उपसृत्य प्रकाशं चेटी। अज्जए! अत्ता आदिसदि, ण्हादा भविअ देवदाणं पूअं णिव्वत्तेहि त्ति (७)।

वस। हञ्जे। विण्णवेहि अत्तं, अज्ज ण ण्हाइस्सं, ता बम्हणी ज्जेव पूअं णिव्वत्तेदु त्ति (८)।

चेटी। जं अज्जआ आणवेदि(९)। इति निष्क्रान्ता।

मद। अज्जए! सिणेहो पुच्छदि, ण पुरोभाइदा, (ख) ता किं णेदं (१०)।

वस। मदणिए! केरिसिं मं पेक्खसि? (११)।

मद। अज्जआए सुण्णहिअअत्तणेण जाणामि, हिअअ-गदं कंपि अज्जआ अहिलसदि त्ति (१२)।

(७) आर्ये! माता आदिशति, स्नाता भूत्वा देवतानां पूजां निर्वर्त्तयेति।

(७) चेटि! विज्ञापय मातरम्, अद्य न स्नास्यामि। ततो ब्राह्मण एव पूजां निर्वर्त्तयत्विति।

(९) यत् आर्या आज्ञापयति।

(१०) आर्ये! स्नेहः पृच्छति, न पुरोभागिता, तत् किं खिदसे?

(११) मदनिके! कीदृशीं मां प्रेक्षसे?

(१२) आर्यायाः शून्यहृदयत्वेन जानामि, हृदयगतं कमपि आर्याभिलषतीति।

(ख) पुरोभागिता दोषभावदर्शित्वं दोषानुपलब्धावर्थमेव पृच्छा नेत्यर्थः दोषैकदृक् पुरोभागीत्यमरः।

वस। सुट्ठु तुए जाणिदं। परहिअअग्गहणपण्डिआ मदणिआ खलु तुमं(१३)।

मद। पिअं मे पिअं। कामो खलु णाम एसो भअवं अणुगहिदो महूसवो(ग) तरुणजणस्स। ता कधेदु अज्जआ, किं राआ, राअवल्लहो वा सेवीअदि? (१४)।

वस। हञ्जे! रमिदुमिच्छामि, ण सेविदुं (१५)।

मद। विज्जाविसेसालङ्किदो किं कोवि बम्हणो जुआ कामीअदि? (१६)।

वसं। पूअणीओ मे बम्हणो जणो (१७)।

मद। किं, अणेअ णअराहिगमणजणिदविहववित्थारो वाणिअजुआ वा कामीअदि? (१८)।

---

(१३) सुष्ठु त्वया ज्ञातं, परहृदयग्रहण पण्डिता मदनिका खलु त्वम्।

(१४) प्रियं मे प्रियं, कामः खलु नाम एष भगवान् अनुगृहीतो महोत्सवस्तरुणजनस्य, तत्कथयतु आर्या, किं राजा, राजवल्लभो वा सेव्यते?

(१५) चेटि! रन्तुमिच्छामि, न सेवितुम्।

(१६) विद्याविशेषालङ्कृतः किं कोऽपि ब्राह्मणो युवा काम्यते?

(१७) पूजनीयो मे ब्राह्मणो जनः।

(१८) किम् अनेकनगराभिगमनजनितविभवविस्तारो वाणिजयुवा वा काम्यते?

(ग) अनुगृहीतः आर्द्रवेति शेषः, महोत्सवः महान् उत्सवः आनन्दरूप इति कर्मधारयः। अथवा महान् उत्सवो यस्मादिति बहुव्रीहिः।

मद० । अज्जए ! किं होणकुसुमं सहआरपादवं महु-अरीओ (छ) उण सेवन्ति ? (३२) ।

वस० । अदोज्जेव ताओ महुअरीओ वुच्चन्ति(३३) ।

मद० । अज्जए ! जइ सो मणीसिदो, (ज) ता कीस दाणिं सहसा ण अहिसारीअदि ? (३४) ।

वस० । हञ्जे ! सहसा अहिसारिअन्तो पच्छ अआरदुब्बल दाए, मा दाव, जणो दुल्लहदंसणो पुणो भविस्सदि(३५) ।

मद० । किं अदोज्जेव सो अलङ्कारओ तस्स हत्थे णिक्खित्तो ? (३६) ।

वस० । हञ्जे ! सुठ्ठु ते जाणिदं (३७) ।

(३२) आर्ये ! किं हीनकुसुमं सहकारपादपं मधुकर्यः पुनः सेवन्ते ?

(३३) अतएव ता मधुकर्यः उच्यन्ते ।

(३४) आर्ये ! यदि स मनोचितस्तत् किमर्थमिदानीं सहसा नाभिसार्यते ?

(३५) चेटि ! सहसा अभिसार्यमाणः प्रत्युपकारदुर्ललतया, मा तावत्, जनोदुर्लभदर्शनः पुनर्भविष्यति ।

(३६) किम् अतएव सोऽलङ्कारस्तस्य हस्ते निक्षिप्तः ?

(३७) चेटि ! सुष्ठु त्वया ज्ञातम् ।

(छ) मधु कुर्वन्तीति मधुकर्यः पुष्परसस्यैव मधुरूपेण परिणमनात् पुष्पाभावे कथं तासां तादृशतरौ प्रवृत्तिरिति भावः ।

(ज) स नीचितः वाञ्छितः ।

नेपथ्ये। अले भट्टा! (भ) दशसुवस्साइ (अ) लुद्धु, जुद्दकरु पपलीसु पपलीसु। ता गेह्ण गेह्ण, चिट्ठ चिट्ठ, दूलात् पदिट्ठोसि (३८)।

प्रविश्य अपटीक्षेपेण संभ्रान्तः संवाहकः (ट)।

कष्टं एवं जुद्दिअलभावे। होमाणहे! अवदन्धणमुक्काए विअ गद्दहीए हा! ताडिदोम्हि गद्दहीए, अक्कलाअमुक्काए (ठ) अत्तीए घडुक्को विअ घादिदोम्हि अत्तीए।

---

(३८) अरे भट्टारक! दशसुवर्णस्य दत्तो द्यूतकरः प्रपलायितः प्रपलायितः, तद्गृह्यतां गृह्यतां, तिष्ठ तिष्ठ, दूरात् प्रदृष्टोऽसि।

(भ) नेपथ्ये अले भट्टा इत्यादि। अत्र चिट्ठ चिट्ठ इति पाठः प्रामादिकः। पदिट्ठोसीत्यत्र पदिण्णदे इति पाठः सङ्गच्छते प्रदत्तः इति सं०।

(अ) दशसुवर्णस्य दशानां सुवर्णानां अशीतिरधिकपरिमितानां स्वर्णानां समाहारः दशसुवर्णं तस्य सम्बन्धविवक्षया निमित्तार्थे षष्ठीति बोध्यं दशसुवर्णस्य पणीकृतसुवर्णदशकस्य कृते इत्यर्थः।

(ट) अपटीक्षेपेण पट्टाः जवनिकाद्वाः क्षेपः पटीक्षेपः स न भवतीति अपटीक्षेपः तेन पटीक्षेपमन्तरेणेत्यर्थः तस्य सम्भ्रान्तत्वादिति भावः। संवाहकमाथुरौ नाम द्यूतकरौ, द्यूतसभाध्यक्षः अपरः स एव द्यूतकराणां प्रभुरित्यतः भट्टारकेति तत्सम्बोधनम्।

(ठ) कष्टं एवं इत्यादि ताडितोऽस्मि गर्दभ्या पत्न्याभूतदशसुवर्णरूपया भक्त्या अक्षिरूपया गर्दभ्या सदृशरूपया इत्यर्थः। भारवाहित्वसाधर्म्यादिति भावः। अक्षराजसदृशया अक्षराजेन कर्षेण सदृशया निष्क्रियया भक्त्या अक्षविशेषेण।

लेखअबावडहिअअं गहिअं दुट्ठु भत्ति पव्भट्टे ।
एण्हिं मम्माणिवडिदे, कंणु खु सलणं पवज्जामि ॥ १ ॥
ता जाव एदे गहिअ जूदिअला (ड) असुदो मं अण्णेअन्ति,
ताव इदो विप्पडीवेहिं पादेहिं एदं सुण्णदेउलं पविसिअ,
देवीभविअं (२८)।

कञ्चुविधं नाट्यं कृत्वा तथा स्थितः, ततः प्रविशति
साधुरो द्यूतकरश्च (ढ)।

---

(२८) कष्ट एष द्यूतकरभावः, आश्चर्यं, नवबल्लनसङ्कया इव गर्दभ्या हा ! ताडितोऽस्मि गर्दभ्या, अङ्गराजसङ्कया यष्ट्या घटोत्कच इव घातितोऽस्मि यष्ट्या ।

लेखकव्याप्तहृदयं सधिकं दृष्ट्वा झटिति प्रभ्रष्टः ।
इदानीं मार्गनिपतितः कं नु खलु शरणं प्रपद्ये ॥

तत् यावत्, एतौ सधिकद्यूतकरौ अन्यतो गामिष्यतः, तावत् इतो विप्रतीपाभ्यां पादाभ्यामेतत् शून्यं देवकुलं प्रविश्य, देवीभविष्यामि ।

---

(१) लेखकव्याप्तहृदयं लेख एव लेखकः तस्मिन् व्याप्तं हृदयं येन ताटशे कस्मिंश्चित् लेखनकर्मणि व्यासक्तमित्यर्थः सधिकं द्यूताध्यक्षं दृष्ट्वा प्रभ्रष्टः पलायितः अहमिति शेषः कं नु खलु शरणम् आश्रयं रक्षितारमिति यावत् प्रपद्ये प्राप्स्यामि । अत्र माधाक्षन्दः ।

(ड) सधिकद्यूतकरावित्यत्र सधिकमाथुरावितिं पाठः समीचीनः । विप्रतीपाभ्यां विकृताभ्यां पादाभ्यां देवप्रतिमारूपं धृत्वा स्थास्यामीत्यर्थः ।

(ढ) ततः प्रविशति साधुरो द्यूतकरश्चेत्यत्र सधिको माथुरश्च इति पाठः साधुः ।

माथुरः। अले भट्टा! दशसुवण्णाह लुद्दु जूदकरु पपलीणु पपलीणु, गेल्ह गेल्ह, चिट्ठ चिट्ठ। दूलात् पदिट्टोसि (४०)।

दूत। जइ वज्जसि पाआलं, इन्दं शलणं च सम्पदं जासि।
सहिअं वज्जिअ एक्कं, रुद्दो विण रक्खिदुं तरइ (४१) ॥२॥

माथुरः। कहिं कहिं सुसहिअविप्पलम्भआ!
पलासि? ले! भअपलिवेविदङ्गआ।
पदे पदे समविसमं खलन्तआ!
कुलं, जसं, अइकसणं कालेन्तआ (४२) ॥३॥

---

(४०) अरे भट्टारक! दशसुवर्णस्य रुद्रो द्यूतकरः प्रपलायितः प्रपलायित गृह्यतां गृह्यतां, तिष्ठ तिष्ठ, दूरात् प्रदृष्टोऽसि।

(४१) यदि व्रजसि पातालम्, इन्द्रं शरणञ्च सांप्रतं यासि।
सभिकं वर्जयित्वा एकं रुद्रोऽपि न रक्षितुं तरति॥

(४२) कुल कुल सुसभिकविप्रलम्भक!
पलायसे? रे! भयपरिवेपितात्मक!
पदे पदे समविषमं स्खलन्
कुलं यशः अतिकृष्णं कुर्वन्॥

(ख) अले भट्टेति पूर्ववत् पाठः। एवं यत्र यत्र द्यूतकरोक्तिस्तत्र माथुरस्येति बोध्यं माथुर इत्यत्र सभिक इति पाठोऽवगन्तव्यः।

(२) यदि व्रजसीति। तरति समर्थो भवति। अत्र गाथाच्छन्दः।

(३) कुल कुलेति। सुसभिकस्य सरलव्यवहारिणः सभिकस्य विप्रलम्भक! प्रतारक! अतिकृष्णम् अतिमलिनम् अकार्यकरणे अकीर्तेरवश्यम्भावादिति भावः। अत्र रुचिरावृत्तं "जभौ सजौगतिरुचिरा चतुर्थैः" इति तल्लक्षणात्।

दूयत। यदं वोच्च। एसो वजद, इअं यणट्टा पदवी (४३) (त)।

माथु। आलोक्य सवितर्कम्। अले! विप्पदीवु (थ) पादु, पडिमाशुण्णु देउलु। विचिन्त्य। भुत्तु जूदकरु विप्पदीवेहिं पादेहिं देउलं पविट्ठो (४४)।

दूयत। ता अणुसरेम्ह (४५)।

माथु। एव्वं भोदु (४६)।

उभौ देवकुलप्रवेशं निरूपयतः दृष्ट्वा अन्योऽन्यं संज्ञाप्य (द)।

दूयत। कधं कट्ठमयी पडिमा (४७)।

माथु। अले! णहु णहु, शैलपडिमा। इति बहुविधं चालयति संज्ञाप्य च। एव्वं भोदु, एहि जूदं किलेम्ह। (४८) बहुविधं द्यूतं क्रीडति।

(४३) एष व्रजति, इयं प्रनष्टा पदवी।

(४४) अरे! विप्रतीपौ पादौ, प्रतिमाशून्यं देवकुलं भूतो द्यूतकरो विप्रतीपाभ्यां पादाभ्यां देवकुलं प्रविष्टः।

(४५) ततोऽनुसरावः।

(४६) एवं भवतु।

(४७) कथं काष्ठमयी प्रतिमा।

(४८) अरे न खलु न खलु, शैलप्रतिमा। एवमस्तु, एहि द्यूतेन क्रीडावः।

(त) इयं प्रनष्टा पदवी इयं पदवी पादचिह्नं प्रनष्टा विपरीता।

(थ) विप्रतीपौ विपरीतौ।

(द) संज्ञाप्य सङ्केतं कृत्वा।

संवा । द्यूतेच्छाविकारसंवरणं बहुविधं कृत्वा सगतम् । अले !

कत्ताशद्दे णिण्णाणअस्स हलइ हडुकं मणुस्सस्स ।
ढक्काशद्देव्व णराधिवस्स पब्भट्ठलज्जस्स ॥ ४ ॥
जाणामि ण कीलिश्शं, सुमेरुशिहलपडणसरिसहजूदं !
तह वि हु कोइलमहुले कत्ताशद्दे मणं हलदि (४९) ॥५॥

द्यूत । मम पाठे, मम पाठे (५०) (घ) ।

माथु । ण हु, मम पाठे, मम पाठे (५१) ।

---

(४९) अरे ! कत्ताशब्दो निर्धनकस्य हरति हृदयं मनुष्यस्य ।
ढक्काशब्द इव नराधिपस्य प्रभ्रष्टराज्यस्य ।
जानामि न क्रीडिष्यामि, सुमेरुशिखरपतनसदृशं द्यूतम् ।
तथापि खलु कोकिलमधुरः कत्ताशब्दो मनो हरति ।

(५०) मम पाठे, मम पाठे ।

(५१) न खलु मम पाठे मम पाठे ।

---

(४) कत्ताशब्दः कत्ता द्यूतक्रीड़ा कृप्रवृत्त्यर्थक कृदधातोः क्विप्-प्रत्ययेन निष्पन्नात् कृदिति शब्दात् भावे तप्रत्ययस्ततः स्त्रीत्वम् । तस्याः शब्दः ध्वनिविशेषः निर्धनकस्य नाणकरहितस्य निर्धनस्येति यावत् । प्रभ्रष्टराज्यस्य राज्यच्युतस्य महोत्सवकार्येषु धनिनां ढक्कावाद्यं प्रचरति निर्धनस्य नृपतेस्तत्कार्यकरणानभत्वात् व्यपरुद्धे तच्छब्दश्रवणमतीव-क्लेशावहमिति भावः । अत्र विपुलाहत्तं

संलक्ष्यगणत्रयमादिमं षष्ठगयोर्हयोर्भवति पादः ।
यस्यास्तां विपुलनामो विपुलामिति समाख्याति ॥

(५) सुमेरोः पर्वतस्य शिखरात् पतनेन सदृशा उपमा यस्य तत् अतिभयङ्करमित्यर्थः । अत्रापि विपुलाहत्तम् ।

(घ) पाठे इति द्यूतक्रीड़ोक्तिविशेषः ।

संवा। अन्यतः सहसोपसृत्य। णं मम पाठे (५२)।

दूयत। लद्धे गोहे (५३)।

माथु। स्टहीत्वा। अले प्रेदण्डा! (न) गहीदोसि, पअच्छ तं दहसुवण्णं (५४)।

संवा। अज्ज दाहिं (५५)।

माथु। अहुणा पअच्छ(५६)।

संवा। दाहिं, पसादं करेहि (५७)।

माथु। अले! णं संपदं पअच्छ (५८)

संवा। शिरु पड़दि (५९) (प)।

इति भूमौ पतति। उभौ बहुविधन्नाड़यतः।

माथु। एसु तुमं हु जूदिअरमण्डलीए बद्धोसि (६०)।

(५२) ननु! मम पाठे।

(५३) लब्धः पुरुषः।

(५४) अरे लुम्पदण्डक! स्टहीतोऽसि, प्रयच्छ तद्दशसुवर्णम्।

(५५) अद्य दास्यामि।

(५६) अधुना प्रयच्छ।

(५७) दास्यामि, प्रसादं कुरु।

(५८) अरे! ननु साम्प्रतं प्रयच्छ!

(५९) शिरः पतति।

(६०) एष त्वं खलु द्यूतकरमण्डल्या बद्धोऽसि।

(न) लुम्पदण्डक लुप्तं दण्डकं पक्षीकृतं द्रव्यं येन तत् सम्बुद्धौ।

(प) पतति विधूर्णायते।

संवा। उत्थाय सविषादम्। कधं जूदिअलमण्डलीए वञ्चोम्हि। हो! एगे अम्हाणं जूदिअलाणं अलङ्घणीए समए, (फ) ता कुदो दइश्शं (६१)।

माथु। अले! गच्छु (ब) कुलु कुलु (६२)।

संवा। एव्वं करेमि। द्यूतकरमुपसृत्य। अइं ते देमि, अइं मे मुञ्चदु (६३)।

द्यूत। एव्वं भोदु (६४)।

संवा। सभिकमुपगम्य। अइश्श गच्छु करेमि अइं पि मे अज्जो मुञ्चदु (६५)

माथु। को दोसु, एव्वं भोदु (६६)।

संवा। प्रकाशम्। अज्ज! अइं तुए मुक्के? (६७)।

माथु। मुक्के (६८)।

---

(६१) कथं द्यूतकरमण्डल्या वञ्चोऽस्मि। कष्टम्! एषोऽस्माकं द्यूतकराणाम् अलङ्घनीयः समयः; तस्मात् कुतो दास्यामि।

(६२) अरे! गच्छः क्रियतां क्रियताम्।

(६३) एवं करोमि। अर्द्धं तुभ्यं ददामि, अर्द्धं मे मुञ्चत।

(६४) एवम्भवतु।

(६५) अर्द्धस्य गच्छं करोमि, अर्द्धमपि मे आर्यो मुञ्चतु।

(६६) को दोषः, एवम्भवतु।

(६७) आर्य! अर्द्धं त्वया मुक्तम्?

(६८) मुक्तम्।

(फ) समयः नियमः।

(ब) गच्छः समयः।

संवा। द्यूतकरं प्रति। अद्दे तुए वि मुक्के ? (६९)।

द्यूत। मुक्के (७०)।

संवा। सम्मदं गमिश्शं (७१)।

माथु। पअच्छ तं दशसुवर्णं, कहिं गच्छसि ?(७२)।

संवा। पेक्खध पेक्खध भट्टालआ! हा! सम्मदं ज्जेव एक्काह अद्दे गय्यु कड़े, अवलाह अद्दे मुक्के, तहवि मं अवलं (भ) शम्मदं ज्जेव मग्गदि (७३)।

माथु। ल्टहीत्वा। धुत्तु! माथुरु अहं णिउणु, एत्थ ण अहं धुत्तिज्जामि, ता, पअच्छ तं प्रेदणडआ! सव्वं सुवर्णं सम्मदं (७४)।

संवा। कुदो ददशं ? (७५)

माथु। पिदरं विक्किणिअ पअच्छ (७६)।

---

(६९) अर्द्ध त्वयापि सृक्तम् ?

(७०) सृक्तम्।

(७१) साम्प्रतं गमिष्यामि।

(७२) प्रयच्छ तं दशसुवर्णम्। कुत्र गच्छसि ?

(७३) प्रेक्षध्वं भट्टारकाः! हा! साम्प्रतमेव एकस्य अर्द्धं गण्डः कृतः, अपरस्य अर्द्धं सृक्तम्, तथापि मामकं साम्प्रतमेव याचते।

(७४) धूर्त्त! माथुरोऽहं निपुणः, अत्र नाहं धूर्त्तयामि। तत् प्रयच्छ तं क्षुद्रदण्डक! सर्वं सुवर्णं साम्प्रतम्।

(७५) कुतो दास्यामि ?

(७६) पितरं विक्रीय प्रयच्छ।

(भ) अवलं अपसृतम्।

संवा। कुदो मे पिदा ? (७७)।

माथु। मादरं विक्किणिअ पअच्छ (७८)।

संवा। कुदो मे मादा ? (७९)।

माथु। अप्पाणं विक्किणिअ पअच्छ (८०)।

संवा। कलेध पआदं। णेध मं लाजमग्गं (८१)।

माथु। पसरु (८२) (म)।

संवा। एव्वं भोदु। परिक्रामति। अज्जा! क्किणिध मं दूमअ ग्रहिअअ हत्थादो दग्गेहिं शुवण्णकेहिं। इदो आकाशे। किं भणाध ? किं कलइश्शामि त्ति ? गेहे दे कम्मकले हुविश्शं। कधं! अदइअ पड़िवअणं गदे! भोदु, एव्वं दूमं अप्पं भणइस्सं। पुनस्तदेव पठति। कथं, एग्गे वि मं अवधीलिअ (य) गदे। आः! अज्ज चालुदत्तस्स विहवे (र) विहड़िदे एग्गे वढ्ढामि मंदभाए (८३)।

---

(७७) कुतो मे पिता ?

(७८) मातरं विक्रीय प्रयच्छ।

(७९) कुतो मे माता ?

(८०) आत्मानं विक्रीय प्रयच्छ।

(८१) कुरुत प्रसादं नयत मां राजमार्गम्।

(८२) प्रसर।

(८३) एवमस्तु। आर्याः! क्रीणीध्वं माम्, अस्य सभिकस्य हस्तात् दशभिः सुवर्णकैः। किं भणत ? किं करिष्यसीति ? गेहे ते

(म) प्रसर चल।

(य) अवधीर्य अवज्ञाय।

(र) विघटिते नष्टे वर्त्ते जीवामि।

माथुर। णं देहि (८४)।

संवा। कुदो दइअं? (८५)। इति पतति। माथुरः कर्षति।

संवा। अज्जा! पलित्ताअध, पलित्ताअध (८६)।

ततः प्रविशति दर्दुरकः।

दर्दु। भो! द्यूतं हि नाम पुरुषस्यासिंहासनं राज्यम्।

न गणयति पराभवं कुतश्चित्,
हरति ददाति च नित्यमर्थजातम्।
नृपतिरिव निकाममायदर्शी
विभववता समुपास्यते जनेन॥ ६॥

अपिच,

कर्मकरो भविष्यामि। कथम्, अदत्त्वा प्रतिवचनं गतः। भवत्वेवम् इदम् अन्यं मणिष्यामि। कथम् एषोऽपि मामवधीर्य गतः! आः! आर्य चारुदत्तस्य विभवे विघटिते एषोऽहं वर्त्ते मन्दभाग्यः।

(८४) नन्तु देहि।

(८५) कुतो दास्यामि?

(८६) आर्याः! परित्रायध्वं परित्रायध्वम्।

---

(६) नेति। कुतश्चित् कस्मादपि पराभवं न गणयति न तर्कयति। नित्यं सततं अर्थजातं हरति ददाति च। आयदर्शी आयवान् धन-सम्पन्न इत्यर्थः। नृपतिरिव विभववता सम्पत्तिशालिना जनेन। निकामं सम्यक् यथा तथा समुपास्यते सेव्यते द्यूतमिति शेषः सर्वत्र। पुंस्त्व-तापा इत्तम्।

द्रव्यं लब्धं द्यूतेनैव, दारामित्रं द्यूतेनैव ।
दत्तं भुक्तं द्यूतेनैव, सर्वं नष्टं द्यूतेनैव ॥ ७ ॥

अपिच,

लेता हृतसर्वस्वः, पावर पतनाच्च शोषित-शरीरः ।
नर्दित-दर्शित-मार्गः, कटेन विनिपातितो यामि ॥८॥

अपतोऽवलोक्य । अयमस्माकं पूर्वसभिको माथुर इत एवाभिवर्त्तते । भवतु, अपक्रमितुं (लैं) न शक्यते । तदवगुण्ठयाम्यात्मानम् । वस्त्रविधं नाट्यं कृत्वा स्थितः । उत्तरीयं गृहीत्वा ।

अयं पटः सूत्रदरिद्रतां गतो,
ह्ययं पटश्छिद्रशतैरलङ्कृतः ।
अयं पटः प्रावरितुं न शक्यते,
ह्ययं पटः संवृत एव शोभते ॥ ९ ॥

---

(७) द्रव्यमिति । द्यूतेन एव द्रव्यं धनं दारा प्रियः मित्रञ्च लब्धं द्यूतेन एव दत्तं भुक्तं तथा सर्वं नष्टञ्च । अत्र विद्युन्माला हृत्तम् । "भोभो गोगो विद्युन्माला" इति लक्षणात् ।

(८) लेतेति । लेता नर्दितकटशब्दैः द्यूतक्रीड़ालगंतव्यापारविशेषा बोद्धव्याः । पावरशब्देन द्यूतक्रीड़ार्थगुटिका उच्यते । तथाहि लेतया हृतं सर्वं स्वं यस्य तादृशः पावरस्य पतनात् शोषितं शरीरं यस्य सः नर्दितेन दर्शितः मार्गः क्रीड़ाकौशलं येन तथाभूतः तथा कटेन विनिपातितः विशेषेण विध्वंसितः सन् यामि पलाये इत्यर्थः । अत्र आर्याच्छन्दः ।

(८) अपक्रमितुं पलायनं कर्त्तुं अवगुण्ठयामि उत्तरीयेण आवृणोमि ।

(९) अयमिति । अयं पटः उत्तरीयं सूत्रदरिद्रतां सूत्रहीनतां

अथवा किमयं तपस्वी (व) करिष्यति। योहि;

पादेनैकेन गगने द्वितीयेन च भूतले।

तिष्ठाम्युल्लम्बितस्तावद्यावत्तिष्ठति भास्करः॥ १०॥

माथु। दापय दापय।

संवा। कुदो देदव्वं ? (८७)। माथुरः कर्षति।

दर्दु। अये! किमेतदग्रतः। आकाशे। किं भवानाह ? अयं द्यूतकरः सभिकेन (ग) खलीक्रियते, न कश्चिन्मोचयति ? नन्वयं दर्दुरो मोचयति। उपसृत्य। अन्तरमन्तरम्(घ) देहा। अये! कथं माथुरो धूर्त्तः। अयमपि तपस्वी संवाहकः।

(८७) कुतो दास्यामि।

गतः प्राप्तः जालवदल्पतन्तुनिर्मितत्वादिति भावः। अयं पटः छिद्रशतैः बहुभिश्छिद्रैः अवकृतः शोभितः जीर्णत्वादिति भावः, सुतरां अयं पटः प्रावरितुं आच्छादयितुं न शक्यते, हि निश्चितं संहतः पिण्डीकृत एव शोभते। वंशस्थविलवृत्तं, "वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जरौ" इति तल्लक्षणात्।

(ग) तपस्वी वराकः निर्दोषः अक्षमः इति वा अयमिति आत्मनिर्देशः दर्दुरकः किं करिष्यति करोतु इत्यर्थः।

(१०) पादेनेति। यः अहं यावत् भास्करः सूर्यः तिष्ठति सूर्यास्तगमनपर्यन्तमित्यर्थः एकेन पादेन गगने आकाशे, द्वितीयेन पादेन भूतले उल्लम्बितः ऊर्द्धात् लम्बितः सन् तिष्ठामि, एवं कृते कोऽपि मां न बाधिष्यति, ततो रजन्यां पलायिष्ये इति भावः। अनुष्टुप्वृत्तम्।

(ग) खलीक्रियते क्लिश्यते।

(घ) अन्तरम् अवकाशः दीयतामिति शेषः।

यस्याश्चं दिवसान्तमानतशिरा नास्ते समुल्लम्बिती,
यस्याद्घर्षणलोष्टकैरपि सदा पृष्टे न जातः किणः।
यस्यैतच्च न कुक्कुरै रहरहर्जङ्घान्तरं चर्व्यते,
तस्यात्यायत कोमलस्य सततं द्यूतप्रसङ्गेन किम् ॥ ११ ॥

भवतु, माथुरं तावत् सान्त्वयामि। उपगम्य। माथुर! अभिवादये।

माथु। प्रत्यभिवादये।

दई। किमेतत्?

माथु। अअं दशसुवण्णं धालेदि (८८)।

दई। ननु! कल्यवर्त्तमेतत्।

(८८) अयं दशसुवर्णकं धारयति

(११) य इति। यः संवाहकः समुल्लम्बितः जङ्घात् लम्बितः सुतरां नतशिराः सन् दिवसान्तं दिवावसानपर्य्यन्तं स्तब्धं निश्चलं यथा तथा न आस्ते न तिष्ठति अहमिवेति वक्तव्यम्, उद्घर्षणलोष्टकैः उद्घर्षणस्य प्रहारविशेषस्य लोष्टकैः तत्साधनीभूतलोष्टैरित्यर्थः यस्य संवाहकस्य ममेवेति वक्तव्यं पृष्टे किणः मालिन्यचिह्नं न जातः दृढे पर्य्यालताताडने तथा क्रियते इति भावः। यस्य च संवाहकस्य ममेवेति अत्रापि योज्यम्। जङ्घान्तरं कुक्कुरैः अहरहः प्रतिदिनं न चर्व्यते, कुक्कुरसदृशैरपरैर्दुःनकरैः सर्वाङ्गं क्षतविक्षतं क्रियते इति भावः। अत्यायत कोमलस्य अति महतः एतादृशक्लेशासहिष्णोरिति भावः तस्य संवाहकस्य सततं द्यूतप्रसङ्गेन किं न किमपि फलमित्यर्थः; द्यूतप्रसङ्गो यत्परो नास्ति क्लेश इति सन्दर्भार्थः। माथुलविक्रीडितं वृत्तम्।

माथु। दुट्ठं रस्स कल्लत्तलक्खणोवलक्खिदं पटमाकड्ढम्। भट्टा! पश्यत, पश्यत, जज्जरपड़प्पावुदो अअं पुलिसो दुअसुवस्स कल्लवत्तं भणादि (८९)।

दर्दु। अरे मूर्ख! नन्वहं दुअसुवर्णान् कटकरणेन(स) प्रयच्छामि। तत् किं, यस्यास्ति धनं स किं क्रोड़े कृत्वा दर्शयति? अरे!

दुर्वर्णोऽसि विनष्टोऽसि दुअस्वर्णस्य कारणात्।
पञ्चेन्द्रियसमायुक्तो नरो व्यापाद्यते त्वया॥ १२॥

माथु। भट्टा! तुए दुअसुवस्सु कड़वत्तु, मए एस्सु विहवु (९०)।

दर्दु। यद्येवं श्रूयतां, तर्हि अन्यान् तावदस्य सुवर्णानस्यैव प्रयच्छ, अयमपि द्यूतं शीलयतु।

माथु। तत् किं भोदु? (९१)।

---

(८९) भट्टारकाः! पश्यत पश्यत, जर्जरपटप्रावृतोऽयं पुरुषो दुअसुवर्णं कल्यवर्त्तं भणति।

(९०) भट्टारक! तव दुअसुवर्णः कल्यवर्त्तः, मम एष विभवः।

(९१) तत् किं भवतु?

(स) कटकरूपेण कटस्य द्यूतविशेषस्य करणेन अनुष्ठानेन।

(१२) दुर्वर्ण इति। दुअस्वर्णस्य कारणात् अत्यन्तसामान्यधनस्य कारणादिति भावः त्वया पञ्चेन्द्रियसमायुक्तः पञ्चभिरिन्द्रियैश्चक्षुरादिभिः समायुक्तः नरः मानवः व्यापाद्यते हन्यते अतस्त्वं दुर्वर्णः अतिहीनजातिः तथा विनष्टः स्वकर्मणैव हतोऽसि। अनुष्टुप्छन्दः।

दर्दु। यदि जेष्यति, तदा दास्यति।

माथु। अह ण जिणादि ? (९२)।

दर्दु। तदा न दास्यति।

माथु। अह ण जुत्तं जप्पिदुं (ङ)। एव्वं अक्खन्तो तुमं पयच्छ, धुत्तआ! अहं पि णाम माथुरु धुत्तु जूदं मिथा आदंसआमि, अवस्स वि अहं ण विभेमि। धुत्ता! खण्डि-अबुत्तो सि तुमं (९३)।

दर्दु। अरे! कः खण्डितधूर्त्तः?

माथु। तुमं हु खण्डिअबुत्तो (९४)।

दर्दु। पिता ते खण्डितधूर्त्तः। संवाहकस्यापक्रामितुं संज्ञां ददाति।

माथु। गोसाविआपुत्ता! एं एव्वं व्वेव जूदं तुए सेविदं ? (९५)।

दर्दु। मया एवं द्यूतमासेवितम्।

---

(९२) अथ न जयति ?

(९३) अथ न युक्तं जल्पितुम्। एवमक्षमस्वं प्रयच्छ धूर्त्तक! अहमपि नाम माथुरो धूर्त्तः, द्यूतं मिथ्या आदर्शयामि, अवश्यादपि अहं न बिभेमि। धूर्त्त! खण्डितधूर्त्तोऽसि त्वम्।

(९४) त्वं खलु खण्डितधूर्त्तः।

(९५) वेश्यापुत्र! एवमेव द्यूतं त्वया सेवितम्।

(ङ) जल्पितुं वक्तुं त्वयेति शेषः, अक्षमस्वं दूत्यस्य अक्षम इति संस्कृतं साधुतया प्रयुज्यते अक्षमः असहन इत्यर्थः। आदर्शयामि आ सम्यक् दर्शयितुं प्रकाशीत्यर्थः खण्डितधूर्त्तः द्यूतेन इत्यर्थः।

माथु। दुर्दुरस्य कक्षान्तलम्बगृहीतं पटमाकर्षन्। भट्टा! पश्यत, पश्यत, जर्जरपटप्रावृतो अयं पुरिसो दुअसुवस्सं कल्लवत्तं भणादि (८९)।

दर्दु। अरे मूर्ख! नन्वहं दुअसुवर्णान् कटकरणेन(स) प्रयच्छामि। तत् किं, यस्यास्ति धनं स किं क्रोडे कृत्वा दर्शयति? अरे!

दुर्वर्णोऽसि विनष्टोऽसि दुअस्वर्णस्य कारणात्।
पञ्चेन्द्रियसमायुक्तो नरो व्यापाद्यते त्वया॥ १२॥

माथु। भट्टा! तुए दुअसुवस्सु कडवत्तु, मए एसु विहवु (९०)।

दर्दु। यद्येवं श्रूयतां, तर्हि अन्यान् तावदस्य सुवर्णानस्यैव प्रयच्छ, अयमपि द्यूतं शीलयतु।

माथु। तत् किं भोदु? (९१)।

---

(८९) भट्टारकाः! पश्यत पश्यत, जर्जरपटप्रावृतोऽयं पुरुषो दुअसुवर्णं कल्यवर्त्तं भणति।

(९०) भट्टारक! तव दुअसुवर्णः कल्यवर्त्तः, मम एष विभवः।

(९१) तत् किं भवतु?

(स) कटकरणेन कटस्य द्यूतविशेषस्य करणेन अनुष्ठानेन।

(१२) दुर्वर्ण इति। दुअस्वर्णस्य कारणात् अत्यन्तसामान्यधनस्य कारणादिति भावः त्वया पञ्चेन्द्रियसमायुक्तः पञ्चभिरिन्द्रियैश्चक्षुरादिभिः समायुक्तः नरः मानवः व्यापाद्यते हन्यते अतस्त्वं दुर्वर्णः अतिहीनजातिः तथा विनष्टः स्वकर्मणैव हतोऽसि। अनुष्टुप्छन्दः।

दर्दु। यदि जेष्यति, तदा दास्यति।

माथु। अह ण जिणादि ? (९२)।

दर्दु। तदा न दास्यति।

माथु। अह ण जुत्तं जम्पिदुं (ङ)। एव्वं अक्खन्तो तुमं पयच्छ, धुत्तआ! अहं पि णाम माथुरु धुत्तु, जूदं मिथा आदंसआमि, अण्णादो वि अहं ण बिभेमि। धुत्ता! खण्डि-अबुत्तो सि तुमं (९३)।

दर्दु। अरे! कः खण्डितवृत्तः?

माथु। तुमं हु खण्डिअबुत्तो (९४)।

दर्दु। पिता ते खण्डितवृत्तः। संवाहकश्चायकमित्तं संज्ञां ददाति।

माथु। गोसाविआपुत्ता! एं एव्वं व्वेव जूदं तुए सेविदं ? (९५)।

दर्दु। मया एवं द्यूतमासेवितम्।

---

(९२) अथ न जयति ?

(९३) अथ न युक्तं जल्पितुम्। एवमक्षन्तं प्रयच्छ धूर्तक! अहमपि नाम माथुरो धूर्तः, द्यूतं मिथ्या आदर्शयामि, अन्यस्मादपि अहं न बिभेमि। धूर्त! खण्डितवृत्तोऽसि त्वम्।

(९४) त्वं खलु खण्डितवृत्तः।

(९५) वेश्यापुत्र! एवमेव द्यूतं त्वया सेवितम्।

(ङ) जल्पितुं वक्तुं त्वयेति शेषः, अक्षन्तो दृत्वा अक्षम इति संस्कृतं साधुतया वक्तुमशक्नुवतः अक्षमः असहन इत्यर्थः। आदर्शयामि वा सत्यक् दर्शयितुं प्रकाशीत्यर्थः खण्डितवृत्तः दुःशील इत्यर्थः।

माथु । अले संवाहआ ! पअच्छ तं दसगुणअं (९६)।

संवा । अज्ज दाहं, दाव दाहं (९७) माथुरः कर्मति ।

दर्द । मूर्ख ! परोक्षे खलीकर्त्तुं (घ)मुक्कले, न समाग्रतः खलीकर्त्तुम् ।

माथुरः संवाहकमाकारम् चोक्षायां (क)सुष्टिप्रहारं ददाति । संवाहकः स्वशोणितं मूर्द्धा नाटयन् भूमौ पतति । दर्दुरक उपसृत्य अन्तरयति(ख) । माथुरो दर्दुरं ताडयति । दर्दुरो विप्रतीपं(ग) ताडयति ।

माथु । अले अले दुट्ठ छिणालिआपुत्तअ ! फलंपि पाविहसि (९८)।

दर्द । अरे मूर्ख ! अहं त्वया मार्गगत एव ताडितः, श्वो यदि राजकुले ताडयिष्यसि, तदा द्रक्ष्यसि ।

माथु । एसु पेक्खिस्सं (९९)।

दर्द । कथं द्रक्ष्यसि ?

माथु । प्रसार्य चक्षुषी । एव्वं पेक्खिस्सं (१००)

---

(९६) अरे संवाहक ! प्रयच्छ तत् दश गुणकम् ।

(९७) अद्य दास्यामि, तावत् दास्यामि ।

(९८) अरे अरे दुष्ट पुंश्चलीपुत्रक ! फलमपि प्राप्स्यसि ।

(९९) एष प्रेक्षिष्ये ।

(१००) एवं प्रेक्षिष्ये ।

(घ) खलीकर्त्तुं क्लेशयितुम् ।

(क) चोक्षायां नासा निम्नभागे ।

(ख) अन्तरयति अपसारयति ।

(ग) विप्रतीपं अत्युत्कटमिति क्रियाविशेषणम् ।

दर्दुरो माथुरस्य पांशुना चक्षुषी पूरयित्वा संवाहकस्यापक्रमितुं संज्ञां ददाति। माथुरोऽक्षिणी निमील्य भूमौ पतति। संवाहकोऽपक्रामति।

दर्दुः। स्वगतम्। प्रधानसभिको माथुरो मया विरोधितः। तन्नात्र युज्यते स्थातुम्। कथितश्च मम प्रियवयस्येन शर्विलकेन, यथा किल आर्यकनामा गोपालदारकः(घ) सिद्धादेशेन समादिष्टो राजा भविष्यतीति, सर्व्वथास्मद्विधो जनस्तमनुसरति, तदहमपि तत्समीपमेव गच्छामि। इति निष्क्रान्तः।

संवा। सर्वाङ्गं परिक्रम्य दृष्ट्वा। एदे कञ्चवि अपलाबुट्ठपक्खदुआलके गुहे, ता एत्थ पविशिश्शं। प्रवेशं रूपयित्वा वसन्तसेनामालोक्य। अज्जे! अलक्खागदेम्हि (१)।

वसं। अभयं सरणागदस्स, हञ्जे! ढक्के हि(ङ)पक्खदुआरअं (२)।

चेटी तथा करोति।

वसं। कुदो दे भअं? (३)।

---

(१) एतत्कियापि अपराद्धतपक्षद्वारकं गेहं, तदत्र प्रविशामि। आर्ये! अरक्ष्यागतोऽस्मि।

(२) अभयं शरणागतस्य, चेटि! पिधेहि पक्षद्वारकम्।

(३) कुतस्ते भयम्?

(घ) गोपालदारकः गोपतनयः।

(ङ) पिधेहि प्रावृणु।

संवा। अज्जे! धणिकादो (४)।

वसं। हञ्जे! सम्मदं अवाउणु(च) पक्खदुआरअं(५)।

संवा। आत्मगतम्। कधं धणिकादो तुलिदं(छ) गे भअ-
कालणं! सुट्ठु क्खु एवं वुच्चदि।

जे अत्तबलं जाणिअ भालं तुलिदं वहेइ माणुस्से।
ताह खलणं ण जाअदि, ण अ कन्तालगड़ विवज्जदि॥१२

एत्थ लक्खिदम्हि (६)।

---

(४) आर्ये! धनिकात्।

(५) चेटि! सम्यगतम् अपावृणु पक्षद्वारकम्।

(६) कथं धनिकात् तुलितम् अस्मा भयकारणम्। सुष्ठु खलु एवमुच्यते।

य आत्मबलं ज्ञात्वा भारं तुलितं वहति मनुष्यः।
तस्य स्खलनं न जायते, न च कान्तारगतो विपद्यते॥

अत्र लक्षितोऽस्मि।

(च) अपावृणु, दृढतरं कुरु इत्यर्थः।

(छ) धनिकात् महाजनात् अस्माः भयकारणं तुलितं तुल्यं ममेति शेषः।

(१२) य इति। यः मनुष्यः आत्मबलं निजयोग्यतां ज्ञात्वा विविच्य तुलितं सदृशं भारं वहति, तस्य स्खलनं पतनं न जायते न भवति, स कान्तारगतोऽपि कान्तारो दुर्गमं वर्त्म कान्तारो वर्त्म दुर्गम-मित्यमरः तं गतः अपि न विपद्यते न विपदमाप्नोति। अत्र य आत्म-बलमिति। महाजनवाक्ये लक्षितः अपरैर्निर्दर्शनतयेति शेषः। अयमिममनुक्त्वा द्यूतक्रीडायां मम प्रवृत्तिरुचिता, तदविवेचनाहेत-वशात् ममैतादृशी लाञ्छनेति भावः।

माथु। अत्थिणी पसत्थ द्यूतकरं प्रति। अले! देहि देहि(७)।

द्यूत! भट्टा! जावच्चिअ अम्हे दद्दुरेण कलहाविदा,(ज) तावच्चिअ सो गोट्ठो अवक्कन्तो (८)।

माथु। तस्स जूदकलस्स मुट्टिप्पहालेण णासिका भग्गा आसि, ता एहि रुहिरपधं अणुसरेम्ह(९) अवलम्ब्य।

द्यूत। भट्टा! वसन्तसेणागेहं पविट्ठो सो(१०)।

माथु। भूदाइं(भ) सुवण्णाइं (११)।

द्यूत। लाअउलं गदुअ णिवेदेम्ह(१२)।

माथु। एस धुत्तो इदो णिक्कमिअ, अण्णत्त गमिस्सदि; ता उवरोधेणेव(ञ) गेण्हेम्ह(१३)।

(७) अरे! देहि देहि।

(८) भर्त्तः! यावदेव वयं दर्दुरेण कलहायिताः, तावदेव स पुरुषोऽपक्रान्तः।

(९) तस्य द्यूतकरस्य मुष्टिप्रहारेण नासिका भग्ना आसीत्। तत् एहि रुधिरपथमनुसरावः।

(१०) भर्त्तः! वसन्तसेनागृहं प्रविष्टः सः।

(११) भूतानि सुवर्णानि।

(१२) राजकुलं गत्वा निवेदयावः।

(१३) मुहूर्त्तं इतो निष्क्रम्य अन्यत्र गमिष्यति, तस्मादुपरोधेनैव गृह्णीवः।

(क) कलहायिताः कृतकलहाः।

(ख) भूतानि प्राप्तानीत्यर्थः वसन्तसेनायाः शरणागतवत्सलत्वात् शरणागतदेयधनं तयैव अवश्यं परिशोध्यमिति भावः।

(ञ) उपरोधेन निरोधेन।

संवा। अज्जए! गे दाणिं अणुक्कोशकिदेहिं(त) पदाणेहिं (२३)।

वसं। किं उवरदविहवो(थ) संवुत्तो? (२४)।

संवा। अणाचक्खिदेज्जेव कधं अज्जआए विणादं?(२५)।

वसं। किं एत्थ जाणीअदि, दुल्लहा गुणा विहवा अ, अप्पेएसु तड़ाएसु(द) बहुदरं उदअं भोदि (२६)।

चेटी। अज्ज! किं णामधेओ क्खु सो? (२७)।

संवा। अज्जे! के दाणिं तश्श भूदलमिअंकस्स णामं ण आणादि, ग्रो क्खु श्रेट्ठिचत्तले पड़िवसदि, श्रलाहणिज्जणामधेए अज्जचालुदत्ते णाम(२८)।

वसं। सहर्षमासनादुत्तीर्य। अज्जस्स अत्तणकेरकं एदं

---

(२३) आर्ये! स इदानीम् अनुक्रोशकृतैः प्रदानैः।

(२४) किम् उपरतविभवः संवृत्तः?

(२५) अनाख्यातमेव कथमार्यया विज्ञातम्?

(२६) किमत्र ज्ञातव्यं, दुर्लभा गुणा विभवाश्च, अप्येषु, तड़ागेषु बहुतरमुदकं भवति।

(२७) आर्ये! किंनामधेयः खलु सः?

(२८) आर्ये! क इदानीं तस्य भूतल-मृगाङ्कस्य नाम न जानाति, स खलु श्रेष्ठिचत्वरे प्रतिवसति, श्लाघनीयनामधेय आर्य चारुदत्तो नाम।

(त) अनुक्रोशकृतैः अनुक्रोशः दया, तेन कृतानि तैः।

(थ) उपरतविभवः नष्टधनः।

(द) दुर्लभाः गुणा विभवाश्च एकत्रेति श्लेषः, तड़ागेषु जलाशयेषु।

गेहं, हञ्जे ! देहि से आसणं, तालवेण्टअं गेण्ह, परिस्समो अज्जस्स बाधेदि (२९)।

चेटी तथा करोति।

संवा। स्वगतम्। कधं ! अज्जचारुदत्तस्स णामसङ्कित्तणेण ईदिसे मे आदले ! साहु, अज्जचारुदत्त ! साहु। पुहवीए तुमं एक्के जीवसि,(ध) सेस उण जणे सअदि। इति पादयोर्निपत्य। भोदु अज्जए ! भोदु। आअसे णिसीददु अज्जओ (३०)।

आसने सम्पविश्य। अज्ज ! कुदो सो धणिओ ? (३१)।

संवा। सक्कालधणे कु अज्जणे काह ण होइ चलाचले धणे। जे पूइदुं पि आणादि, से पूआविसेसं पि आणादि(३२)॥१४॥

वसं। तदो तदो ? (३३)।

---

(२९) आर्यस्य आत्मीयम् एतद्गृहम्, चेटि ! देहि अस्य आसनं, तालवृन्तकं गृहाण, परिश्रम आर्यस्य बाधते।

(३०) कथम् आर्यचारुदत्तस्य नामसंकीर्त्तनेन ईदृशो मे आदरः ! साधु आर्यचारुदत्त ! साधु, पृथिव्यां त्वमेकोजीवसि, शेषः पुनर्जनः श्वसिति। भवतु आर्ये ! भवतु, आसने निषीदतु आर्यो।

(३१) आर्ये ! कुतः स धनिकः ?

(३२) सत्कारधनः खलु सज्जनः कस्य न भवति चलाचलं धनम्।
यः पूजयितुमपि जानाति, सः पूजाविशेषमपि जानाति॥

(३३) ततस्ततः।

(ध) जीवसि जीवितकार्यं करोषि श्वसिति इत्या प्राणितीत्यर्थः।

संवा। तदो, तेण अज्जेण अविन्ती पलिवालके कंदम्हि चारित्तावसेसे अ तस्सिं जूदोवजीविम्हि संवुत्ते। तदो, भाअधेअविअमदाए(न) दशशुवण्णअं जूदे हालिदं (३४)।

माधु। उच्छादिदोम्हि(प) मुसिदोम्हि(३५)।

संवा। एदे दे अहिअजूदिअला मं अणुगन्धअन्ति। अम्मदं शुणिअ अज्जआ पमाणं (३६)।

वसं। मदणिए! वासपादवविसंठुलदाए(फ) पक्खिणो इदो तदो वि आहिण्डन्ति। हञ्जे ता गच्छ एदाणं सहिअ-

---

(३४) ततस्तेन आर्य्येण सद्यूतिः परिचारकः कृतोऽस्मिन्, चारित्रावशेषे च तस्मिन् द्यूतोपजीव्यस्मिन् संवृत्तः। ततो भागधेयविषमतया दशसुवर्णं द्यूते हारितम्।

(३५) उच्छादितोऽस्मि, मुषितोऽस्मि।

(३६) एतौ तौ सभिकद्यूतकरौ मामनुसञ्चरतः, श्रुत्वा आर्य्या प्रमाणम्।

(न) सद्यूतिः द्यूतिर्वेतनं जीविकायां तदुपहितः। चारित्रावशेषे सच्चरित्रमात्रशेषे निर्धने इत्यर्थः, भागधेयविषमतया भाग्यवैपरीत्येन दुरदृष्टतयेत्यर्थः।

(प) उच्छादितः अवष्टब्धं गणितः मुषितः चौरितः प्रतारित इत्यर्थः प्राप्तव्यधनप्राप्तौ नैराश्यादिति भावः।

(फ) वासपादपे वासवृक्षे विसंष्ठुलतया वस्तुमस्थिरतया सभिकआतुरयोरागतयोरूर्ध्वनिरीक्षणेन पश्चात् प्रकटीभूतेन भवत्सञ्चारादिति भावः।

जूदि अरायं. अअं अज्जो लेब्ब पडिवादेदि त्ति, इमं हत्था-भरणअं तुमं देहि(३७)। इति हस्तात्कटकमाकृष्य चेट्याः प्रय-च्छति।

चेटी। गहीदा। णं अज्जआ आणवेदि(३८)। इति निष्क्रान्ता।

माथु। उच्छादिदोम्हि, मुसिदोम्हि (३९)।

चेटी। जधा एदे उहं पेक्खन्ति, दीहं णीससन्ति, विसू-रन्ति अ, अहिलहन्ति(ब) अ दुआर-णिहिद-लोअणा, तधा तक्केमि, एदे दे सहिअ जूदिअरा हविस्सन्ति। उपगम्य। अज्ज! वन्दामि (४०)।

माथु। सुहं तुए होदु (४१)।

चेटी। अज्ज! कदमो तुम्हाणं सहिओ? (४२)।

(३७) मदनिके! वासपादप विसंष्ठुलतया पक्षिण इतस्ततोऽपि आक्षिपन्ति। चेटि! तद्यच्छ, एतयोः द्यूतिकद्यूतकरयोः, अयमार्य एव प्रतिपादयतीति, इदं हस्ताभरणं त्वं देहि।

(३८) यत् आर्या आज्ञापयति।

(३९) उत्क्षादितोऽस्मि मुषितोऽस्मि।

(४०) यथा एतौ अर्धं प्रेक्षेते, दीर्घं निश्वसतो विद्येते च, अभिलषतश्च द्वारनिक्षिप्तलोचनौ, तथा तर्कयामि, एतौ तौ द्यूतिक-द्यूतकरौ भविष्यतः। आर्य! वन्दे।

(४१) सुखं तव भवतु।

(४२) आर्य! कतरो युवयोः द्यूतिकः?

(ब) अभिलषतः परस्परमालपतः।

माधु।

कस्स तुमं तणुमज्झे ! अहरेण रद-दट्ठ दुव्विणीदेण।
जप्पसि मम्मणवअणं, आलोअन्ती कडक्खेण ॥ १४ ॥
णत्थि मम विहवो, अण्णत्त व्वज (४३)।

चेटी। जइ ईदिसाइं णं मन्तेसि ता ण होसि जूदि-अरो ! अत्थि कोवि तुम्हाणं धारओ ? (४४)(भ)।

माधु। अत्थि दुअसुवण्णं धालेदि, किं तस्स ? (४५)।

चेटी। तस्स कारणादो अज्जआ इमं हत्थाभरणं पडि-वादेदि। णहि, णहि,(म) सो व्वेव पडिवादेदि (४६)।

---

(४३) कस्य त्वं ? तनुमध्ये ! अधरेण रतदष्टदुर्विनीतेन।
जल्पसि मनोहरवचनम्, आलोकयन्ती कटाक्षेण ॥
नास्ति मम विभवः, अन्यत्र व्रज।

(४४) यदि ईदृशानि नु मन्त्रयसि, तदा न भवसि द्यूतकरः। अस्ति कोऽपि युष्माकं धारकः ?

(४५) अस्ति, द्यूतार्थं धारयति, किं तस्य ?

(४६) तस्य कारणात् आर्या इदं हस्ताभरणं प्रतिपादयति, नहि, नहि, स एव प्रतिपादयति।

---

(१४) तनुमध्ये कमोदरि ! रते सुरते दष्टः अतएव दुर्विनीतः दुर्दमनः तेन उपलक्षिता विशेषणे तृतीया।

(भ) मन्त्रयसि कथयसि, तदेति शेषः, द्यूतकरः आत्मनः निर्धनत्वं कदाचिदपि न प्रकाशयतीति भावः धारकः धारी खातक इत्यर्थः।

(म) नहि नहीति वसन्तसेनाया औदार्यख्यापनार्थम् आत्मगौरवराहित्यद्योतनार्थञ्च।

णाह। सहर्षं गृहीत्वा। अले! मेणेहि तं कुलबुत्तं, भूदं तुए गय्यु(य)। आअच्छ, पुणो जूदं रमह (४७)। इति निष्क्रान्तौ।

चेटी। वसन्तसेनामुपसृत्य। अज्जए! पडिसुदा गदा सहि-अजूदिअरा (४८)।

वस। ता गच्छदु अज्जो बन्धुअणं समस्सासिदु (४९)।

संवा। अज्जए! जइ एव्वं, ता इअं कला पलिअण-हत्थगदा कलीअदु (५०) (र)।

वसं। अज्ज! जस्स कारणादो इअं कला सिक्खीअदि, सोज्जेव अज्जेण सुस्सूसिदपुरुव्वो सस्सूसिदव्वो (५१) (ल)।

(४७) अरे! अपसर तं कुलपुत्रं, भूतः स तव गच्छः, आगच्छ, पुनर्द्यूतं रमस्व।

(४८) आर्ये! परितुष्टौ गतौ सभिकद्यूतकरौ।

(४९) तद्गच्छतु आर्यो बन्धुजनं समाश्वासयितुम्।

(५०) आर्ये! यद्येवं, तदियं कला परिजनहस्तगता क्रियताम्।

(५१) आर्ये! यस्य कारणात् इयं कला शिक्ष्यते, स एव आर्येण शुश्रूषितपूर्वः शुश्रूषितव्यः।

(य) कुलपुत्रं कुलीनं यत्कुलोत्पन्नमित्यर्थः संवाहकस्यार्थ-मिदम्। तव गच्छः पणीकृतनियमः भूतः निष्पन्नः।

(र) परिजनहस्तगता परिजनस्य शोध्यजनस्य मनेति भावः हस्तगता शिक्षिता इयं कला अक्षक्रीडारूपा क्रियताम् अक्षक्रीडनं शिक्षकत्वेन मामनुमन्यतेति भावः।

(ल) यस्य चारुदत्तस्य कारणात्, शुश्रूषितपूर्वः पूर्वं शुश्रूषितः।

संवा। श्रमणकम्। अज्जआए णिउणं पच्चादिट्ठोम्हि (व)। कधं पच्चुवकलिश्शं? प्रकाशम्। अज्जए! अहं एदिणा जूदिअ लाबमाणेण शक्कश्रमणके (श) हुविश्शं। ता शंबाहके जूदिअले शक्कश्रमणके शंबुत्तेत्ति शुमलिदव्वा अज्जआए एदे अक्खलु (५२)।

वसं। अज्ज! अलं साहसेण (५३)।

संवा। अज्जए! कले णिच्चए। इति परिक्रम्य।

जूदेण तं कदं मे, जं वीहत्थं जणश्श शव्वश्श।
एण्हिं पाअडशीशे शलिन्दमग्गेण विहलिश्शं (५४)॥१५

---

(५२) आर्यया निपुणं प्रत्यादिष्टोऽस्मि। कथं प्रत्युपकरिष्ये? आर्ये! अहमेतेन द्यूतकरापसदेन शाक्यश्रमणको भविष्यामि, तत् संवाहको द्यूतकरः शाक्यश्रमणकः संवृत्त इति कर्त्तव्यानि आर्यया इतान्यनुचराणि।

(५३) आर्ये! अलं साहसेन।

(५४) आर्ये! कृतो निश्चयः।

द्यूतेन तत्कृतं मम यत् विप्लुतं जनस्य सर्वस्व।
इदानीं प्रकटशीर्षो नरेन्द्रमार्गेण विहरिष्यामि॥

(व) निपुणं चातुर्यपूर्णं यथातथा प्रत्यादिष्टः निराकृतः।

(श) शाक्यश्रमणकः बौद्धपरिव्राजकः।

(५५) द्यूतेनेति। सर्वस्य जनस्य समस्तमिति शेषः विप्लुतं व्याकुलं व्याकुलीकरणमित्यर्थः अपसादनमिति यावत् विप्लुतव्याकुलौ समानित्यमरः, प्रकटशीर्षः सुस्थितशिरा इत्यर्थः नरेन्द्रमार्गेण राजपथे आर्याचारुदत्तमलेति।

नेपथ्ये कलकलः ।

संवा । आकर्ण्य । अले ! किं एदं ? आकारे । किं भणाध ? एसे, क्खु वसन्तसेणा-केलके खुज्जमोडके णाम दुट्ठहत्थी विहलेदित्ति । अहो ! अज्जाए गन्धगजं (घ) पेक्खिश्शं गदुअ । अह वा, किं मम एदिणा जधा ववत्थिदं अणुचिट्ठिश्शं (५५)। इति निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशति अपटाक्षेपेण प्रहृष्टो विकटोज्ज्वलवेषः कर्णपूरकः ।

कर्ण । कहिं कहिं अज्जआ ? (५६)।

चेटी । दुम्मणस्स ! किं ते उव्वेअकारणं ? जं अम्मदो-वट्ठिदं अज्जअं न पेक्खसि (५७) ।

कर्ण । दट्ठा । अज्जए ! वन्दामि (५८) ।

(५५) अरे ! किं ब्रवीषि ? किं भणत ? एष खलु वसन्तसेनायाः खुज्जमोडको नाम दुष्टहस्ती विहरतीति । अहो ! आर्यायां गन्ध-गजं प्रेक्षिष्ये गत्वा, अथवा, किं मम एतेन यथा व्यवस्थितम् अनु-तिष्ठामि ।

(५६) कुत्र कुत्र आर्या ?

(५७) दुर्मनायमान, किन्ते उद्वेगकारणं ? यत् अग्रतोऽवस्थिताम् आर्यां न प्रेक्षसे ।

(५८) आर्ये ! वन्दे ।

(घ) गन्धगजं गन्धप्रधानो गजः गन्धगजस्तं मत्तहस्तिन-मित्यर्थः ।

वसं। कण्णउरअ! परितुट्ठमुट्ठो लक्खीअसि। ता किं णेदं? (५९)।

कर्ण। वसिअवअ। अज्जए! वञ्चिदासि, जाए अज्ज कण्णउरअस्स परक्कमो ण दिट्ठो (६०)।

वसं। कण्णउरअ! किं किं? (६१)।

कर्ण। सुणादु अज्जआ, जो सो अज्जआए खुट्टमोड्डओ णाम दुट्ठहत्थी, सो आलाणत्थम्भं भञ्जिअ, महमेत्तं (स) बाबादिअ, महन्तं सङ्खोहं करन्तो, राअमग्गं ओदिण्णो। तदो एत्थन्तरे उग्घट्टं जणेण।

अवणेध बालअजणं, तुरिदं आरुहध वुक्खपासादं।
किं ण हु पेक्खध पुरदो? दुट्ठो हत्थी इदो एहि॥१६॥(६२)

---

(५९) कर्णपूरक! परितुष्टमुष्टो लक्ष्यसे, तत् किं न्विदम्?

(६०) आर्ये! वञ्चितासि, यथा अद्य कर्णपूरकस्य पराक्रमो न दृष्टः।

(६१) कर्णपूरक! किं किम्?

(६२) शृणोतु आर्या, यः स आर्यायाः खुट्टमोड्डको नाम दुष्टहस्ती, स आलानस्तम्भं भङ्क्त्वा, महामात्रं व्यापाद्य, महान्तं संक्षोभं कुर्वन् राजमार्गमवतीर्णः, ततः अनान्तरे उद्घुष्टं जनेन।

अपनयत बालकजनं, त्वरितमारोहत वृक्षप्रासादम्।
किं न खलु प्रेक्षध पुरतो? दुष्टो हस्ती इत एति॥

(ख) महामात्रं हस्तिपकराजम्।

(१६) अपनयतेति। अपनयत अपसारयत। आर्याङ्कसमिदम्।

अपि च।

विचलति नूपुरयुगलं, क्षिप्यन्ते च मेखला मणिखचिताः।
बलायास्च सुन्दरतरा, रम्भाङ्कुरजालप्रतिबद्धाः॥

ततस्तेन दुष्टहस्तिना करचरणरदनैः, फुल्लनलिनीमिव नगरी-मुज्जयिनीमवगाहमानेन, समासादितः परिव्राजकः, तच्च परिभ्रष्ट-दण्डकुण्डिकाभाजनं शीकरैः सिक्त्वा, दन्तान्तरे क्षिप्रं प्रेक्ष्य, पुनरप्यु-द्धुष्टं जनेन, हा! परिव्राजको व्यापादित इति।

(६४) अहो प्रमादः! अहो प्रमादः!

---

(१७) विचलतीति। विचलति झनझनायते, बलायमानानां रम्भास्तम्भारिणीनां नारीणामिति शेषः सर्वत्र। आर्यावृत्तमिदम्।

(ङ) परिव्राजकः बौद्धदण्डी संवाहक इति शेषः, परिभ्रष्ट-दण्डकुण्डिकाभाजनं भयेन हस्तात् प्रच्युतदण्डकमण्डलुं कुण्डीक-मण्डलौ कुण्ड इति हेमचन्द्रः।

विच्छिण्णविसण्ठुल सिढिलाकलावं दन्तन्तरपरिग्गहिदं परिव्वाजअं उल्लहन्तं तं पेक्खिअ, कण्णजरएण मए, णहि, णहि अज्जाए अक्खपिण्डोवपुट्ठेण दाहिणेण, वामचलणेण जूदखेलअं उग्घुसिअ, उग्घुसिअ, तुरिदं आवणादो लोहदण्डं गेण्हिअ, आआरिदो (च) सो दुट्टहत्थी (६५)।

पदं। तदो तदो (६६)।

कर्षं। आहच्चिअ सरोसं तं हत्थिं विंझसेलसिहराभं।
मोआविओ मए सो दन्तन्तरसंठिओ परिव्वाजओ(६७)॥१८॥

---

(६५) अयं संभ्रमेण, श्रृणोतु तावदार्या। ततो विच्छिन्न विसंष्ठुलस्रस्तकलापं उद्गृह्य दन्तान्तरपरिगृहीतं परिव्राजकम् उद्वहन्तं, तं प्रेक्ष्य कर्णपूरकेण मया, नहि नहि, आर्यायां अक्षपिण्डोपपुष्टेन दक्षिणेन, वामचरणेन द्यूतखेलकं उद्धुय, उद्धुय, त्वरितमापणात् लौहदण्डं गृहीत्वा, आकारितः स दुष्टहस्ती।

(६६) ततस्ततः ?

(६७) आकृष्य सरोषं तं हस्तिनं विन्ध्यशैलशिखराभम्।
मोचितो मया स दन्तान्तरसंस्थितः परिव्राजकः॥

(च) तत इति। विच्छिन्ना विशेषेण छिन्ना अतएव विसंष्ठुला दूतस्खलितात् स्रस्ता एव कलापो भूषणं यस्य तादृशं कलापो भूषणं यस्मिन् इत्यमरः, अक्षपिण्डोपपुष्टेन अक्षराशिपालितेन वामचरणेन वक्रगत्या द्यूतखेलकं संवाहकम् उद्धुय द्यूतखेलकोऽयं संवाहकः परिव्राजकोऽभूत् इति कथयित्वा इत्यर्थः, आकारितः आकूतः कृतिराकारचाङ्गानिङ्गमरः।

(१८) आकृष्येति। आर्याछन्दसम्॥

वसं। सुट्ठु दे किदं, तदो तदो ? (६८)।

कर्ण। तदो अज्जए! साहु रे कण्णउरअ! साहु त्ति, एत्तिअमेत्तं भणन्तो, विसमभरक्कन्ता विअ णावा, एक्कदो पल्हत्था सअला उज्जइणी आसि, तदो, अज्जए! एक्केण सुण्णाइं आहरणट्ठाणाइं परामसिअ उड्ढं पेक्खिअ दीहं णीससिअ (क) अअं पावारओ मम उवरि खित्तो (६९)।

वसं। कण्णउरअ! जाणीहि दाव किं एसो जादीकुसुमवासिदो पावारओ ण वेत्ति ? (७०)।

कर्ण। अज्जए! मदगन्धेण सुट्ठु तं गन्धं ण जाणामि (७१)।

वसं। णामं पि दाव पेक्ख (७२)।

(६८) सुष्ठु त्वया कृतम्, ततस्ततः ?

(६९) तत आर्ये! साधु रे कर्णपूरक! साधु, इत्येतावन्मात्रं भणन्ती विषमभराक्रान्ता इव नौः एकतः पर्य्यस्ता सकला उज्जयिनी आसीत्। तत आर्ये! एकेन शून्यानि आभरणस्थानानि परामृश्य ऊर्द्धं प्रेक्ष्य दीर्घं निःश्वस्य अयं प्रावारको ममोपरि क्षिप्तः।

(७०) कर्णपूरक! जानीहि तावत्, किम् एष जातीकुसुमवासितः प्रावारको न वा ? इति।

(७१) आर्ये! मदगन्धेन सुष्ठु तं गन्धं न जानामि।

(७२) नामापि तावत् प्रेक्षस्व।

(क) एकेन केनचित् चारुदत्तेनेति भावः, ऊर्द्धं प्रेक्ष्य निःश्वस्य च दारिद्र्यानुरूपपरिवृतोऽधिकदाने अक्षमत्वादिति भावः।

कर्ण । इमं णामं अज्जआ एव्व वाएदु (७३)। इति प्रावारकमुपनयति ।

वसं । अज्जचारुदत्तस्स (७४)। इति वाचयित्वा, सव्यं दृष्ट्वा प्रहृष्यति ।

चेटो । कण्णपूरअ ! सोहइ अज्जआए पावारओ (७५)

कर्ण । आं, सोहइ अज्जआए पावारओ (७६)।

वसं । कण्णपूरअ ! इदं दे पारितोसिअं (७७)। इति आभरणं प्रयच्छति ।

कर्ण । शिरसा दृष्ट्वा प्रणम्य च । सम्मदं सुट्ठु सोहइ अज्जआए पावारओ (७८)।

वसं । कण्णपूरअ ! एदाए वेलाए कहिं अज्जचारुदत्तो ? (७९)।

कर्ण । एदेण ज्जेव मग्गेण पवुत्तो (ख) गेहं (८०)।

(७३) इदं नाम आर्या एव वाचयतु ।

(७४) आर्य-चारुदत्तस्य ।

(७५) कर्णपूरक ! शोभते आर्यायाः प्रावारकः ।

(७६) आं शोभते आर्यायाः प्रावारकः ।

(७७) कर्णपूरक ! इदन्ते पारितोषिकम् ।

(७८) साम्प्रतं सुष्ठु शोभते आर्यायाः प्रावारकः ।

(७९) कर्णपूरक ! एतस्यां वेलायां कुत्रार्यचारुदत्तः ?

(८०) एतेनैव मार्गेण प्रवृत्तो गेहम् ।

(ख) प्रवृत्तः प्रस्थितः ।

वसं । हञ्जे ! (ग) उवरिदक्खं अलिन्दअं (घ) आरुहिअ, अज्जचारुदत्तं पेक्खेम्ह (८१) ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति द्यूतकरसंवाहको नाम द्वितीयोऽङ्कः ।

तृतीयोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति चेटः ।

चेटः ।

शुअणे हु भिक्खणकम्मके सामिए णिअणके वि ओहदि ।
पिशुणे उण दव्वगव्विदे दुक्कले क्खु पलिणामदारुणे ॥१॥ (१)

---

(८१) चेटि ! उपरितनम् अलिन्दकमारुह्य आर्यचारुदत्तं पश्यामः ।

(१) सुजनः खलु भत्यानुकम्पकः स्वामी निर्धनकोऽपि शोभते ।
पिशुनः पुनर्द्रव्यगर्वितो दुष्करः खलु परिणामदारुणः ॥

(ग) हञ्जे चेटीसम्बोधनार्थमव्ययम् हञ्जे हञ्जे इत्यङ्गानां नीचैः चेटीं सखीं प्रतीत्यमरः ।

(घ) अलिन्दकम् आलिन्देति ख्यातं स्थानम् ।

(१) सुजन इति । पिशुनः खलः दुर्जन इत्यर्थः पिशुनौ खल-सूचकावित्यमरः द्रव्यगर्वितः धनगर्वितः दुष्करः दुःसाध्य दुःखेन

अविअ, अण्णपलक्क-बलहे ण अक्कि वालिदुं,
अण्ण-कलत्त-पअत्ते ण अक्कि वालिदुं।
जूद-पअत्त-मणुअ्से ण अक्कि वालिदुं
जे वि अहाविअदोसे ण अक्कि वालिदुं ॥ २ ॥

का वि वेला, अज्जचारुदत्तस्स गन्धव्वं सुणिदुं गदस्स अदिक्कमदि अद्धरत्ती, अज्ज वि ण आअच्छदि। ता जाव, बाहिल-दुआल-आलाए गदुअ सुविअं (२) (ङ)। इति तथा करोति।

अपिच।

(२) अन्य-लम्पट-बलीवर्दैः न शक्यो वारयितुम्।
अन्य कलत्र-प्रसक्तो न शक्यो वारयितुम्।
द्यूतप्रसक्तो मनुष्यो न शक्यो वारयितुं,
योऽपि स्वाभाविकदोषो न शक्यो वारयितुम्।

अपि वेला आर्य-चारुदत्तस्य गान्धर्वं श्रोतुं गतस्य अतिक्रामति अर्द्धरजनी, अद्यापि नागच्छति। तत् यावत्, बहिर्द्वारशालायां गत्वा स्वपिष्यामि।

दुत्यर्थः परिणामदारुणः परिणामे यत्नतः सेवनेऽपि शेषे भयङ्करः। भत्तारुकम्मक इत्यत्र कुभृत्यपालक इति पाठान्तरं कुभृत्यानाम् अक्षमभृत्यानामपि पालक इत्यर्थः। थामिए इत्यत्र थमिए इति पाठो युज्यते छन्दोरोधात् तल्लक्षणं यथा "अयुजोर्यदि सौ जगौ युजोः स भरा ग्लौ यदि छन्दरी तदा" इति लक्षणात्।

(२) अन्नेति। अन्यलम्पटः अन्यभोजनलुब्धः बलीवर्दैः पुमान् गोः अन्यकलत्रप्रसक्तः परस्त्रीलम्पटः अन्यपअत्तकलत्ते इति पाठान्तरम् अन्यप्रसक्तकलत्रमिति सं०।

(ङ) गान्धर्वं गन्धर्वदेवतार्कं गीतादिकं श्रोतुं गतस्य आर्य०

ततः प्रविशति चारुदत्तो विदूषकश्च।

चारु। अहो! अहो साधु, साधु, रेभिलेन गीतम्। वीणा हि नाम असमुद्रोत्थितं रत्नम्। कुतः

उत्कण्ठितस्य हृदयानुगुणा वयस्या,
सङ्केतके चिरयति प्रवरो विनोदः।
संस्थापना प्रियतमा विरहातुराणां,
रक्तस्य रागपरिवर्द्धिकरः प्रमोदः॥ ३॥

विदू। भो! एहि गेहं गच्छेम्ह (२)।

चारु। अहो। सुष्ठु भावरेभिलेन (च) गीतम्।

विदू। मम दाव दुवेहिं ज्जेव हस्सं जाअदि, इत्थि-

---

(१) भो! एहि, गृहं गच्छावः।

चारुदत्तस्य कापि वेला वसन्तसमयः अतीत इत्यर्थः किमधिकेन अहं दुर्जनो अतिक्रामति अतिगच्छति, स्वप्स्यामि निद्रास्यामि।

(३) उत्कण्ठितस्येति। उत्कण्ठितस्य जनस्य हृदयानुगुणा मनःसान्त्वनकरी वयस्या सखीसदृशा आलिः सखी वयस्येत्यमरः। सङ्केतके कृतसङ्केते प्रणयिनि जने इति शेषः चिरयति विलम्बमाने सति प्रवरः महान् विनोदः चित्तशान्त्युपायः, विरहातुराणां विच्छेदव्याकुलानां जनानां प्रियतमा मनोहृद्या संस्थापना सान्त्वनोपायः तथा रक्तस्य अनुरागिणः रागपरिवर्द्धिकरः अनुरागवर्द्धनः प्रमोदः उत्सवः वर्तत इति शेषः। अत्र वसन्ततिलकं वृत्तं ज्ञेयं वसन्ततिलकं तभजा जगौ ग इति तल्लक्षणात्।

(च) भावरेभिलेन भावः विद्वान् रेभिलः भावरेभिलः तेन भावरेभिलेन विद्वानयावुक इत्यमरः।

आए सकदं पठन्तीए, मणुस्सेण अ काअलीं गाअन्तेण। इत्थिआ दाव सकदं पठन्तो, दिण्ण अव-णस्सा बिअ मिट्टी अहिअं सुसुआअदि। मणुस्सोबि काअलीं गाअन्तो, सुक्ख-सुमणोदामवेट्ठिदो (छ) बुड्ढपुरोहिदो बिअ मन्तं जवन्तो, दिढ़ं मे ण रोअदि (४)।

चार। वयस्य! सुष्ठु खल्वद्य गीतं भावरैभिलेन।

[illegible]

साधु! आर्य-चारुदत्त! साधु।

गुणेष्वेव हि कर्त्तव्यः प्रयत्नः पुरुषैः सदा।

गुणयुक्तो दरिद्रोऽपि नेश्वरैरगुणैः समः॥ २२॥

वसं । हञ्जे मअणिए ! सुदिट्ठं मं करेहि, दिण्णासि, आरुह पवहणं, सुमरेसि मं (७२) ।

मद । रुदती । परिच्चत्तम्हि अज्जआए (७३) । इति पादयोः पतति ।

वसं । सम्मदं तुमं च्चेव वन्दणीआ संवुत्ता । ता गच्छ आरुह पवहणं, सुमरेसि मं (७४) ।

शर्वि । स्वस्ति भवत्यै । मदनिके !

सुदृष्टः क्रियतामेष शिरसा वन्द्यतां जनः ।
यत्र ते दुर्लभं प्राप्तं वधूशब्दावगुण्ठनम् ॥ २४ ॥

इति मदनिकया सह प्रवहणमारुह्य गन्तुं प्रवृत्तः ।

नेपथ्ये । कः कोऽत्र भोः ? राष्ट्रियः समाज्ञापयति । एष खल्वार्यकः गोपालदारको राजा भविष्यतीति सिद्धादेशप्रत्ययपरितस्तेन पालकेन राज्ञा घोषादानीय घोरे

(७२) चेटि मदनिके ! सुदृष्टं मां कुरु, दत्तासि, आरोह प्रवहणम्, स्मरसि माम् ।

(७३) परित्यक्तास्मि आर्यया ।

(७४) साम्प्रतं त्वमेव वन्दनीया संवृत्ता, तद्गच्छ, आरोह प्रवहणम्, स्मरसि माम् ।

---

(२४) सुदृष्ट इति । एष जनः वसन्तसेनारूपः सुदृष्टः शुभावलोकितः क्रियतां तथा वन्द्यतां यत्र जने अनुकम्प्यमाने इति शेषः ते तव दुर्लभं अप्राप्यं वधूशब्दावगुण्ठनं वधूशब्द एव अवगुण्ठनं आवरणं प्राप्तं पूर्वं साधारणी आसीदिदानीं मया परिणीता एकपत्नीभूता अभूरिति भावः । अनुष्टुप्वृत्तम् ।

बन्धनागारे बद्धः। ततः खेषु खेषु स्थानेषु अप्रमत्तैर्भवद्भिर्भवितव्यम् (द)।

शर्वि। आकर्ण्य। कथं राज्ञा पालकेन प्रियसुहृदार्य्यको मे बद्धः। कलत्रवांश्चास्मि (ध) सवृत्तः। आः! कष्टम्। अथवा

इदमिदमतीव लोके प्रियं नराणां सुहृच्च वनिता च।
सम्प्रति तु सुन्दरीणां शतादपि सुहृद्विशिष्टतमः॥ २५॥

भवतु अवतरामि। इत्यवतरति।

मद। साचमञ्जलिं बद्ध्वा। एव्वं णेदं। ता परं (न) णेदु मं अज्जउत्तो समीवं गुरुअणाणं (७५)।

शर्वि। साधु, प्रिये! साधु, अस्माच्चित्तसदृशमभिहितम्।

(७५) एवं नेदम्, तत्परं नयतु माम् आर्यपुत्रः समीपं गुरुजनानाम्

(द) राष्ट्रियः राष्ट्रपालः नगररक्षायां नियुक्तः राजपुरुषः इत्यर्थः। गोपालदारकः गोपसुतः। सिद्धादेश इत्यादि। सिद्धानां सिद्धपुरुषाणां यः आदेशः आज्ञावाक् तस्मिन् यः प्रत्ययः विश्वासः तस्मात् परित्रस्तः भीतः तेन, घोषात् आभीरपल्ल्याः घोष आभीरपल्ली स्यादित्यमरः। घोरे भयङ्करे बद्धः आर्य्यको गोपालदारक इति शेषः। अप्रमत्तैः अवहितैः।

(ध) कलत्रवान् कृतदारः।

(२५) इदमिति। नराणां सुहृच्च वनिता च इदं इयं लोके जगति अतीव प्रियं प्रीतिकरं तु किन्तु सम्प्रति इदानीं सकलत्रतावस्थायामित्यर्थः सुहृद् सुन्दरीणां शतादपि विशिष्टतमः अधिकप्रिय इत्यर्थः इदृशावस्थायां मित्रसाहाय्यस्यापयुक्तत्वादिति भावः।

(न) तत्परं शीघ्रम्।

चेटदृष्ट्या । भद्र ! जानीषे रेभिलस्य सार्थवाहस्योद्वसितम् (घ)।

चेटः । अधइं (७६)।

शर्वि । तत्र प्रापय प्रियाम् ।

चेटः । जं अज्जो आणवेदि (७७)।

भट । जधा अज्जउत्तो भणादि, अप्पमत्तेण दाव अज्जउत्तेण होदव्वं (७८)। इति निष्क्रान्ता ।

शर्वि । अहमिदानीम् ।

ज्ञातीन् विटान्, स्वभुजविक्रमलब्धवर्णान्
राजापमानकुपितांश्च नरेन्द्रभृत्यान् ।
उत्तेजयामि सुहृदः परिमोक्षणाय,
यौगन्धरायण इवोदयनस्य राज्ञः ॥२६॥

---

(७६) अथ किम् ।

(७७) यदार्य आज्ञापयति ।

(७८) यथा आर्यपुत्रो भणति, अप्रमत्तेन तावदार्यपुत्रेण भवितव्यम् ।

(घ) उद्वसितम् आवासं गृहमित्यर्थः गृहगेहोद्वसितमित्यमरः ।

(२६) ज्ञातीनिति । उदयनस्य राज्ञः वत्सराजस्य यौगन्धरायणस्तदाख्यः प्रधानामात्य इव सुहृदः मित्रस्य आर्यकस्य परिमोक्षणाय कारामोचनार्थं ज्ञातीन् स्वगोत्रजान् विटान् पूर्वोक्तलक्षणान् धूर्त्तान् स्वभुजविक्रमेण निजबाहुबलेन लब्धवर्णान् प्राप्तयशसः अथवा स्वबाहुविक्रमप्रकाशे लब्धवर्णान् विचक्षणान् लब्धवर्णो विचक्षण इत्यमरः तथा

अपवि।

प्रियसुहृदमकारणे गृहीतं
रिपुभिरसाधुभिराहिताशङ्कैः।
सरभसमभिपत्य मोचयामि,
स्थितमिव राहुमुखे शशाङ्कबिम्बम् ॥ २७ ॥

इति निष्क्रान्तः।

प्रविश्य चेटी। अज्जए! दिट्ठिआ वड्ढसि; अज्जचारुदत्तस्स सआसादो बम्हणो आअदो (७६)।

---

(७६) आर्ये! दिष्ट्या वर्धसे, आर्यचारुदत्तस्य सकाशात् ब्राह्मण आगतः।

राजापमानकुपितान् राज्ञः अपमानेन राजकर्तृकापमानेनेत्यर्थः कुपितान् नरेन्द्रभृत्यान् राजपुरुषान् उच्छेजयामि तत्तत्कारणं प्रदर्श्य क्रुद्धलोकसङ्घीपयामि भेदयामीत्यर्थः। पुरा किल उदयनो नाम वत्सराजः उज्जयिनीपतिना राज्ञा चन्द्रसेनेन कुतश्चित् कारणात् कारायां निःक्षिप्तः। अथ तत्सचिवः यौगन्धरायणः तस्य राज्ञः प्रकृतिकोपमुत्पाद्य स्वामिनं मोचयामासेति कथायानुसन्धेया। वसन्ततिलका वृत्तम्।

(२७) प्रियेति। अकारणे विना हेतुम् आहिता जनिता (सिद्धादेशेनेति मन्तव्यम्) आत्मनि शङ्का यैः तैः असाधुभिः दुःशीलैः रिपुभिः शत्रुभिः गृहीतम् अतएव राहुमुखे शशाङ्कबिम्बं चन्द्रबिम्बमिव स्थितं प्रियसुहृदम् आर्यकं सरभसं सवेगं रभसो वेगहर्षयोरिति कोषः। अभिपत्य गत्वा मोचयामि। पुष्पिताग्राछन्दस्तम् अयुजि न युगरेफतोयकारौ युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पितामा इति तल्लक्षणात्। उपमालङ्कारोऽयम्।

वर्ध। अहो ! रमणीअदा अज्ज दिवसस्स। ता हञ्जे ! सादरं बन्धुलेण(फ) समं पवेसेहि णं (८०)

चेटी। जं अज्जआ आणवेदि (८१)। इति निष्क्रान्ता। विदूषको बन्धुलेन सह प्रविष्टः।

विदू। हो, ही भोः ! तबच्चरणकिलेसविणिज्जिदेण(ब) रक्खसराआ रावणो पुप्फकेण विमाणेण गच्छदि ; अहं उण बम्हणो अकिदतबच्चरणकिलेसो वि णअरणारीजणेण गच्छामि (८२)।

चेटी। पेक्खदु अज्जो अम्हकेरकं गेहदुआरं (८३)।

विदू। अवलोक्य, सविस्मयम्। अहो सलिलसित्तमज्जिदकिद्-हरिदोवलेवणस्स, विविह-सुअंधकुसुमोवहार चित्तलिद्-भूमि-भाअस्स, गअणतलालोअण-कोदूहल दूरुणामिद्-सीसस्स, दोलाअमाणावलंबिदेरावण हत्थब्भमाइद्-मल्लिआ

(८०) अहो ! रमणीयता अद्य दिवसस्य, तच्चेटि ! सादरं बन्धुलेन समं प्रवेशयैनम्।

(८१) यदार्य्या आज्ञापयति।

(८२) आश्चर्यं भोः ! तपश्चरणक्लेशविनिर्जितेन राक्षसराजो रावणः पुष्पकेण विमानेन गच्छति, अहं पुनर्ब्राह्मणोऽकृततपश्चरणक्लेशोऽपि नगरनारीजनेन गच्छामि।

(८३) प्रेक्षतामार्य्योऽस्मदीयं गेहद्वारम्।

(फ) बन्धुलेन वक्ष्यमाणलक्षणपुरुषविशेषेण।

(ब) तपश्चरणक्लेशविनिर्जितेन तपसा लब्धेनेत्यर्थः, व्यतिरेकालङ्कारोऽयमनेति बोद्धव्यम्।

दामगुणालङ्किदस्स. समुच्छिददलिदन्ततोरणाबभासिदस्स, महारअणीबराअ-सोहिणा पवणबलदोलणा ललन्त चञ्चलग्गहत्थेण, इदो एहि त्ति बाहरन्तेण विअ मं सोहग्ग पडाआणिबहेणीबसोहिदस्स, तोरणधरणत्थंभवेदिआ णिक्खित्तसमुल्लसन्तहरिदचूदपल्लबललामफटिह-मङ्गल कलसाभि रामोहअपास्सस्स, महासुरबक्खत्थलदुब्भेज्जबज्जणिरन्तरपड़िबद्धकणअकबाड़स्स, दुग्गदजणमणोरहाआसकरस्स, बसन्तसेणाभवणदुआरस्स सस्सिरीअदा। जं सच्चं मज्झत्थस्स बि जणस्स बलादिट्ठिं आआरेदि(८४) (भ)।

---

(८४) अहो! सलिलसिक्त-मार्जित-कृत-हरितोपलेपनस्य, विविध-सुगन्ध कुसुमोपहार-चित्रित-भूमिभागस्य, गगनतलालोकनकौतूहल-दूरोन्नमित शीर्षस्य, दोलायमानावलम्बितैरावण-हस्त-भ्रमायित-मल्लिकादामगुणालङ्कृतस्य, समुच्छ्रित-दलिदन्त-तोरणावभासितस्य, महारजनोपराग-शोभिना पवनबलान्दोलना-ललच्चञ्चलाग्यहस्तेन, इत एहीति व्याहरतेव मां सौभाग्यपताका-निवहेनोपशोभितस्य, तोरणधरण स्तम्भवेदिका-निःक्षिप्त-सल्लसद्धरित चूतपल्लव-ललाम-स्फटिक मङ्गल-कलसाभिरामोभयपार्श्वस्य, महासुर-वक्षःस्थल-दुर्भेद्यवज्र-निरन्तरप्रतिबद्ध-कनककपाटस्य, दुर्गतजनमनोरथावासकरस्य, वसन्तसेनाभवनद्वारस्य सश्रीकता। यत्सत्यं मध्यस्थस्यापि जनस्य बलाद् दृष्टिमाकारयति।

(भ) सलिलेन सिक्तं मार्जितं मार्जनीभिः परिष्कृतम् अनन्तरं कृतं हरितोपलेपनं गोमयोपलेपः यत्र तादृशस्य विविधैः सुगन्धैः कुसुमोपहारैः पुष्परचनाभिः चित्रितः सज्जितः भूमिभागः यस्य तादृशस्य गगनतलस्य आकाशस्य आलोकनाय दर्शनाय यत् कौतूहलं औत्सुक्यं

चेटी। एदु, एदु. इमं पढमं पओट्ठं पविसदु अज्जो(८५

विदू। प्रविश्यावलोक्य च ही, ही, भोः! इध वि पढमे पओट्ठे, ससिसङ्खमुणालसच्छाहाओ, बिणिहिद- चुस- मुट्ठिपाण्डुराओ, बिबिहरअणपडिबद्धकञ्चणसोबाणसोहिदाओ, पासादवन्तिओ, ओलम्बिदमत्तादामेहिं फटिहवा-

(८५) एतु एतु, इमं प्रथमं प्रकोष्ठं प्रविशतु आर्यः।

तेन दूरं यथा तथा उच्छ्रितं शोभि शिरोभागः यस्य तथोक्तस्य, दोलायमानः अवलम्बितः अधोलम्बितः ऐरावणहस्तभ्रमायितः ऐरावतशुण्डभ्रमजनकः यः मल्लिकादामगुणः मल्लिकापुष्पमाला तेन अलङ्कृतस्य शोभितस्य, ससच्छिद्रेण ससुन्दरेण दन्तिदन्ततोरणेन हस्तिदन्तनिर्मितबहिर्द्वारेण अवभासितस्य विराजितस्य, महारजतं कुसुमपुष्पं महारजतं कुसुमे स्वर्णं इति हेमचन्द्रः। तस्य उपरागः वर्णः महारङ्गनोपरागः तेन शोभिना पवनबलेन वातवेगेन या आन्दोलना तया लसत् दीप्यमानः चञ्चलः यः अग्रहस्तः हस्ताग्रं तेन, व्याहरतेव वदतेव सौभाग्याय हसङ्कलाय यः पताकानां निबहः समूहः तेन उपशोभितस्य विराजितस्य, तोरणधरणाय ये खम्भाः तोरणधरणस्तम्भाः तेषां वेदिकाः तलस्थबद्धप्रदेशा इत्यर्थः ताभ्यः विच्छिन्नाः स्थापिताः, ससल्लसन्तः हरिताः चूतपल्लवाः ये आम्रपल्लवयः तैः ललामा रम्याः स्फटिकनिर्मिता ये मङ्गलकलसाः माङ्गलिकपूर्णकुम्भाः तैः अभिरामं रमणीयं उभयपार्श्वं यस्य तथाभूतस्य, महासुरस्य स्थिरगजकक्षिपोः वक्षःस्थलमिव दुर्भेद्यं वज्रेण लौहनिर्मितकीलविशेषेण निरन्तरं निविड़ं यथातथा प्रतिबद्धं कनककपाटं यत्र तथोक्तस्य, तथा दुर्गतानां दरिद्राणां जनानां मनोरथस्य य आयासः परिश्रमः तं करोतीति तस्य सम्बोधनं हे सौन्दर्यम्। मध्यस्थस्य उदासीनस्य विषयनिस्पृहस्येति भावः। आकारयति आकृतं आकर्षतीत्यर्थः।

दाअणमुहचन्देहिं णिज्झाअन्ती विअ उज्जाइणिं । सोत्तिओ विअ सुहोवविट्टो णिद्दाअदि दोवारिओ । सदहिणा कलमोदणेण पलोहिदा ण भक्खन्ति वायसा बलिं सुधासवण्णदाए (म) । आदिसेदु भोदी (८६) ।

चेटी । एदु, एदु, अज्जो । इमं दुदिअं पओट्ठं पविसदु अज्जो (८७) ।

विदू । प्रविश्यावलोक्य च । ही, ही, भोः ! इध वि दुदिए पओट्ठे पज्जन्तोवणीदजवसबुसकवलसुपुट्टा तेल्लबभिङ्गिदविसाणा वद्धा पवहणवट्टा । अअं अम्हदरी अवमाणिदो विअ कुलीणो दीहं णीससदि सेरिहो । इदो अ अवणीदजुअस्स मत्तस्स विअ महीअदि गीवा मेसस्स ।

---

(८६) अत्रापि प्रथमे प्रकोष्ठे, अग्निशङ्खचूर्णालक्तच्छायाः, विनिक्षिप्तचूर्णसृष्टिपाण्डुराः, विविधरत्न-प्रतिबद्ध काञ्चनसोपान-शोभिताः, प्रासादपङ्क्तयः, अवलम्बित-मुक्तादामभिः स्फटिकवातायन-सुखचन्द्रैर्निध्यायन्तीवोज्जयिनीम् । श्रोत्रिय इव सुखोपविष्टो निद्रायति दौवारिकः । सदभ्रा कलमोदनेन प्रलोभिता न भक्षयन्ति वायसा बलिं सुधासवर्णतया । आदिशतु भवती ।

(८७) एतु, एतु, आर्य्यः, इमं द्वितीयं प्रकोष्ठं प्रविशत्वार्यः ।

(म) अग्निनः शङ्खस्य चूर्णालक्तस्य च समाना छाया कान्तिर्यासां ताः विनिक्षिप्ता ये चूर्णसृष्टयः सृष्टिपरिमिताः चूर्णाः तैः पाण्डुराः शुभ्रवर्णाः । निध्यायन्तीव निरीक्षन्ते इव । श्रोत्रियः छान्दसः वेदनिष्ठः ब्राह्मण इत्यर्थः । सदभ्रा दधियुक्तेन कलमस्य धान्यविशेषस्य यत् ओदनम् अन्नं तेन बलिं निवेदितव्यम् । सुधासवर्णतया चूर्णसमानवर्णतया ।

इदो इदो अवराणं अस्साणं केसकप्पणा, करीअदि। अअं अवरो पाडलिवरो विअ दढवट्टो मन्दुराए साहामिओ। अन्यतोऽवलोक्य च। इदो अ कूरच्चुअ तेल्लमिस्सं पिण्डं हत्थो पडिच्छाबीअदि मेत्थपुरिसेहिं (य)। आदेसेदु भोदी (८८)।

चेटी। एदु एदु अज्जो, इमं तइअं पओट्ठं पविसदु अज्जो (८९)।

---

(८८) इदोऽपि द्वितीये प्रकोष्ठे, पर्यन्तोपनीत-यवस-वप्र कवल-सुप्ताः, तैलाभ्यक्तविषाणा बद्धाः प्रवरुणबलीवर्दाः। अयमन्यतरोऽयमानित इव कुलीनो दीर्घं निश्वसिति सैरिभः। इतश्च अपनीतयुद्धस्य मल्लस्येव मर्द्यते ग्रीवा मेषस्य। इत इतोऽपरेषाम् अश्वानां केशकल्पना क्रियते। अयमपरः पाटच्चर इव दृढवट्टो मन्दुरायां शाखामृगः। इतश्च कूरच्युततैलमिश्रं पिण्डं हस्तो प्रतिगाह्यते मात्यपुरुषैः। आदिशतु भवती।

(८९) एतु एतु आर्यः इमं तृतीयं प्रकोष्ठं प्रविशत्वार्यः।

(य) पर्यन्तेषु उपनीतानि यानि यवसानि तृणानि तथा वुसाणि धान्यत्वचः यवसं तृणमर्जुनमिति कडङ्करो वुसं क्लीवे धान्यत्वचि पुमांस्तुष इति चामरः। तेषां कवलैः ग्रासैः सुप्ताः तैलेन अभ्यक्तानि स्निग्धानि विषाणानि शृङ्गाणि येषां ते, प्रवरुणश्च रथविशेषश्च (चालनार्थं) बलीवर्दाः पुङ्गवविशेषाः। अन्यतरः द्वयोर्मध्ये एकः, कुलीनः सत्कुलोत्पन्नः, पक्षे कौ पृथिव्यां लीनः निपन्न इत्यर्थः सैरिभः महिषः। केशकल्पना केशानां ग्रीवावर्त्तिनां लोम्नां कल्पना रचना सज्जना इत्यर्थः कल्पना सज्जना समे इत्यमरः। पाटच्चरशब्दः प्रतिसर्द्धिपराक्रान्तिपाटच्चरमल्लिच्छुचा इत्यमरः मन्दुरायाम् अश्व-

विदू। प्रविश्य दहा च। हो हो भो! इध वि तइए पओट्ठे इमाइं दारु कुलउत्त-जणोववेसण णिमित्तं विरइदाइं आसणाइं। अद्धवाचिदो पासअपीठे चिट्ठइ पोत्थओ। एसो अ मणिमअ-सारिआ-सहिदो पासअपीठो। इमे अ अवरे मअण सन्धि विग्गह-चदुरा विविह-वण्णिआ-विलित्त-चित्त-फलअग्गहत्था (२) इदो तदो परिब्भमति गणिआ बुड्ढविडा अ। आदेसेदु भोदी (९०)।

चेटी। एदु एदु अज्जो, इमं चउट्ठं पओट्ठं पविसदु अज्जो (९१)।

---

(९०) इहापि तृतीये प्रकोष्ठे, इमानि तावत्कुलपुत्रजनोपवेशन-निमित्तं विरचितानि आसनानि। अर्द्धवाचितं पाशकपीठे तिष्ठति पुस्तकम्। एतच्च मणिमयसारिकासहितं पाशकपीठम्। इमे चापरे मदनसन्धि-विग्रह-चतुरा विविधवर्णिका-विलिप्त-चित्रफलकाग्रहस्ता इतस्ततः परिभ्रमन्ति गणिका वृद्धविटाश्च। आदिशतु भवती।

(९१) एतु एतु आर्यः इमं चतुर्थं प्रकोष्ठं प्रविशत्वार्यः।

शालायां शाखामृगः वानरः। क्रूरच्युततैलमिश्रं क्रूरात् द्रव्यविशेषात् च्युतं यत् तैलं तेन मिश्रं युक्तं पिण्डम् अन्नं, मात्रपुरुषै र्हस्तिपकैरित्यर्थः।

(२) अर्द्धवाचितं पठितार्द्धं, पाशकपीठे आसनविशेषे। मणिमयसारिकासहितं मणिनिर्मितगुटिकायुक्तं पाशकपीठं पाशकस्य क्रीड़ाविशेषस्य पीठम् आसनं स्थानमित्यर्थः। मदनस्य कामस्य सन्धिः मेलनं विग्रहः कलहश्च तयोः चतुराः निपुणाः, विविधाभिः नानाविधाभिः वर्णिकाभिः वर्णैः विलिप्तं विशेषेण लिप्तं चित्रितं यत् चित्रफलकं तत् अग्रहस्ते हस्ताग्रे येषां यासां वा तथाभूता।

विदू० । प्रविश्यावलोक्य च । हो हो भो ! दूध वि अवट्ठे पओट्ठे जुवदिकर-ताड़िदा जलधरा विअ गम्भीरं णदन्ति सुरआ, झीणपुण्णाओ विअ गअणादो तारआओ णिवड़ंति कंसतालआ, महुअर-विरुअ-महुरं वज्जदि वंसो। इअं अवरा ईसापणअ कुविद-कामिणी विअ अंकारोविदा कर-रुह-परामरिसेण सारिज्जदि वीणा। इमाओ अवराओ कुसुम रसमत्ताओ विअ महुअरिओ अदिमहुरं पगीदाओ गणिआ दारिआओ वच्चीअन्ति, णट्टअं पठीअन्ति, ससिंगारओ ओवग्गिदा। गवक्खेसु वादं गेहन्ति सलिलगम्भरीओ (ल)। आदेसेदु भोदी (६२)।

(६२) आश्चर्यं भोः ! दक्षापि चतुर्थे प्रकोष्ठे युवतिकरताड़िता जलधरा इव गम्भीरं नदन्ति स्तटङ्काः, क्षीणपुण्या इव गगनात्तारका निपतन्ति कांस्यतालाः मधुकरविरुतमधुरं वाद्यते वंशः। इयमपरा ईर्षाप्रणय-कुपितकामिनीव अङ्कारोपिता कररुहपरामर्शेन सार्यते वीणा। इमा अपराश्च कुसुमरसमत्ता इव मधुकर्योऽतिमधुरं प्रगीता गणिका-दारिका नर्त्तन्ति, नाट्यं पाठ्यन्ते, सशृङ्गारा अपवल्गिताः। गवाक्षेषु वातं गृह्णन्ति सलिलगर्भ्याः। आदिशतु भवती।

(ल) अङ्कारोपिता क्रोड़निहिता, कररुहपरामर्शेन अङ्गुलि-स्पर्शेन सार्यते संक्रियते। प्रगीताः प्रकर्षेण गानपरा इत्यर्थः गणिकादारिकाः वेश्याकुमार्यः, नाट्यं नाट्यशास्त्रं सशृङ्गाराः आदिरस-रसिकाः उज्ज्वलवेषा वा शृङ्गारः शुचिरुज्ज्वल इत्यमरः। अपवल्गिताः भङ्गिविशेषयुता इत्यर्थः। सलिलगर्भ्याः जलपूर्णघटविशेषाः वातं गृह्णन्तीति वातप्रहणेन स्वयं जलं गृह्णन्तीति भावः।

चेटी। एदु एदु अज्जो, इमं पच्छिमं पओट्ठं पविसदु अज्जो (८३)।

विदू। प्रविशत्र दृश्य च। हो हो भो! इध वि पच्छिमे पओट्ठे अअं दलिद्दजण-लोहुआदणअरो आहरइ उवचिदो हिंगुतिक्खगन्धो। बिबिह-सुरहि-धूमुग्गरेहिं विअ सन्ताविज्जमाणं णीससदि विअ महाणसं दुवारमुहेहिं। अधिअं उसुसावेदि मं साहिज्जमाण-बहुविह भक्ख भोअण-गंधो। अअं अवरो पड़च्चरं विअ पोट्टिं धोअदि रूपिदारओ। बहुविहाहारविआरं उवमाहेदि सूवआरो। बज्झन्ति मोदआ, पच्चंति अ पूवआ। आत्मगतम्। अवि दाणिं इच्छ वड्ढिअं भुञ्जसु त्ति पादोदअं (व) लहिस्सं?। अन्यतोऽवलोक्य च। इदो गच्छल्ल सुरगणेहिं विअ विविहालङ्कार-

---

(८३) एत एत आर्याः, इमं पश्चिमं प्रकोष्ठं प्रविशत्वार्याः।

(व) आहरति उपक्षपति, उपचितः वर्द्धितः। महानसं चुल्ली, उत्सुकायते उत्सुकं करोतीति उत्सुकायते लालसं करोतीत्यर्थः, लाल्यमानानां निष्पद्यमानानां बहुविधानां भक्ष्याणां चर्व्याणां भोजनानां खाद्यानां गन्धः आमोदः। पटच्चरं जीर्णवस्त्रमित्यमरः मेषीं मांसविशेषं धावति प्रक्षालयति रूपिदारकः सूत्रधारकः अथवा रूपिणं प्राक्तिनं दारयतीति पशुघातक इत्यर्थः। बहुविधानाम् आहाराणां भोजनीयानाम् विकारः विविधं करणं विविधानि आहारवस्तूनीत्यर्थः उपसाधयति यस्मादयति सूपकारः पाचकः। वर्द्धितं हिंगुयुक्तं यवेदमित्यर्थः। पादोदकं पादप्रक्षालनार्थं जलम्।

सोहिदेहिं मणिआजवेहिं बन्धुलेहिं अ लं सच्चं सग्गी-अदि एदं गेहं। भो! के तुम्हे बन्धुला णाम? (८४)।

बन्धुलाः। वयं खलु,

परगृहललिताः, परान्नपुष्टाः,
परपुरुषैर्जनिताः पराङ्गनासु।
परधननिरता गुणेष्ववाच्या-
गजकलभा इव बन्धुला ललामः॥ २८॥

विदू। आदेसेदु भोदी (८५)।

चेटी। एदु एदु अज्जो, इमं छट्ठं पक्कोट्ठं पविसदु अज्जो (८६)।

(८४) आश्चर्यं, भोः! इहापि पञ्चमे प्रकोष्ठे अयं दरिद्रजन-क्षोभोत्पादनकरमाहरत्यूपचितो चिक्कणतैलगन्धः। विविधसुरभिधूमो-द्गारैर्निःसन्नयमानं निश्वसितीव महानसं द्वारसन्धैः। अधिकसत्त्वकायते मां साध्यमान-बहुविध-भक्ष्य-भोजन सन्धः। अयमपरः पटच्चरमिव श्वतपत्पुटरपेशिं धावति कृपिटारकः। बहुविधाहारविकारसुपसाधयति सूपकारः। बध्यन्ते मोदकाः, पच्यन्ते च पूपकाः। अपीदानीमिह वर्धते भुक्ष्य इति पादोदकं लप्स्ये? इह गन्धर्वसुरगणैरिव विविधालङ्कार-शोभितै मणिकाजनै बन्धुलैश्च यत्सत्यं स्वर्गायते इदं गेहम्। भोः! के यूयं बन्धुला नाम?

(८५) आदिशतु भवती।

(८६) एतु एतु आर्यः, इमं षष्ठं प्रकोष्ठं प्रविशत्वार्यः।

---

(८८) परगृहेषु। ललिताः पालिताः, गुणेषु अवाच्याः निर्गुणा इत्यर्थः गजकलभाः कलिभावस्थाः इव ललामः विहरामः। अत्रापि

विदू। प्रविश्यावलोक्य च। ही ही भो! इध वि कुट्ठे पओट्ठे अमुं दाव सुवस्स रअणाणं कम्मतोरणाइं णीलरअण-विणिक्खित्ताइं इन्दाउहट्ठाणं विअ दरिसअन्ति, वेदुरिअ-मोत्तिअ पवाल-पुप्फराअ इन्दणील कक्केतरअ-पउमराअ-सौगन्धिअ-पहुडिआइं रअणविसेसाइं अक्खीणं विआरेन्ति सिप्पिणो, वज्झन्ति जादरूवेहिं माणिक्काइं, घडिज्जन्ति सुवण्णालङ्कारा रत्तसुत्तेण, गंथीअन्ति मोत्तिआभरणाइं, घमीअन्ति धीरे वेदुरिआइं, छेदीअन्ति सङ्खा, साणिज्जन्ति पवालआ, सुक्खविअन्ति ओलविद-कुङ्कुम पत्तरा, सालीअदि मेलज्जअं, विस्साणीअदि चंदणरसो, संजोईअन्ति गन्धजुत्तीओ। दीअदि गणिआ कामुकाणं सकप्पूरं तम्बोलं, अवलंबीअदि सकडक्खअं, पअट्टदि हासो, पिबीअदि अ अणवरअं ससिक्कारं मइरा। इमे चेडा, इमा चेडिआओ, इमे अवरे अवधोरिद पुत्तदार वित्ता (ग) मणुस्सा

(ग) कर्मतोरणानि कर्म शिल्पक्रिया तस्य तोरणानि तदर्थनिर्मितवह्निद्वारप्रदेशविशेषा इत्यर्थः नीलरत्नैः विनिक्षिप्तानि अवभासितानि सन्ति इन्द्रायुधस्थानं शक्रधनुषः अवकाशभूमिमिव दर्शयन्ति आत्मानमिति शेषः। शिल्पिनः शिल्पकाराः। जातरूपैः सुवर्णैः। ग्रथ्यन्ते ग्रथ्यन्ते। मणिभिः प्रस्तरविशेषैः। आर्द्राः कुङ्कुमार्द्रा तेषां प्रस्तराः विस्तारः समूहा इत्यर्थः। कार्य्यते परिक्षीयते। अवधीरितानि अगणितानि पुत्राः दारा वित्तानि च यैः तादृशाः पुत्रकलत्रधनमात्रावज्ञिता इत्यर्थः।

आसवकरआ-पीदमहिरेहिं गधिआ-अवेहिं, जे सुक्का ते पिअन्ति। आदेवेदु भोदी (८७)।

चेटी। एदु एदु अज्जो, इमं सत्तमं पओट्ठं पविसदु अज्जो (८८)।

विदू। प्रविश्यावलोक्य च। ही ही भो! दुध वि सत्तमे पओट्ठे, सुसिलिट्ठ विहंगवाडो सुहणिसण्णाइं, अण्णोण्ण-चुम्बण-पराइं सुहं अणुभवन्ति पारावद-मिहुणाइं, दहि-भत्त-पूरिदोदरो बम्हणो विअ सुत्तं पढ़दि पंजरसुओ। इअं अवरा सामिसंमाणणा-लद्ध-पसरा विअ घरदासी अधिअं कुरुकुरायदि मदणसारिआ, अणेअ फलरसास्साद पदुट्ट-कण्ठा कुक्कुदासी विअ कूअदि परउट्ठा, आलम्बिदा णाग-

(८७) आश्चर्यं, भोः! दृश्यापि षष्ठे प्रकोष्ठे अमूनि तावत्सु-वर्णरत्नानां वर्णनोरचानि नीलरत्नविनिर्मितानि इन्द्रायुधखण्डमिव दर्शयन्ति, वैदूर्यं मौक्तिक प्रवालक-पुष्परागेन्द्रनील-कर्केतरक पद्मराग-मर-कतप्रभृतीनि रत्नविशेषान् अन्योऽन्यं विचारयन्ति मिलिताः, बध्यन्ते आत-रूपैर्मौक्तिकानि, घट्यन्ते सुवर्णालङ्कारा रत्नखचिताश्च, घट्यन्ते मौक्ति-काभरणानि, घृष्यन्ते धीरं वैदूर्याणि, छिद्यन्ते मुक्ताः शाणैर्घृष्यन्ते प्रवा-लकाः, शोध्यन्ते आर्द्रकुङ्कुमप्रसराः, वास्यते कस्तूरिका, विशेषेण घृष्यन्ते चन्दनरसः, संयोज्यन्ते गन्धयुक्तयः, दीयते मल्लिका-कालकयोः सुवर्णपूर्णं ताम्बूलम्, अवलोक्यते सकटाक्षम्, प्रवर्त्तते हास्यः, पीयते चानवरतं सुगन्धीकारं मदिरा। इमे चेटाः, इमाश्चेटिकाः, इमे अपरे अवधीरितपुत्रदारवित्ता मनुष्याः, आसव-करकाधीत-मदिरैर्मल्लिका-कुन्देर्दं सुरालये पिबन्ति। आदिशतु भवती।

(८८) एत एत आर्यः, इमं सप्तमं प्रकोष्ठं प्रविशत्वार्यः।

दंतेसु पञ्जर परम्पराओ, जोधीअंति लावआ, आलवीअन्ति पञ्जरकविञ्चला, पेसीअन्ति पञ्जरकबोदा। इदो तदो बिबिह-मणि चित्तलिदो बिअ अग्गं सहरिसं णच्चन्तो रवि-किरण सन्तत्तं पक्ख,क्खेहिं बिधुवेदि बिअ पासादं घर-मोरो। अन्यतोऽवलोक्य। इदो पिण्डीकिदा बिअ चन्दपादा पदगदिं सिक्खन्ता बिअ कामिणीणं पच्छादो परिब्भ-मन्ति राअहंस-मिहुणा। एदे अवरे बड्ढमहल्लका बिअ इदो तदो सञ्चरन्ति घरसारसा। ही ही भो! पसारणअं किदं गणिआए णाणा पक्खिसमूहेहिं (घ)। जं सच्चं कखु चन्दणवणं बिअ मे गणिआघरं पडिभासदि। आदेसेदु भोदी (६६)।

---

(६६) इत्यपि षष्ठे प्रकोष्ठे सूक्ष्मसंधिबद्धकुड्यासुखनिषण्णानि अन्योऽन्यचुम्बनपराणि सुखमनुभवन्ति पारावतमिथुनानि, दधिभक्त-पूरितोदरो ब्राह्मण इव सूक्तं पठति पञ्जरशुकः। इयमपरा स्वामि-

(घ) सूक्ष्मसंधा सुघटिता या बिद्धकुड्यवाटी पक्षिशाला तस्यां सुखेन निषण्णानि स्थितानि इत्यर्थः। सूक्तं वेदोक्तमन्त्रविशेषं सुवचनञ्च। स्वामिनः सम्मानेनया आदरेण वश्यः प्रसरः प्रभावः यया तादृशीं कुरकुरायते कुरकुरेति व्यक्तं शब्दायते अन्यत्र सुखरायते। मदनसारिका मयना इति प्रख्याता। कुम्मदासी कुट्टनी कुम्मदासी तु कुट्टनीतिशब्दरत्नावली। परपुष्टा कोकिला। नायकाः पक्षिविशेषाः विधुतवतीव कम्पयतीव वीजयतीवेत्यर्थः। पिण्डीकृता इव राशीकृता इव। दृढश्लेषाः अतिदृढाः गमनमन्दादिति भावः। प्रसारणं विस्तारः व्यापनमिति यावत् पक्षिसमूहैर्व्याप्तमित्यर्थः।

चेटी। एदु अज्जो, इमं अद्दमं पओट्ठं पविसदु अज्जो (१००)।

विदू। प्रविश्यावलोक्य च। भोदि! को एसो पट्टपावारअ-धाउदो अधिअदरं अच्चब्भुद-पुणरुत्तालङ्कार लंकिदो (स) अंगभंगीहिं परिक्खलन्तो इदो तदो परिब्भमदि? (१)।

चेटी। अज्ज! एसो अज्जआए भादा भोदि (२)।

विदू। केत्तिअं तवच्चरणं कदुअ वसन्तसेणाए भादा भोदि। अधवा। मा दाव, जदि वि एसो उज्जलो सिणि

सस्मानना-व्यप्रसरा इव गृहदासी अधिकं कुरकुरायते मदनसारिका। अनेक-फलरसास्वाद प्रतृप्तकण्ठा कुक्कुटासीव कूजति परपुष्टा, आनन्दिता नागदन्तेषु पञ्जरपरम्पराः, योध्यन्ते लावकाः आलाप्यन्ते पञ्जरकपिञ्जलाः, प्रेष्यन्ते पञ्जर-कपोताः, इतस्ततो विविध मणि-चित्रित इवायं सदृशं नृत्यत् रश्मिकिरणसमन्वितं पक्षोत्क्षेपैर्विधुवतीव प्रासादं गृहमयूरः। इतः विघट्टीक्रता इव चन्द्रपादाः पदगतिं मिलमाणानीव कामिनीनां पश्चात्परिभ्रमन्ति राजहंसमिथुनानि। एते अपरे हंसश्रेष्ठा इव इतस्ततः सञ्चरन्ति गृहसारसाः। आश्चर्यं भोः प्रसारणं खलु गणिकाया नानापक्षिसमूहैः। यत्रार्य खलु नन्दन-वनमिव मे गणिकागृहं प्रतिभासते। आदिशतु भवती।

(१००) एतार्यः, इममदसं प्रकोष्ठं प्रविशत्वार्यः।

(१) भवति! क एष पट्टप्रावारकप्रावृतोऽधिकतरमत्यद्भुतपुनरुक्ता-लङ्कारालङ्कृतः अङ्गभङ्गैः परिस्खलंश्चलतः परिभ्रमति?

(२) आर्य! एष आर्यायां भ्राता भवति।

(स) अत्यद्भुतैः पुनरुक्तैः अधिकाधिकैरलङ्कारैरलङ्कृतः शोभितः।

सोअ सुअन्धो अ, तह वि मसाणवीधीए जादो विअ चम्मअरुक्खो अणहि गमणीओ लोअस्स। अन्यतोऽवलोक्य। भोदि! एसा उण का फुल्लपावारअ पाउदा, उवाणहजुअल णिक्खित्त-तेल्ल चिक्कणेहिं पादेहिं (इ) उच्चासणे उवविट्टा चिट्ठदि? (३)।

चेटी। अज्ज! एसा क्खु अम्हाणं अज्जाए अत्तिआ (४)।

विदू। अहो! से करट्टडाइणीए पीट्ठविल्यारो, ता किं एदं पवेसिअ महादेवं विअ दुआरसोहा इह घरे णिम्मिदा? (च) (५)।

(३) कियत्पश्चरणं कृत्वा वसन्तसेनाया भ्राता भवति। अथवा मा तावत्, यद्यपि एष उज्ज्वलः स्निग्धश्च सुगन्धश्च तथापि श्मशानवीथ्यां जात एव चर्मवृक्षः अनभिगमनीयो लोकस्य। भो! एषा पुनः का पुष्पप्रावारकप्रावृता उपानद्युगल-निक्षिप्त तैल चिक्कणाभ्यां पादाभ्यामुच्चासनोपविष्टा तिष्ठति?

(४) आर्य! एषा खल्वस्माकम् आर्यायाः माता।

(५) अहो! अस्याः अपवित्रडाकिन्याः उदरविस्तारः, तत्किमेतां प्रवेश्य महादेवमिव द्वारशोभा इह गृहे निर्मिता?

(इ) अनभिगमनीयो लोकस्येति वेश्याजातत्वादिति भावः। पुष्पप्रावारकप्रावृता पुष्पनिर्मितः प्रावारकः उत्तरीयपटः तेन प्रावृता आच्छादिता, पादाभ्यामिति विशेषणे तृतीया।

(च) उदरविस्तारः कुचेः स्थौल्यं महादेवमिव स्थूलोदरां एतां वसन्तसेनामातरं, निर्मिता कृता।

चेटी। हदास! मा एवं उवहस अम्हाणं अत्तिअं। एसा क्खु चाउत्थिएण (क) पीड़ीअदि (६)।

विदू। सपरिहासम्। भअवं चाउत्थिअ! एदिणा उवआरेण (ख) मं पि बम्हणं आलोएहि (७)।

चेटी। हदास! मरिस्सामि (८)।

विदू। सपरिहासम्। दासीए धीए! वरं दूदिसो सूअणीअ-जठरो (ग) मुहो व्वेव (९)।

सीहु सुरासव मत्तिआ एआवत्थं गदा हि अत्तिआ।
जइ मरइ एत्थ अत्तिआ भोदि सिआल सहस्स जत्तिआ ॥२९

---

(६) हताश! मैत्रेयपरिहासाक्रान्तं मातरम्। एषा खलु चातुर्थिकेन पीड्यते।

(७) भगवन् चातुर्थिक! एतेनोपचारेण मामपि ब्राह्मणमालोकय।

(८) हताश! मरिष्यामि।

(९) दास्याः पुत्रि! वरम् ईदृशः स्थूलपीनजठरो मृत एव।

(क) चातुर्थिकेन प्रतिचतुर्थदिवसीयेन रोगविशेषेण।

(ख) उपचारेण खाद्यप्रेषणेत्यर्थः।

(ग) स्थूलः दृढं प्राप्तः पीनः स्थूलः जठरः उदरं यस्य तादृशः जनः मृत एव वरं मनाक् प्रिय इत्यर्थः।

(२९) सीधुसुरासवमत्ता सीधुभिः सुराभिः आसवैश्च विविधमद्यैः मत्ता सततैतत् पानरता इत्यर्थः विविधानामेव चरकसंहितायां भावप्रकाशे, "इक्षोः पक्वे रसैः सिद्धः सीधुः पक्वरसश्च सः। आमैस्तैरेव यः सीधुः स च शीतरसः स्मृतः। सीधुः पक्वरसः श्रेष्ठः सुरास्नि-

भोदि ! किं तुम्हाणं जाणवत्ता वहन्ति (घ)*(१०)।

चेटी। अज्ज ! णहि णहि (११)।

विदू। किं वा एत्थ पुच्छीअदि. तुम्हाणं खु, पेम्म विअल-जले मअण समुद्दे तण-णिअम्ब जङ्घा ज्जेव जाणवत्ता मणहरआ। एव्वं वसंतसेणाए वहुवुत्तन्तं, अट्ट-पओट्ठं भवणं पेक्खिअ, जं सच्चं जाणामि, एकत्थ विअ तविट्ठअं दिट्ठं, पसंसिदुं णत्थि मे वाआ विहवो। किं दाव, गच्छिआ-घरो ? अहवा कुवेर भवणपरिच्छेदो (ङ) त्ति ? कहिं तुम्हाणं अज्जआ ? (१२)।

(१०) सोधुरारक्षमत्ता एतादृशीमवस्थां गता हि माता।
यदि म्रियते अत्र माता भवति ह्रस्वाक्षरकक्षयात्रा॥

भवति ! किं युष्माकं यानयात्रापि वहन्ति ?

(११) आर्ये ! नहि नहि।

(१२) किं वा अत्र पृच्छ्यते, युष्माकं खलु प्रेमविमलजले मदनसमुद्रे वलवर्णजत्। वातपित्तकरो रूक्षः क्षोभनो रोचनो हरेत्। विवन्ध-भेदः शोथार्शः शोफोदरकफा मयात्। तस्मादल्पगुणः शीतरवः संक्षे-खनः स्मृतः। मालिमल्लिकपिष्टादिकृतं मद्यं सुरा स्मृता। सुरा गुर्वी वलस्नायुपुष्टि भेदः कफप्रदा। याक्षिणी शोथगुल्मार्शो यकृत्प्लीमूत्रजक्षय-त्। यदपक्वौषधाम्भ्यां सिद्धं मद्यं स आसवः। आसवस्य गुणा ज्ञेया वीजद्रव्यगुणैः समा इति। ह्रस्वाक्षरकक्षायां यात्रा उत्सवः यात्रा तु यानोऽपि स्याद् गमनोत्सवयोः स्त्रियामिति मेदिनी।

(घ) यानपात्रापि गमनाधाराः शकटपोनादयः वाक्यशेषार्थमिति-भावः वहन्ति चलन्ति अन्यथा कथमीदृग्विधव दृष्टान्तः।

(ङ) कुवेरभवनपरिच्छेदः कुवेरस्य धनपतेर्देवस्य भवनपरिच्छेदः सदृशदर्शनमिति निश्चयः।

चेटी। अज्जे! एसा कक्खवाडिआए चिट्ठदि, ता पविसदु अज्जो (१२)।

विदू। प्रविश्य दृष्ट्वा च। ही ही भो! अहो कक्खवाडिआए सन्निरिअदा! अच्छरीअ कुसुमा जत्थ रोविदा अणअपाटवा, णिरन्तर पाडवतल णिम्मिदा जुवदिजण जहणप्पमाणा पट्टदोला, सुवण्णजधिआ सेहालिआ-मालई-मल्लिआ णोमालिअ कुरवआ-अदिमोत्तअ (च) पहुदिकुसुमेहिं सअं णिव्वट्टिदेहिं जं सच्चं, लहु करेदि विअ णन्दणवणस्स सन्निरीअदं। अन्योन्यावलोक्य। इदो अ उदअन्तरमणप्पेहिं कमलरत्तोप्पलेहिं सज्जाअदि विअ दीहिआ।

अवि अ,

शयनितव्यजघनान्येव यानपात्राणि मनोहराणि। एवं यस्यसेनाया बहुदत्तात्मनः अष्टप्रकोष्ठं भवनं प्रेक्ष्य, यत्तत्र जानामि एकस्यामिव त्रिविष्टपं दृष्टं, प्रवर्णयितुं नास्ति मे वाग्विभवः। किं तावत् गणिकाया दृष्टम्? अथवा कुबेरभवनपरिच्छेदः? इति। कुत्र युष्माकमार्या?

(१२) आर्ये! एषा कक्षवाटिकायां तिष्ठति, तस्मात् प्रविशत्वार्यः।

(च) अच्छा निर्मिता निर्दोषा मनोहरा इति यावत् रीतिः विकाशप्रकारः येषां तादृशानि कुसुमानि येषां तथोक्ताः। आश्चर्य-कुसुमा इति पाठान्तरं पट्टदोला पट्टसूत्रनिर्मिता दोला। सुवर्णेत्यादि। शोभनो वर्णो येषां तादृशैः कुसुमैरित्यनेनान्वयः। अतिशुक्लकः माधवीलता।

एसो असोअ तुच्छो णवणिग्गम-कुसुम-पल्लवो भादि।
सुहडो व्व समरमज्झे घण-लोहिद पहु-चच्चिको ॥१०॥
भोदु, ता कहिं तुम्हाणं अज्जआ ? (१४)।

चेटी। अज्ज ! ओणमेहि दिट्ठिं पेक्ख अज्जअं (१५)।

विदू। दट्ठा उपट्ठत्थ। सोत्थि भोदीए (१६)।

वसं। अये ! मैत्रेयः। उत्थाय। स्वागतम् ? इदमासनम्, अत्रोपविश्यताम्।

(१४) आश्चर्यं, भो ! अहो इक्षुवाटिकायाः सम्पन्नता ! अच्छ-रीतिकुसुमा यत्र रोपिता अनेकपादपाः, निरन्तर-पादपतल-निर्मिता युवतिजन-जघन-प्रमाणा पङ्क्तयो वा, सुवर्णयूथिका-मेघालिका-मालती-मल्लिका-नवमल्लिका-कुरुवकातिमुक्तक-प्रभृतिकुसुमैः स्वयं निपतितैरत्यर्थं स्वयंकरोतीव नन्दनवनस्य सम्पन्नताम्। इतश्च, उद्वत्सूर्यसमप्रभैः कमल-रक्तोत्पलैः सन्ध्यायते इव दीर्घिका।

अपि च, एषोऽशोकवृक्षो नवनिर्गत कुसुमपल्लवो भाति।
सुभट इव समरमध्ये घनलोहितपङ्क्तचर्चिकः ॥

भवतु, तत् कुत्र युष्माकमार्या ?

(१५) आर्य ! अवनमय दृष्टिं, पश्यार्याम्।

(१६) स्वस्ति भवत्यै।

(१०) घनलोहितपङ्क्तचर्चिकः। घनैर्लोहितैरङ्गैरेव पङ्क्तैः चर्चा मालयोभा घनलोहितपङ्क्तचर्चा तया युक्त इति। ढषेकादिति स्वार्थे ष्ठिक प्रत्ययः। इदमासनमित्यादि वाक्यं वसन्तसेनाया वैदग्ध्यद्योतनाय संस्कृतभाषया निबद्धं तदाह भरतः। कार्यं तस्योत्तमादीनां कार्यो भाषा विपर्ययः। योषित् सखीबालवेश्या क्षितपाम्बरवां तथा। वैदग्ध्यार्थं प्रदातव्यं संस्कृतञ्चान्तरान्तरा इति।

विदू । उवविसदु भोदी (१७)। उपाध्युपविशतः।

वसं । अपि कुशलं साधवाहपुत्रस्य ?।

विदू । भोदि ! कुशलं (१८)।

वसं । आर्य मैत्रेय ! अपोहानोम्।

गुणप्रवालं विनयप्रशाखं विश्रब्धमूलं महनीयपुष्पम्।
तं साधुवृत्तं स्वगुणैः फलाढ्यं सुहृद्विहङ्गाः सुखमाश्रयन्ति ?॥३१

विदू । खगतम्। सुट्ठु उवलक्खिदं (क) दुश्चिलासिणीए। प्रकाशम्। अवहं (१९)।

वसं । अये ! किमागमनप्रयोजनम् ?।

विदू । सुणादु भोदी। तत्तभवं चारुदत्तो सीसे अञ्जलिं कदूअ भोदिं विण्णवेदि (२०)।

वसं । अञ्जलिं बद्ध्वा। किमाज्ञापयति ?।

---

(१७) उपविशतु भवती।

(१८) भवति ! कुशलम्।

(१९) सुष्ठु उपलक्षितं दुश्चिलासिन्या। अथ किम्।

(२०) श्रूयतां भवती। तत्रभवान् चारुदत्तः शीर्षे अञ्जलिं कृत्वा आर्यां विज्ञापयति।

(३१) गुणप्रवालमिति। सुहृद एव विहङ्गाः पक्षिणः गुणा एवादाक्षिण्यादय एव प्रवालाः पल्लवाः यस्य तं विनया एव प्रशाखाः प्रशस्ताः शाखाः यस्य तादृशं विश्रब्धाः विश्वास एव मूलं यस्य तथोक्तं महनीयपुष्पं तथा स्वगुणैः निजनिजगुणैः फलाढ्यं उत्तरोत्तरगुणफलयुक्तित्वर्थः तं साधुरेव वृक्षः तं सुखं यथा तथा आश्रयन्ति ?

(क) उपलक्षितं अनुभूतम्।

विदू। मए तं सुवण्णभण्डअं विस्सम्भादो अत्तणकेरकेत्ति कदुअ जूदे हारिदं, सो अ सहिओ राअंवाअहारी (ज) ण आणिअदि कहिं गदो त्ति (२१)।

चेटी। अज्जए! दिट्ठिआ वड्ढसि, अज्जो जूदिओ संवुत्तो (२२)।

वसं। स्वगतम्। कधं! चोरेण अवहदं पि सोण्डीरदाए (झ) जूदे हारिदं त्ति भणादि, अदो ज्जेव कामीअदि (२३)।

विदू। ता तस्स कारणादो गेण्हदु भोदी इमं रअणावलिं (२४)।

वसं। आत्मगतम्। किं दंसेमि तं अलङ्कारअ? विचिन्त्य। अधवा ण दाव (२५)।

(२१) मया तत्सुवर्णभाण्डं विश्रम्भादात्मीयमिति कृत्वा द्यूते हारितं, स च सभिको राजवार्त्ताहारी न ज्ञायते क्व गत इति।

(२२) आर्ये! दिष्ट्या वर्द्धसे, आर्यो द्यूतकरः संवृत्तः।

(२३) कथं, चौरेणापहृतमपि शौण्डीरतया द्यूते हारितमिति भणति, अतएव काम्यते।

(२४) तत्तस्य कारणात् गृह्णातु भवती इमां रत्नावलीम्।

(२५) किं दर्शयामि तमलङ्कारम्? अथवा न तावत्।

(ज) विश्रम्भात् विश्वासात् मया विश्रम्भविश्वासाविस्मरः राजवार्त्ताहारी राजवार्त्तावहः।

(झ) शौण्डीरतया अत्यौदार्येण इत्यर्थः।

विटः। किं दाव ण गेण्हदि भोदी, एदं रअणावलिं ? (२६)।

वसं। विटस्य सचीकृतं पश्यन्ती। मित्तेअ! कधं ण गेण्हिस्सं रअणावलिं। इति गृहीत्वा पार्श्वे स्थापयति, स्वगतम्। कधं झीणकुसुमादो वि सहआरपादवादो मअरन्दविन्दुआ णिवड़न्ति! प्रकाशम्। अज्ज! विसवेहि तं जूदिअरं मम वअणेण अज्जचारुदत्तं अहं पि पदोसे अज्जं पेक्खिदुं आअच्छामि त्ति (२७)।

विटः। स्वगतम् किं अण्णं तहिं गदुअ गेण्हिस्सदि ? प्रकाशम्। भोदि! भणामि। स्वगतम्। णिअत्तीअदु गणिआपसङ्गादो त्ति (२८)। इति निष्क्रान्तः।

वसं। हञ्जे! गेण्ह एदं अलङ्कारअं चारुदत्तं अहिरमिदुं गच्छन्ह (२९)।

चेटी। अज्जए! पेक्ख पेक्ख, उग्गमदि अकालदुद्दिणं (३०)

(२६) किं तावत् न गृह्णाति भवती इमां रत्नावलीम् ?

(२७) मैत्रेय! कथं न ग्रहीष्यामि रत्नावलीम्। कथं! क्षीणकुसुमादपि सहकार-पादपान्मकरन्दबिन्दवो निपतन्ति! आर्य! विज्ञापय तं द्यूतकरं मम वचनेनार्यचारुदत्तम्। अहमपि प्रदोषे आर्यं प्रेक्षितुमागच्छामीति।

(२८) किमन्यत्र गत्वा ग्रहीष्यति ? भवति! अथापि निवर्त्तता मत्कात् गणिकाप्रसङ्गादिति।

(२९) चेटि! गृहाणैतमलङ्कारं, चारुदत्तमभिरन्तुं गच्छामः।

(३०) आर्ये! पश्य पश्य, उद्गमत्यकालदुर्दिनम्।

वर्षं । उदयन्तु नाम मेघा,भवतु निशा, वर्षमविरतं पततु ।
गणयामि नैव सर्व्वं दयिताभिमुखेन हृदयेन ॥३२॥
हञ्जे ! हारं गेण्हिअ लहुं आअच्छ (३१) इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

मदनिकाग्निर्विलको नाम चतुर्थोऽङ्कः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशत्यासनस्थः सोत्कण्ठश्चारुदत्तः ।

चारु । अर्द्धमवलोक्य । उन्मत्यकालदुर्दिनम् । यदेतत् ।

आलोकितं गृहशिखण्डिभिरुत्कलापै-
र्हर्षेण यायिभिरपाकृत मन्मनस्कैः ।
आकालिकं सपदि दुर्दिनमन्तरीच-
मुत्कण्ठितस्य हृदयं च समं रुणद्धि ॥ १ ॥

(३१) चेटि ! हारं गृहीत्वा शीघ्रमागच्छ

(३२) उदयन्त्विति । मेघा उदयन्तु उद्गच्छन्तु, निशा भवतु, अविरतं वर्षं वृष्टिः पततु, अहं दयिताभिमुखेन प्रियाभिगमनोत्सुकेन हृदयेन एतत् सर्वं नैव गणयामि लक्षयामि ।

(१) आलोकितमिति । उत्कलापैः ऊर्द्धप्रसारितबर्हैः गृह-शिखण्डिभिः गृहमयूरैः आलोकितं दृष्टं तथा यियासुभिः गन्तु-

अपिच ।

मेघो जलार्द्र महिषोदर भृङ्गनीलो,
विद्युत्प्रभा-रचित-पीत पटोत्तरीयः ।
आभाति संहत बलाक-गृहीतशृङ्गः,
खं केशवोऽपर इवाक्रमितुं प्रवृत्तः ॥ २ ॥

अपिच ।

केशव गात्रश्यामः कुटिल बलाकावली-रचितशृङ्गः ।
विद्युद्गुण-कौशेयश्चक्रधर इवोन्नतो मेघः ॥ ३ ॥

भिक्षुभिः मानसं सर इति श्लेषः जलधरसमये मानसं यान्ति हंसा इति कविसमयप्रसिद्धिवचनात् अतएव उत्कलनकैः मानसगमनाय उत्सुकैरित्यर्थः हंसैः अपाङ्गतं निराङ्गतं अनभिनन्दितमित्यर्थः आकालिकं अकस्मयोत्पन्नं दुर्दिनं मेघाच्छन्नमहः मेघाच्छन्ने ऽह्नि दुर्दिनमित्यमरः सपदि झटिति अन्तरीक्षम् आकाशम् उत्कण्ठितस्य जनस्य हृदयञ्च समं युगपत् कृष्णि आदत्ते उद्वेजयति च । अत्र वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(२) मेघ इति । जलार्द्रमहिषस्य उदरं भृङ्गस्य तद्वत् नीलः श्यामः विद्युत्प्रभया रचितं पीतपट इव उत्तरीयं यस्य तादृशः तथा संहतः संलग्नः बलाक एव गृहीतशृङ्गः कृष्णसर्पाङ्गजन्यं यस्य तथाभूतः मेघः अपरः द्वितीयः केशव इव वामन इव खम् आकाशम् आक्रमितुं प्रवृत्तः । पुरा किल वामनरूपो हरिः बलियज्ञे त्रिपादमितां भूमिं भित्त्वा एकेन पदा आकाशमाचक्रामेति पौराणिकी वार्त्तात्रानुसन्धेया । वसन्ततिलकं वृत्तम् । उपमालङ्कारश्च ।

(३) उक्तमर्थमार्य्या पुनराह केशवेति । केशवगात्रवत् श्यामः कुटिला वक्रगमनशीला या बकावली बकपङ्क्तिः सा एव रचितः धृतः शृङ्गः येन तथोक्तः तथा विद्युदेव गुणः विद्युद्गुणः स एव कौशेयं

एता निषिक्त-रजतद्रव-सन्निकाशा
धारा जवेन पतिता जलदोदरेभ्यः।
विद्युत्प्रदीपशिखया क्षणनष्टदृष्टा-
श्छिन्ना इवाम्बरपटस्य दृशाः पतन्ति ॥ ४ ॥
संसक्तैरिव चक्रवाक-मिथुनैर्हंसैः प्रडीनैरिव
व्याविद्धैरिव मीनचक्रमकरैर्हर्म्यैरिव प्रोच्छ्रितैः।
तैस्तैराकृतिविस्तरैरनुगतैर्मेघैः समभ्युद्यतैः
पत्रच्छेद्यमिवेह भाति गगनं विश्लेषितैर्वायुना ॥ ५ ॥

धौतवस्त्रं यस्य कौशेयं क्रिमिकोशोत्थमित्यमरः मेघः चक्रधर इव कृष्ण इव उद्गतः उदितः। व्याख्यातमिदम्।

(४) एता इति। निषिक्ताः क्षरिताः ये रजतद्रवाः द्रवीभूतरजतानीत्यर्थः तेषां सन्निकाशाः सदृश्यः जलदोदरेभ्यः मेघजठरेभ्यः पतिता एताः धाराः विद्युदेव प्रदीपशिखा तया क्षणेन नष्टा दृष्टाश्च सत्यः छिन्नाः अम्बरपटस्य आकाशरूपवसनस्य दृशाः प्रान्तभागा इव जवेन पतन्ति। वसन्ततिलकं वृत्तम्। अत्र रूपकानुप्राणितोपमालङ्कारः।

(५) संसक्तैरिति। वायुना विश्लेषितैः विभेदं गमितैः इतस्ततश्चालितैरित्यर्थः। संसक्तैः मिलितैः चक्रवाकमिथुनैरिव, प्रडीनैः उड्डीयमानैः हंसैरिव व्याविद्धैः सञ्चरद्भमन्यनादुत्पतितैः मीनानां चक्रैः समूहैः तथा मकरैरिव प्रोच्छ्रितैः सञ्चलनैः हर्म्यैरिव तैः तैः आकृतीनां विस्तरैः अनुगतैः युक्तैः समभ्युद्यतैः अत्युच्छ्रितैः मेघैः करणीभूतैरित्यर्थः इह एतत्प्रदेशावच्छिन्नं गगनं पत्रच्छेद्यम् आलेख्यगतमिव भाति विराजते। उत्प्रेक्षालङ्कारः। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्।

एतत्तद्धृतराष्ट्र-चक्रसदृशं मेघान्धकारं नभो,
हृष्टो गर्जति चातिदर्पितबलो दुर्योधनो वा शिखी।
अक्षद्यूतजितो युधिष्ठिर इवाध्वानं गतः कोकिलो,
हंसाः सम्प्रति पाण्डवा इव वनादज्ञातचर्यां गताः ॥६॥

विचिन्त्य। चिरः खलु कालो मैत्रेयस्य वसन्तसेनायाः सकाशं गतस्य, नाद्याप्यागच्छति।

प्रविश्य विटचेटकः। अहो! गणिआए लोभो अदक्खिणदा अ, जदो ण कधा वि कदा अणा, अणाअरेण ल्लेव अभणिअ किं पि, एअमेअ गहिदा रअणावली। एत्तिआए ऋद्धीए ण तए अहं भणिदो, अज्ज मित्तेअ! बीसमीअदु

---

(६) एतदिति। एतत् मेघैः अन्धकारो यस्मिन् तत् मेघान्धकारमित्यर्थः नभः आकाशं तस्य प्रविशस्य तच्छब्दोऽत्र प्रविष्टार्थकः। धृतराष्ट्रचक्रस्य धृतराष्ट्राधिकारस्य सदृशं वर्त्तते इति शेषः तथाहि शिखी मयूरः अतिदर्पितबलः दुर्योधनो वा दुर्योधन इव वा स्वादिकल्पोमयोरेवार्थेऽपि सम्प्रत्यये इत्यमरः। हृष्टः सन् गर्जति शब्दायते, कोकिलः अक्षद्यूते पाशक्रीड़ायां जितः युधिष्ठिर इव अध्वानम् अशब्दं मौनमिति यावत्। गतः प्राप्तः अध्वानमित्यत्र अरण्यमिति पाठे अरण्यं वनं गतः वसन्तागमे कोकिलानां निःशब्दतया वनगमनस्य कविसमयसिद्धत्वादिति भावः, सम्प्रति हंसाः पाण्डवा इव वनात् स्वप्रचारस्थानात् दादयवर्षोषितात् अरण्यात् अज्ञातचर्याम् अज्ञाते परैरविदिते मानसे सरसि चर्यां गमनं जलधरसमये मानसं यान्ति हंसा इति कविप्रसिद्धेः अन्यत्र अज्ञाते परैरविदिते स्थाने विराटराज्ये इत्यर्थः चर्यां वासं गताः प्राप्ताः। अत्रोपमालङ्कारेण समासोक्तिरलङ्कारः, इत्थञ्च शार्दूलविक्रीड़ितम्।

मल्लकेण पाणीअं पि पिबिअ गच्छीअदु त्ति। ता भा दाव दासीए धीआए गणिआए सुहं पि पेक्खिस्सं। सविषादम्। सुट्ठु क्खु बुच्चदि, अकन्द-समुत्थिदा पउमिणी, अवंचओ वाणिओ, अचोरो सुवण्णआरो, अकलहो गाम-समागमो, अलुद्धा गणिआ त्ति, दुक्करं एदे संभावीअन्ति (क)। ता पिअवअस्सं गदुअ इमादो गणिआ पसं गादो णिवत्ता-वेमि। परिक्रम्य दृष्ट्वा। कधं! पिअवअस्सो रुक्खवाडिआए उवविट्टो चिट्ठदि, ता जाव उवसप्पामि। उपसृत्य। सोत्थि भवदे बड्ढदु भवं (१)।

---

(१) अहो! गणिकाया लोभः अदाक्षिण्यता च, यतो न कथापि कृता अनया, अनादरेणैव अभणित्वा किमपि एवमेव गृहीता रत्नावली। एतावत्या कृत्या न तया अस्माभणितः, आर्य मैत्रेय! विश्वस्यतां, मल्लकेन पानीयमपि पीत्वा गम्यतामिति, तत् मा तावत् दास्याः पुत्र्या गणिकायाः सुखमपि द्रक्ष्यामि। सुष्ठु खलु उच्यते, अकन्दसमुत्थिता पद्मिनी, अवञ्चको वणिक्, अचौरः सुवर्णकारः, अकलहो ग्रामसमागमः, अलुब्धा गणिकेति, दुष्करमेते सम्भाव्यन्ते। तत् प्रियवयस्यं

(क) अदाक्षिण्यता अनुदारता, (अलुब्धा) इत्यस्य अनया इति संस्कृतं साधुतया सङ्गच्छते अन्या इत्यस्यार्थः न तथा मनोरमः प्रतिभातीति बोध्यम्। किमपि अभणित्वा कथं हारितं सुवर्णभाण्डं कदा वा कथञ्चैतत् प्रतिदानमिति अकथयित्वा इत्यर्थः। कृत्या सम्मत्या, मल्लकेन पात्रविशेषेण मल्लः पात्रे कपोले चेति मेदिनी, अकन्दसमुत्थिता, कन्दः मूलविशेषः भूपोति भाषा, विना कन्दं समुत्थिता, ग्रामसमागमः ग्रामे लोकसमागम इत्यर्थः। दुष्करं सम्भाव्यन्ते सम्भावना दुष्करा नैव सम्भाव्यते इत्यर्थः।

चारु। विलोक्य। अये! सुहृन्मे मैत्रेयः प्राप्तः। वयस्य! स्वागतम्? आस्यताम्।

विदू। उवविट्टम्हि (२)।

चारु। वयस्य! कथय तत् कार्यम्।

विदू। तं क्खु कज्जं विणट्टं (३)।

चारु। किं तया न गृहीता रत्नावली?।

विदू। कुदो अम्हाणं एत्तिअं भाअधेअं? णव णलिण-कोमलं अञ्जलिं मत्थए कदुअ पडिच्छिआ (४) (ख)।

चारु। तत्किं ब्रवीषि विनष्टमिति?।

विदू। भो! कधं ण विणट्टं, जं अभुत्तस्स अपीदस्स चोरेहिं अवहदस्स अप्पमुल्लस्स सुवण्णभंडअस्स कारणादो चदुस्समुद्दसारभूदा रअणमाला हारिदा (५)।

गत्वा चस्मात् गणिकाप्रसङ्गात् निवर्त्तयामि। कथं! प्रियवयस्यो वृक्ष-वाटिकायामुपविष्टस्तिष्ठति, तत् यावदुपसर्पामि, स्वस्ति भवते, वर्द्धतां भवान्।

(२) उपविष्टोऽस्मि।

(३) तत् खलु कार्यं विनष्टम्।

(४) कुतोऽस्माकमेतावद्भागधेयं, नवनलिनकोमलमञ्जलिं मस्तके कृत्वा प्रतीष्टा।

(५) भोः! कथं न विनष्टम्? यत् अभुक्तस्यापीतस्य चौरैरप-हृतस्य अल्पमूल्यस्य सुवर्णभाण्डस्य कारणात् चतुःसमुद्रसारभूता रत्न-माला हारिता।

(ख) प्रतीष्टा प्रतिगृहीता।

चारु। वयस्य! मा मैवम्।

यं समालम्ब्य विश्वासं न्यासोऽस्मासु तया कृतः।
तस्यैतन्महतो मूल्यं प्रत्ययस्यैव दीयते ॥ ७ ॥

विटः। भो वअस्स! एदं पि मे दुदिअं सल्लाव-कारणं जं सहीअण-दिण्ण-संणाए पडन्तोवारिदं मुहं कदुअ, अहं उवहसिदो, ता अहं बम्हणो भविअ दाणिं भवन्तं सीसेण पडिअ विण्णवेमि। णिवत्तीअदु अप्पा इमादो बहुपच्चवाआदो गणिआ पसंगादो। गणिआ णाम पादुअन्तर प्पविट्टा विअ लेट्ठुआ दुक्खेण उण णिराकरीअदि। अविअ भो वअस्स! गणिआ, हत्थी, कायत्थओ, भिक्खु, चाटो, रासहो अ, जहिं एदे णिवसन्ति तहिं दुट्टा विण जाअंति (६) (ग)।

---

(६) भो वयस्य! एतदपि मे द्वितीयं सल्लापकारणं, यत् सखीजनदत्तसंज्ञया पटान्तापवारितं मुखं कृत्वा अहमुपहसितः। तदहं ब्राह्मणो भूत्वा इदानीं भवन्तं शीर्षेण पतित्वा विज्ञापयामि। निवर्त्यतामात्मा अस्माद् बहुप्रत्यवायात् गणिकाप्रसङ्गात्। गणिका नाम, पादुकान्तरप्रविष्टा इव लेष्टुका, दुःखेन पुनर्निराक्रियते। अपिच, भो वयस्य! गणिका, हस्ती, कायस्थो, भिक्षुः, चाटो, रासभश्च, यत्र एते निवसन्ति, तत्र दुष्टा न जायन्ते।

---

(७) यमिति। तया वसन्तसेनया यं विश्वासं समालम्ब्य अस्मासु न्यासः कृतः तस्य महतः प्रत्ययस्य विश्वासस्यैव एतत् मूल्यं दीयते इत्यन्वयः। अनुष्टुप् वृत्तम्।

(ग) सखीजनदत्तसंज्ञया सखीजनेन दत्ता संज्ञा सङ्केतः यस्मै तया

चारु । वयस्य ! अलमिदानीं सर्वं परिवादमुक्त्वा. अवस्थयैवास्मि (घं) निवारितः । पश्य ।

वेगं करोति तुरगस्त्वरितं प्रयातुं,
प्राणव्ययान्न चरणास्तु तथा वहन्ति ।
सर्वत्र यान्ति पुरुषस्य बलात् स्वभावाः,
खिन्नास्ततो हृदयमेव पुनर्विशन्ति ॥ ८ ॥

अपिच । वयस्य ! ।

यस्यायास्तस्य सा कान्ता. धनहार्य्यो ह्यसौ जनः ।

स्वगतम् । न, गुणहार्य्यो ह्यसौ जनः । प्रकाशम् ।

संज्ञा स्याज्ञेतना नाम कृत्वादौ चार्थसूचनेत्यमरः, घटान्तापवारितम् अञ्चलाच्छादितम् । बेल्लप्रत्ययवायात् पापभूयिष्ठात् । लेट्टुका चुडुलोट्टं काँकर इति भाषा, गणिकाप्रणयः अनावासेन न निराकर्तुं शक्यते इति भावः चाटः धूर्त्तः । यत्र यस्मिन् आश्रये यमाश्रित्य इत्यर्थः दुष्टाः सदोषा अपि जना न जायन्ते न तिष्ठन्तीत्यर्थः दोषातिरेकस्यावश्यम्भावादिति भावः ।

(च) परिवादं निन्दाम् उक्त्वा अलं निन्दावादेनालमित्यर्थः । अवस्थयैवेति दुरवस्थं जनं वेश्या न समाश्रयतीति भावः ।

(८) वेगमिति । तुरगः त्वरितं प्रयातुं वेगं करोति, तु किन्तु चरणाः तदीया इत्यर्थः प्राणव्ययात् बलक्षयात् अधिकसमयपर्य्यटनेनेति भावः तथा न वहन्ति न धावन्ति तथाहि पुरुषस्य बलात्स्वभावाः सर्वत्र यान्ति, पुनः किन्तु ततः खिन्नाः खेदं प्राप्ताः सन्तः कल्पनामात्रसारत्वादिति भावः हृदयमेव विशन्ति हृदयं गच्छन्ति । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

वयमर्थैः परित्यक्ता, ननु त्यक्तैव सा मया ॥ ९ ॥

विटः। अधोऽवलोक्य स्वगतम्। जधा, एसो उड्ढं पेक्खिअ दीहं णिस्ससदि, तधा तक्केमि मए णिवारिअन्तस्स अधिअदरं बड्ढिदा से उक्कण्ठा, ता, सुट्ठु क्खु एव्वं वुच्चदि, कामो वामो (ङ) त्ति। प्रकाशम्। भो वअस्स! भणिदं अ ताए भणेहि चारुदत्तं, अज्ज पओसे मए एत्थ आअन्तव्वं त्ति, ता तक्केमि रअणावलीए अपरितुट्टा अवरं मग्गिदुं आअमिस्सदि त्ति (७)।

चारुः। वयस्य! आगच्छतु, परितुष्टा यास्यति।

चेटः। प्रविश्य। अवेध (च) माणहे!।

(७) यथा एष ऊर्ध्वं प्रेक्ष्य दीर्घं निश्वसिति, तथा तर्कयामि, मया निवार्यमाणस्य अधिकतरं वृद्धा अस्योत्कण्ठा, तत् सुष्ठु खल्वेवमुच्यते, कामो वाम इति। भो वयस्य! भणितञ्च तया, भण चारुदत्तम्, अद्य प्रदोषे मया आगन्तव्यमिति, तत्तर्कयामि रत्नावल्या अपरितुष्टा अपरं याचितुमागमिष्यतीति।

(९) यस्येति। यस्य जनस्य अर्थाः धनानि सन्तीति शेषः तस्य सा कान्ता वसन्तसेना, हि यतः असौ जनः धनहार्यः धनेन हार्यः वश्यः वेश्यात्वादिति भावः। (न, धनहार्यः न भवतीति भावः हि यतः असौ गुणहार्यः) वयम् अर्थैः परित्यक्ताः हीनाः, ननु भोः सा मया त्यक्ता एव सुतरां त्यक्ता इत्यर्थः।

(ङ) वामः प्रतिकूलः दुर्निवार्य इत्येतं भावः।

(च) अवेत अवगच्छत।

जधा जधा वरिसदि अब्भखण्डे, तधा तधा तिम्मदि पुट्ठिवंसे ।
जधा जधा लग्गदि सीदवादे, तधा तधा वेवदि मे हिअए (८)१०

प्रकाशम् ।

वंसं वाए सम्पक्किदं सुअद्दं, वीणं वाए सन्ततन्तिं णदन्तिं ।
गीअं गाए गद्दहस्साणुरूअं के मे गाणे तुम्बुरू णालदे वा (९) ११

आणत्तम्हि अज्जआए वसन्तसेणाए, कुम्भीलआ ! गच्छ तुमं, मम आगमणं अज्जचारुदत्तस्स णिवेदेहि त्ति, ता जाव ! अज्ज-चारुदत्तस्स गेहं गच्छामि । परिक्रम्य प्रविष्टेन दृष्टा । एसे चालुदत्ते कुक्खबाड़िआए चिट्ठदि । एसे बिसे दुट्ट बड़ुके, ता जाव उवसप्पेमि । कधं ढक्किदे दुवाले कुक्खबाड़िआए ! भोदु, एदस्स दुट्टबड़ुकस्स अक्खं (क) देमि (१०) । इति लोष्टगुटिकाः क्षिपति ।

(८) अयेत मानवाः !
यथा यथा वर्षति अभ्रखण्डं, तथा तथा तिम्यति पृष्ठवंशः ।
यथा यथा लगति शीतवातः तथा तथा वेपते मे हृदयम् ॥

(९) वंशं वादयामि सम्पक्वितं सुशब्दं, वीणां वादयामि सम्यक्तन्त्रीं नदन्तीम् ।
गीतं गायामि गर्दभस्यानुरूपं को मे गाने तुम्बुरुनारदो वा ॥

(१०) आज्ञप्तोऽस्मि आर्यया वसन्तसेनया, कुम्भीलक ! गच्छ त्वं ममागमनमार्यचारुदत्तस्य निवेदयेति, तद्यावत् आर्यचारुदत्तस्य गेहं

(१०) अभ्रखण्डं मेघशकलं, तिम्यति आर्द्रीभवति । उपेन्द्रवज्राहत्तम् ।

(११) तुम्बुरुनारदो वा गाने विषये मम कः न कोपीत्यर्थः अतितुच्छम् इति यावत् । अत्र मालिनीहत्तम् ।

(क) वंशं यष्टिम् ।

विदू । अए ! को दाणिं एसो पाआर वेट्टिदं (ज) बिअ कइत्थं मं लोट्टकेहिं ताडेदि ? (११) ।

चारु । आराम-प्रासाद-वेदिकायां (झ) क्रीड़द्भिः पारावतैः पातितं भवेत् ।

विदू । दासीए उत्त दुट्ट पारावअ ! चिट्ठ, चिट्ठ जाव एदिणा दण्डकट्ठेण सुपक्कं बिअ चूअफलं इमादो पासादादो भूमीए पाड़इस्सं (१२) । इति दण्डकाष्ठमुद्यम्य धावति ।

चारु । यज्ञोपवीते आकृष्य । वयस्य ! उपविश, किमनेन, तिष्ठतु दयितासहितस्तपस्वी (ञ) पारावतः ।

गच्छामि । एष चारुदत्तो वृक्षवाटिकायां तिष्ठति, एषोऽपि स दुष्टवटुकः, तदुपसर्पामि । कथमाच्छादितं द्वारं वृक्षवाटिकायाः ; भवतु, एतस्य दुष्टवटुकस्य संज्ञां ददामि ।

(११) अये ! क इदानीमेष प्राकारवेष्टितमिव कपित्थं मां लोष्टकैस्ताड़यति ?

(१२) दास्याः पुत्र दुष्टपारावत ! तिष्ठ, तिष्ठ, यावदेतेन दण्डकाष्ठेन सुपक्वमिव चूतफलम् अस्मात् प्रासादात् भूमौ पातयिष्यामि ।

(ज) प्राकारवेष्टितं प्राचीरान्तःस्थितम् ।

(झ) आरामप्रासादवेदिकायाम् आरामे उपवने आरामः स्यादुपवनमित्यमरः यः प्रासादः वृक्षदङ्कालिका तत्र या वेदिका तस्याम् ।

(ञ) तपस्वी वराकः अनभिज्ञतया निर्दोष इत्यर्थः ।

चेटः। कधं पारावदं पेक्खदि मं ण पेक्खदि? भोदु, अवराए लोट्टगुडिआए पुणो वि ताडइस्सं (१३)। इति क्रुद्धा करोति।

विदू। दिशोऽवलोक्य। कधं कुम्भीलओ? ता जाव उवसप्पामि। उपसृत्य, द्वारदेशे। अरे कुम्भीलअ? पविस, सागदं दे? (१४)।

चेटः। प्रविश्य। अज्ज! वन्दामि (१५)।

विदू। अरे! कहिं तुमं ईदिसे दुद्दिणे अन्धआरे आअदो? (१६)

चेटः। अले! एआ आ (१७)।

विदू। का एसा का? (१८)।

चेटः। एआ आ (१९)।

विदू। किं दासीए उत्ता! दुब्भिक्ख काले

(१३) कथं पारावतं पश्यति मां न पश्यति? भवतु, अपरया लोष्टगुटिकया पुनरपि ताडयिष्यामि।

(१४) कथं कुम्भीलक! ततः यावदुपसर्पामि, अरे कुम्भीलक! प्रविश, स्वागतं ते?

(१५) आर्य! वन्दे।

(१६) अरे! कुतः त्वमीदृशे दुर्दिने अन्धकारे आगतः?

(१७) अरे! एषाऽस्मि।

(१८) का एषा का?

(१९) एषाऽस्मि।

बुड्ढरङ्को विअ (ट) उड्डकं सासाअसि एसा सा मेत्ति (२०)।

चेटः। अले! तुमं पि दाणिं इन्दमह-कामुको विअ सुट्ठु किं काकाअसि काकेत्ति (२१) (ठ)।

विदू। ता कहेहि (२२)।

चेटः। स्वगतम्। भोदु, एव्वं भणिश्शं। प्रकाशम्। अले! पह्लं दे दइश्शं (२३)।

विदू। अहं दे मुण्डे गोड़ं दइस्सं (२४)।

चेटः। अले! जाणाहि ताव तेण हि, कश्शिं काले चूआ मौलेन्ति? (२५)।

(२०) किमिदानीं दास्याः पुत्र! दुर्भिक्षकाले हड्डरङ्क इव ऊर्द्धकं श्वासायसे, एषा सा मैति।

(२१) अरे! त्वमपि इदानीमिन्द्रमखकासुक इव सुष्ठु किं काकायसे काकेति।

(२२) तत् कथय।

(२३) भवतु, एवं भणिष्यामि। अरे! प्रश्नं ते दास्यामि।

(२४) अहन्ते मस्तके पादं दास्यामि।

(२५) अरे! जानीहि तेन हि, कस्मिन् काले चूताः मुकुलिता भवन्ति?

(ट) हड्डरङ्क इव हड्डाधम इव अतिहड्ड इत्यर्थः।

(ठ) इन्द्रमखकासुक इव इन्द्रस्य मखः यज्ञं शक्रध्वजपूजा इत्यर्थः मख कासुक इव आकाङ्क्षीव शक्रध्वजपूजायां हि काकेभ्यो बलिर्दीयते इति प्रसिद्धिः, तद्बलिकासुकः काक इवेति भावः।

विदू। अरे दासीए उत्ता! गिम्हे (२६)।

चेटः। सहासम्। अले! णहि णहि (२७)।

विदू। सवितर्कम्। किं दाणिं एत्थ कहिस्सं। विचिन्त्य। भोदु, चारुदत्तं गदुअ पुच्छिस्सं। प्रकाशम्। अरे! मुहुत्तअं चिट्ठ। चारुदत्तमुपसृत्य। भो वअस्स! पुच्छिस्सं दाव, कस्सिं काले चूआ मौलेन्ति? (२८)।

चारु। मूर्ख! वसन्ते।

विदू। चेटमुपगम्य। मुक्ख! वसन्ते (२९)।

चेटः। दुदिअं दे पण्हं दइस्सं। शुभमिच्छाणं गामाणं का लक्खअं कलेदि? (३०)।

विदू। अरे! रच्छा (३१)।

चेटः। सहासम्। अले! णहि णहि (३२)।

विदू। भोदु, संसए पड़िदम्हि। विचिन्त्य। भोदु, चारु-

---

(२६) अरे दास्याः पुत्र! ग्रीष्मे।

(२७) अरे! नहि नहि।

(२८) किमिदानीमत्र कथयिष्यामि? भवतु, चारुदत्तं गत्वा प्रक्ष्यामि। अरे! मुहूर्तकं तिष्ठ। भो वयस्य! प्रक्ष्यामि तावत्, कस्मिन् काले चूता मुकुलिता भवन्ति?

(२९) मूर्ख! वसन्ते।

(३०) द्वितीयस्मै प्रश्नं दास्यामि। शुभमिच्छानां ग्रामाणां का रक्षां करोति?

(३१) अरे! रक्षा।

(३२) अरे! नहि नहि।

दत्तं पुणो वि पुच्छिस्सं (३३)। पुनर्निष्टत्य चारुदत्तं तथैवोदाहरति।

चारु। वयस्य! सेना।

विटः। चेटमुपगम्य। अरे! दासिए उत्ता! सेणा (३४)।

चेटः। अले! दुवे वि एक्कश्शिं कदुअ शिग्घं भणाहि (३५)

विटः। सेणावसन्ते (३६)।

चेटः। णं पलिवत्तिअ भणाहि (३७)।

विटः। कावेन परिहृत्य। सेणावसन्ते।

चेटः। अले मुक्ख बडुट्टका! पदाइं पलिवत्ताबेहि (३८)

विटः। पादौ परिवर्त्त्य। सेणावसन्ते।

विटः। अले मुक्ख! अक्खलपदाइं पलिवत्ताबेहि (३९)

विटः। विचिन्त्य। वसन्तसेणा (४०)।

चेटः। एआ सा आअदा (४१)।

---

(३३) भवतु, संप्रये पतितोऽस्मि। भवतु, चारुदत्तं पुनरपि प्रच्छामि।

(३४) अरे! दास्याः पुत्र! सेना।

(३५) अरे! द्वे अपि एकस्मिन् कृत्वा शीघ्रं भण।

(३६) सेनावसन्ते।

(३७) नन्वु परिवर्त्त्य भण।

(३८) अरे! मूर्ख बटुक! पदे परिवर्त्तय।

(३९) अरे मूर्ख! अक्षरपदे परिवर्त्तय।

(४०) वसन्तसेना।

(४१) एषा सा आगता।

विदू० । ता जाव चारुदत्तस्स णिवेदेमि । उपसृत्य । भो चारुदत्त ! धणिओ दे आअदो (४२) ।

चारु० । कुतोऽस्मत्कुले धनिकः ? ।

विदू० । जइ कुले णत्थि, ता दुवारे अत्थि । एसा वसन्तसेणा आअदा (४३) ।

चारु० । वयस्य ! किं मां प्रतारयसि ? ।

विदू० । जइ मे वअणे ण पत्तिआअसि, ता एदं कुम्भीलअं पुच्छ । अरे दासीए उत्ता कुम्भीलअ ! उवसप्प (४४) ।

चेटः । उपसृत्य । अज्ज ! वन्दामि (४५) ।

चारु० । भद्र ! स्वागतं ? कथय सत्यं प्राप्ता वसन्तसेना ? ।

चेटः । एसा सा आअदा वसन्तसेणा (४६) ।

चारु० । सहर्षम् । भद्र ! न कदाचित् प्रियवचनं निष्फलीकृतं मया, तद्गृह्यतां पारितोषिकम् । इत्युत्तरीयं प्रयच्छति ।

---

(४२) ततः यावत् चारुदत्तस्य निवेदयामि । भो चारुदत्त ! धनिकस्ते आगतः ।

(४३) यदि कुले नास्ति, ततः द्वारे अस्ति । एषा वसन्तसेना आगता ।

(४४) यदि मे वचने न प्रत्ययसे, तदिमं कुम्भीलकं पृच्छ । अरे दास्याः पुत्र कुम्भीलक ! उपसर्प ।

(४५) आर्य ! वन्दे ।

(४६) एषा सा आगता वसन्तसेना ।

चेटः। गृहीत्वा प्रणम्य सपरितोषम्। जाव अज्जआए णिवेदेमि (४७)।

इति निष्क्रान्तः।

विटः। भो! अवि जाणासि, किं णिमित्तं ईदिसे दुद्दिणे आअदेत्ति? (४८)।

चारु। वयस्य! न सम्यगवधारयामि।

विटः। मए जाणिदं, अप्पमुल्ला रअणावली, बहुमुल्लं सुवण्ण भण्डअं त्ति ण परितुट्टा, अवरं मग्गिदुं आअदा (४९)।

चारु। स्वागतम्। परितुष्टा यास्यति।

ततः प्रविशति उज्जयिनाभिसारिकावेषेन वसन्तसेना, सोत्कण्ठा कृतधारिणी, विटश्च।

विटः। वसन्तसेनामुद्दिश्य।

अपद्मा श्रीरेषा, प्रहरणमनङ्गस्य ललितं,
कुलस्त्रीणां शोको, मदनवरवृक्षस्य कुसुमम्।
सलीलं गच्छन्ती, रतिसमयलज्जा प्रणयिनी,
रतिक्लेशे रङ्गे प्रियपथिकसार्थैरनुगता॥ १२॥

(४७) यावदार्यायै निवेदयामि।

(४८) भो! अपि जानासि किं निमित्तम् ईदृशे दुर्दिने आगतेति?

(४९) मया ज्ञातम्, अल्पमूल्या रत्नावली, बहुमूल्यं सुवर्णभाण्डमिति न परितुष्टा, अपरं याचितुमागता।

(१२) अपद्मेति। रतिसमये सुरतकाले या लज्जा तस्याः प्रणयिनी सहचरी सलज्जा इत्यर्थः प्रियपथिकसार्थैः हृद्यपान्थगणैः

वसन्तसेने ! पश्य पश्य ।

गर्ज्जन्ति शैलशिखरेषु विलम्बिबिम्बा
मेघा वियुक्त वनिता हृदयानुकाराः ।
येषां रवेण सहसोत्पतितैर्मयूरैः
खं वीज्यते मणिमयैरिव तालवृन्तैः ॥ १३ ॥

अपिच ।

पङ्कक्लिन्नमुखाः पिबन्ति सलिलं धाराहता दर्दुराः,
कण्ठं मुञ्चति बर्हिणः समदनो नीपः प्रदीपायते ।
सन्यासः कुलदूषणैरिव जने मेघैर्वृतस्चन्द्रमा,
विद्युद्भीचकुलोद्गतेव युवति नैकत्र सन्तिष्ठते ॥ १४ ॥

अनुगता समभिव्याहृता रङ्गे रागवर्द्धिनि रतिसेने सङ्केतभूमौ सलीलं सविलासं गच्छन्ती एषा वसन्तसेना अपश्या पश्यरहिता श्रीः लक्ष्मीः अनङ्गस्य खलितं सुन्दरं प्रहरणम् अस्त्रम्, कुलस्त्रीणां शोकः शोकस्थानमित्यर्थः अस्या दर्शने नायकामात्रनि हेयत्वावभासादिति भावः तथा मदनवरदृक्षस्य कामरूपतरुश्रेष्ठस्य कुसुमम् । अतिशयोक्तिरलङ्कारः, शिखरिणी वृत्तम् । "रसैरुद्रैश्छिन्ना य म न स भ ला गः शिखरिणी" इति तल्लक्षणात् ।

(१३) गर्ज्जन्तीति । वियुक्तानां विरहितानां वनितानां हृदयानुकारा मानसदृशाः मलिना इति भावः, शैलशिखरेषु पर्वतशृङ्गेषु विलम्बिबिम्बा लम्बमानमण्डला मेघाः गर्ज्जन्ति येषां रवेण नादेन सहसा उत्पतितैः उड्डीनैः कृष्णातिशयादिति भावः मयूरैः मणिमयैः नीलरत्नादिखचितैः तालवृन्तैः व्यजनैरिव खम् आकाशं वीज्यते । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(१४) पङ्केति । दर्दुरा भेकाः दर्दुरो भेकमेघयोरिति हेमचन्द्रः ।

वसं । भाव ! सुट्ठु दे भणिदं (५०) एषा हि

मूढे ! निरन्तर पयोधरया मयैव

कान्तः सहाभिरमते यदि किन्तवात्र ।

मां गर्जितैरिति मुहुर्विनिवारयन्ती

मार्गं रुणद्धि कुपितेव निशा सपत्नी ॥ १५ ॥

विटः । भवत्वेवं तावत्, उपालभ्यतां (ङ) तावदियम् ।

वसं । भाव ! किमनया स्त्रीस्वभाव दुर्विदग्धयोपालब्धया (ढ) । पश्यतु भावः ।

---

(५०) भाव ! सुष्ठु ते भणितम् ।

धाराभिः हतास्ताडिताः तथा पङ्केन कर्दमेन लिप्तं सुखं येषां तथोक्ताः सन्तः सलिलं पिबन्ति, समदैः सकामैः सानन्दं इत्यर्थः वर्हिणैः मयूरैः कण्ठं सुञ्चति केकारवं करोति, नीपैः कदम्बैः प्रदीपायते प्रदीप इव आचरति प्रफुल्लत्वादिति भावः, मेघैः कुलटप्रख्यैः वंशकलङ्ककरैर्जनैः संन्यासः यति धर्म इव चन्द्रमाः हृतः तिरस्कृतः, तथा विद्युत् नीचकुलोद्भता अधमकुलजा युवतिरिव दुश्चरित्रेव इत्यर्थः एकत्र न सन्तिष्ठते । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(१५) मूढे इति । निशा कुपिता सपत्नीव इति एवं प्रकारैर्गर्जितैः मुहुः वारं वारं मां विनिवारयन्ती सती मार्गं पन्थानं रुणद्धि आवृणोति गर्जितप्रकारमाह मूढे इति रे मूढे ! निरन्तरपयोधरया निबिडमेघाढ्यतया निबिडकुचया च मयैव सह कान्तः प्रियः यदि अभिरमते, अत्र तव किम् न किमपीत्यर्थः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

(ङ) उपालभ्यतां तिरस्क्रियताम् ।

(ढ) स्त्रीस्वभावेन दुर्विदग्धा क्रियापरा तया, उपालब्धया तिरस्कृतया ।

मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु सुष्वन्त्वग्निमेव वा ।
गणयन्ति न शीतोष्णं रमणाभिमुखाः स्त्रियः ॥१६॥

विटः । वसन्तसेने ! पश्य पश्य । अयमपरः,

पवनचपलवेगः स्थूलधाराशरौघः
स्तनितपटहनादः सृष्टविद्युत्पताकः ।
हरति करसमूहं खे शशाङ्कस्य मेघो
नृप इव पुरमध्ये मन्दवीर्यस्य शत्रोः ॥ १७ ॥

वसं । एव्वं खु इदं, ता कधं एसो अवरो ? (५१) ।

एतैरेव यदा गजेन्द्र-मलिनैराघात-लम्बोदरै-
र्गर्जद्भिः सतडिद्बलाक-शबलैर्मेघैः सशल्यं मनः ।
तत्किं प्रोषितभर्तृ-बन्धु पटहो हाहा हताशो वकः,
प्रावृट्प्रावृडिति ब्रवीति शठधीः, क्षारं क्षते प्रक्षिपन् ॥१८॥

(५१) एवं खल्विदं तत्कथमेषोऽपरः ।

(१६) मेघा इति । रमणाभिमुखाः कान्ताभिमुख्यः । अन्यत् सुगमम् ।

(१७) पवनेति । पवनेन चपलो वेगो यस्य सः अन्यत्र पवन इव चपलवेगः स्थूलधारा शरौघः बाणसमूह इव यस्य सः अन्यत्र स्थूल-धारा इव शरौघो यस्य तादृशः स्तनितं गर्जितं पटहनादः रणवाद्य-विशेषरव इव यस्य सः अन्यत्र स्तनितमिव पटहनादो यस्य तादृशः तथा सृष्टा सृष्यक्ता विद्युत् पताका इव यस्य सः अन्यत्र सृष्टविद्यु-दिव पताका यस्य तथाभूतः मेघः पुरमध्ये मन्दवीर्यस्य हृतवीर्यस्य पराजितस्येति यावत् शत्रोः नृप इव खे आकाशे शशाङ्कस्य करसमूहं किरणसंहतिम् अन्यत्र राजस्वसमुदायं हरति । उपमालङ्कारः, मालिनीवृत्तं न नमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैरिति तल्लक्षणात् ।

(१८) एतैरिति । यदा गजेन्द्रमलिनैः आघ्मातानि जलपूरितानि

विटः। वसन्तसेने! एवमेतत्। इदमपरं पश्य।

बलाका-पाण्डुरोष्णीषं विद्युदुत्क्षिप्त-चामरम्।
मत्त-वारण-सारूप्यं कर्त्तुकाममिवाम्बरम्॥ १९॥

वसं। भाव! पेक्ख पेक्ख (५२)।

एतैराद्र-तमालपत्र-मलिनैरापीतसूर्य्यं नभो,
वल्मीकाः शरताड़िता इव गजाः सीदन्ति धाराहताः।
विद्युत् काञ्चनदीपिकेव रचिता प्रासादसञ्चारिणी,
ज्योत्स्ना दुर्बलभर्त्तृकेव वनिता प्रोत्सार्य्य मेघैर्हृता॥२०॥

(५३) भाव पश्य! पश्य।

लम्बानि लम्बमानानि उदराणि अभ्यन्तरभागा येषां तैः तड़िद्भिः सह वर्त्तमानाः सतड़ितः ते बलाकाः सतड़िद्बलाकाः तैः शबलाः विचित्राः तैः तथा गर्जद्भिः मेघैः मनः विरहिणामिति शेषः सशल्यं शल्यविद्धमिव जातमिति शेषः। तत् तदा हाहेति खेदसूचकमव्ययं प्रोषिता भर्त्तारो यासां ताः विरहिण्य इत्यर्थः ता एव वध्याः वधार्हाः तत्पदच्छः तासां वधसमये वाद्यमानः वाद्यभेदस्वरूपः यः धीर्यस्य सः तथा हृता आशा यस्य तादृशः योग्ये सचित्तसंजयादनायासेनैव मत्स्यादिस्वीकारे समर्थे आसीदिदानीन्तु प्रभूतजलवर्षादिसाधने असमर्थ इति भावः वकः क्षते क्षये चारं लवणं क्षिपन् इवेति पदमध्याहार्य्यं प्रावृट् प्रावृट् वर्षा वर्षा इति कथं ब्रवीति। प्रावृषेण्यविक्रीडितं कन्दः।

(१९) बलाकेति। अम्बरम् आकाशं बलाका बकपङ्क्तिरेव पाण्डुरं श्वेतम् उष्णीषं यस्य तत् तथा विद्युदेव उत्क्षिप्तः चामरः यस्य तथाभूतम् अतएव मत्तवारणसारूप्यं मत्तस्य वारणस्य गजेन्द्रस्य सारूप्यं समानरूपतां कर्त्तुकाममिव वर्त्तते इति शेषः अनुष्टुप् वृत्तम्।

(२०) एतैरिति। आर्द्राणि तमालपत्राणि आर्द्रतमालपत्राणि

विटः। वसन्तसेने! पश्य पश्य

एते हि विद्युद्गुण-बद्ध-कक्षा
गजा इवान्योऽन्यमभिद्रवन्तः।
शक्राज्ञया वारिधराः सधारा
गां रूप्यरज्ज्वेव समुद्वहन्ति ॥ २१ ॥

अपिच पश्य।

महावाताघातैर्महिषकुल नीलैर्जलधरै-
स्थलैर्विद्युत्पत्तैर्जलधिभिरिवान्तःप्रचलितैः।
इयं गन्धोद्दामा नवहरित शष्पाङ्कुरवती
धरा धारापातैर्मणिमयशरैर्भिद्यत इव ॥ २२ ॥

तद्वत् मलिनास्तैः एतैर्मेघैरिति शेषः नभः अम्बरम् आपीतः आच्छादितः सूर्यो यस्य तत् तादृशं जातमिति अध्याहार्यम्। धाराभिः वर्षधरैराभिः हताः वल्मीकाः कीटविशेषाः शरताडिता गजा इव सीदन्ति अवसादं गच्छन्ति, विद्युत् प्रासादसञ्चारिणी सप्ततलसूर्योपरितनविचरणशीला काञ्चनदीपिकेव रचिता, तथा दुर्बलः भर्त्ता यस्यास्तादृशी वनितेव ज्योत्स्नामेघैः प्रोत्सार्य अपसार्य हृता। प्रावृड्वर्णनविक्रीडितं हृत्तम् उपमालङ्कारः।

(२१) एते इति। अन्योन्यं परस्परम् अभिद्रवन्तः आक्रमन्तः गजा इव विद्युदेव गुणः तेन बद्धाः कक्षा मध्यभागा येषां तथाभूताः एते सधाराः वारिधराः जलदाः शक्रस्य इन्द्रस्य आज्ञया रूप्यरज्ज्वा इव रजतगुणेनेव गां पृथ्वीं समुद्वहन्ति यथा लोके रज्ज्वा बद्धैव भारवत् वस्तु ऊर्ध्वं नीयते तथा वारिधारारूपरज्ज्वा पृथिवी बद्धैव ऊर्ध्वं नयन्तीत्यर्थः। इन्द्रोपेन्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजातिवृत्तम्।

(२२) महेति। गन्धोद्दामा नूतनवारियोगात् उत्थितेन गन्धेन

वसं । भाव ! एसो अवरो (५२) ।

एह्येहीति शिखण्डिनां पटुतरं केकाभिराक्रन्दितः,
प्रोड्डीयेव बलाकया सरभसं सोत्कण्ठमालिङ्गितः ।
हंसैरुज्झितपङ्कजैरतितरां सोद्वेगमुद्वीक्षितः,
कुर्वन्नञ्जनमेचका इव दिशो मेघः समुत्तिष्ठते ॥ २३ ॥

विटः । एवमेतत् । तथाहि, पश्य

(५२) एषोऽपरः ।

छाया उत्कटा अतिसुरभिः तथा नवानां स्फुरितां शष्पाणां ये अङ्कुराः प्ररोहाः तद्वती धरा पृथिवी महावातेन प्रबलवायुना आक्रान्तैः पूरितैः, महिषकुलानीव नीलाम्भोदैः विद्युदेव पक्षाः सहाया येषां तैः पक्षः पक्षं सहायोऽस्तीत्यमरः अन्तः अन्तरीक्षे अन्तरिति अव्ययमन्तरीक्षवाचकं प्रचलितैः जलधिभिः समुद्रैरिव चलैः इतस्ततः सञ्चरद्भिः जलधरैः मेघैः अञ्जनमयशैलैः तत्तुल्यैरित्यर्थः धारापातैः भिद्यते इव उत्प्रेक्षालङ्कारः । शिखरिणीवृत्तं रसैरुद्रैश्छिन्ना यमनसभलागः शिखरिणीति लक्षणात् ।

(२३) एह्येहीति । शिखण्डिनां मयूराणां केकाभिः वाग्भिः एहि एहि आगच्छ आगच्छ इति पटुतरम् उच्चैस्तरम् आक्रन्दितः बान्धवबुद्ध्या आहूतः, बलाकया वकपङ्क्त्या सरभसं सवेगं प्रोड्डीय सोत्कण्ठं सतृष्णकं यथा तथा आलिङ्गितः तथा उज्झितपङ्कजैः परित्यक्तकमलैः हंसाः कमलवने विचरन्ति कमलानि च वर्षासु नाग गच्छन्तीति प्रसिद्धिः । हंसैः अतितराम् अतिशयेन सोद्वेगं यथा तथा उद्वीक्षितः ऊर्ध्वं निरीक्षितः मेघः दिशः अञ्जनमेचकाः अञ्जनवत् मलिनाः दिशः समुत्तिष्ठते उन्नच्छति । उत्प्रेक्षालङ्कारोऽयं शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

निष्पन्दीभूत पद्मषण्ड-नयनं नष्टत्विषावासरं
विद्युद्भिः क्षणनष्टदृष्टतिमिरं प्रच्छादिताशामुखम् ।
निश्चेष्टं क्षपितीव सम्प्रति पयोधारा-गृहान्तर्गतं
स्फीताभ्योधर धाम-नैकजलद-च्छत्रापिधानं जगत् ॥ २४ ॥

वसं । भाव ! एव्वं चेदं । ता पेक्ख पेक्ख (५४) ।

गता नाशं तारा उपकृतमसाधाविव जने,
वियुक्ताः कान्तेन स्त्रिय इव न राजन्ति ककुभः ।
प्रकामान्तस्तप्तं त्रिदशपति-शस्त्रस्य शिखिना
द्रवीभूतं मन्ये पतति जलरूपेण गगनम् ॥ २५ ॥

(५४) भाव ! एवं त्विदं तत्पश्य पश्य ।

---

(२४) निष्पन्दीति । सम्प्रति निष्पन्दीभूतानि विकाशाभावात् अस्पन्दानि पद्मषण्डानेव नयनानि यस्य तत् नष्टौ त्विषावासरौ रात्रिदिनौ यत्र तादृशं विद्युद्भिः क्षणेन नष्टं दृष्टं तिमिरं यत्र तथाभूतं, प्रच्छादितानि आशामुखानि दिशः सुखानीव यस्य तथोक्तं पयसां जलानां धाराः पयोधाराः ता एव गृहाणि तेषु अन्तर्गतं तन्मध्यस्थितमित्यर्थः तथा स्फीते विशाले अभ्योधराणां मेघानां धामनि आकाशे इत्यर्थः ये नैकजलधराः यत्रैव मेघाः ते छत्राणीव तानि अपिधानानि आच्छादनानि यस्य तथोक्तं जगत् निश्चेष्टं सत् क्षपितीव निद्रातीवेत्युत्प्रेक्षालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(२५) गतेति । तारा नक्षत्रं असाधौ जने उपकृतम् उपकारं इव नाशं गता, ककुभः दिशः दिशश्च ककुभः काष्ठा आशाश्च इति च ता इत्यर्थः कान्तेन पतिना सूर्येणेति ध्वनिः वियुक्ताः विरहिताः सत्यः न राजन्ति न शोभन्ते । तथा नाशं त्रिदशपतिशस्त्रस्य

पिच पश्य ।

उन्नमति नमति वर्षति गर्जति मेघः करोति तिमिरौघम् ।
उन्मत्तश्रीरिव पुरुषः करोति रूपाण्यनेकानि ॥ २६ ॥

विटः । एवमेतत् ।

विद्युद्भिर्ज्वलतीव, संविहसतीवोच्चैर्बलाकाव्रतै-
र्माहेन्द्रेण विवल्गतीव धनुषा धाराशरोद्गारिणा ।
विध्यष्टाग्नि निखनेन रसतीवाघूर्णतीवानिले-
र्नीलैः सान्द्रमिवाहिभिर्जलधरैर्धूपायतीवाम्बरम् ॥२७॥

वज्रस्य शिखिना अग्निना प्रकाशालक्षं प्रकाशेन सम्यक् अनलक्षम् अनर्थव हृवीभूतं सत् जलरूपेण पतति तस्मे तस्मादवाचीनार्थः, उद्-द्योतयेत्ते अलङ्कारौ, शिखरिणीवृत्तम् ।

(२६) उन्नमतीति । मेघः प्रथमा श्रीर्यस्य तादृशः प्रथमलब्ध-सम्पद् पुरुष इव अनेकानि रूपाणि करोति तथाहि उन्नमति उत्तिष्ठते, नमति अधोलम्बते वर्षति गर्जति तथा तिमिरौघम् अन्धकारसमूहं करोति, अन्यत्र उन्नतकार्यमाचरति नीचतामापद्यते धनानि वितरति आस्फालनं करोति पापराशिनातनोतीति बोध्यम् । आर्याछन्दः ।

(२७) विद्युद्भिरिति । अम्बरम् आकाशं विद्युद्भिः ज्वलतीव, बलाकाव्रतैः उच्चैः यथा तथा संविहसतीव, धाराशरोद्गारिणा आसारवर्षिणा माहेन्द्रेण धनुषा इन्द्रधनुषा विवल्गतीव युध्यते इव, विध्यष्टाग्नि निखनेन प्रकटवज्रत्वेण रसतीव उच्चैः नादं करोतीव अनिलैः आघूर्णतीव तथा अहिभिरिव सर्पैरिव नीलैः जलधरैः सान्द्रं नादं यथा तथा धूपायतीव धूमधूमायितं भवतीव मालोत्प्रेक्षालङ्कारः आर्द्रवृत्तिक्रीडितं वृत्तम् ।

निष्यन्दीभूत पद्मषण्ड-नयनं नष्टत्विषावासरं
विद्युद्भिः क्षणनष्टदृष्टतिमिरं प्रच्छादिताशामुखम् ।
निश्चेष्टं क्षपितीव सम्प्रति पयोधारा-गृहान्तर्गतं
स्फीताम्भोधर-धाम-नैकजलद-च्छत्रापिधानं जगत् ॥ २४ ॥

वयं । भाव ! एव्वं चेदं । ता पेक्ख पेक्ख (५४) ।

गता नाशं तारा उपजलतमसाधाविव जने,
वियुक्ताः कान्तेन स्त्रिय इव न राजन्ति ककुभः ।
प्रकामान्तस्तप्तं त्रिदशपति-शस्त्रस्य शिखिना
द्रवीभूतं मन्ये पतति जलरूपेण गगनम् ॥ २५ ॥

---

(५४) भाव ! एवं त्विदं तत्पश्य पश्य ।

---

(२४) निष्यन्दीति । सम्प्रति निष्यन्दीभूतानि विकाशाभावात् अस्रवन्ति पद्मषण्डानेव नयनानि यस्य तत् नष्टौ त्विषावासरौ रात्रिदिनौ यत्र तादृशं विद्युद्भिः क्षणेन नष्टं दृष्टं तिमिरं यत्र तथाभूतं, प्रच्छादितानि आशासुखानि दिशः सुखानीव यस्य तथोक्तं पयसां जलानां धाराः पयोधाराः ता एव गृहाणि तेषु अन्तर्गतं तन्मध्यस्थितमित्यर्थः तथा स्फीते विशाले अम्भोधराणां मेघानां धामनि आकाशे इत्यर्थः ये नैकजलधराः बहव मेघाः ते छत्राणीव तानि अपिधानानि आच्छादनानि यस्य तथोक्तं जगत् निश्चेष्टं सत् क्षपितीव निद्रातीवेत्युत्प्रेक्षालङ्कारः । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(२५) वतेति । तारा नक्षत्रं अगाधौ जने उपजलतमस उपकार इव नाशं गता, ककुभः दिशः दिशश्च ककुभः काष्ठा आशाश्च इति तत्र ता इत्यवरः कान्तेन पतिना सूर्येणेति ध्वनिः वियुक्ताः विरहिताः स्त्रिय इव, राजन्ति न शोभन्ते, तथा गगनं त्रिदशपतिशस्त्रस्य

अपिच पश्य ।

उन्नमति नमति वर्षति गर्जति मेघः करोति तिमिरौघम् ।
प्रथमश्रीरिव पुरुषः करोति रूपाण्यनेकानि ॥ २६ ॥

विटः । एवमेतत् ।

विद्युद्भिर्ज्वलतीव, संविहसतीवोच्चैर्बलाकाशतै-
र्माहेन्द्रेण विवलतीव धनुषा धाराशरोद्गारिणा ।
विघ्नष्टाशनि निस्वनेन रसतीवाघूर्णतीवानिले-
र्नीलैः सान्द्रमिवाद्रिभिर्जलधरैर्धूपायतीवाम्बरम् ॥२७॥

वज्रस्य स्फिलिना अग्निना प्रकाशमानत्वम् प्रकाशेन सम्यक् जनत्वम् अनर्घत्वं दूरीभूतं सत् जलदत्वेन पतति अन्ये सम्भावनाभीतवः, उद्भोद्भेदे अलङ्कारौ, शिखरिणीवृत्तम् ।

(२६) उन्नमतीति । मेघः प्रथमा श्रीर्यस्य तादृशः प्रथमलक्ष्मीवत् पुरुष इव अनेकानि रूपाणि करोति तथाहि उन्नमति उत्तिष्ठते, नमति अधोनम्रते वर्षति गर्जति तथा तिमिरौघम् अन्धकारसमूहं करोति, अन्यत्र उन्नतकार्यमाचरति नीचतामापद्यते धनानि वितरति आस्फालनं करोति यावरार्थिजनतोषतीति बोध्यम् । आर्याछन्दः ।

(२७) विद्युद्भिरिति । अम्बरम् आकाशं विद्युद्भिः ज्वलतीव, बलाकाशतैः उच्चैः यथा तथा संविहसतीव, धाराशरोद्गारिणा आसारवर्षिणा माहेन्द्रेण धनुषा इन्द्रधनुषा विवलतीव युध्यते इव, विघ्नष्टाशनि निस्वनेन प्रकटवज्रशब्देन रसतीव उच्चैः नादं करोतीव अनिलैः आघूर्णतीव तथा अद्रिभिरिव शैलैरिव नीलैः जलधरैः सान्द्रं गाढं यथा तथा धूपायतीव धूपधूमाकुलं भवतीव मालोद्भेदालङ्कारः शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

वर्षं ।

जलधर! निर्लज्जस्त्वं यन्मां दयितस्य वेश्म गच्छन्तीम्।
स्तनितेन भीषयित्वा धाराहस्तैः परामृशसि ॥ २८ ॥

भोः शक्र ! ।

किन्ते ह्यहं पूर्वरतिप्रसक्ता यत्त्वं नदस्यम्बुद-सिंहनादैः ।
न युक्तमेतत्प्रियकाङ्क्षिताया मार्गं निरोद्धुं मम वर्षपातैः ॥२

अपिच ।

यद्यदहल्याहेतोर्मृषा वदसि शक्र ! गौतमोऽस्मीति ।
तदत्रमापि दुःखं निरवेक्ष्य निवार्यतां जलदः ॥ ३० ॥

(२८) जलधरेति । हे जलधर ! त्वं निर्लज्जः यत् यस्मात् दयितस्य प्रियस्य वेश्म सदनं वेश्म सद्मनिकेतनमित्यमरः गच्छन्तीं मां स्तनितेन गर्जितेन भीषयित्वा त्रासयित्वा धाराहस्तैः धारारूपकरैः परामृशसि स्पृशसि ? आर्याछन्दः ।

(२९) किमिति । अहं ते तव पूर्वरतिप्रसक्ता पूर्वस्मिन् काले या रतिरनुरागः तत्र प्रसक्ता किं ? यत् त्वम् अम्बुदसिंहनादैः मेघगर्जितरूपमहानादैः नदसि शब्दायसे, वर्षपातैः धारासम्पातैः प्रियकाङ्क्षिताया प्रियः काङ्क्षितः यया तादृश्याः अथवा प्रियेण काङ्क्षितायाः मम मार्गं निरोद्धुं मार्गनिरोधनम् अयुक्तम् अनुचितमेतत् । इन्द्रोपेन्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजातिवृत्तम् ।

(३०) यदिति । हे शक्र ! इन्द्र ! अहल्या गौतमपत्नी तस्याः हेतोः तां सम्भोक्तुमित्यर्थः यद्यत् यथा गौतमः अस्मीति अहं वदसि, पुरा किल अहल्यां कामयमान इन्द्रः शिवो भूत्वा स्थितं कालं गौतमाश्रमे स्थितः । एकदा स्नानाय गते गुरौ गौतमे असौ गौतमरूपमास्थाय रिरंसया अहल्यामुपययौ । तया च विज्ञायेमे पतिं

अपिच।

गर्ज वा वर्ष वा शक्र! मुञ्च वा शतशोऽशनिम्।
न शक्या हि स्त्रियो रोद्धुं प्रस्थिता दयितं प्रति॥ ३१॥
यदि गर्जति वारिधरो गर्जतु, तन्नाम निष्ठुराः पुरुषाः।
अयि विद्युत्! प्रमदानां त्वमपि च दुःखं न जानासि?॥३२॥

विटः। भवति! अलमलमुपालम्भेन, उपकारिणी तवेयम्।

ऐरावतोरसि चलेव सुवर्णरज्जुः,
शैलस्य मूर्ध्नि निहितेव सिता पताका।
आखण्डलस्य भवनोदरदीपिकेय-
माख्याति ते प्रियतमस्य हि सन्निवेशम्॥ ३३॥

प्रस्थितं ज्ञात्वा कस्त्वमिति पृष्टः गौतमोऽपि त्वत्सम्भोगलालसया पुनः प्रत्यावृत्त इत्युक्त्वा तां दूषयामासेति पौराणी वार्त्तावानुसन्धेया। यमापि तद्वत् तथा दुःखं प्रियसम्भोगलालसाजनितमिति भावः निरवेक्ष्य दृष्ट्वा जलदः निवार्यतामू। आर्याछन्दसमिदम्।

(३१) गर्जेति। सर्वं सुगमम्। अनुष्टुप् छन्दः।

(३२) यदीति। तव क्षणेन प्रकाशः क्षणेन च विनाशो नोचितः अपि तु सम पथप्रदर्शनार्थं सततमेव तव प्रकाशो युक्त इति भावः। आर्याछन्दः।

(३३) ऐरावतोरसीति। ऐरावतस्य उरसि चला चञ्चला सुवर्णरज्जुरिव, शैलस्य पर्वतस्य मूर्ध्नि निहिता स्थापिता सिता शुभ्रा पताकेव आखण्डलस्य इन्द्रस्य भवनोदरदीपिका अट्टाभ्यन्तरवर्त्तिनी दीपिका इयं सौदामिनी ते तव प्रियतमस्य सन्निवेशं भवनम् आख्याति हि कथयत्येव प्रकाशयत्येवेति यावत् वसन्ततिलकं छन्दः।

वसं। भाव ! एव्वं तं ज्जेव एदं गेहं (५५)।

विटः। सकलकलाभिज्ञावा न किञ्चिदिह तवोपदेष्टव्यमस्ति, तथापि स्नेहः प्रलापयति (त)। अत्र प्रविश्य कोपोऽत्यन्तं न कर्त्तव्यः।

यदि कुप्यसि नास्ति रतिः, कोपेन विनाथवा कुतः कामः।
क्रुध्य च कोपय च त्वं प्रसीद च त्वं प्रसादय च कान्तम्॥२४

भवत्वेवं तावत्। भो भो ! निवेद्यतामार्य्यचारुदत्ताय।

एषा फुल्ल-कदम्ब-नीप सुरभौ काले घनोद्भासिते,
कान्तस्यालयमागता समदना हृष्टा जलार्द्रालका।
विद्युद्वारिद-गर्ज्जितैः सचकिता त्वद्भ्रूनाकाङ्क्षिणी
यादौ नूपुरलग्नकर्दमधरौ प्रक्षालयन्ती स्थिता॥ २५॥

---

(५५) भाव ! एवं तत्रैव एतद्गेहम्।

(त) सकलासु कलासु चतुःषष्टिकामविद्यासु अभिज्ञया विशेषप्रावीण्यात् प्रलापयति मुखरयति।

(२४) यदीति। रतिः अनुरागः सम्भोगो वा सततकोपे न रतिसम्भव इत्यर्थः अथवा कोपेन विना कामो न रतिर्न कदाचित् कोपः कामवृद्धये भवतीति भावः न विना विप्रलम्भेन सम्भोगः पुष्टिमश्नुते इति दर्पणधृतवचनात्। अन्यत् सुगमम्।

(२५) एषेति। फुल्लैः वसन्तागमेन कदम्बैः नीपैश्च कदम्बविशेषैश्च सुरभिः सुगन्धिः तस्मिन् घनोद्भासिते घनैर्मेघैरुद्भासिते वसन्तागमे काले प्राप्तेऽर्थः समदना सकामा जलेन आर्द्राः अलकाश्चूर्णकुन्तला यस्याः सादृश्यं एषा वसन्तसेना दृष्टा सती कान्तस्य तव आलयम् आगता सती विद्युद्वारिदगर्जितैः विद्युद्भिः वारिदानां

चारु । आकर्ण्य । वयस्य ! शृणुतां किमेतदिति ।

विदू० । जं भवं आणवेदि । वसन्तसेनाश्रवणम्य । सादरम् । सोत्ति भोदीए (५६) ।

वसं । अज्ज ! वन्दामि, साअदं अज्जस्स ? । भाव ! एसा छत्तधारिआ भावस्स ज्जेव भोदु (५७) ।

विटः । स्वगतम् । अनेनोपायेन निपुणं प्रेषितोऽस्मि । प्रकाशम् । एवं भवतु । भवति वसन्तसेने ! ।

साटोप-कूट-कपटानृत-जन्मभूमेः
शाठ्यात्मकस्य रतिकेलि-कृतालयस्य ।
वेश्यापणस्य सुरतोत्सव-संग्रहस्य
दाक्षिण्य-पण्यसुख-निष्क्रयसिद्धिरस्तु ॥ ३६ ॥

इति निष्क्रान्तः ।

---

(५६) यद्भवानाज्ञापयति । स्वस्ति भवत्यै ।

(५७) आर्ये ! वन्दे, स्वागतमार्यस्य । भाव ! एषा छत्रधारिका भावस्यैव भवतु ।

गर्जितैश्च सचकिता सत्रासा तथा नूपुरलग्नकर्दमधरौ पादौ प्रक्षालयन्ती स्थिता तिष्ठतीत्यर्थः वर्त्तमाने क्त प्रत्ययः । शार्दूलविक्रीडितं छन्दः ।

(३६) साटोपेति । साटोपं सदम्भं कूटं माया, कपटं छलं, अनृतं मिथ्या च तस्य जन्मभूमेः आकरस्य शाठ्यं शठता शाठरीति यावत् तदेव आत्मा यस्य तादृशस्य रतिकेलिना सुरतक्रीड़या कृतः आलयः यस्मिन् तथा सुरतोत्सवस्य संग्रहः सम्यक् परिणयं यस्मिन् तथाभूतस्य वेश्यापणस्य वेश्याहट्टस्य विषयेः क्रयविक्रययोग्यानस्य दाक्षिण्येन परस्परस्य औदार्य्येण न तु अर्थतः पण्यस्य विक्रेयस्य सुखयौवनस्य इति

वसं। अज्ज मित्तेअ! कहिं तुम्हाणं जूदिअरो? (५८)।

विदू। सगदम्। हो हो भो! जूदिअरो त्ति भणन्तीए अलङ्किदो पिअवअस्सो। प्रकाशम्। भोदि! एसो क्खु सुक्खरुक्खवाडिआए (५९)।

वसं। अज्ज! का तुम्हाणं सुक्खरुक्खवाडिआ वुच्चदि? (६०)।

विदू। भोदि! जहिं ण खाईअदि ण पीईअदि (६१)।

वसन्तसेना। स्मितङ्करोति।

विदू। ता पविसीदु भोदी (६२)।

वसं। जनान्तिकम्। एत्थ पविसिअ किं मए भणिदव्वं (६३)

चेटी। जूदिअर! अवि सुहो दे पदोसो? त्ति (६४)।

वसं। अवि पारद्धस्सं? (६५)।

---

(५८) आर्य मैत्रेय! कुत्र युष्माकं द्यूतकरः?

(५९) आर्य भो! द्यूतकरइति भण्यन्या अलङ्कृतः प्रियवयस्यः। भवति! एष खलु शुष्कवृक्षवाटिकायाम्।

(६०) आर्य! का युष्माकं शुष्कवृक्षवाटिका उच्यते?

(६१) भवति! यत्र न खाद्यते न पीयते।

(६२) तस्मात् प्रविशतु भवती।

(६३) अत्र प्रविश्य किं मया भणितव्यम्।

(६४) द्यूतकर! अपि सुखस्ते प्रदोषः? इति।

(६५) अपि पारविष्यामि?

आवः सुखनिष्क्रयः सुखमेव निष्क्रयः मूल्यं तस्य विद्धिः अस्तु भवतु। वसन्तसेनकं इत्तम्।

चेटी। अवसरो ज्जेव पारइस्सदि (६६)।

विदू। पविसदु भोदी (६७)।

वसं। प्रविश्योपसृत्य च। पुअ ज्जेवाड्ढयन्तो। अइ जूदिअर! अवि सुहो दे पदोसो? (६८)।

चारु। अवलोक्य। अये! वसन्तसेना प्राप्ता। सहर्षसत्रासम्। अयि प्रिये!।

सदा प्रदोषो मम याति जाग्रतः,
सदा च मे निश्वसतो गता निशा।
त्वया समेतस्य विशाललोचने!
ममाद्य शोकान्तकरः प्रदोषकः॥ ३७॥

तत् स्वागतं भवत्यै। इदमासनम्, अत्रोपविश्यताम्।

विदू। इदं आसणं उवविसदु भोदी (६९)।

वसन्तसेना नाट्येनाभीना सर्वे उपविशन्ति।

चारु। वयस्य! पश्य पश्य।

---

(६६) अवसर एव पारयिष्यति।

(६७) प्रविशतु भवती।

(६८) अयि द्यूतकर! अपि सुखस्ते प्रदोषः?

(६९) इदमासनम्, उपविशतु भवती।

---

(३७) सदेति। जाग्रत एव मम प्रदोषः रात्रिः याति गच्छति, निश्वसतश्च मे सदा निशा गता जाग्रत् निश्वसंश्च निशाम् अतिवाहयामीत्यर्थः। हे विशाललोचने! अद्य त्वया समेतस्य मम प्रदोषकः रात्रिः शोकान्तकरः दुःखनाशक इत्यर्थः। वंशस्थविलं वृत्तम्।

वर्षोदकमुद्गिरता श्रवणान्तविलम्बिना कदम्बेन ।
एकः स्तनोऽभिषिक्तो नृपसुत इव यौवराज्यस्थः ॥३८॥

तद्वयस्य ! क्लिन्ने वाससी वसन्तसेनायाः, अन्ये प्रधानवाससी (ड) समुपनीयेतामिति ।

विदू । जं भवं आणवेदि (७०) ।

चेटी । अज्ज मित्तेअ ! चिट्ठ तुमं, अहं जेव अज्जअं सुस्सूसइस्सं (७१) । तथा करोति ।

विदू । अपवार्य । भो वअस्स ! पुच्छामि दाव तत्थभोदिं किं पि (७२) ।

चारु । एवं क्रियताम् ।

विदू । प्रकाशम् । अध किं णिमित्तं उण दुद्दिसे पणट्ठचन्दालोए दुद्दिण अन्धआरे आअदा भोदी ? (७३) ।

---

(७०) यद्भवानाज्ञापयति ।

(७१) आर्य मैत्रेय ! तिष्ठ त्वम्, अहमेवार्यां शुश्रूषयिष्यामि ।

(७२) भो वयस्य ! पृच्छामि तावत्तत्रभवतीं किमपि ।

(७३) अथ किं निमित्तं पुनरीदृशे प्रनष्टचन्द्रालोके दुर्दिनान्धकारे आगता भवती ?

---

(३८) वर्षोदकमिति । वर्षोदकं वृष्टिजलबिन्दुं उद्गिरता श्रवणान्तविलम्बिना कर्णान्तविलम्बमानेन कदम्बेन एकः स्तनः वसन्तसेनाया इति शेषः यौवराज्यस्थः नृपसुत इव अभिषिक्तः । नृपसुतोपमानेन स्तनस्थातिसम्भावना व्यज्यते । आर्याछन्दसम् ।

(ड) क्लिन्ने अलाद्दूं, प्रधानवाससी उत्तरीयवसने ।

चेटी। अज्जए! उजुओ (८) बम्हणो (७४)।

वसं। णं णिउणोत्ति भणाहि (७५)।

चेटी। एसा क्खु अज्जआ एव्वं पुच्छिदुं आअदा, केत्तिअं ताए रअणावलीए मुल्लं त्ति (७६)।

विदू। जनान्तिकम्। भो! भणिदं मए, जधा अप्पमुल्ला रअणावली; बहुमुल्लं सुवण्णभण्डअं, ण परितुट्ठा, अवरं मग्गिदुं आअदा (७७)।

चेटी। सा क्खु अज्जआए अत्तणो केरकेत्ति भणिअ जूदे हारिदा। सो अ सहिओ राअवत्तहारो ण आणीअदि कहिं गदोत्ति (७८)

विदू। भोदि! मन्तिदं ज्जेव मन्तीअदि (७९)।

(७४) आर्ये! ऋजुको ब्राह्मणः।

(७५) नन्तु निपुणइति भण।

(७६) एषा खलु आर्या एवं प्रष्टुमागता कियत्तस्याः रत्नावल्या मूल्यमिति।

(७७) भो! भणितं मया, यथा अल्पमूल्या रत्नावली बहुमूल्यं सुवर्णभाण्डं न परितुष्टा अपरं याचितुमागता।

(७८) सा खलु आर्यया आत्मीयेति भणित्वा द्यूते हारिता, सच्च समिकः राजवार्त्ताहारी, न ज्ञायते कुत्र गत इति।

(७९) हे भवति! मन्त्रितमेव मन्त्र्यते।

---

(८) ऋजुकः सरलः सहजमतिरित्यर्थः।

चेटी। जाव सो अण्हेसीअदि तावं एदं ज्जेव गेहं सुवण्णभण्डअं (८०)। इति दर्शयति।

विदूषको विचारयति।

चेटी। अदिमेत्तं अज्जो खिज्जाअदि, ता किं दिट्ठपुरुव्वो दे? (८१)।

विदू। भोदि! सिप्पकुसलदाए ओवञ्चेदि(ण) दिट्ठिं (८२)

चेटी। वञ्चिदोसि दिट्ठीए, तं ज्जेव एदं सुवण्णभण्डअं (८३)

विदू। सकर्षम्। भो वअस्स! तं ज्जेव एदं सुवण्णभण्डअं जं अम्हाणं गेहे चोरेहिं अवहदं (८४)।

चारु। वयस्य!।

योऽस्माभिश्चिन्तितो व्याजः कर्तुं न्यासप्रतिक्रियाम्।
स एव प्रस्तुतोऽस्माकं किन्तु सत्यं विडम्बना ॥ ३९ ॥

(८०) यावत्सोऽन्विष्यते, तावदिदमेव गृहाण सुवर्णभाण्डम्।

(८१) अतिमात्रमार्य्यो निध्यायति, तत्किं दृष्टपूर्व्वं ते।

(८२) हे भवति! शिल्पकुशलतया अपवञ्चयति दृष्टिम्।

(८३) आर्य्य! वञ्चितोऽसि दृष्ट्या, तदेवेदं सुवर्णभाण्डम्।

(८४) भो वयस्य! तदेवेदं सुवर्णभाण्डं, यदस्माकं गृहे चौरैरपहृतम्।

---

(४) अपवञ्चयति प्रतारयति।

(३९) य इति। अस्माभिः न्यासप्रतिक्रियां न्यासस्य प्रतिक्रियां प्रतिशोधं कर्तुं यः व्याजः छलं चिन्तितः उद्भावितः, स रत्नावल्यर्थम-भित्यर्थः अस्माकं किन्तु विडम्बना प्रतारणा सत्यं प्रस्तुतः प्रतारणरूपेण परिणत इत्यर्थः अनुष्टुप् वृत्तम्।

विटः। भो वयस्य! सत्यं सत्यामि (त) बम्हणेण (८५)।

चारु। प्रियं नः प्रियम्।

विटः। जनान्तिकम्। भो! पुच्छामि णं कुदो एदं समासादिदं त्ति (८६)।

चारु। को दोषः।

विटः। चेट्याः कर्णे। एव्वं किल (८७)।

चेटी। विटूषकस्य कर्णे। एव्वं किल?।

चारु। किमिदं कथ्यते, किं वयं वाह्याः? (थ)।

विटः। चारुदत्तस्य कर्णे। एव्वं किल(८८)।

चारु। भद्रे! सत्यं तदेवेदं सुवर्णभाण्डम्?

चेटी। अज्ज! अध इदं(८९)।

चारु। भद्रे! न कदाचित् प्रियनिवेदनं निष्फलीकृतं मया। तद्गृह्यतां पारितोषिकमिदमङ्गुलीयकम्। इत्यनङ्गुलीयकं हस्तमवलोक्य लज्जां नाटयति।

---

(८५) भोः वयस्य! सत्यं सत्यमेव ब्राह्मणेन।

(८६) भोः! पृच्छामि नतु कुतः इदं समासादितमिति।

(८७) एवमिव।

(८८) एवमिव।

(८९) आर्य! अथ किम्।

(त) सत्यं सत्यमहमेवं। वेश्यासक्ततया वेश्यायै रत्नावलीं दत्तवानिति वयस्यस्य शङ्का माभूदित्याशयः।

(थ) बाह्याः बहिरङ्गाः गौणरङ्गाः अतः अस्मान् त्यक्त्वा चेट्याः कर्णे कथयसीति भावः।

वर्षं । आजन्मतस् । अतो ज्ञेव कालीयसि(६०) ।

चारु । जनान्तिकम् । भोः ! कष्टम् ।

धनैर्वियुक्तस्य नरस्य लोके किं जीवितेनादित एव तावत् ।
यस्य प्रतीकार-निरर्थकत्वात् कोपप्रसादा विफलीभवन्ति॥४०

अपिच ।

पक्षविकलस्य पक्षी, शुष्कस्य तरुः, सरस्य जलहीनम् ।
सर्पश्चोद्धृतदंष्ट्रस्तुल्यं लोके दरिद्रस्य ॥४१॥

अपिच ।

शून्यैर्गृहैः खलु समाः पुरुषा दरिद्राः
कूपैश्च तोयरहितैस्तरुभिश्च शीर्णैः ।
यद् दृष्टपूर्वजन-सङ्गम-विक्लवानां
मेवं भवन्ति विफलाः परितोषबाला: ॥४२॥

---

(६०) अतएव कालीयसि ।

---

(४०) धनैरिति । लोके जगति धनैः वियुक्तस्य विहीनस्य जनस्य आदितएव प्रथमतएव जीवितेन किं तावत् न किमपि फलमित्यर्थः । यस्य जनस्य कोपप्रसादाः क्रोधानुग्रहाः प्रतीकारनिरर्थकत्वात् प्रतीकारे प्रतियोधे निरर्थकत्वात् अजनत्वादिति यावत् विफलीभवन्ति निष्फलाः जायन्ते । इन्द्रोपेन्द्रवज्रयोः सङ्कीर्णादुपजातिवृत्तम् ।

(४१) पक्षेति । लोके जगति पक्षविकलः पक्षशून्यः पक्षी शुष्कः तरुः जलहीनं सरः, उद्धृतदंष्ट्रः विघटितविहीनः सर्पः, दरिद्रश्च तुल्यं इदृशा जीवन्त्येते इति भावः । आर्याछन्दः ।

(४२) शून्यैरिति । दरिद्राः पुरुषाः शून्यैः गृहैः, तोयरहितैः कूपैः तथा शीर्णैः तरुभिश्च खलु निश्चयेन समाः तुल्याः, यत् यस्मात् दृष्टपूर्वा

विट्। भो! अलं अदिमेत्तं सन्तम्भिदेण। प्रकाशं सपरिहासम्। भोदि! समप्पीअदु मम वेरिओ णहाओ साडिआ (९१)।

वसं। अज्ज चारुदत्त! जुत्तं णेदं इमाए रअणावलीए इमं जणं तुलइदुं (९२) (द)।

चारु। सविलक्षस्मितम्। वसन्तसेने! पश्य पश्य।

कः अद्यास्ति भूतार्थं सर्वो मां तूलयिष्यति।
अङ्कनीया हि लोकेऽस्मिन्विख्यातापा दरिद्रता॥४३॥

विट्। हञ्जे! किं भोदीए इध ज्जेव सुविदव्वं? (९३)।

---

(९१) भो! अलमतिमात्रसन्तापितेन। हे भवति! समर्पयतां मम स्नानशाटिका।

(९२) आर्य चारुदत्त! युक्तं नेदम्, अथवा रत्नावल्या इमं जनं तूलयितुम्।

(९३) चेटि! किं भवत्या इहैव सुप्तव्यम्?

जनाः दृष्टपूर्वजनाः परिचितजना इत्यर्थः तेषां सङ्गमः विश्रुतः यैः तेषां दारिद्र्यात् परिचिता बान्धवा अपि सङ्गं त्यजन्ति कुतरां तत् सङ्गमस्य विकारणमिति भावः। दरिद्राणां परितोषकारका एवं प्रकारेण विफला भवन्ति पुरस्कारदानासमर्थादिति भावः केचित्तु दृष्टपूर्वस्य परिचितजनस्य सङ्गमेन समागमेन विश्रुतानामित्याहुः तेषां समीचीनं प्रतीते कथञ्चित् तदर्थसङ्गतावपि दरिद्राधारत्वे तदर्थसायुक्तत्वात् पूर्वार्द्धे सामान्यतः सर्वेषामेव दरिद्राणां कीर्त्तनादिति ध्येयम्। वसन्ततिलकं वृत्तम्।

(द) तूलयितुं परीक्षितुम्।

(९३) क इति। तृतीयेऽङ्के १२० पृष्ठाद्यां आख्यातमेतत्।

चेटी। विदूषक। अज्जमित्तेअ! अदिमेत्तं दाणिं उजुअं अत्ताणअं दंसेसि (९४)

विदू। भो वअस्स! एसो क्खु ओसारअन्तो विअ सुहोवविट्ठं जणं पुणोवि वित्थारिवारिधाराहिं पविट्ठो पज्जण्णो (९५) (ध)।

चारु। सम्यगाह भवान्।

अमूर्हि भित्त्वा जलदान्तराणि पङ्क्तान्तराणीव मृणालसूच्यः।
पतन्ति चन्द्रव्यसनादिमुक्ता दिवोऽम्बुधारा इव वारिधाराः॥४४॥

अपिच। धाराभिरार्य्यजनचित्तसुनिर्मलाभि-
स्खण्डाभिरुल्लसरप्रतिकर्कशाभिः।
मेघाः स्रवन्ति बलदेवपटप्रकाशाः
शक्रस्य मौक्तिकनिधानमिवोद्गिरन्तः॥४५॥

---

(९४) आर्य मैत्रेय! अतिमात्रमिदानीमृजुमात्मानं दर्शयसि।

(९५) भो वयस्य! एष खलु अपसारयन्निव सुखोपविष्टं जनं विस्तारिवारिधाराभिः प्रविष्टः पर्जन्यः।

(ध) पर्जन्य मेघः अपसारयन् स्थानान्तरं नयन्।

(४४) अमूरिति। अमूः वारिधाराः मृणालसूच्यः पङ्क्तान्तराणीव जलदान्तराणि भित्त्वा चन्द्रव्यसनात् चन्द्रस्य व्यसनं विपद् मेघावरणमिति भावः तस्मात् कारणात् विमुक्ताः परित्यक्ताः दिवः आकाशस्य अम्बुधारा इव पतन्ति। उमेन्द्रेन्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजातिरुक्तम्।

(४५) धाराभिरिति। बलदेवस्य पटः वस्त्रं नीलवसनमित्यर्थः तद्वत्प्रकाशो येषां ते मेघाः आर्य्यजनानां साधुजनानां चित्तानीव सुनि-

प्रिये ! पश्य पश्य,

एतैः पिष्ट-तमाल-वर्णक-निभैरालिप्तमम्भोधरैः
संसक्तैरुपवीजितं सुरभिभिः शीतैः प्रदोषानिलैः।
एषाऽभोद-समागम-प्रणयिनी स्वच्छन्दमभ्यागता
रक्ता कान्तमिवाम्बरं प्रियतमा विद्युत् समालिङ्गति ॥४६॥

वर्षं। शृङ्गारभावं नाटयन्ती चारुदत्तमालिङ्गति।

चारु। स्वयं नाटयन् प्रत्यालिङ्ग।

भो मेघ ! गम्भीरतरं नद त्वं, तव प्रसादात् स्मरपीड़ितं मे।
संस्पर्श-रोमाञ्चित-जातरागं कदम्बपुष्पत्वमुपैति गात्रम् ॥४७॥

र्मलाः ताभिः, अर्जुनशरा इव प्रतिकर्कशाः अतिकर्कशाः ताभिः अनेक एव चण्डाभिः उग्राभिः धाराभिः यक्षस्य इन्द्रस्य मौक्तिकनिधानं मौक्तिकानां निधानं इन्द्रकर्तृकाकाशनिहितसत्कारादिव उद्गिरन्तः स्रवन्ति। भूतप्रेक्षालङ्कारः। वसन्ततिलकं वृत्तम्।

(४६) एतैरिति। अम्भोदसमागमे जलदोदये प्रणयिनी प्रेमवती मेघोदय एव विद्युद्दर्शनात् कामस्य उद्दीपनाच्चेति भावः स्वच्छन्दं स्वेच्छया अभ्यागता कुतश्चित् आगता एषा रक्ता रक्तवर्णा अनुरागिणी च विद्युत् प्रियतमा कान्तमिव पिष्टं मथितं यत् तमालं तस्य वर्णकः विलेपनम् अत्र वर्णकः। विलेपने मलयजे इति हेमचन्द्रः। तद्विभैः नीलैरित्यर्थः अम्भोधरैः मेघैः आलिप्तम् आवृतं तथा संसक्तैः ततस्ततश्चारिभिः सुरभिभिः सुगन्धैः शीतैः शीतलैः प्रदोषानिलैः निशावायुभिः उपवीजितम् अम्बरम् आकाशं समालिङ्गति अत्र समासोक्त्यनुप्राणितोपमालङ्कारः शार्दूलविक्रीड़ितं वृत्तम्।

(४७) भो इति। भो मेघ ! त्वं गम्भीरतरं नद तव प्रसादात् मे मम स्मरपीड़ितं गात्रं संस्पर्शेन प्रियतमायाः [illegible]

विदू। दासीए पुत्त दुद्दिण ! अणज्जो दाणिं सि तुमं, जं एव्वं भोदि(न) बिज्जुआए भायावेसि (९६)।

चारु। वयस्य ! नार्हस्युपालब्धुम्।

वर्षत्यतमस्तु दुर्दिनमविरतधारं शतह्रदा स्फुरतु।
अस्मद्विधदुर्लभया यदहं प्रियया परिष्वक्तः॥ ४८॥

अपिच, वयस्य !

धन्यानि तेषां खलु जीवितानि,
ये कामिनीनां गृहमागतानाम्।
आर्द्राणि मेघोदकशीतलानि
गात्राणि गात्रेषु परिष्वजन्ति॥ ४९॥

---

(९६) दास्याः पुत्र दुर्दिन ! अनार्य इदानीमसि त्वं, यदेवं भवतीं विद्युता भीषयसि।

सञ्जातरोमोद्गमम् अतएव जातरागं जातः उत्पन्नः रागः अनुरागः यस्मिन् तथाभूतं सत् कदम्बकुसुमम् उपैति प्राप्नोति। इन्द्रोपेन्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजातिवृत्तम्।

(न) भवतीं मान्यां वसन्तसेनामिति यावत्।

(४८) वर्षतीति। अविरता अविच्छिन्ना धारा यस्मिन् तत् दुर्दिनं वर्षत्यतं आस्य अस्तु, शतह्रदा विद्युच्च स्फुरतु, यत् यस्मात् अहम् अस्मद्विधानां दुर्लभया दुष्प्राप्यया दारिद्र्यात् तादृशवेश्यारत्नसम्भोगस्य प्रचुरार्थसाध्यत्वादिति भावः प्रियया परिष्वक्तः आलिङ्गितः। आर्याछन्दसमिदम्।

(४९) धन्यानीति। ये जनाः गृहमागतानां कामिनीनां मेघोदकशीतलानि अतएव आर्द्राणि गात्राणि गात्रेषु स्वशरीरेषु परिष्वजन्ति आलिङ्गन्ति, तेषां जीवितानि धन्यानि खलु। इन्द्रवज्राछन्दसम्।

प्रिये वसन्तसेने !

स्तम्भेषु प्रचलित-वेदिसङ्गयान्तं
शीर्णत्वात् कथमपि धार्य्यते वितानम्।
एषा च स्फुटित-सुधाद्रवानुलेपात्
संक्लिन्ना सलिलभरेण चित्रभित्तिः ॥५०॥

ऊर्द्धमवलोक्य। अये इन्द्रधनुः ! प्रिये ! पश्य पश्य।

विद्युज्जिह्वेनेदं महेन्द्र-चापोक्षितायतभुजेन।
जलधरविवृद्ध-हनुना विजृम्भितमिवान्तरीक्षेण ॥ ५१ ॥

---

(५०) स्तम्भेष्विति। प्रचलितः वायुवेगेनेति शेषः वेद्याः वज्र-भूमेः सङ्गये आभोगे अन्तः प्रान्तभागः यस्य तादृशं वितानम् उल्लोचः चन्द्रातप इत्यर्थः अस्मिन् वितानशब्दोऽत्र इत्वरः। शीर्णत्वात् स्तम्भेषु कथमपि धार्य्यते, एषा चित्रभित्तिः विचित्ररूपेण निर्मिता भित्तिः कुट्टाच्च स्फुटितस्य गणितस्य सुधाद्रवस्य द्रवीभूतचूर्णस्य अनुलेपात् संक्लिन्ना सम्यक् आर्द्रीकृता एतेन प्रबलवायुवर्षणाभ्याम् अस्य प्रदेशस्य भग्नत्वसम्भावना अतः अभ्यन्तरं प्रवेष्टव्यमिति ध्वन्यते। इत्तमत्र प्रहर्षिणी तत्राशाभिर्न जरगाः प्रहर्षिणीयमिति लक्षणात्।

(५१) विद्युदेव जिह्वा यस्य तेन, महेन्द्रचापः इन्द्रधनुरेव उक्षितौ उत्तम्भितौ आयतौ दीर्घौ भुजौ यस्य तादृशेन इन्द्रधनुषः मण्डलाकार-त्वेन उत्तम्भितसम्मिलितहस्तद्वयेन सदृश्यम्। तल्लक्षणञ्चोक्तं वराहमिहिरसंहितायां यथा सूर्य्यस्य विविधवर्णाः पवनेन विघट्टिताः करा: साभ्रे। दिवति धनुः संस्थाना ये दृश्यन्ते तदिन्द्रधनुः ॥ इति। तथा जलधर एव विवृद्धः विशेषेण वृद्धिं गतः हनुः गण्डोपरिभागः यस्य तथाभूतेन अन्तरीक्षेण विजृम्भितमिव वाङ्मुखं उच्चव्यादानं कृत-मिवेत्यर्थः। उत्प्रेक्षालङ्कारः आर्य्यावृत्तञ्च।

तदेवाभ्यन्तरमेव प्रविशावः। इत्युत्थाय परिक्रामति।

तालीषु तारं, विटपेषु मन्द्रं शिलासु रुक्षं, सलिलेषु चण्डम्।
सङ्गीतवीणा इव ताड्यमानास्तालानुसारेण पतन्ति धाराः॥५२॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

दुर्दिनीनाम पञ्चमोऽङ्कः।

अथ षष्ठोऽङ्कः।

ततः प्रविशति चेटी।

चेटी। कधं अज्ज वि अज्जआ ण विबुज्झदि! भोदु, पविसिअ पडिबोधइस्सं (१)।

इति नाट्येन परिक्रामति।

ततः प्रविश्याच्छादितशरीरा प्रच्छन्ना वसन्तसेना।

चेटी। निरूप्य। उत्थेदु उत्थेदु अज्जआ, पभादं संवुत्तं (२)

(१) कथमद्यापि आर्या न विबुध्यते! भवतु, प्रविश्य प्रतिबोधयिष्यामि।

(२) उत्तिष्ठतु, उत्तिष्ठतु, आर्या, प्रभातं संवृत्तम्।

---

(५२) तालीष्विति। धाराः वृष्टिप्रवाहाः तालानुसारेण ताड्यमानाः वाद्यमानाः सङ्गीतवीणा इव तालीषु तालवनेषु तारम् उच्चैः, विटपेषु वृक्षशाखासु मन्द्रं गम्भीरं शिलासु पाषाणेषु रुक्षं कर्कशं तथा सलिलेषु चण्डं तीव्रं यथा तथा पतन्ति। इन्द्रोपेन्द्रवज्रयोः संमेलनादुपजातिवृत्तम् उपमालङ्कारश्च।

वसं। प्रतिबुध्य। कधं रत्तिं ज्जेव पभादं संवुत्तं ? (३)।

चेटी। अम्हाणं एसो पभादो, अज्जआए उण रत्ति-ज्जेव (४)।

वसं। हज्जे ! कहिं उण तुम्हाणं जूदिअरो ? (५)।

चेटी। अज्जए ! वड्ढमाणअं समादिसिअ, पुप्फकर-ण्डअं (क) जिसुज्जाणं गदो अज्जचारुदत्तो (६)।

वसं। किं समादिसिअ ? (७)।

चेटी। जोएहि रादीए पवहणं, वसन्तसेना गच्छदु त्ति (८)।

वसं। हज्जे ! कहिं मए गन्तव्वं ? (९)।

चेटी। अज्जए ! जहिं चारुदत्तो (१०)।

(३) कथं रात्रिरेव प्रभातं संवृत्तम् ?

(४) अस्माकमेतत्प्रभातम्, आर्यायाः पुनः रात्रिरेव।

(५) चेटि ! कुतः पुनर्युष्माकं द्यूतकरः ?

(६) आर्ये ! वर्द्धमानकं समादिश्य पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं गत आर्यचारुदत्तः।

(७) किं समादिशत् ?

(८) योजय रात्रौ प्रवहणं, वसन्तसेना गच्छतीति।

(९) चेटि ! कुत्र मया गन्तव्यम् ?

(१०) आर्ये ! यत्र चारुदत्तः।

(क) पुष्पकरण्डकं पुष्पाणां करण्डकम् आधारविशेषः तत् कुसुम-पूर्णमित्यर्थः।

वसं। चेटीं परिष्वज्य। हञ्जे! सुट्ठु ण णिज्झाइदो (ख) रादीए, ता अज्ज पच्चक्खं पेक्खिस्सं। हञ्जे! किं पविट्टा अहं इह अब्भन्तर-चदुस्सालअं? (११)।

चेटी। ण केवलं अब्भन्तर-चदुस्सालअं, सव्वजणस्स वि हिअअं पविट्टा (१२)।

वसं। अवि सन्तप्पदि चारुदत्तस्स परिअणो? (१३)।

चेटी। सन्तप्पिस्सदि (१४)।

वसं। कदा? (१५)।

चेटी। जदो अज्जआ गमिस्सदि (१६)।

वसं। तदो मए पढमं सन्तप्पिदव्वं। सानुनयम्। हञ्जे! गेह्ण एदं रअणावलिं। मम बहिणिआए अज्जा-धूदाए गदुअ समप्पेहि, भणिदव्वं च, अहं सिरि चारुदत्तस्स

(११) चेटि! सुष्ठु न निध्यातो रात्रौ तदद्य प्रत्यक्षं प्रेक्षिष्ये। चेटि! किं प्रविष्टा अहमिहाभ्यन्तरचतुःशालकम्?

(१२) न केवलम् अभ्यन्तरचतुःशालकं, सर्वजनस्यापि हृदयं प्रविष्टा।

(१३) अपि सन्तप्यते चारुदत्तस्य परिजनः?

(१४) सन्तप्स्यति।

(१५) कदा?

(१६) यदा आर्या गमिष्यति।

(ख) जिज्झाइदो; जिज्झीदो।

[illegible]ष्णिज्जिदा दासी, तदा तुम्हाणं पि। ता एसा तुम्हज्जेव [illegible]ण्ठाहरणं होदु रअणावली (१७)।

चेटी। अज्जए! कुप्पिस्सदि चारुदत्तो अज्जाए दाव (१८) वसं। गच्छ ण कुप्पिस्सदि (१९)।

चेटी। गहीत्वा। जं आणवेदि (२०)।

इति निष्क्रम्य पुनः प्रविशति।

चेटी। अज्जए! भणादि अज्जा धूदा, अज्जउत्तेण तुम्हाणं पसादीकदा, ण जुत्तं मम एदं गेण्हिदुं। अज्ज-उत्तो ज्जेव मम आहरणविसेसो त्ति जाणादु भोदी (२१)।

ततः प्रविशति दारकं गृहीत्वा रदनिका।

रदनिका। एहि वच्छ! सअंकिआए (ग) कीलम्ह (२२)।

---

(१७) तदा मया प्रथमं यत्नप्रत्ययम्। चेटि! गृहाण इमां रत्नावलीं, मम भगिन्यै कार्यायाधूतायै गत्वा समर्पय, वक्तव्यश्च, अहं श्रीचारुदत्तस्य गुणनिर्क्रीता दासी, तदा युष्माकमपि, तदेषा तवैव आभरणं भवतु रत्नावली।

(१८) आर्ये! कुपिष्यति चारुदत्त आर्यायै तावत्।

(१९) गच्छ न कुपिष्यति।

(२०) यदाज्ञापयति।

(२१) आर्ये! भणति आर्या दुहिता, आर्यपुत्रेण युष्माकं प्रसादीकृता, न युक्तं ममैतां ग्रहीतुम्। आर्यपुत्र एव ममाभरण-विशेष इति जानातु भवती।

(२२) एहि वत्स! शकटिकया क्रीडावः।

(ग) शकटिकया खेलनकेन।

दार। सकरुणम्। रदनिए! किं मम एदाए मट्टिआसअड़िआए। तं ज्जेव सोवण्णसअड़िअं देहि (२३)।

रद। सनिर्वेदं निश्वस्य। जाद! कुदो अम्हाणं सुवण्णववहारो?। तादस्स पुणो वि रिद्धीए सुवण्णसअड़िआए कीलिस्सिसि। ता जाव विणोदेमि णं, अज्जआ वसन्तसेणाए समीवं। उपसर्प्य। उपसृत्य। अज्जए! पणमामि (२४)।

वसं। रदणिए! सागदं ते?। कस्स उण अअं दारओ? अनलङ्कृतशरीरोऽपि चन्द्रमुखो आणन्देदि मम हिअअं (२५)।

रद। एसो क्खु अज्जचारुदत्तस्स पुत्तो रोहसेणो णाम (२६)।

वसं। बाहू प्रसार्य। एहि मे पुत्तअ! आलिङ्ग। इति अङ्के उपवेश्य। अणुकिदं अणेण पिदुणो रूवं (२७)।

---

(२३) रदनिके! किं ममैतया मृत्तिकासकटिकया, तामेव सौवर्णसकटिकां देहि।

(२४) जात! कुतोऽस्माकं सुवर्णव्यवहारः? तातस्य पुनरपि ऋद्ध्या सुवर्णसकटिकया क्रीडिष्यसि। तत्यावद्विनोदयाम्येनम्, आर्यावसन्तसेनायाः समीपमुपसर्पिष्यामि। आर्ये! प्रणमामि।

(२५) रदनिके! स्वागतं ते, कस्य पुनरयं दारकः? अनलङ्कृतशरीरोऽपि चन्द्रमुखश्चानन्दयति मम हृदयम्।

(२६) एष खलु आर्यचारुदत्तस्य पुत्रो रोहसेनो नाम।

(२७) एहि मे पुत्रक! आलिङ्ग। अनुकृतमनेन पितुरूपम्।

रद्द। ण केवलं रूवं, सीलं पि, तक्केमि। एदिणा अज्ज-चारुदत्तो अत्ताणअं विणोदेदि (२८)।

वसं। अध किं णिमित्तं एसो रोअदि? (२९)।

रद्द। एदिणा पडिवेसिअ-गहवइ दारअ-केरिआए सुव-ण्णसअडिआए कीलिदं, तेण अ सा णीदा, तदो अण्ण सं मम्मन्तस्सु मए इअं मट्टिआ सअडिआ कदुअ दिण्णा। तदो भणादि, रद्दिए! किं मम एदाए मट्टिआ सअडिआए, तं ज्जेव सोवण्णसअडिअं देहि त्ति (३०)।

वसं। हद्धी हद्धी, अअं पि णाम परसम्पत्तीए सन्त-प्पदि!। भअवं कअन्त! पोक्खर वत्तपडिद जलबिन्दु-सरिसेहिं कीलसि तुमं पुरिस-भाअधेएहिं। इति साक्षा। लाद! मा रोद, सोवण्ण सअडिआए कीलिस्ससि (३१)।

(२८) न केवलं रूपं, शीलमपि, तर्कयामि। एतेनार्यचारुदत्त आत्मानं विनोदयति।

(२९) अथ किंनिमित्तम् एष रोदिति?

(३०) एतेन प्रतिवेशिक गृहपति दारकस्य सुवर्णशकटिकया क्रीडितं, तेन च सा नीता, ततः पुनस्तां याचतो मया इयं मृत्तिका-शकटिका कृत्वा दत्ता। ततो भणति, रदनिके! किं मम एतया मृत्तिकाशकटिकया तामेव सौवर्णशकटिकां देहीति।

(३१) हा धिक्, हा धिक्! अयमपि नाम परसम्पत्त्या सन्त-प्यते। भगवन् कृतान्त! पुष्करपत्र-पतित-जलबिन्दु-सदृशैः क्रीडसि त्वं पुरुषभागधेयैः। लात! मा रुदिहि, सौवर्णशकटिकया क्रीडि-ष्यसि।

दार। रदणिए! का एसा? (३२)।

वसं। पिदुणो दे गुणणिज्जिदा दासी (३३)।

रद। जाद! अज्जआ दे जणणी भोदि (३४)।

दार। रदणिए! अलिअं तुमं भणासि, जइ अम्हाणं अज्जआ जणणी, ता कीस अलङ्किदा? (३५)।

वसं। जाद! मुद्धेण मुद्धेण अदिकरुणं मन्तेसि। नाभेरधोवस्त्रावतार्य रुदती। एसा दाणिं दे जणणी संवुत्ता, ता गेह्ण एदं अलङ्कारअं, सोवण्णसअडिअं घडावेहि (३६)।

दार। अवेहि, (घ) ण गेह्णिस्सं, रोदसि तुमं (३७)।

वसं। अश्रूणि प्रमृज्य। जाद! न रोदिष्यामि, गच्छ, कील। अलङ्कारैरेनं शकटिकां पूरयित्वा। जाद! कारेहि सोवण्णसअडिअं (३८)

(३२) रदनिके! का एषा?

(३३) पितुस्ते गुणनिर्जिता दासी।

(३४) जात! आर्या ते जननी भवति।

(३५) रदनिके! अलीकं त्वं भणसि, यद्यस्माकमार्या जननी, तत्किमर्थमलङ्कृता?

(३६) जात! मुग्धेन मुग्धेनातिकरुणं मन्त्रयसि। एषा इदानीं ते जननी संवृत्ता। तत् गृहाणैतमलङ्कारं, सौवर्णशकटिकां कारय।

(३७) अपेहि, न ग्रहीष्यामि, रोदिषि त्वम्।

(३८) जात! न रोदिष्यामि, गच्छ, क्रीड। जात! कारय सौवर्णशकटिकाम्।

(घ) अपेहि अपसर गच्छ इत्यर्थः।

इति दारकमादाय निष्क्रान्ता रदनिका।

प्रविश्य प्रवहणाधिरूढश्चेटः। लद्धिए! लद्धिए! णिवेदेहि अज्जआए वसन्तसेणाए, ओहालिअं ङ) पक्खदुआलए अज्जं पवहणं चिट्ठदि (३९)।

प्रविश्य रदनिका। अज्जए! एसो वड्ढमाणओ विण्णवेदि पक्खदुआरए सज्जं पवहणं त्ति (४०)।

वसं। हञ्जे! चिट्ठदु मुहुत्तअं, जाव अहं अत्ताणअं पसाधेमि (४१)।

रदनिका। निष्क्रम्य। वड्ढमाणआ! चिट्ठ मुहुत्तअं जाव अज्जआ अत्ताणअं पसाधेदि (४२)।

चेटः। ही ही भो! मए वि जाणत्थलके विशुमलिदे, ता जाव गेण्हिअ आअच्छामि। एदे णण्णालज्जु-कडआ (च)

---

(३९) रदनिके! रदनिके! निवेदय आर्यायै वसन्तसेनायै, अपवारितं पक्षद्वारके सज्जं प्रवहणं तिष्ठति।

(४०) आर्ये! एष वर्द्धमानको विज्ञापयति पक्षद्वारे सज्जं प्रवहणमिति।

(४१) चेटि! तिष्ठतु मुहूर्त्तकं, यावत् अहमात्मानं प्रसाधयामि।

(४२) वर्द्धमानक! तिष्ठ मुहूर्त्तकं यावदार्या आत्मानं प्रसाधयति।

(ङ) अपवारितं गोपितं गोपनस्थानस्थमित्यर्थः।

(च) नाखारज्जु कटुकाः नाखारज्जवा कटुकाः तीक्ष्णाः वेगवन्तइत्यर्थः।

बइल्ला. भोदु, पवहणेण ज्जेव गदागदिं करिश्शं (४३)।

इति निष्क्रान्तश्चेटः।

वसं। हञ्जे ! उवणेहि मे पसाहणं, अत्ताणअं पसाधइस्सं (४४)। इति प्रसाधयन्ती स्थिता।

प्रविश्य प्रवहणाधिरूढः स्थावरकश्चेटः (क)। आणत्तम्हि लाअमालअअणहाणेण, आवलआ! पवहणं गेण्हिअ, पुप्फकलण्डअं जिमुज्जाणं तुलिदं आअच्छेहि त्ति। भोदु, तहिंज्जेव गच्छामि। बइध, बइल्ला! बइध। परिक्रम्यावलोक्य च। कधं गामअअलेहिं लुद्धे मम्मे। किं दाणिं एत्थ कलइश्शं। साटोपम्। अले ले, ओअलध ओअलध। आकर्षं। किं भणाध? एगे कश्श केलके पवहणे त्ति? एगे लाअमालअ अणहाण केलके पवहणेत्ति। ता अिगधं ओअलध। अवलोक्य। कधं, एगे अबले अहिअं बिअ मं पेक्खिअ अहअ ज्जेव जट्टपलाइदे बिअ जूटिअले ओहालिअ (ज) अत्ताणअं अम्हदो अवक्कन्ते, ता को उण एगे? अधवा किं मम एदिणा? तुलिदं गमिश्शं। अले ले

(४३) ही ही भोः! भवत्वपि यानान्तरम् विक्रीतं, तत् यावत् ग्रहीत्वा आगच्छामि। एते नाधिकारज्ञा कटुका बलीवर्दाः। भवतु, प्रवहणेनैव गतागतिं करिष्यामि।

(४४) चेटि! उपनय मे प्रसाधनम्, आत्मानं प्रसाधयिष्यामि।

(क) स्थावरकः तदाख्यः।

गामिलुआ, ओअलध ओअलध। किं भणाध ? मुहुत्तअं चिट्ठ चक्कपलिबट्टिं (भ) देहि त्ति ? अले ले! लाअशालअ-अगठाण-केलके हग्गे शूले, चक्कपलिबट्टिं दइश्शं ? अधवा एगे एआई तवश्शी, ता एव्वं कलेमि। एदं पवहणं अज्जचालुदत्तश्श लुक्खवाडिआए पक्खदुआलए थावेमि। इति प्रवहणं संस्थाप्य। एगेम्हि आअदे (४५)। इति निष्क्रान्तः।

चेटी। अज्जए! णेमिसद्दो विअ सुणीअदि, ता आअदो पवहणो (४६)।

---

(४५) आत्मनोऽपि राजश्यालकसंस्थानेन, स्थावरक! प्रवहणं गृहीत्वा पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं त्वरितमागच्छेति। भवतु तत्रैव गच्छामि। वहतं बलीवर्दौ! वहतम्। कथं यामघण्टैः सूचोमार्गः किमिदानीमत्र करिष्यामि। अरे रे! अपसरतः अपसरत। किं भणथ? एतत् कस्य प्रवहणमिति? एतत् राजश्यालकसंस्थानस्य प्रवहणमिति, तत् शीघ्रमपसरत। कथमेषोऽपरः सभिक्षुरिव मां प्रेक्ष्य सहसैव द्यूतपलायित इव द्यूतकरोऽपराद्धात्मानमन्यतोऽपक्रान्तः। तत्कः पुनरेषः? अथवा किं मयैतेन, त्वरितं गमिष्यामि। अरे, रे, याम्याः! अपसरत अपसरत। किं भणथ! मुहूर्त्तकं तिष्ठ, चक्र-परिवर्त्तनं देहीति? अरे! रे! राजश्यालकसंस्थानस्य अहं सूरः, चक्रपरिवृत्तिं दास्यामि? अथवा, एष एकाकी तपस्वी, तदेवं करोमि। एतत् प्रवहणम् आर्यचारुदत्तस्य वृक्षवाटिकायाः पश्चाद्द्वारके स्थापयामि। एषोऽस्मि आगतः।

(४६) आर्ये! नेमिशब्द इव श्रूयते, तदागतं प्रवहणम्।

[illegible]

वसं। हञ्जे ! गच्छ, तुवरदि मे हिअअं, ता आदेसेहि पक्खदुआरअं (४७)।

चेटी। एदु एदु अज्जआ (४८)।

वसं। परिक्रम्य। हञ्जे ! वीसम तुमं(४९)।

चेटी। जं अज्जआ आणवेदि(५०) इति निष्क्रान्ता।

वसं। दक्षिणाक्षिस्पन्दं सूचयित्वा प्रवहणमधिरुह्य च। किं णेदं फुरदि दाहिणं लोअणं ! अधवा, चारुदत्तस्स एव्व दंसणं अणिमित्तं पमज्जइस्सदि (५१)।

प्रविश्य स्थावरकचेटः। ओग्गालिदा मए अग्गहा, ता जाव गच्छामि। इति नाट्येनाधिरुह्य चालयित्वा, स्वगतम्। भालिके पवहणे। अधवा, चक्कपलिवट्टिआए पलिस्सन्तस्स भालिके पवहणे पडिभाएदि। भोदु, गमिस्सं। जाध, गोणा ! जाध(५२)।

नेपथ्ये। अरे रे दोवारिआ ! अप्पमत्ता सएसु सएसु

---

(४७) चेटि ! गच्छ, त्वरयति मे हृदयं, तदादिश प्रवहारम्।

(४८) एतु एतु आर्या।

(४९) चेटि ! विश्राम्य त्वम्।

(५०) यदार्याज्ञापयति।

(५१) किं न्विदं ! स्फुरति दक्षिणं लोचनम्। अथवा चारुदत्तस्यैव दुर्दर्शनमनिमित्तं प्रमार्जयिष्यति।

(५२) अवधारिता मया शकटाः, तत् यावद् गच्छामि। भारवत् प्रवहणम् अथवा चक्रपरिवर्त्तनेन परिश्रान्तस्य सभारं प्रवहणं स्तिमायते। भवतु, गमिष्यामि। यातं, गावौ यातम्।

गुम्मट्ठाणेसु(अ) होध। एसो अज्ज गोवालदारओ गुत्तिअं (ट) भज्जिअ, गुत्तिबालिअं बाबादिअ, बन्धणं भेदिअ, परिब्भट्टो अवक्कमदि, ता गेह्लध गेह्लध (५३)।

प्रविश्यापटीक्षेपेण बन्धान् एकचरणबन्धनिगडोऽवगुण्ठित आर्यकः परिक्रामति।

चेटः। खगतम्। महन्ते णअलीए अम्भमे उप्पण्णे, ता तुलिदं तुलिदं गमिश्शं (५४)। इति निष्क्रान्तः।

आर्यकः।

हित्वाहं नरपतिबन्धनापदेश-
व्यापत्तिव्यसनमहार्णवं नराणाम्।
पादाग्रस्थितनिगडैकपाशकर्षी
प्रभ्रष्टो गज इव बन्धनाद्गमामि ॥१॥

(५३) अरे रे दौवारिकाः! अप्रमत्ताः स्वेषु स्वेषु गुल्मस्थानेषु भवत। एषोऽद्य गोपालदारको गुप्तिं भङ्क्त्वा, गुप्तिपालकं व्यापाद्य बन्धनं भित्त्वा, परिभ्रष्टोऽपक्रामति। तद् गृह्णीत गृह्णीत।

(५४) महान् नगर्यां बन्धुभ उत्पन्नः, तत् त्वरितं त्वरितं गमिष्यामि।

(अ) गुल्मस्थानेषु रक्षिणां स्थानेषु थाना वा पुलिस इति प्रख्यातेषु इत्यर्थः।

(ट) गुप्तिं दुर्गं बन्धनागारं वा।

(१) हित्वेति। अहं नराणां नरपतेर्यद्बन्धनं कारावरोधः तदेव अपदेशः छलं तेन या व्यापत्तिः विशिष्टरूपा आपद् प्रहारादिरूपा तथा यो व्यसनमहार्णवः दुःखसागरः तं हित्वा उल्लङ्घ्य बन्धनाद्

भो! अहं खलु सिद्धादेश-जनित-परिवासेन राज्ञा पालकेन घोषादानीय विशसने गूढागारे बन्धनेन बद्धः (ठ)। तस्माच्च प्रियसुहृच्चर्विलक-प्रसादेन बन्धनात्परिभ्रष्टोऽस्मि अम्भूणि विहृत्य।

भाग्यानि मे यदि तदा मम कोऽपराधो,
यद्वन्यनाग इव संयमितोऽस्मि तेन।
देवी च सिद्धिरपि लङ्घयितुं न शक्या,
गम्यो नृपो बलवता सह को विरोधः? ॥२॥

तत्कुत्र गच्छामि मन्दभाग्यः? विलोक्य। इदं कस्यापि साधोरनाहृतपक्षद्वारं (ड) गेहम्।

प्रभ्रष्टः गज इव पादाग्रे स्थितः यः निगडः शृङ्खलं स एव एकः पाशः शृङ्खलरूपरज्जुरित्यर्थः तस्य कर्षी मनु अमामि उपमालङ्कारः प्रहर्षिणी वृत्तं, "त्रयाणामिर्मनजरगाः प्रहर्षिणीयम्" इति तल्लक्षणात्।

(ठ) विशसने विनाशजनके गूढागारे गुप्तगृहे कारायामित्यर्थः बध्यन्ते अनेनेति बन्धनं निगडादि करणे अनट्। तेन

(२) भाग्यानीति। यदि मे मम भाग्यानि राज्यभोगजनकशुभादृष्टानि सन्तीति शेषः तदा मम अपराधः कः न कोपीत्यर्थः। यदित्यव्ययं येन अपराधेन तेन राज्ञा इति शेषः वन्यनाग इव आरण्यगज इव संयमितः बद्धः अस्मि। देवी दैवाधीना भाग्यायत्ता सिद्धिरपि राज्यप्राप्तिरपि लङ्घयितुं न शक्या केनापीति शेषः। अतः नृपः गन्तव्यः गत्वा सन्धेयः सान्त्वनीय इत्यर्थः बलवता सह विरोधः विवादः कः न कर्त्तव्य इति भावः। वसन्ततिलकं वृत्तम्।

(ड) अनाहृतपक्षद्वारं अनाटितपार्श्वद्वारम्।

इदं गृहं भिन्नमनायतार्गलं विशीर्णसन्धिश्च महाकपाटः।
ध्रुवं कुटुम्बी व्यसनाभिभूतां, दशां प्रपन्नो मम तुल्यभाग्यः॥३
तदत्र तावत्प्रविश्य तिष्ठामि।

नेपथ्ये। जाध गोणा! जाध(५५)।

आर्यकः। आकर्ण्य। अये! प्रवहणमित एवाभिवर्त्तते।

भवेद्गोष्ठीयानं, न च विषमशीलैरधिगतं,
वधूसंयानं वा, तदभिगमनोपस्थितमिदम्।
वहिर्नेतव्यं वा प्रवरजनयोग्यं विधिवशा-
द्विविक्तत्वाच्छून्यं मम खलु भवेद्दैवविहितम्॥४॥

---

(५५) यातं गावौ! यातम्।

(३) इदमिति। इदं गृहं भिन्नं भग्नं तथा अनायता अदत्ता अर्गला यस्य तत् अनाहतमित्यर्थः अस्य महाकपाटस्य विशीर्णसन्धिः विशीर्णौ जीर्णौ सन्धिः संयोगस्थानं यस्य सः, अतः अस्य कुटुम्बी गृहपतिः मम तुल्यभाग्यः दुर्भाग्य इत्यर्थः व्यसनाभिभूतां दुःखपूर्णां दशां ध्रुवं निश्चितं प्रपन्नः प्राप्तः।

(४) भवेदिति। भूत्वम् इदं प्रवहणं विषमशीलैः दुश्चरित्रैः अधिगतं अधिष्ठितं गोष्ठीयानं गोष्ठी समाजः उपवेशनमिति यावत् तत्र गमनार्थं यानं वाहनं तस्याः वधूः अभिगमनाय उपस्थितं वधूसंयानं वा, तथा विधिवशात् कार्यवशात् विधिर्विधाने दैवेचेति कोषः। वहिर्नेतव्यं बाह्यप्रदेशे प्रापणीयं प्रवरजनानां श्रेष्ठजनानां योग्यं वहनयोग्यं वा न भवेत्, विविक्तत्वात् विरलोपनीतत्वात् मम वहनार्थमिति शेषः दैवविहितं दैवेन प्रेरितं खलु निश्चितं भवेत्। शिखरिणी वृत्तम्।

ततः प्रवहणेन सह प्रविश्य वर्द्धमानकसेटः। हो माणहे! आणीदे मए जाणथलके। लद्दणिए! णिवेदेहि अज्जाए वसन्तसेणाए अवत्थिदं सज्जे पवहणे अहिलुहिअ पुप्फकलण्डअं जिण्णुज्जाणं गच्छदु अज्जआ (५६)।

आर्यकः। आकर्ण्य। गणिकाप्रवहणमिदं, बहिर्यानञ्च, (ढ) भवत्वधिरोहामि इति स्वैरमुपसर्पति।

चेटः। श्रुत्वा। कधं, णेउलअहे! ता आअदा क्ख, अज्जआ। अज्जए! इमे नश्शकडुआ बहुला। पिट्ठदो ज्जेव आलुहदु अज्जआ (५७)।

आर्यकस्तथा करोति।

चेटः। पादुप्फालचालिदाणं णेउलाणं वीअन्तो अंदो। भलक्कन्ते (ण) अ पवहणे, तधा तक्केमि अम्मदं अज्जआए

---

(५६) आश्चर्यम्! आनीतं मया यानात्स्थानम्। रदनिके! निवेदय आर्यायै, वसन्तसेनायै, अवस्थितं सज्जं प्रवहणम्, अधिरुह्य पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं गच्छतु आर्या।

(५७) कथं नूपुरशब्दः! तदागता खल्वार्या। इमौ नासिकारज्जुकटुकौ बलीवर्दौ, ततः पृष्ठत एवारोहतु आर्या।

(ढ) बहिर्यानं बहिः बाह्यप्रदेशे नेतव्यं यानम्। स्वैरं मन्दं मन्दमित्यर्थः।

(ण) पादोत्फालचालितानां पादयोरुत्फालेन गतिविशेषेण चालितानां चञ्चलीकृतानाम्। भाराक्रान्तं आरोढृधिष्ठानेनेति भावः।

आलूढाए होदव्वं, ता गच्छामि। जाध, गोणा! जाध (५८)। इति परिक्रामति।

प्रविश्य वीरकः। अरे रे अरे! जअ-जअमाण-चन्दणअ-मङ्गल-फुल्लभद्द-प्पमुहा!

किं अच्छध वोसद्धा जो सो गोवालदारओ रुद्धो।

भेत्तूण समं वच्चइ णरवइहिअअं च बन्धणं वावि॥ ५॥

अले! पुरत्थिमे पदोलीदुआरे चिट्ठ तुमं, तुमं पि पच्छिमे, तुमं पि दक्खिणे, तुमं पि उत्तरे। जो वि एसो पाआरखण्डो, (त) एदं अहिरुहिअ चन्दणेण समं गदुअ अवलोएमि। एहि, चन्दणअ! एहि, इदो दाव (५९)।।

(५८) पादोत्फालचालितानां नूपुराणां विस्रान्तः शब्दः, भाराक्रान्तश्च प्रवहणं, तथा तर्कयामि सासमतमार्यया आरूढया भवितव्यम्, तद् गच्छामि। यातं, गावौ! यातम्।

(५९) अरे रे अरे, जयजयमानचन्दनकमङ्गलपुष्पभद्रप्रमुखाः!।

किं स्थ विस्रब्धाः? यः स गोपालदारको रुद्धः।

भित्त्वा समं व्रजति नरपतिहृदयञ्च बन्धनञ्चापि॥

अरे! पुरस्तात् प्रतोलीद्वारे तिष्ठ त्वं, त्वमपि पश्चिमे, त्वमपि दक्षिणे त्वमपि उत्तरे। योऽपि एष प्राकारखण्डः, एतमभिरुह्य चन्दनेन समं गत्वा अवलोकयामि। एहि चन्दनक! एहि, इतस्तावत्।

---

(५) विस्रब्धाः विस्रस्ताः निःशङ्का इत्यर्थः। नरपतिहृदयं भित्त्वा व्याकुलीकृत्य इत्यर्थः।

(त) प्रतोलीद्वारे रथ्याद्वारे बहिर्द्वारे इत्यर्थः। प्राकारखण्डः प्राचीरांशः।

प्रविश्य संभ्रान्तचन्दनकः। अरे, रे, वीरक-विषण्ण-भीम-कृत-दण्डकालक-दण्डसूर-प्रमुखा!।

आगच्छत विश्वस्ताश्चरितं यतध्वं खलु कुरुत।

लक्ष्मीर्यन न राज्ञः प्रभवति गोपालदारकं हर्तुम्॥ ६॥

अविश्र।

उज्जाणेसु सहासु अ ममो णअरीअ आवणे घोसे।

सं तं जोहह तुरिआ सद्धा बा जाअए जत्थ॥ ७॥

रे रे वीरअ! किं किं दरिसेसि, भणाहि दाव वीसत्थं।

भेत्तूण अ बन्धणअं को सो गोवालदारअं हरइ॥ ८॥

कस्स इमो दिणअरो? कस्स चउत्थो अ बट्टए चन्दो?

छट्ठो अ भग्गबग्गहो? भूमिसुओ पञ्चमो कस्स?॥ ९॥

भण कस्स जम्मछट्ठो जीवो,? णवमो तहेअ सूरसुओ?

जोअन्ते चन्दणए, को सो गोवालदारअ हरइ (·)॥१०॥

---

(६) अरे रे वीरकविषण्णभीमाकृत-दण्डकालक-दण्डसूरप्रमुखाः!

आगच्छत विश्वस्ताश्चरितं यतध्वं खलु कुरुत।

लक्ष्मीर्यन न राज्ञः प्रभवति गोपालदारकं हर्तुम्॥

---

(६) गोपालदारकं कुबालदारं कस्यकुलमित्यर्थः गोपं गोपालदारके कुले इति शेषः।

(७) आपणे हट्टे क्रयविक्रयशाले इत्यर्थः। घोषे गोपपल्ल्यां सद्धा संशयः।

(८) दर्शयसि स्वार्थे अिः। पक्षपातीत्यर्थः।

(९) अष्टमः लग्नराशेः अष्टमराशिस्थित इत्यर्थः एवं सर्वत्र।

(१०) हरतुतः यमेश्वरः। चन्दनके मयि जीवति विद्यमाने सतीत्यर्थः। यः गोपालदारकं हरति तस्य रव्यादयः अष्टमादिराशिस्था

अपिच, उद्यानेषु सभासु च मार्गे नगरीमार्गपत्तने गेहे।
तं तमवेक्ष्यत त्वरितं, यद्वा वा जायते यत्र॥
रे रे वीरक! किं किं दर्शयसि, भक्षयसि तावदिदमन्नम्।
भित्त्वा च वस्त्रनर्कं कः स गोपालदारकं हरति॥
कस्यादद्यो दिनकरः, कस्य चतुर्थस्य वर्त्तते चन्द्रः।
अस्य भार्गवमङ्गो, भूमिसुतः पञ्चमः कस्य॥
भक्ष, कस्य जन्मभटो जीवो, नवमस्थश्चैव सूरसुतः।
जीवति चन्द्रनके कः स गोपालदारकं हरति॥

दत्यर्थः तादृशेषु च रत्यादिषु मानवस्य घोरतरापदामवश्यम्भावस्य शास्त्रसिद्धत्वादिति भावः। तथाचोक्तं ज्योतिषे,

क्षतवक्षभयमारचन्द्रजः षोडशस्थ
धनकरचमथार्किभार्गवस्थार्दलाभम्।
मरणमथ पतङ्गः स्थानगाश्चं सुरेज्यः
स्खलति निधनसंस्थो नेत्ररोगञ्च चन्द्रः॥

स्वल्पां शास्त्रविरोधिकामपि धियं मूढां करोत्यङ्गिरा
घोरां दुःखपरम्परां दिनकरः कुज्ञानयं चन्द्रमाः।
सौम्यो रोगविनाशमिच्छति सुखां रोगक्षयं भार्गवो
भौमः शत्रुभयं चतुर्थभवने सौरिश्च वित्तक्षयम्॥
स्थिताः षष्ठे राशौ दिनकरमहीजार्कतनया
बुधश्चन्द्रश्चैवं प्रचुरधनधान्यानि दहति।
सखड्गिं शत्रूणां मनसि च विषादं सुरगुरुः
शनैश्चारं कुर्याद्दयुवति कृत वैरञ्च परमम्॥
दौर्भाग्यं मयखाञ्छनः क्षितिसुतश्चोद्विग्नतां चेतसो
दोषोत्पत्तिमतुत्तमां रविसुतः स्निग्धैर्वियोगं रविः।
दौर्भाग्यं विदधाति चन्द्रतनयः प्राप्तिं परां भार्गवः।
कुर्यात् पञ्चमराशिगोचरगतो जीवो नृणां निर्धनम्॥

वीरकः । भट्ट (घ) चन्दणआ !

अवहरइ कोवि तुरिअं चन्दणअ ! सवामि तुज्ज हिअएण ।
जह अद्ध-इट्ठ-दिनअरे गोवालअ-दारओ खुड़िदो (६१) ॥११॥

चेटः । जाध, गोणा ! जाध (६२) ।

चन्द । दट्ठा । अरे रे ! पेक्ख, पेक्ख,

ओहारिओ पवहणो वच्चइ मज्झेण रायमग्गस्स ।
एदं दाव विआरह ! कस्स, कहिं पवसिओ पवहणोत्ति (६३)॥१२

(६१) हे भट चन्दनक !

अपहरति कोऽपि त्वरितं, चन्दनक ! अग्रे तव स्फुटेन ।
यथा अर्द्धोदितदिनकरे गोपालक-दारकः खुटितः ॥

(६२) यातं, गावौ, यातम् ।

(६३) अरे, रे ! पश्य, पश्य ।

अपवारितं प्रवहणं व्रजति मध्येन राजमार्गस्य ।
एतत्तावद्विचारय, कस्य कुत्र प्रेषितं प्रवहणमिति ॥

धर्मस्थाने दिनकरसुतो नाशमर्थस्य कुर्याद्
रोगं सौम्यो धरणितनयो भार्गवस्यार्थलाभम् ।
त्रासं सोमो जनयति मृषा शोकविद्वेषमर्कः
स्थानं मानं पशुसुतयुतस्यापि जीवः प्रकाशम् ॥

अष्टमस्थैर्मरणं चतुर्थचन्द्रे कुजिपीड़ाः षष्ठशुक्रे मरणं युवतिजनैरस्य षष्ठमकुजे व्रह्मेमः षष्ठजीवे यत्स्फुटविमनःपीड़ा च तथा नवमशनैश्चरे अर्थनाश इति बोद्धव्यम् ।

(घ) भट ! वीर !

(६१) तव स्फुटेन अग्रे अपथं करोमि तत्यं यदाशीति भावः खुटितः स्खलितः ।

(६२) अपवारितं आच्छादितम् ।

वीरकः। अवलोक्य। अरे, पवहणवाहआ! मा दाव एदं पवहणं वाहेहि कस्सऽणेरकं एदं पवहणं? को वा इध आरूढो? कहिं वा वजइ? (६४)।

चेटः। एसे क्खु पवहणे अज्ज चालुदत्तास केलके, इध अज्जआ वसन्तसेणा आलूढा, पुप्फकलण्डअं जिसुज्जाणं कीलिदुं चालुदत्तस्स णीअदि (६५)।

वीरकः। चन्दनकमुपलभ्य। एसी पवहणवाहओ भणादि, अज्जचालुदत्तस्स पवहणं, वसन्तसेणा आरूढा, पुष्फकरण्डअं जिसुज्जाणं णीअदि त्ति (६६)।

चन्दः। ता गच्छदु (६७)।

वीरकः। अणवलोइदो ज्जेव? (६८)।

चन्दः। अधइं (६९)।

वीरकः। कस्स पच्चएणं? (७०)।

---

(६४) अरे, प्रवहणवाहक! मा तावदेतत् प्रवहणं वाहय, कस्यैतत् प्रवहणं? को वा इहारूढः? कुत्र वा व्रजति?

(६५) एतत् खलु प्रवहणम् आर्यचारुदत्तस्य, इहार्या वसन्तसेना आरूढा, पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं क्रीडितुं चारुदत्तस्य नीयते।

(६६) एष प्रवहणवाहको भणति, आर्यचारुदत्तस्य प्रवहणं, वसन्तसेनारूढा, पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं नीयते इति।

(६७) तद्गच्छतु।

(६८) अनवलोकित एव?

(६९) अथ किम्?

(७०) कस्य प्रत्ययेन?

चन्द । अज्जचारुदत्तस्स (७१)।

वीरकः । को अज्जचारुदत्तो ? का वा वसन्तसेणा ? जेण अणबलोइदं वजइ ? (७२)।

चन्द। अरे ! अज्जचारुदत्तं ण जाणासि ? ण वा वसन्तसेणिअं ? जइ अज्जचारुदत्तं वसन्तसेणिअं वा ण जाणासि, ता गअणे जोण्हासहिदं चन्दं पि तुमं ण जाणासि।

को तं गुणारविन्दं सीलमिअङ्कं जणो ण जाणादि ।
आवस्स दुक्ख-मोक्खं, चउ सायर सारअं रअणं ॥ १३ ॥
दा ज्जेव पूअणीआ इह णअरीए तिलअभूदा अ ।
अज्जा वसन्तसेणा, धम्मणिही चारुदत्तो अ (७३) ॥ १४ ॥

---

(७१) आर्य्यचारुदत्तस्य ।

(७२) क आर्य्यचारुदत्तः ? का वा वसन्तसेना ? येनानवलोकितं व्रजति ?

(७३) अरे आर्य्यचारुदत्तं न जानासि ? न वा वसन्तसेनां ? यदि आर्य्यचारुदत्तं वसन्तसेनां वा न जानासि, तदा गगने ज्योत्स्नासहितं चन्द्रमपि त्वं न जानासि ।

कस्तं गुणारविन्दं शीलमृगाङ्कं जनो न जानाति ।
आपद्दुःखमोक्षं चतुःसागरसारं रत्नम् ॥

---

(१३) गुणा अरविन्दानीव यस्य तं अरविन्दसदृशमनोरम गुणयुक्तमित्यर्थः शीले सुचरित्रे मृगाङ्क इव तं निर्मलचरित्रमिति भावः आपन्नानां दुःखस्य मोक्षः मुक्तिर्यस्मात् तं चतुःसागररत्नं चतुर्णां सागराणां रत्नं चतुरः सागरान् विचित्य लब्धं महामूल्यं वस्तु इत्यर्थः । अस्मादिदृष्ट्या प्राप्ततेषु शीलेषु आर्य्यादत्तं श्रेष्ठमस्ति ।

वीरकः। अरे, चन्दणआ!।

जाणामि चारुदत्तं, वसन्तसेणं च सुट्ठु जाणामि।
पत्ते अ राअकज्जे, पिदरं पि अहं ण जाणामि (७४)॥१५॥

आर्यकः। स्वगतम्। अयं मे पूर्ववैरी, अयं मे पूर्वबन्धुः (ट)।

यतः।

एकाकार्यनियोगेऽपि नानयोस्तुल्यशीलता।
विवाहे च चितायाञ्च यथाहुतभुजोर्द्वयोः॥ १६॥

द्वावेव पूजनीयौ दृष्ट नगर्यां तिलकभूतौ च।
आर्या वसन्तसेना धर्मनिधिश्चारुदत्तश्च॥

(७४) अरे चन्दनक!

जानामि चारुदत्तं, वसन्तसेनाञ्च सुष्ठु जानामि।
प्राप्ते च राजकार्ये, पितरमपि अहं न जानामि॥

(१५) प्राप्ते राजकार्ये राजकार्यनियुक्तानां कस्मिन्नपि न प्रत्ययः कार्य इति भावः।

(ट) अयं वीरकः मम पूर्वशत्रुः अयञ्च चन्दनकः मम पूर्वमित्रम्।

(१६) एकेति। विवाहे पाणिग्रहणकर्मणि। चितायाञ्च प्रेतदहन-चुल्लप्राञ्च स्थितयोः द्वयोर्हुतभुजोर्यथा अनलयोर्यथा अग्न्नोरित्यर्थः अनयोः वीरकचन्दनकयोः एकस्मिन् कार्ये नियोगेऽपि आदेशेऽपि तुल्यशीलता समाना प्रकृतिर्नेत्यर्थः। अनुष्टुप् वृत्तम्।

चन्द्र। तुमं तंत्तिलो (ध) सेणावई रण्णो पच्चइदो, एदे धारिदा मए वइल्ला, अवलोएहि (७५)।

वीरकः। तुमं पि रण्णो पच्चइदो बलवई,(न)ता तुमं ज्जे व अवलोएहि (७६)।

चन्द्र। मए अवलोइदं, तुए अवलोइदं भोदि (७७)।

वीरकः। जं तुए अवलोइदं, तं रण्णा पालएण अवलोइदं (७८)।

चन्द्र। अरे! उच्चामेहि धुरं (७९)।

चेटस्तथा करोति।

आर्यकः। स्वगतम्। अपि रक्षिणो मामवलोकयन्ति? अग्रस्खलास्मि मन्दभाग्यः अथवा।

भीमस्यानुकरिष्यामि, बाहुः ग्रस्तं भविष्यति।
वरं व्यायच्छतो मृत्युर्न गृहीतस्य बन्धने॥ १७॥

---

(७५) त्वं तन्त्रिकः सेनापतिः राज्ञः प्रत्ययितः, एतौ धारितौ मया बलीवर्दौ, अवलोकय।

(७६) त्वमपि राज्ञः प्रत्ययितोबलपतिः तस्मात् त्वमपि अवलोकय।

(७७) मयावलोकितं, त्वयावलोकितं भवति।

(७८) यत् त्वयावलोकितं, तत् राज्ञा पालकेनावलोकितम्।

(७९) अरे! उच्चामय धुरम्।

(ध) तन्त्रिकः राज्ञश्चिन्ताया कुशलः तन्त्रः स्वराष्ट्रचिन्तायामायासः परचिन्तने दत्तमरः।

(न) प्रत्ययितः विश्वस्तः, बलपतिः सेनापतिः।

(१७) भीमस्येति। भीमस्येति कर्मणि षष्ठी, भीममनुकरिष्यामि,

अथवा साहसस्य तावदनवसरः।

चन्द्र। नाट्येन प्रवहणमारूढावलोकयति।

आर्यकः। शरणागतोऽस्मि।

चन्द्र। संस्कृतमाश्रित्य। अभयं शरणागतस्य।

आर्यक!

त्यजति किल तं जयश्रीर्जहति च मित्राणि बन्धुवर्गश्च।
भवति च सदोपहास्यो, यः खलु शरणागतं त्यजति ॥१८॥

चन्द्र। कधं अज्जओ गोवालदारओ! सेणवित्तासिदो विअ पत्तरहो (प) साउणिअस्स हत्थे णिवडिदो। विचिन्त्य। एसो अणवराधो सरणाअदो अज्जचारुदत्तस्स पवहणं आरूढो, पाणप्पदस्स मे अज्जसव्विलअस्स मित्तं, अणुदो राअणिओओ, ता किं दाणिं एत्थ जुत्तं अणुचिट्ठिदुं? अधवा, णं भोदु, तं भोदु, पढमं ज्जेव अभअं दिण्णं (८०)।

---

(८०) कथम् आर्यको गोपालदारकः, श्येनवित्रासित इव पत्ररथः शाकुनिकस्य हस्ते निपतितः। एषोऽनपराधः शरणागतः आर्यचारु-

---

भीमो यथा विनाशस्तं बाहुनैव युद्धं ज्ञतवान् अहमपि तथा करिष्यामीत्यर्थः, बाहुः समेति मेघः शस्त्रं प्रहरणं भविष्यति व्यायच्छतः युध्यमानस्य सतः वरं बन्धने गृहीतस्य निशितस्य न। अनुष्टुप् छन्दः।

(१८) त्यजतीति। यः शरणागतं खलु निशितं त्यजति जयश्रीः तं त्यजति, मित्राणि बन्धुवर्गश्च जहति तथा सदा उपहास्यश्च भवति। आर्याछन्दः।

(प) श्येनेन हिंसकपक्षिविशेषेण वित्रासितः, पत्ररथः पक्षी, शाकुनिकस्य व्याधस्य।

भीदाभअ-प्पदाणं दत्तस्स परोवआर रसिअस्स ।
जइ होइ होउ णासो, तहवि अ लोए गुणोज्जो अ॥१९॥(८१)

सभयमवतीर्य । दिट्ठो अज्जो । दत्तवृत्तान्तं । ण, अज्जआ वसन्तसेणा, तदो एसा भणादि, जुत्तं णेदं, सरिसं णेदं, जं अहं अज्ज चारुदत्तं अहिसारिदुं गच्छन्ती राअमग्गे परिभूदा (८२) ।

वीरकः । चन्दणआ ! एत्थ मह संसओ समुप्पण्णो(८३) ।

चन्द । कधं दे संसओ ? (८४)

वीरकः ।

सभ्रम-घगघर-कण्ठो तुमं पि जादोसि, जं तुए भणिदं ।
दिट्ठो मए क्व अज्जो ! पुणो वि अज्जा वसन्तसेणेत्ति ॥२०॥

दत्तस्य प्रवहणमारूढः प्राणप्रदस्य मे आर्यचारुदत्तस्य मित्रम्, अन्यतो राजनियोगः । तत्किमिदानीमत्र युक्तमनुष्ठातुम् ? अथवा, यद्भवेत्, तद्भवतु प्रथममेवाभयं दत्तम् ।

(८१) भीताभयप्रदानं ददतः परोपकार-रसिकस्य ।
यदि भवति भवतु नाशस्तथापि च लोके गुण एव ॥

(८२) दृष्ट आर्यः । न, आर्या वसन्तसेना । तदेषा भणति, युक्तं नेदं, सदृशं नेदं, यदहमार्यं चारुदत्तमभिसर्तुं गच्छन्ती राजमार्गे परिभूता ।

(८३) चन्दनक ! अत्र मे संशयः समुत्पन्नः ।

(८४) कथं ते संशयः ?

---

(१९) लोके संसारे साधारणसमाजे गुणएव अनुरागः एवेत्यर्थः । आर्याछन्दः ।

(२०) तदा वसन्तसेनायां दृष्टायामित्यर्थः ।

एत्थ मे अप्पच्चयो (८५)।

चन्द्र। अरे! को अप्पच्चओ तुहं? वयं दक्खिणत्ता अव्वत्तभासिणो, खस, (क) खक्खिखड़ो, खड़ड्डो, बिलम्ब, कसाट, कसप्पावरणअ द्रविड, चील, चीण, वर्व्वर, खेर, खान, मुख, मधुघातप्रभृतीनां म्लेच्छजातीनाम् अनेकदेशभाषाभिज्ञा यथेष्टं मन्त्रयामो, दिट्ठो दिट्ठा वा, अज्जो अज्जआ वा, किं शब्दविचारः? स्त्रीपुन्नपुंसकव्याख्यानमप्रस्तुतम् (८६)

वीरकः। णं अहं पि पलोएलि, राअअस्सा एसा, अहं रण्णो पच्चइदो (८७)।

चन्द्र। ता किं अहं अप्पच्चओ संवुत्तो? (८८)।

वीरकः। णं सामि णिओओ (८९)।

---

(८५) यन्मम घर्घर-कण्ठस्वमपि जातोऽसि यत्त्वया भणितम्।
दृष्टो मया खलु आर्यः पुनरप्यार्यां वसन्तसेनेति॥
अत्र मे अप्रत्ययः।

(८६) अरे कोऽप्रत्ययस्तव? वयं दाक्षिणात्या अव्यक्तभाषिणः, खसेत्यादीनि कुत्सदेशोपदिष्टानि म्लेच्छजातिनामानीति बोध्यम्। दृष्टो दृष्टा वा, आर्यः आर्यां वा।

(८७) नन्वहमपि प्रलोकयामि, राजाज्ञा एषा, अहं राज्ञः प्रत्ययितः।

(८८) तत् किमहमप्रत्ययितः संवृत्तः?

(८९) नन्वस्ति नियोगः।

(क) खसेत्यादि म्लेच्छीभूताः अन्यजातयः।

चन्द्र। अरे! का मम चन्दनकस्य चन्द्रविम्बुडस्य जादी? (२)।

वीरकः। को भणदु? (३)।

चन्द्र। भणदु, भणदु (४)।

वीरकः। नाम्नेन वज्झां ददाति।

चन्द्र। अरे! किं भेदं? (५)।

वीरकः। अरे! सुणाहि सुणाहि (६)।

जादी तुज्झ बिसुद्धा, मादा भेरी, पिदा बि ते पडहो।
दुम्मुह! करडअ-भादा, तुमं पि सेणाबई जादो (७)॥२३॥

चन्द्र। सक्रोधम्। अहं चन्दणओ चम्मारओ, ता पलोएहि पवहणं (८)।

वीरकः। अरे, पवहणवाहआ! पडिवत्तावेहि पवहणं, पलोइस्सं (९)

---

(२) अरे! का मम चन्दनकस्य चन्द्रविम्बुडस्य जातिः?

(३) को भणतु?

(४) भणतु, भणतु।

(५) अरे! किं भेदम्?

(६) अरे! शृणु शृणु।

(७) जातिस्ते विशुद्धा, माता, भेरी, पितापि ते पटहः।
दुर्मुख! करटकभ्राता त्वमपि सेनापतिर्जातः॥

(८) अहं चन्दनकश्चर्मकारः, ततः प्रलोकय प्रवहणम्।

(९) अरे प्रवहणवाहक! परिवर्तय प्रवहणं प्रलोकयिष्यामि।

---

(२३) भेरी वाद्यविशेषः पटहः ढक्का, करटकोपि वाद्यभेदः अतेन [illegible]

चेटस्तथा करोति।

वीरकः। प्रवहणमारोढुमिच्छति, चन्दनकः सहसा केशेषु गृहीत्वा पातयति, पादेन ताडयति च।

वीरकः। सक्रोधमुत्थाय। अरे! अहं तुए बोसत्थो राआणत्तिं करेन्तो सहसा केसेसु गेण्हिअ पादेन ताडिदो, ता सुण रे, अहिअरणमज्झे जइ दे चउरङ्गं ण कप्पावेमि(भ) तदो ण होमि वीरओ (१०)।

चन्द्र। अरे! राअउलं, अहिअरणं वा, वच्च, किं तुए गुणअ-सरिसेण (११) (म)।

वीरकः। तथेति निष्क्रान्तः।

चन्द्र। दिशोऽवलोक्य। गच्छ, रे पवहणवाहआ! गच्छ, जइ को वि पुच्छेदि तदो भणेसि चन्दणअ-वीरएहिं अवलोइदं पवहणं वच्चइ। अज्जे वसन्तसेणे! इमं च अहिज्ञाणं (य) दे देमि (१२)।

(१०) अरे! अहं त्वया विश्वस्तो, राजाज्ञप्तिं कुर्वन्, सहसा केशेषु गृहीत्वा पादेन ताडितः। तत् शृणु रे! अधिकरणमध्ये यदि ते चतुरङ्गं न कल्पयामि, तदा न भवामि वीरकः।

(११) अरे! राजकुलम्, अधिकरणं वा व्रज, त्वया गुणकसदृशेन।

(१२) गच्छ, रे प्रवहणवाहक! गच्छ। यदि कोऽपि पृच्छति

(भ) अधिकरणमध्ये विचाराङ्गे चतुरङ्गं कल्पयामि अद्येमतः प्रालिं विदधामीति भावः।

(म) गुणकसदृशेन कुब्जरूपेण।

(य) अभिज्ञानं निदर्शनं परिचयचिह्नमित्यर्थः।

इति खड्गं प्रयच्छति ।

आर्यकः । खड्गं गृहीत्वा सहर्षमात्मगतम् ।

अये ! प्राप्तं मया प्राप्तं, स्पन्दते दक्षिणो भुजः ।

अनुकूलश्च सकलं, हन्त संरक्षितोऽयहम् ॥ २४ ॥

चन्द्र । अज्जए !

एत्थ मए विअविदा, पच्छण्णा, चन्दणं पि सुमरेसि ।

ण भणामि एस लुद्धो, वेहस्स रसेण वोल्लामो (१३) ।२५॥

आर्यकः ।

चन्दनचन्द्रशीलाख्यो दैवादत्र सुहृज्जनः ।

चन्दनं भोः ! स्मरिष्यामि, सिद्धादेशस्तदा यदि ॥ २६ ॥

तदा भद्र, चन्दनक-वीरकाभ्यामवलोकितं प्रवहणं व्रजति । आर्ये वसन्तसेने ! इदमभिज्ञानं ते ददामि ।

(१३) आर्ये !

अज्ज मया विप्पण्णा प्रत्ययिता चन्दनपि स्मरसि ।

न भणामि एष लुब्धः, खेदस्य रसेन ब्रूमः ॥

(२४) अये इति । फलति दक्षिणभुजस्पन्दनं संरक्षितः परिज्ञातः ।

(२५) न भणामि एष लुब्धः लोभादहं एवं न ब्रवीमि ।

(२६) चन्दन इति । चन्द्रश्च मौलमिव मौलं तेन आह्वः लुब्धः । यदि सिद्धश्च पुरुषश्च आदेशः तथा भवेदिति शेषः यद्यहं राजा भवामीत्यर्थः ।

चन्द्र । अभयं तुह देउ हरो विण्हू बम्हा रवी अ चन्दो अ ।
हत्तूण सत्तुपक्खं सुम्भ-णिसुम्भे जधा देवी (१४) ॥२७॥

चेटः । प्रवेशेन निष्क्रान्तः ।

चन्द्र । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । अरे ! णिल्लज्जमत्तस्स (र) मे पिअवअस्सो सव्विलओ पिट्ठदो. जेव्व अणुलग्गो गदो । भोदु. पधानदण्डधारओ वीरओ राअ-पत्तअ-आरो विरोधिदो, ता जाव अहंपि पुत्त-भादु-पडिबद्धो एदं जेव्व अणुगच्छामि (१५) । इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

प्रवेशविपर्ययो नाम षष्ठोऽङ्कः ।

(१४) अभयं तव ददातु हरो विष्णुर्ब्रह्मा रविश्च चन्द्रश्च ।
हत्वा शत्रुपक्षं शुम्भनिशुम्भौ यथा देवी ॥

(१५) अरे निष्क्रमतो मम प्रियवयस्यः सर्विलकः पृष्ठत एवानुलग्नोगतः । भवतु, प्रधानदण्डधारको वीरको राजपत्तयधारको विरोधितः, तत् यावदहमपि पुत्रभ्रातृपरिवृत एतमेवानुगच्छामि ।

(र) निष्क्रमतः निर्गच्छतः आर्षत्वेति शेषः ।

अथ षष्ठोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति चारुदत्तो विटश्च ।

विट् । भो ! पेक्ख पेक्ख पुप्फकरण्डअ-जिण्णुज्जाणस्स सस्सिरीअदां (१) ।

चारु । वयस्य ! एवमेतत्, तथाहि,

वनिज इव भान्ति तरवः, पण्यानीव स्थितानि कुसुमानि ।
शुल्कमिव साधयन्तो मधुकरपुरुषाः प्रविचरन्ति ॥ १ ॥

विट् । भो ! इमं असक्कारं रमणीअं (क) सिलाअलं उवविसदु भवं (२) ।

चारु । उपविश्य । वयस्य ! चिरयति वर्द्धमानकः ।

विट् । भणिदो मए वड्ढमाणअ, वसन्तसेणिअं गेण्हिअ लहुं लहुं आअच्छ त्ति (३) ।

(१) भोः पश्य, पश्य, पुष्पकरण्डक-जीर्णोद्यानस्य सश्रीकताम् ।

(२) भो इदमसंस्काररमणीयं शिलातलम् उपविशतु भवान् ।

(३) भणितो मया वर्द्धमानकः, वसन्तसेनां गृहीत्वा लघु लघु आगच्छेति ।

---

(१) वनिज इति । तरवः वनिज इव भान्ति शोभन्ते, कुसुमानि पण्यानि विक्रेयवस्त्वानीव स्थितानि, तथा मधुकरा एव पुरुषाः शुल्कं राजकरं साधयन्त इव आददाना इव प्रविचरन्ति इतस्ततः विचरन्ति, उद्यानद्वारः । आर्याछन्दसा ।

चारु । तत् किं चिरयति ?

किं यात्यस्य पुरः शनैः प्रवहणं ? तस्यान्तरं मार्गते ?
भग्ने ऽक्षे परिवर्त्तनं प्रकुरुते ? च्छिन्नोऽथ वा प्रग्रहः ?।
वर्त्मान्तोज्झित दारु-वारित-गतिर्मार्गान्तरं याचते ?
स्वैरं प्रेरितगोयुगः, किमथ वा स्वच्छन्दमागच्छति ? ॥२॥

प्रविश्य गुप्तार्थ्यकप्रहवहणस्थः चेटः । जाध, गीणा ! जाध (४) ।

कार्यकः । स्वगतम् ।

नरपतिपुरुषाणां दर्शनाद्भीतभीतः
सनिगडचरणत्वात् सावशेषापसारः ।
अविदितमधिरूढो यामि साधोस्तु याने
परभृत इव नीडे रचितो वायसोभिः ॥ ३ ॥

(४) यातं गाडौ ! यातम् ।

(२) किमिति । अस्य वर्त्तमानस्य पुरः अग्रे प्रवहणं अपरमिति शेषः शनैः मन्दं मन्दं किं याति अतस्तस्य अन्तरं अवकाशं मार्गते मृगयते इत्यर्थः अथवा यानावयवविशेषे भग्ने इति परिवर्त्तनं तस्य विनिमयं प्रकुरुते ? अथवा प्रग्रहः रश्मिः छिन्नः ? वर्त्मनः मार्गस्य अन्ते मध्यभागे उज्झितेन परित्यक्तेन केनचिदिति शेषः दारुणा वारिता रुद्धा गतिर्यस्य तथाभूतः सन् मार्गान्तरं अन्यं पन्थानं याचते अवलम्बते ? इत्यर्थः अथवा स्वैरं मन्दं मन्दं प्रेरितं चालितं गोयुगं येन तादृशः सन् स्वच्छन्दं स्वेच्छया किं आगच्छति ? वर्त्मान्तोज्झित इत्यत्र कर्मान्तोज्झित इति कर्मान्तोत्थित इति च पाठान्तरं कर्मान्तो राजादीनां निवेशविशेष इति पृच्छोयरः । यार्द्धचक्रीकृतं शकटम् ।

अहो ! नगरात् सुदूरमपक्रान्तोऽस्मि, तत् किमस्मात् प्रवहणादवतीर्य हृद्यवाटिकागहनं प्रविशामि ? उताहो, प्रवहणस्वामिनं पश्यामि ? अथ वा, कृतं हृद्यवाटिकागहनेन, अभ्युपपन्नवत्सलः (ख) खलु तत्रभवानार्य-चारुदत्तः श्रूयते, तत्प्रत्यवीक्षस्व गच्छामि ।

स तावदस्मादव्यसनार्णवोत्थितं
निरीक्ष्य साधुः समुपैति निर्वृतिम् ।
शरीरमेतद्गतमौदृशीं दशां
धृतं मया तस्य महात्मनो गुणैः ॥ ४ ॥

अतिभीत इत्यर्थः तया वणिग्वरचरणत्वात् निगडबद्धपादत्वात् सावशेषः किञ्चिदवशिष्टः अपचारः पलायनं यस्य तादृशः यावत् निगडं न त्रोटयामि तावत् मम पलायनमसम्भवीति भावः । अहं बाहुभ्यां बाहुभ्यां नीडे कुलाये कुलाय इव नीडमक्षिपमिति शेषः रक्षितः परिवृतः श्रोत्रिय इव अधिष्ठितं आश्रितं यथा तथा साधोः चारुदत्तस्य यानं अधिरूढः सन् यामि गच्छामि । उपमालङ्कारः भाविनीदृशं तदुक्तं न मनस्य यदुनेयं भाविनी भोगिभोगैरिति ।

(ख) अभ्युपपन्नवत्सलः अभ्युपपन्नेषु विषयेषु वत्सलः स्नेहवानित्यर्थः ।

(ग) स इति । स तावत् साधुः चारुदत्तः यस्मात् अतः स अभ्युपपन्नवत्सलः अत इत्यर्थः अपचारार्णवोत्थितं विपत्सागरादुत्तीर्णं मामिति शेषः निर्वृतिं चित्ततोषं समुपैति प्राप्नोतीत्यर्थः । ईदृशीं दशां अतिदुरवस्थामित्यर्थः गतं प्राप्तं इदृशं शरीरं तस्य महात्मनः गुणैः धृतं दक्षितं भवेदिति शेषः । स महात्मा एव मां रक्षिष्यतीति भावः । अनुष्टुप्छन्दः इदम् ।

चेटः। इदं तं उज्जाणं, जाव उवगच्छामि। उपहत। अज्जमित्तेअ! (५)।

विदू। भो! पिअं दे णिवेदेमि, वड्ढमाणओ मन्तेदि, आगदाए वसन्तसेणाए होदव्वं (६)।

चारु। प्रियं नः प्रियम्।

विदू। दासीए उत्ता! किं चिरइदो सि? (७)।

चेटः। अज्ज मित्तेअ! मा कुप्प, जाणत्यलकं विग्घमलिदे त्ति कदुअ गदागदिं कलेन्ते चिलइदेम्हि (८)।

चारु। वर्द्धमानक! परिवर्त्तय प्रवहणम्। सखे मैत्रेय! अवतारय वसन्तसेनाम्।

विदू। किं णिअड्ढेण वड्ढा से गोड्डा? जेण सअं ण ओदरेदि?। उत्थाय प्रवहणसङ्काद्य। भो! ण वसन्तसेणा, (ग) वसन्तसेणो कधं एसो (९)।

(५) इदं तदुद्यानं यावदुपसर्पामि। आर्य्य मैत्रेय!

(६) प्रियं ते निवेदयामि, वर्द्धमानको मन्त्रयति, आगतया वसन्तसेनया भवितव्यम्।

(७) दास्याःपुत्र! किं चिरायितोऽसि?

(८) आर्य्य मैत्रेय! मा कुप्य, यानान्तरं विघ्नतमिति ज्ञात्वा, गतागतिं कुर्वन् चिरायितोऽस्मि।

(९) किं निगड्ढेन वर्द्धावस्याः पादौ? येन स्वयं नावतरति? भो! न वसन्तसेना, वसन्तसेनः कथमेषः।

(ग) वसन्तसेनः वसन्तः सेना यस्येति यः कामदेव इव रूपवान् इति ध्वन्यते।

चारु। वयस्य! अलं परिहासेन, न कालमपेक्षते स्नेहः। अथ वा स्वयमेवावतारयामि। (इत्युत्तिष्ठति।

आर्यकः। दृष्टा। अये! अयमेव प्रवहणस्वामी। न केवलं श्रुतिरमणीयो, दृष्टिरमणीयोऽपि, हन्त, रक्षितोऽस्मि।

चारु। प्रवहणमधिरुह्य दृष्ट्वा च। अये! तत्कोऽयम्?

करिकर समबाहु, सिंहपीनोन्नतांसः,
पृथुतर समवक्षास्ताम्रलोलायताक्षः।
कथमिदमसमानं प्राप्त एवंविधो यो
वहति निगडमेकं पादलग्नं महात्मा॥ ५॥

ततः को भवान्?

आर्यकः। शरणागतो गोपालप्रकृतिरार्यकोऽस्मि (घ)।

चारु। किं घोषादानीय योऽसौ राज्ञा पालकेन वधः?।

आर्यकः। अथ किम्।

---

(५) करीति। यः महात्मा करिकरस्य हस्तिशुण्डस्य समौ बाहू यस्य सः, सिंहस्येव पीनौ स्थूलौ उन्नतौ अंसौ स्कन्धौ यस्य तादृशः, पृथुतरम् अतिविशालं समं समानं योग्यमित्यर्थः वक्षः यस्य तथाभूतः, तथा ताम्रे रक्ते लोले चपले आयते दीर्घे अक्षिणी यस्य तथोक्तः, स एवंविधः महापुरुषलक्षणाक्रान्तः सन्नित्यर्थः कथम् असमानम् असदृशम् अयुक्तं पादलग्नम् इदम् एकं निगडं वहति। अत्र निगडयुग्मं इति पाठो न युक्तः एकचरणलग्ननिगड इत्यनेन पादाग्रस्थितनिगडैकदेशवर्ती इत्यनेन च पूर्वोक्तेन विरोधात् अत्र निगडमेकमिति पाठो युज्यते इति ध्येयम्। मालिनीवृत्तम्।

(घ) गोपालः प्रकृतिः मूलकारणं जनक इति यावत् यस्य सः गोपालप्रकृतिभूत इत्यर्थः प्रकृतिः पञ्चभूतेषु प्रधाने मूलकारणे इत्यमरः।

चारु। विधिनैवोपनीतत्वं चक्षुर्विषयमागतः।

अपि प्राणानहं जह्यां, न तु त्वां शरणागतम् ॥६॥

आर्यको हर्षं नाटयति।

चारु। वर्द्धमानक! चरणान्निगडमपनय।

चेटः। जं अज्जो आणवेदि। तथा कृत्वा। अज्ज! अवणीदाइं णिअलाइं (१०)।

आर्यकः। स्नेहमयान्यन्यानि (ङ) दृढतराणि दत्तानि।

विट्। सङ्कच्छेहि णिअडाइं, एसो वि मुक्को, सम्पदं अम्हे वच्चिस्सामो (११)।

चारु। धिक् प्राप्तम्।

आर्यकः। सखे चारुदत्त, अहमपि प्रणयेनेदं प्रवहणमारूढः (च) तत् क्षन्तव्यम।

चारु। अलङ्कृतोऽस्मि स्वयङ्ग्राहप्रणयेन भवता।

आर्यकः। अभ्यनुज्ञातो भवता गन्तुमिच्छामि।

---

(१०) यदार्य आज्ञापयति। आर्य! अपनीतानि निगडानि।

(११) सङ्कच्छस्व निगडानि, एषोऽपि मुक्तः, वाक्यं वयं व्रजिष्यामः।

---

(६) विधिनेति। त्वं विधिना दैवेन एव उपनीतः उपस्थापितः यत् चक्षुर्विषयं मनेति शेषः। आगतः इष्टोऽतीतार्थः। जह्यां त्यजेयम्, अनुष्टुप्छन्दसम्।

(ङ) स्नेहमयानि अन्यानि आत्मिकृतानीति।

(च) प्रणयेन इदं प्रवहणमिति प्रणयेन बाधुत्वानिमित्तेन आत्मवत् ज्ञानेन इति भावः।

चार० । गम्यताम् ।

आर्यकः । भवत्ववतरामि ।

चार० । सखे ! नावतरितव्यम् । प्रत्यग्रापनीतसंयमनस्य भवतोऽलघुसंचारा गतिः । सुलभपुरुषसञ्चारेऽस्मिन् (क) प्रदेशे प्रवहणं विस्रासमुत्पादयति,तत्प्रवहणेनैव गम्यताम् ।

आर्यकः । यथाह भवान् ।

चार० । क्षेमेण व्रज बान्धवान्,

आर्यकः । ननु मया लब्धो भवान् बान्धवः,

चार० । स्मर्त्तव्योऽस्मि कथान्तरेषु भवता,

आर्यकः । त्वामपि विस्मर्य्यते ।

चार० । त्वां रक्षन्तु पथि प्रयान्तममराः,

आर्यकः । संरक्षितोऽहं त्वया,

चार० । सौभाग्यैः परिरक्षितोऽसि,

आर्यकः । ननु हे ! तत्रापि हेतुर्भवान् ॥ ७ ॥

चार० । यत्प्रोद्यते पालके महती रक्षा वर्त्तते. तत् शीघ्रमवक्रामतु भवान् ।

आर्यकः । एवं पुनर्दर्शनाय । इति निष्क्रान्तः ।

(क) प्रत्यग्रं नवम् अपनीतं संयमनं बन्धनं येन निगडादिरहितस्य रक्षार्थैः अल्पैः सङ्कीर्णैः संचारः संरोधः यस्याः सा बन्धादिनिवारणात् निगडबन्धनात् द्रुतगमने अक्षमत्वादिति भावः, सुलभपुरुषसञ्चारे बहुतरपुरुषसमागमने अस्मिन् प्रदेशे यदि गतेः पुनःपुनः प्रतिरोधः स्यात् तदा नश्यतां जनानां संशयो भवेदिति भावः ।

चारु। कृत्वैवं मनुजपतेर्महद्व्यलीकं
स्थातुं हि क्षणमपि न प्रशस्तमस्मिन्।
मैत्रेय! क्षिप निगडं पुराणकूपे,
मन्यन्ते क्षितिपतयो हि चारदृष्ट्या ॥ ८ ॥

वामविस्पन्दनं सूचयित्वा। सखे मैत्रेय! वसन्तसेना दर्शनोत्सुकोऽयं जनः। पश्य,

अपश्यतोऽद्य तां कान्तां वामं स्फुरति लोचनम्।
अकारण-परित्रस्तं हृदयं व्यथते मम ॥ ९ ॥

तदेहि, गच्छावः। परिक्रम्य। कथमभिमुखमनाभ्युदयिकं श्रमणकदर्शनम् (ज)। विचार्य। प्रविशत्वयमनेन पथा, वयमप्यनेनैव पथा गच्छामः। इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

आर्यकापहरणं नाम सप्तमोऽङ्कः।

(८) कृत्वेति। हे मैत्रेय! एवं प्रकारेण मनुजपतेः राज्ञः पालकस्य महत् व्यलीकम् अप्रियम् आर्यकमोचनरूपं कृत्वा व्यलीकत्वप्रियेऽकृते इत्यर्थः अस्मिन् प्रदेशे क्षणमपि स्थातुं न प्रशस्तं युक्तमित्यर्थः, अतः पुराणकूपे निगडं क्षिप हि यतः क्षितिपतयः चारदृष्ट्या चारूपचक्षुषा पश्येयुः। चारैः पश्यन्ति राजान इति नीतिशास्त्रात्। अत्र प्रहर्षिणी वृत्तम्।

(९) अपश्यत इति। सर्वं सुगमम्।

(ज) अनाभ्युदयिकम् अशुभजनकम् श्रमणकस्य बौद्ध यतिप्रार्थिनः दर्शनं श्रमणो यतिभेदे ना निन्द्यजीविनि त्रिषु इति मेदिनी। तद्दर्शनस्य दुर्निमित्तसूचकतया शास्त्रविरुद्धत्वादिति भावः।

अष्टमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशत्यार्द्रचीवरकलो भिक्षुः ।

भिक्षुः । अम्मा ! कलेध धम्मग्गलं ।

अप्पम्मध विअप्पोटं खिप्पं जम्मेध झाण-पड़हेण ।

विग्गमा इन्दिअ-चोला हलन्ति चिल-सञ्चिदं धम्मं ॥१॥

अविअ । अणिच्चदाए पेक्खिअ अवल दाव धम्मागं अलग्गहि (क) ।

पञ्चजण जेण मालिदा, इत्थिअ मालिअ, गाम लक्खिदे ।

अवल अ चण्डाल मालिदे, अवअं ये एक्क अम्म गाहदि ॥२॥

(१) संयच्छतेति । निजोदरं निजं जठरं संयच्छत यद्वोपयत नेवलं जठराग्नाय अमयं मा क्षिपत इति भावः । ध्यानपटहेन समाधि-रूपढक्कया निर्ल्लज्जान्धत बतत समाधिं कुरुत इत्यर्थः विषया दुरन्ता इन्द्रियचौराः इन्द्रियाणि चक्षुरादीन्येव चौराः चिरसञ्चितं धर्मं हरन्ति अतः इन्द्रियनिग्रहे यत्नं कुरुत इति भावः । आत्मोद्धरम् ।

(क) अनित्यतयेति । अनित्यया प्रेक्ष्य दृष्ट्वा विविध्योत्सर्गः संसार-मिति शेषः धर्माणां शरणम् आश्रयः अस्ति धर्मनेव शरणं ततो-ऽन्योत्सर्गः ।

२ पञ्चजना इति । नेन पञ्चजनाः इन्द्रियाणि तेषामपि ज्ञप्य-त्वात् जना इति व्यपदिश्यते मारिताः विनाशिताः वशीकृता इति भावः, स्त्रियम् अविद्याम् अज्ञानमिति यावत् मारयित्वा विनाश्य आत्मः आत्मा रक्षितः अविद्यादोषादिति भावः, तस्मा अवश्यः कुतश्चं यत्नहीनः

शिर सुखिते, तुण्ड सुखिते, चित्तं च सुखिते, कीदृग् सुखिते ?
जाह उअअचित्त सुखिते, याहु सुट्ठु शिरं ताहसुखिते(१) ॥३

---

(१) अन्वयः । शृणुत धर्मसञ्चयम् ।
संयच्छत निजोदरं नित्यं जाग्रत ध्यानपटहेन ।
विषमा इन्द्रियचौरा हरन्ति चिरसञ्चितं धर्मम् ॥
अपिच । अनित्यतया प्रेक्ष्य केवलं तावद्मांसं शरणमस्मि ।
यज्जना येन मारिताः स्त्रियं मारयित्वा ग्रामो रक्षितः ।
अवश्य चाण्डालो मारितोऽवश्यं स नरः स्वर्गं याहते ॥
शिरो सुखितं तुण्डं सुखितं चित्तं न सुखितं किं सुखितम् ?
यस्य पुनश्च चित्तं सुखितं साधु सुष्ठु शिरस्तस्य सुखितम् ॥

इन्द्रियाविद्यादिनाथादिति भावः, चाण्डालः शरीरस्थश्च पुरुषश्च मारितः निहतः स जनः अवश्यं स्वर्गं याहते गच्छति । अत्र जना विद्या ग्रामचाण्डालशब्दा लाक्षणिकार्थबोधका इति बोद्धव्यम् । अत्र वैतालीयं वृत्तम् । "षड्विषमेऽष्टौ समे कलास्तास्त्र समे सूर्नौ निरन्तराः । न समास्त्र पराश्रिता कला वैतालीयेऽन्ते रलौ गुरुः ॥" इति तल्लक्षणात् ।

(१) शिर इति । यस्य जनस्य शिरः मस्तकं सुखितं क्लेशशून्यं ज्ञातं तथा तुण्डं मुखं सुखितं भक्ष्यशून्यं ज्ञातं नापितेनेति शेषः किन्तु चित्तं न सुखितं न परिष्कृतमित्यर्थः, तस्य किं सुखितं ? न किमपीत्यर्थः, यस्य पुनः चित्तं साधु यथा तथा सुखितं परिष्कृतं, तस्य शिरः सुष्ठु शोभनं यथा तथा सुखितं अशुद्धचित्तस्य दुष्टजनः क्लेशहेतुत्वेनाऽनर्थमिति भावः, उक्तञ्च मनुना, "क्षुद्रप्रेषणशस्त्रैश्च प्रायो दक्षो कृतज्ञवान् । विचरेत्सततो नित्यं सर्वभूतान्यपीडयन्" इति । वैतालीयं छन्दः ।

अष्टमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशत्यार्द्रचीवरकलो भिक्षुः ।

भिक्षुः । अम्मा ! कलेध धम्मग्गलं ।
अप्पमधं खिप्पपोटं खिप्पं जम्मेध झाण-पङ्हेध ।
विग्गमा इन्दिअ-चोला हलन्ति चिल-सञ्चिदं धम्मं ॥१॥

अविअ । अणिच्चदाए पेक्खिअ अवल दाव धम्माणं अलणम्हि (क) ।
पञ्चजण लेध मालिदा, इत्थिअ मालिअ, गाम लक्खिदे ।
अवल अ चण्डाल मालिदे, अवअं ये वल अम्म गाहदि ॥२॥

(१) संयच्छतेति । निजोदरं निजं जठरं संयच्छत सङ्कोचयत केवलं जठरार्थाय सकलं मा क्षिपत इति भावः । ध्यानपटहेन समाधि-रूपढक्कया चित्तं आहत यततं समाधिं कुरुत इत्यर्थः विषमा दुरन्ता इन्द्रियचौराः इन्द्रियाणि चक्षुरादीन्येव चौराः चिरसञ्चितं धर्मं हरन्ति अतः इन्द्रियनिग्रहे यत्नं कुरुत इति भावः । आत्मोद्धरत ।

(क) अनित्यतयेति । अनित्यया प्रेक्ष्य दृष्ट्वा विविधोत्पत्तिः संसार-स्थिति प्रेक्षः प्रमाणां शरणम् आश्रयः अस्ति धर्ममेव शरणं ततो-ऽयमीदृशोऽर्थः ।

२ पञ्चजना इति । प्रेक्ष पञ्चजनाः इन्द्रियाणि तेषामपि जन्म-त्वात् जना इति व्यपदिश्यन्ते मारिताः विनाशिताः वशीकृता इति भावः, स्त्रियम् अविद्याम् अज्ञानमिति यावत् मारयित्वा विनाश्य आत्मा दृष्टितः अविद्यादोषादिति भावः, तस्मा अवधः कृतरां वशवर्तीनः

शिर मुण्डिदे, तुण्ड मुण्डिदे, चित्तं च मुण्डिदे, कीश मुण्डिदे ?
जाह उणअचित्त मुण्डिदे, आह शुट्ठु शिरं ताहमुण्डिदे(१) ॥३

---

(१) अम्माः ! शृणुत धर्मतत्त्वम् ।

संयच्छत निजोदरं नित्यं लाम्पट्यपटहेन ।
विषमा इन्द्रियचौरा हरन्ति चिरसञ्चितं धर्मम् ॥

अपिच । अनित्यतया प्रेक्ष्य केवलं तावद्धर्माणां शरणमस्ति ।

पञ्चजना येन मारिताः स्त्रियं मारयित्वा यामो रक्षितः ।
अबलस्य चाण्डालो मारितोऽवश्यं स नरः स्वर्गं याहते ॥

शिरो मुण्डितं तुण्डं मुण्डितं चित्तं न मुण्डितं किं मुण्डितम् ?
यस्य पुनस्य चित्तं मुण्डितं साधु सुष्ठु शिरस्तस्य मुण्डितम् ॥

इन्द्रियाविद्यादिनाथादिति भावः, चाण्डालः शरीरस्थश्च पुरुषस्य मारितः निहतः स जनः अवश्यं स्वर्गं याहते गच्छति । अत्र जना विद्या यामचाण्डालशब्दा लाक्षणिकार्थबोधका इति बोद्धव्यम् । अत्र वैतालीयं वृत्तम् । "षड्विषमेऽष्टौ समे कलाश्चाद्ये समे सुनौ निरन्तराः । न समात्र पराश्रिता कला वैतालीयेऽन्ते रवौ गुरुः ॥" इति तल्लक्षणात् ।

(१) शिर इति । यस्य जनस्य शिरः मस्तकं मुण्डितं केशशून्यं कृतं तथा तुण्डं मुखं मुण्डितं श्मश्रुशून्यं कृतं नापितेनेति शेषः किन्तु चित्तं न मुण्डितं न परिष्कृतमित्यर्थः, तस्य किं मुण्डितं ? न किमपीत्यर्थः, यस्य पुनः चित्तं साधु यथा तथा मुण्डितं परिष्कृतं, तस्य शिरः सुष्ठु शोभनं यथा तथा मुण्डितं अशुद्धचित्तस्य दुष्टजनः केशश्मश्रुमुण्डनं व्यर्थमिति भावः, उक्तञ्च मनुना, "क्लृप्तकेशनखश्मश्रुः पात्री दण्डी कुशान्वितः । विचरेन्नियतो नित्यं सर्वभूताभयप्रदः" इति । वैतालीयं छन्दः ।

गिहिद-कशायोदए एगे चोबले, जाव एदं लहिअ आलकाइ-केलके उज्जाणे पविशिअ पोक्खलिणीए पक्खालिअ लहुं लहुं अवक्कमिश्शं (२)

परिक्रम्य तथा करोति। नेपथ्ये। चिट्ठ, ले दुट्ठशमणका! चिट्ठ (३)।

भिक्षुः। दहा खभयम्। ही अविद्द ही माणहे! एगे गे लाअशाल गण्ठाखे आअदे, एक्केण भिक्खुणा अवलाहे किदे, अस्सं पि जहिं जहिं भिक्खुं पेक्खदि, तहिं तहिं गीण व्व णास विन्धिअ ओवाहेदि, ता कहिं अशलणे शलणं गमिश्शं? अध वा भट्टालके व्व लुद्धे मे शलणे (४) (ख)।

प्रविश्य यथोक्तेन विटेन सह शकारः। चिट्ठ, ले दुट्ठ शम-

(२) गृहीतकषायोदकमेतद्गोपुरं, यावदेतल्लब्ध्वा शालवृक्षस्य उद्याने प्रविश्य पुष्करिण्यां प्रक्षाल्य लघु लघु अपक्रमिष्यामि।

(३) तिष्ठ, रे दुष्टश्रमणक! तिष्ठ।

(४) भो आश्चर्यम्! एष स राजशालसंस्थानक आगतः। एतेन भिक्षुणा अपराधे कृते, अन्यमपि यत्र यत्र भिक्षुं पश्यति, तत्र तत्र नासिव नासिकां विद्ध्वा अपवाहयति, तस्मात् कुत्र अशरणः शरणं गमिष्यामि। अथवा भट्टारक एव बुद्धो मे शरणम्।

(ख) अपवाहयति नाशयति, भट्टारकः प्रभुः देवो वा। शरणं दृष्ट्वा शरणं भट्टरश्चिलोरिलशरः।

णका ! चिट्ठ। आवाणअ-मज्झ-पविट्ठअ विअ (ग) लत्त-मूलअस्स शीघं दे भोड्डइस्सं (५)। इति ताडयति।

विटः। काणेल्लीमातः ! न युक्तं निर्वेद धृतकषायं भित्तुं ताडयितुम्, तत्किमनेन। इदन्तावत् सुखोपनम्यमुद्यानं पश्यतु भवान्।

अशरण-शरण प्रमोदभूतै-
र्वनतरुभिः क्रियमाण-चारुकर्म।
हृदयमिव दुरात्मनामगुप्तं
नवमिव राज्यमनिर्जितोपभोग्यम् ॥४॥

---

(५) तिष्ठ, रे दुष्ट श्वपाक ! तिष्ठ। आपानकमध्य प्रविष्टस्येव रक्तमूलकस्य शीर्षं ते भङ्क्ष्यामि।

(ग) आपानकमध्यप्रविष्टस्येव आपानकं पानगोष्ठी तन्मध्यस्थितस्य इत्यर्थः निर्वेदधृतकषायं निर्वेदेन वैराग्येण धृतं कषायं कषायेण रक्तं वस्त्रं येन तम्।

(४) अशरणेति। अशरणानां स्वच्छन्दानां शरणानि आश्रयाः स्वच्छन्दा हि तरुतलमाश्रयन्तीति भावः प्रमोदभूता आनन्दस्वरूपाः आश्रयदानेनेति भावः तैः वनतरुभिः क्रियमाणं चारु मनोहरं कर्म यत्र तत् दुरात्मनां धृतव्रतमिव अगुप्तं अरक्षितं अनेकविकारयोग्यमित्यर्थः तथा नवं नवोपार्जितं राज्यमिव अनिर्जितं अशासितं नवोपार्जित-राज्ये हि सत्यकषायनियमाश्रितत्वात् विषङ्गजनता इति भावः अतश्च उपभोग्यम्। इदन्तु उद्यानं तादृशरक्षिविरहेण विषङ्गजनता च साधारणमिवेति भावः।

भिक्षुः। आगदं, पओदद्दु उवासके (६) (घ)।

शकारः। भावे! पेक्ख पेक्ख, आक्कोशदि(ङ) मं (७)।

विटः। किं ब्रवीति?

शकारः। उवासके त्ति मं भणादि। किं हगे वा-विदे? (८)।

विटः। बुद्धोपासक इति भवन्तं स्तौति।

शकारः। शुणु, श्रमणक! शुणु (९)।

भिक्षुः। तुमं धम्मे, तुमं पुम्मे (१०)।

शकारः। भावे! धम्मे पुम्मे त्ति मं भणादि। किं हगे श्लावके, कोष्ठके कोम्भकले वा? (११)।

विटः। काणेलीमातः! ननु धन्यस्त्वं, पुण्यस्त्वमिति भवन्तं स्तौति।

शकारः। भावे! ता कीश एशे दुध आगदे? (१२)।

---

(६) आगतम्, प्रयोदतु उपासकः।

(७) विदूषक! पश्य, पश्य, आक्रोशति माम्।

(८) उपासक इति मां भणति, किमहं नापितः?

(९) शृणु श्रमणक! शृणु।

(१०) त्वं धन्यस्त्वं पुण्यः।

(११) धन्यः पुण्यइति मां भणति, किमहं श्रावकः, कोष्ठकः कुम्भकारो वा?

(१२) विदूषक! तस्मात् कथमेष दुग्धागतः?

(घ) उपासकः सेवकः प्रयोदतु क्रोधं वा करोतु इत्यर्थः।

(ङ) आक्रोशति कटुवाक्येन तिरस्करोतीत्यर्थः।

भिक्षुः। दुष्ट चीवरं प्रक्षालितुं (१३)।

शकारः। अले दुट्ट समणक! एसे अम्ह वहिणीव-दिण्णे पव्वज्जाणाणं पवले पुप्फकलण्डुज्जाणे दिण्णे, जहिं दाव सुणहका पिआला पाणिअं पिअन्ति, हगे वि पवलपुलिणे मणुश्शके ण ल्हाआमि। तहिं तुमं पुक्खल-णीए पुलाण-कुलुत्थ जूअगवलाइं दुश्शगन्धिआइं चीवलाइं पक्खालेशि। ता तुमं एक्क पहालिअ (च) कलेमि(१४)।

विटः। काणेलीमातः! तथा तर्कयामि यथा अनेना-चिरप्रव्रजितेन (छ) भवितव्यम्।

शकारः। कधं, भावे जाणादि? (१५)।

विटः। किमत्र ज्ञेयम्, पश्य,

---

(१३) इदं चीवरकं प्रक्षालयितुम्।

(१४) अरे, दुष्ट श्रमणक! एतन्मम भगिनीपतिना सर्वोद्यानानां प्रवरं पुष्पकरण्डोद्यानं दत्तं, यत्र तावत् शुनकाः श्रृगालाः पानीयं पिबन्ति, अहमपि प्रवरपुरुषो मनुष्यको न स्नामि। तत्र त्वं पुष्करिण्यां पुराणकुलत्थयूथवस्त्राणि दुर्गन्धीनि चीवराणि प्रक्षालयसि। तत् त्वामेकप्रहारिकं करोमि।

(१५) कथं विद्वान् जानाति?

(च) कुलत्थः कलायभेदः तस्य यूथवत् यस्त्राणि विचित्राणि। एकप्रहारिकं एकप्रहारेण कृतम्।

(छ) अचिरप्रव्रजितेन अचिरं अल्पदिनं प्रव्रजितः प्रव्रज्याकर्म कृत्वासं गतः तेन।

अद्यार्य्यस्य तथैव केशविरहान्गौरी ललाटच्छविः,
कालस्यात्यतया च चीवरकृतः स्कन्धे न जातः क्षिप्तः ।
नाभ्यस्ता च कषायवस्त्ररचना दूरं निगूढान्तरो
वस्त्रान्तश्च पटोच्छ्रयात्प्रथिथिलं स्कन्धे न सन्लिष्यते ॥ ५ ॥

भिक्षुः । उवासके ! एव्वं अचिल-पव्वजिदे हगे (१६) ।

उपासकः । ता कीश तुमं जातमेत्तकज्जे व पव्वजिदे ? (१७)

इति ताडयति ।

भिक्षुः । णमो बुद्धश्श (१८) ।

विटः । किमनेन ताडितेन तपस्विना ? मुच्यतां, गच्छतु ।

(१६) उपासक ! एवमचिरप्रव्रजितोऽहम् ।

(१७) भदन्त किमर्थं त्वं जातमात्रएव न प्रव्रजितः ?

(१८) नमोबुद्धस्य ।

---

(५) अद्येति । अद्य इदानीमपीत्यर्थः आर्य्यस्य मान्यस्य अस्य श्रमणस्य ललाटच्छविः ललाटकान्तिः केशविरहात् अचिरकेशमुण्डना-दित्यर्थः तथैव गार्हस्थ्यावस्थायामिव गौरी गौरवर्णा उज्ज्वला इत्यर्थः कालस्य अत्यन्तया अचिरप्रव्रजितत्वेनेत्यर्थः स्कन्धे चीवरकृतः चीवरेण सततसञ्चारवस्त्रेण वस्त्रविशेषेण भिक्षाभुक्तिनेति भावः । जनितः क्षिप्तः अवहेलविशेषः न जातः कषायवस्त्ररचनाया कषायवस्त्रव्यवहारस्य न अभ्यस्ता बाह्यार्थं यता, तथा दूरं अत्यर्थं निगूढं आच्छादितं अन्तरं शरीरमध्यमानो येन तादृशः वस्त्रान्तश्च वसनावयवश्च पटोच्छ्रयात् वसनदैर्घ्यात् प्रथिथिलं यथा तथा स्कन्धे न सन्लिष्यते न सम्यक् श्लिष्यति प्राप्नोतीत्यर्थः अनभ्यासादिति भावः । आर्यादविक्रीडितं वृत्तम् ।

शकारः। अले! चिट्ठ दाव, जाव सम्पधालेमि(१९)(ज)

विटः। केन सार्द्धम्?

शकारः। अत्तणो हड्डकेण (२०)।

विटः। हन्त, न गतः।

शकारः। पुत्तका हड्डका! भट्टके पुत्तके! एसे श्रमणके अवि णाम किं गच्छदु, किं चिट्ठदु? स्वगतम्। णावि गच्छदु, णावि चिट्ठदु। भावे! श्रम्पधालिदं मए हड्डकेण सह, एसे मह हड्डके भणादि(२१)।

विटः। किं ब्रवीति?

शकारः। मावि गच्छदु, मावि चिट्ठदु, मावि जम्पदु, मावि णीसम्पदु, इधज्जेव झत्ति पडिअ मलेदु(२२)।

भिक्षुः। णमो बुद्धस्स, शरणागदम्हि(२३)।

विटः। गच्छतु।

---

(१९) अरे! तिष्ठ तावत्, यावत् सम्धारयामि।

(२०) आत्मनोहृदयेन।

(२१) पुत्रक हृदय! भट्टारक पुत्रक! एष श्रमणकः अपि नाम किं गच्छतु, किं तिष्ठतु? नापि उच्छ्वसितु, नापि तिष्ठतु। विहृत सम्धारितं मया हृदयेन सह, एतन्मम हृदयं भणति।

(२२) मापि गच्छतु, मापि तिष्ठतु, मापि गच्छतु, मापि निश्वसितु, इहैव झटिति पतित्वा म्रियताम्।

(२३) नमो बुद्धस्य, शरणागतोऽस्मि।

(ज) सम्धारयामि अवधारयामि विवेचयामीत्यर्थः।

शकारः। णं समएण (२४) (भ)।

विटः। कीदृशः समयः?

शकारः। तधा कहमं फेलदु, जधा पाणिअं पङ्काइलं ण होदि। अधवा, पाणिअं पुञ्छीकदुअ कहमं फेलदु(२५)।

विटः। अहो! मूर्खता।

विपर्य्यस्त मनश्चेष्टैः शिलाशकल वर्मभिः।
मांसहृच्छैरियं मूर्खैर्भाराक्रान्ता वसुन्धरा॥ ६॥

भिक्षुः। नन्वेनाक्रोशति।

शकारः। किं भणादि? (२६)।

विटः। स्तौति भवन्तम्।

शकारः। शुणु शुणु, पुणो वि शुणु (२७)।

तथा कृत्वा निष्क्रान्तोभिक्षुः।

---

(२४) नतु समयेन।

(२५) तथा कर्दमं क्षिपतु, यथा पानीयं पङ्काविलं न भवति। अथवा, पानीयं पुञ्जीकृत्य कर्दमं क्षिपतु।

(२६) किं भणति?

(२७) शृणु शृणु, पुनरपि शृणु।

(भ) समयेन नियमेन।

(६) विपर्य्यस्तेति। विपर्य्यस्ता विपरीता मनसः चेष्टा व्यापारः येषां तैः, शिलाशकलानि प्रस्तरखण्डा एव वर्माणि शरीराणि येषां तैः शरीरं वर्मविषयः दत्तवरः। तथा मांसहृच्छैः मांसेन तुल्याः मांसप्रचिन सदृशः तैः मांसपूर्णैः अतिस्थूलकायैरिति भावः मूर्खैः वसुन्धरा भाराक्रान्ता पृथ्वी दत्तार्थः।

विटः। काणेलीमातः! पश्योद्यानस्य शोभाम्।

अमी हि वृक्षाः फलपुष्पशोभिताः,
कठोर-निष्पन्द-लतोपवेष्टिताः,
कृपान्वया रक्षिजनेन पालिता
नराः सदारा इव यान्ति निर्वृतिम् ॥ ७ ॥

शकारः। सुट्ठु भावे भणादि (२८)।

बहुकुसुम-विचित्तिदा अ भूमी,
कुसुम-भलेण विणामिदा अ लुक्खा।
दुम गिहल-लदा अ लम्बमाणा,
पणअफला विअ वाणला ललन्ति (२९) ॥ ८ ॥

विटः। काणेलीमातः! इदं शिलातलमध्यास्यताम्।

---

(२८) सुष्ठु भावो भणति।

(२९) बहुकुसुम-विचित्रिता च भूमिः,
कुसुमभरेण विनामिताश्च वृक्षाः।
दुर्जनहृदयता च लम्बमाना,
पनसफलानीव वानरा ललन्ति ॥

---

(७) अमी इति। फलपुष्पशोभिताः तथा कठोराभिः पूर्णाभिः निष्पन्दाभिः निश्चलाभिः लताभिः उपवेष्टिताः आश्लिष्टा इत्यर्थः अमी वृक्षाः कृपान्वया रक्षिजनेन पालिताः रक्षिताः दुर्जनादिति भावः सदाराः सस्त्रीकाः नरा इव निर्वृतिं यान्ति लभन्ते। वंशस्थ-विलं वृत्तं उपमालङ्कारश्च।

(८) बहु इति। दुर्जनहृदयताः वृक्षाश्च पनसफलानीव वानरजीफलविशेषा इव ललन्ति शोभन्ते वर्तन्ते इत्यर्थः।

शकारः। एसे हि आसिदे। इति विटेन सह उपविशति। भावे! अज्ज वि तं वअन्तअेसिअं झमलामि, दुज्जण वअणं विअ हडक्कादो ण ओसलदि (२०)।

विटः। स्वगतम्। तथा (अ) निरक्षोऽपि स्मरति ताम्। अथवा। स्त्रीभिर्विमानितानां कापुरुषाणां विवर्धते मदनः।

सत्पुरुषस्य स एव तु भवति मृदुर्नैव वा भवति ॥९॥

शकारः। भावे! का वि बेला थावलक-चेडस्स भणिदस्स पवहणं गेण्हिअ लहुं लहुं आअच्छे त्ति। अज्ज वि ण आअच्छदि त्ति, चिलम्हि बुभुक्खिदे, मज्झहे ण अक्कीअदि पादेहिं मन्तुं, ता पेक्ख पेक्ख।

गड्ड-मज्झ-गदे शूले दुप्पेक्खे कुविद-वायस-अलिच्छे।
भूमौ दट्ठ-अन्तत्ता, हदपुत्तअदे व्व गब्भाली (२१)॥ १०॥

(२०) एषोऽस्मि आसितः। भाव! अद्यापि तां वसन्तसेनां स्मरामि, दुर्जनवचनमिव कृत्यान्नापसरति।

(२१) भाव! कापि वेला स्थावरकचेटकस्य भणितस्य प्रवहणं गृहीत्वा लघु लघु आगच्छेति। अद्यापि नागच्छतीति चिरमस्ति। बुभुक्षितः, मध्याह्ने न शक्यते पादाभ्यां मन्तुम्। तत् पश्य पश्य।

नभोमध्यगतः शूरो दुष्प्रेक्षः कुपितवायसैरङ्कितः।
भूमिर्दष्टान्त्रा, हतपुत्रमृतेव गर्भाली॥

(अ) तथा तेन प्रकारेण।

(९) स्त्रीभिरिति। विवर्धते विशेषेण वृद्धिं गच्छति। मृदुः कृशः कातरश्चेति।

(१०) गड्ड इति। कुपितवायसैश्च खादितः खण्डशः कृतः दुष्प्रेक्षः

विटः। एवमेतत्।

छायासु प्रतिसुप्त-ग्रथ्यकवलं निद्रायते गोकुलं,
तृष्णार्त्तैश्च निपीयते वनसुमैरुष्णं पयः सारसम्।
सन्तापादतिशङ्कितैर्न नगरीमार्गो नरैः सेव्यते,
तप्तां भूमिमपास्य च प्रवहणं मन्ये क्वचित् संस्थितम् ॥११॥

भगवः। भावे!

शिलशि मम णिलीणे भाव! शुल्लश्च पादे,
शअणि-खग-विहङ्गा लुक्खशाहाशु लीणा।
णल पुलिश-मनुश्शा उल्लदोहं शअल्ला
घल शलण-णिशश्शा आदवं णिव्वहन्ति ॥ १२ ॥

दुर्ग्रहनः मध्यगतः गगनमध्यमारूढः सूरः सूर्यः नमः नम इति अव्ययं नमस्य इत्यर्थः तादृशं सूरं प्रणमामीति यावत्। तथा भूमिः कृतं पुलाणां शतं यस्याः तादृशी गान्धारीव दृढं सन्तप्ता।

(११) छायास्विति। गोकुलं गवां समूहः छायासु प्रतिसुप्तं चर्वितं ग्रथ्यकवलं यत्रेति क्रियाविशेषणं निद्रायते वनसुमैः तृष्णार्तैः पिपासाकुलैश्च उष्णं आतपतापादिति भावः सारसं सरोवरीयं पयः जलं निपीयते तथा नरैः सन्तापात् अतिशङ्कितैः अतिभीतैः शङ्कितैः नगरीमार्गः नगर्या मार्गः पन्थाः न सेव्यते यथा न गम्यते इत्यर्थः। अतः मन्ये सम्भावयामीत्यर्थः यथा प्रवहणं तप्तां भूमिम् अपास्य त्यक्त्वा क्वचित् छायाप्रधाने प्रदेशे इति भावः संस्थितम्। शार्दूलविक्रीडितम्।

(१२) शिरसीति। हे भाव महाशय! सूर्यस्य पादः नख-शिरसि निलीनः पतितः, स्वकमेव शरणं आश्रयः तत्र निमग्नाः सन्तः विवेष्टन्ति अतिशङ्कन्ति। नरप्लवगमनुष्या इति एकार्थकशब्दप्रयोगः छाया-रक्षणाय होणावह इति एवं सर्वत्र। मागधीच्छन्दः।

भावे ! अज्ज वि से चेडे णागच्छदि । अत्तणो विणोदण-णिमित्तं किं पि गाइस्सं । इति जावति । भावे ! भावे ! सुदं तुए ? जं मए गाइदम् (३२) ।

विटः । किमुच्यते, गन्धर्वो भवान् ।

मकारः । कधं, गन्धव्वे ण भविस्सं ?

हिङ्गुज्जले, जीरकभद्दमुत्थे, वचाहदंगठ्ठी, सगुडा च गुग्गुलू ।
एसे मए सेविद मन्धजुत्ती, कधं ण हम्मे मधुरक्खरेत्ति ? ॥१३

भावे ! पुणो वि दाव गाइस्सं तधा करोति । भावे भावे ! सुदं तुए ? जं मए गाइदं (३३) ।

विटः । किमुच्यते, मन्धर्वो भवान् ।

---

(३२) गिरसि मम निलीनो भाव ! सूर्यस्य पादः,
शकुनि सुग विहङ्गा हन्त शाखासु लीनाः ।
नर-पुरुष-मनुष्या दीपसख्यं गतस्ते
मदकरस्य-निमग्ना आतपं निर्वहन्ति ॥

भाव ! अद्यापि स चेटो नागच्छति । आत्मनो विनोदननिमित्तं किमपि गास्यामि । भाव ! श्रुतं त्वया ? यन्मया गीतम् ।

(३३) कथं गन्धर्वो न भविष्यामि ?

हिङ्गूज्ज्वला जीरकभद्रयुक्ता, वचाया यष्टिः, सगुडा च गुग्गुली ।
एषः त्वया सेवितो गन्धयुक्तिः कथं नाहं मधुरस्वर इति ?

भाव ! पुनरपि तावत् गास्यामि । भाव भाव ! श्रुतं त्वया यन्मया गीतम् ?

---

(१३) हिङ्गु इति । हिङ्गूज्ज्वला हिङ्गुवर्हिता, गन्धयुक्तिः सुगन्धिरित्यर्थः ।

चारुदत्तः। कथं गन्धर्वो न भवामि ? (२४)।

हिङ्गूज्जलं दत्तमरीचचूर्णं वघारितं तैलघृतेन मिश्रम्।
भुक्तं मया परभृतोपमांसं, कथं नाहं मधुरस्वर इति ? ॥

भावे ! अज्जवि चेडो णागच्छदि (२५)।

विटः। स्वस्थो भवतु भवान्, सम्प्रत्येवागमिष्यति।

ततः प्रविशति प्रवहणाधिरूढा वसन्तसेना चेटश्च।

चेटः। भोदे कधु हग्गे, मज्झण्हिके शुज्जे, मा दाणिं कुविदे लाअगाल-गहणाणे हुविस्सदि। ता तुलिदं वहामि। जाध, गोणा। जाध (२६)।

वसन्तसेना। हद्धी हद्धी ! ण हु वड्ढमाणअस्स अअं सर-संजोओ, किस्से दं ! किं णहु अज्जचारुदत्तेण वाहण-पडि-स्सअं परिहरन्तेण, अण्णो मणुस्सो अअं पवहणं पेसिदं भविस्सदि ? फुरदि दाहिणं लोअणं वेवदि मे हिअअं, सुआओ दिसाओ, सव्वं ज्जेव विसण्ठुलं(ट) पेक्खामि(२७)।

---

(२४) कथं गन्धर्वो न भवामि।

हिङ्गूज्ज्वलं, दत्तमरीचचूर्णं व्याघारितं तैलघृतेन मिश्रम्।
भुक्तं मया परभृतोपमांसं, कथं नाहं मधुरस्वर इति ? ॥

(२५) भाव ! अद्यापि चेटो नागच्छति।

(२६) भीतः खल्वहं, माध्याह्निकः सूर्यः, मा इदानीं कुपितो राजश्यालसंस्थानको भविष्यति। तत् त्वरितं वहामि। यातं, यातौ यातम्।

(२७) हा ! धिक्, हा ! धिक्, न खलु वर्द्धमानस्यायं स्वर-

(ट) वेपते कम्पते विसंष्ठुलं विपरीतम्।

शकारः। नेपथ्योपमाकर्ण्य। भावे भावे! आगदे पवहणे (३८)।

विटः। कथं जानासि?

शकारः। किं ण पेक्खदि भावे? बुड्ढशूअले विअ घुलघुलाअमाणे लक्खीअदि (३९)।

विटः। दृष्ट्वा। साधु लक्षितम्, अयमागतः।

शकारः। पुत्तका थावलका चेड़ा! आगदे सि? (४०)

चेटः। अधट्ठं (४१)।

शकारः। पवहणे वि आगदे? (४२)।

चेटः। अधट्ठं (४३)।

शकारः। गोणा वि आगदे? (४४)।

संवाहकः, किं विटः! किं न खलु आर्यचारुदत्तेन वाहनपरिश्रमं परिहरता अन्यो मनुष्यः अन्यत् प्रवहणं प्रेषितं भविष्यतीति? स्फुरति दक्षिणं लोचनं, वेपते मे हृदयं, शून्या दिशः, सर्वमेव विसंष्ठुलं पश्यामि।

(३८) भाव भाव! आगतं प्रवहणम्।

(३९) किं न पश्यति भावः? वृद्धशूकर इव घुरघुरायमाणं लक्ष्यते।

(४०) पुत्रक स्थावरक चेट! आगतोऽसि?

(४१) अर्ध विम्।

(४२) प्रवहणमपि आगतम्?

(४३) अर्ध विम्?

(४४) गावोऽपि आगताः?

चेटः। अधइं (४५)

शकारः। तुमं पि आगदे ? (४६)

चेटः। वड्ढामम्। भट्टके ! अहं पि आगदे (४७)

शकारः। ता पवेसेहि पवहणं (४८)

चेटः। कदलेण मग्गेण ? (४९)।

शकारः। एदेण ज्जेव पाआर खण्डेण (५०)।

चेटः। भट्टके! गोणा मलेन्ति, पवहणे वि भज्जेदि, हग्गे वि चेड़े मलामि (५१)।

शकारः। अले ! लाअ शालके हग्गे, गोणा मले, अवलं कीणिश्शं, पवहणे भग्गे अवलं घड़ाइश्शं, तुमं मले, अम्हे पवहण वाहके हुविश्शदि (५२)।

(४५) अथ किम्।

(४६) त्वमपि आगतः ?

(४७) भट्टारक ! अहमपि आगतः।

(४८) तत्त्वात् प्रवेशय प्रवहणम्।

(४९) कतरेण मार्गेण ?

(५०) एतेनैव प्राकारखण्डेन।

(५१) भट्टारक ! इमौ म्रियेते, प्रवहणमपि भज्यते, अहमपि चेटो म्रिये।

(५२) अरे ! राजश्यालकोऽहं, इमौ यावत् अपरौ क्रेष्यामि, प्रवहणं भग्नम् अपरं कारयिष्यामि, त्वं यतः अन्यः प्रवहणवाहको भविष्यसि।

चेटः। अव्वं उवरवखं हुविश्शदि, हमे अत्तणकेलके ण हुविश्सं (५३)।

शकारः। अले! अव्वं पि णश्शदु, पाआलखण्डेण पवेशेहि पवहणं (५४)।

चेटः। विभज्ज ले पवहणं! अमं आमिणा विभज्ज। अस्से पवहणे भोदु भट्टके गदुअ णिवेदेमि। प्रविश्य। कधं ण भग्गे! भट्टके! एशे उवत्थिदे पवहणे (५५)।

शकारः। ण छिस्सा गोणा? ण मला लज्ज? तुमंपि ण मले? (५६)।

चेटः। अधडुं? (५७)।

शकारः। भाव! आअच्छ, पवहणं पेक्खामो। भावे! तुमं पि मे गुलु पलमगुलु पेक्खीअशि शादलके अवभग्गलकेत्ति पुलक्कलशीएत्ति(ठ) तुमं दाव पवहणं अमादो अहिलूह (५८)

(५३) सर्वमुपपन्नं भविष्यति, अहमात्मीयो न भविष्यामि।

(५४) अरे! सर्वमपि नश्यतु, प्राकारकाण्डेन प्रवेशय प्रवहणम्।

(५५) विभज्य रे प्रवहणं! समं स्वामिना विभज्य। अस्तु प्रवहणं भवतु, भट्टारकं गत्वा निवेदयामि। कथं न भग्नं! भट्टारक! एतदुपस्थितं प्रवहणम्।

(५६) न छिन्नौ दृषभौ? न मृताः रज्जवः? त्वमपि न क्षतः?

(५७) अर्ध खिम्।

(५८) भाव! आगच्छ, प्रवहणं पश्यावः। भाव! त्वमपि मे

(ठ) शादरकः शादरकीव दुर्बलः अभ्यन्तरकः कुटवकुमः दरिद्र वस्त्र रिक्तः पुरुषारकीवः चारितोपजीव्य सम्भावनीयः।

विटः। एवं भवतु। इत्यारोहति।

शकारः। अधवा चिट्ठ तुमं, तुह बप्पकेलके पवहणे, जेण तुमं अग्गदो अहिलुहसि? हग्गे पवहण-शामी अग्गदो पवहणं अहिलुहामि (५९)।

विटः। भवानेवं ब्रवीति।

शकारः। जइ बि हगे एव्वं भणामि, तधा, बि तुह एसे आदले अहिलुह भट्टकेत्ति भणिदुं (६०) (ड)।

विटः। आरोहतु भवान्।

शकारः। एसे शम्मदं अहिलुहामि। पुत्तका थाबलका चेडा! पलिवत्तावेहि पवहणं (६१)।

चेटः। परावर्त्तय। अहिलुहदु भट्टालके (६२)।

शकारः। अधिरुह्यावलोक्य च शङ्कां नाटयित्वा त्वरितमवतीर्य

गुरुः परमगुरुः प्रेक्षसे सादरकोऽभ्यन्तरक इति पुरस्कारणीय इति, त्वं तावत् प्रवहणमथतोऽधिरोह।

(५९) अथवा तिष्ठ त्वम्, तव पितरमन्वेषि प्रवहणं येन त्वमग्रतोऽधिरोहसि? अहं प्रवहणस्वामी, अग्रतः प्रवहणमधिरोहामि।

(६०) यद्यप्यहमेवं भणामि, तथापि तवैष आदरः अधिरोह भट्टारक इति भणितुम्।

(६१) एष साम्प्रतम् अधिरोहामि। पुत्रक स्थावरक चेट! परिवर्त्तय प्रवहणम्।

(६२) अधिरोहतु भट्टारकः।

(ड) भट्टारक! प्रभो! अधिरोह इति भणितुं एषः आदरः

विटं वञ्चे अवलम्ब्य। भावे भावे! मलेमि मलेमि पवहणाधिरूढा लक्खणो चोरे वा पडिवज्जदि, जइ लक्खणो, तदो उभे वि मूसे, (ठ) अध चोरे त उभे वि खज्जे (६३)।

विटः। न भेतव्यं, कुतोऽत्र हृषभयाने राजस्त्रीसञ्चारः। मा नाम, ते मध्याह्नार्क तापच्छिन्नदृष्टेः स्थावरकस्य सकञ्चुकां छायां दृष्ट्वा भ्रान्तिरुत्पन्ना।

शकारः। पुत्तका धाबलका चेड़ा! जीवेसि? (६४)।

चेटः। अधइं। (६५)।

शकारः। भावे! पवहणाधिरूढा इत्थिआ पडिवज्जदि, ता अवलोएहि (६६)।

विटः। कथं स्त्री।

अवनतशिरसः प्रयाम शीघ्रं
पथि हृषभा इव वर्षतार्दिताक्षाः
मम हि सदसि गौरवप्रियस्य
कुलजन-दर्शन-कातरं हि चक्षुः॥१५॥

(६३) भाव भाव! मृतोऽसि मृतोऽसि, प्रवहणाधिरूढा राजस्त्री चौरो वा प्रतिपद्यते, तद् यदि राजस्त्री तदा उभावपि मुषितौ, अथ चोरः, तदा उभावपि खादितौ।

(६४) पुत्रक धावरक चेट! जीवसि?

(६५) अथ किम्।

(६६) भाव! प्रवहणाधिरूढा स्त्री प्रतिपद्यते, तदवलोकय।

(ठ) मुषितौ मृतौ।

वर्ष। सविस्मयमात्मगतम्। कथं मम सअणाणं आआस-अरो लेव राअसालओ! ता संसइदम्हि मन्दभाआ, एसो दाणिं मम मन्दभाइणीए जअरक्खेत्त पड़िदो(ब) बिअ बीअमुट्ठी णिप्फलो दुध आगमणो संवुत्तो, ता किं एत्थ करइस्सं? (६७)।

शकारः। कादले क्खु एसे बुड्ढचेड़े पवहणं णावलोएदि, भावे! आलोएहि पवहणं(६८)।

विटः। को दोषः। भवत्वेवं तावत्।

शकारः। कधं! शिआला उड्डेन्ति, वाअसा वच्चेन्ति ता जाव भावे अक्खीहिं भक्खीअदि, दन्तेहिं पेक्खीअदि, ताव हगे पलाइस्सं (६९)।

---

(६७) कथं मम नयनवोरायासकर एव राजश्यालः! तत् संशयितास्मि मन्दभाग्या, एतदिदानीं मम मन्दभागिन्या जगरक्षेत्रपतित इव वीजमुष्टिः निष्फलमिहागमनं संवृत्तम्, तत् किमत्र करिष्यामि?

(६८) कातरः खल्वेष वृद्धचेटः प्रवहणं नावलोकयति। भाव! आलोकय प्रवहणम्।

(६९) कथं शृगाला उड्डीयन्ते, वायसा व्रजन्ति, तत् यावत् भावोऽक्षिभ्यां भक्ष्यते, दन्तैः प्रेक्ष्यते, तावदहं पलायिष्ये।

सन्तः नेत्रेत परकार्मिनीमिति वचनाद् पापि वर्षेण हत्या ताडिते अक्षिणी येषां तथोक्ता इभमा इव शीघ्रं प्रयाम इतः अपगच्छाम हि अतः सदसि सभायां साधुजनसमाजे गौरवप्रियस्य गौरवाकाङ्क्षिणः मम चक्षुः कुलजनस्य कुलवधूरूपस्य दर्शने कातरं विलक्षं कुलवधूदर्शनस्य साधुविगर्हितत्वादिति भावः।

विटः । वसन्तसेनां दृष्ट्वा, सविषादमात्मगतम् । कथमये ! मृगी व्याघ्रमनुसरति ! भोः कष्टम् !

शरच्चन्द्र-प्रतीकाशं पुलिनान्तर शायिनम् ।
हंसी हंसं परित्यज्य वायसं समुपस्थिता ॥१६॥

जनान्तिकम् । वसन्तसेने ! न युक्तमिदं, नापि सदृशमिदम् ।

पूर्वं मानादवज्ञाय द्रव्यार्थं जननीवशात् ।

वसन्तसेना । ण । इति शिरश्चालयति ।

विटः । अशौण्डीर्य-स्वभावेन वैद्यभावेन मन्यते ॥१७॥

ननूक्तमेव मया भवतीं प्रति

सममुपचर भद्रे ! सुप्रियस्वाप्रियस्य च ।

वसं । पवहण-विपल्लासेण(त) आगदा, सरणागदम्हि(७०) ।

(७०) प्रवहण-विपर्य्यासेनागता, शरणागतोऽस्मि ।

(१६) शरच्चन्द्रेति । हंसी शरच्चन्द्रप्रतीकाशं शारदशशिनिभं पुलिनान्तरे सैकतमध्ये शेते इति तं हंसं परित्यज्य वायसं काकं समुपस्थिता । अत्र अप्रस्तुतहंसहंसी वायसैः प्रस्तुतानां वसन्तसेना चारुदत्तयकाराचाप्रस्तुतैरप्रस्तुतप्रशंसालङ्कारः, अनुष्टुप् वृत्तम् ।

(१७) पूर्वमिति । अशौण्डीर्यस्वभावेन वैद्यभावेन वैद्यत्वेन मन्यते कोऽसाविति भेदः यथा पूर्वं मानात् गर्वात् अवज्ञाय अकारमिति भेदः तदानीं जननीवशात् मात्रधीनतया मातृहरदेवादित्यर्थः द्रव्यार्थं द्रव्योपलब्धार्थं दृष्ट्वा आगतोसीति भेदः ।

विटः। न भेतव्यं न भेतव्यम्। भवस्वेनं वञ्चयामि।
शकारमुपगम्य। काणेलीमातः! सत्यं राजस्त्रेवात्र प्रतिवसति।

शकारः। भावे! भावे! जइ लक्खेओ पडिवसदि, ता कीश ण तुमं सूएदि? (घ) अध चोल, ता किं तुमं ण भक्खिदे? (७१)।

विटः। किमनेन निरूपितेन. यदि पुनरुद्यानपरम्परया (ङ) पद्भ्यामेव नगरीमुज्जयिनीं प्रविशावः, तदा को दोषः स्यात्?

शकारः। एव्वं किदे किं भोदि? (७२)।

विटः। एवं कृते व्यायामः सेवितो धुर्य्याणाञ्च(ध) परिश्रमः परिहृतो भवति।

शकारः। एवं भोदु। थावलआ चेड़ा! णेह पवहणं, अधवा,चिट्ठ चिट्ठ. देवदाणं वम्हणाणं च अग्गदो चलणेण गच्छामि। णहि णहि. पवहणं अहिलुहिअ गच्छामि। जेण दूलदो मं पेक्खिअ भणिश्शन्ति, एशे शे लट्टिअ शाले भट्टालके गच्छदि (७३)।

---

(७१) भाव! भाव! यदि राजस्त्री प्रतिवसति, ततः कथं न त्वां सूचयति? अथ चोरस्तदा किं त्वं न भक्षितः?

(७२) एवं कृते किं भवति?

(७३) एवं भवतु। स्थावरक चेट! नय प्रवहणम्। अथवा,

(घ) सूचयति हरति नाशयतीत्यर्थः।

(ङ) उद्यानपरम्परया आरामश्रेण्या उपवनमार्गेण च दूरमित्यर्थः।

(च) धुरं वहन्तीति धुर्य्याः अश्वादयः तेषाम्।

विटः। जयतम्! दुष्करं विषमौषधीकर्त्तुम्, भवत्वेवं तावत्।

प्रवेशम्। कीदृशीमातः! एषा वसन्तसेना भवन्तमभिसारयितुमागता।

वर्धः। सन्तं पावं! सन्तं पावं! (७४)।

शकारः। सहर्षम्। भावे! भावे! मं पवलपुलिशं मणुशं वाशुदेवकं? (७५)।

विटः। अथ किम्।

शकारः। तेण हि अपुव्वा शिली शमाशादिदा, तश्शिं काले मए लोशाइदा, शम्मदं पादेशुं पडिअ पशादेमि (७६)।

विटः। साध्वभिहितम्।

शकारः। एशे पादेशुं पडेमि। इति वसन्तसेनापादयोः पतति। अत्तिके अम्बिके! शुण मम विण्णत्तिं (७७)।

तिष्ठ तिष्ठ, देवतानां प्रसादायाशुपायतः चरणेन गच्छामि। नहि नहि, प्रवरकुसुमधिवस्त्रं गच्छामि। येन दूरतो वां प्रेक्ष्य भविष्यन्ति, एष च राज्ञियप्रासादो भट्टारको गच्छति।

(७४) सान्तं पापं, सान्तं पापम्।

(७५) भाव! भाव! मां प्रवरपुरुषं मनुष्यं वासुदेवकम्?

(७६) तेन हि अपूर्वा श्रीः समाशादिता, तस्मिन् काले मया रोचिता, साध्वतं पादयोः पतित्वा प्रसादयामि।

(७७) एष पादयोः पतामि। हे मातः! अम्बिके! शृणु मम विज्ञप्तिम्।

एवं पवेमि चलणेश विशालणेत्ते !
हत्थञ्जलिं दशणखे ! तव शुद्धदन्ति !
जं तं मए अवकिदं मदणातुलेण,
तं खम्मिदाशि, वलगत्ति ! तव म्हि दासे(७८) १८

वसं। सक्रोधम्। अरे हि अणत्थं मन्तेसि(७९)।

इति पादेन ताड़यति।

शकारः। सक्रोधम्।

जे चुम्बिदे अम्बिक मादुकेहिं,
गदे ण देवाण वि जे पणामं।
शे घाड़िदे पादतलेण मुण्डे
वणे शिआलेण जधा मुदङ्गे (८०) ॥१९॥

---

(७८) एष प्रसामि चरणयोर्विशालनेत्रे !
हस्ताञ्जलिं दशनखे ! तव शुद्धदन्ति !।
यत्तन्मया ह्यपकृतं मदनातुरेण,
तत्क्षाम्यतामयि, वरारोहे ! तवास्मि दासः ॥

(७९) अयेहि, अनार्थं मन्त्रयसि।

(८०) यच्चुम्बितमम्बिकामात्रकाभिर्गतं न देवानामपि यत्प्रणामम्।
तत्पादितं पादतलेन शुण्डं वने शृगालेन यथा मृदङ्गम् ॥

---

(१८) हस्ताञ्जलिं करोमीति शेषः। दश नखा यस्यास्तत्-सम्बुद्धौ।

(१९) यदिति। यत् शुण्डं शिरः नमेति शेषः अम्बिकामात्र-काभिः मात्रभिरिति भावः अकारस्वरूपात् प्रौनरुक्त्यं न दोषायेति बोद्धव्यम्। चुम्बितं तथा यत् देवानामपि प्रणामं न गतं देवानामपि

अले थावलआ चेड़ा ! कहिं तुए एआ गमागादिदा ? (८१)

चेटः । भट्टके ! गामगअलेहिं लुद्धे लाअमग्गे तदा चालुदत्तस्स लक्खवाड़िआए पवहणं थाविअ तहिं ओदलिअ जाव चक्कवट्टिअ कलेमि, ताव एआ पवहण विपज्जाएण इह आलुढ़े त्ति तक्केमि (८२) ।

चारुदत्तः । कधं पवहण-विपज्जाएण आगदा, ण मं अहिआलिदुं । ता ओदल ओदल मम केलकादो पवहणादो । तुमं तं दलिद्द गत्थवाह-पुत्तकं अहिआलेहि, मम केलकाइं गोणाइं वाहेहि, ता ओदल ओदल गब्भदाहि ! ओदल ओदल(८३) ।

वसं । तं अज्जचारुदत्तं अहिसारेमि त्ति जं सच्चं अलद्धिद म्हि इमिणा वअणेण ! सम्पदं जं भोदु तं भोदु(८४) ।

(८१) अरे स्थावरक चेट ! कुत्र त्वया एषा समासादिता ?

(८२) भट्टक ! ग्रामशकटैः रुद्धे राजमार्गे तदा चारुदत्तस्य दासवाटिकायां प्रवहणं स्थापयित्वा तत्रावतीर्य यावच्चक्रपरिवृत्तिं करोमि, तावदेषा प्रवहण-विपर्य्यासेनेहारूढेति तर्कयामि ।

(८३) कथं प्रवहणविपर्य्यासेनागता, न मामभिसारयितुं, तदवतर अवतर मदीयात् प्रवहणात् । त्वं तं दरिद्रस्यार्थवाहपुत्रकमभिसारयसि, मदीयौ गावौ वाहयसि, तदवतर अवतर गर्भदासि ! अवतर अवतर ।

(८४) तस्मादार्यचारुदत्तमभिसारयतीति यत्सत्यमृ अलङ्कृतास्मि अनृतेन वचनेन । साम्प्रतं यद्भवतु, तद्भवतु ।

न प्रवहणमित्यर्थः तत् सुखं दुःखाभेन मृतकल्पं यथा मृतशरीरमिव प्रावृतत्वेन तथेति शेषः पतितं उपमालङ्कारः उपजातिवृत्तम् ।

शकारः। एदेहि दे दशणहुप्पल-मउलेहिं
हत्थेहि चाडुअद-ताडण-लम्पडेहिं।
कड्ढामि दे बलतणुं णिअ-जाणकादो,
केशेशु बालिदइअं बि जहा जडाउ(८५)॥२०॥

विटः। अप्पाह्या मूर्द्धजेष्वेताः स्त्रियो गुणसमन्विताः।
न लताः पल्लवच्छेदमर्हन्त्यपवनोद्भवाः॥२१॥

तदुत्तिष्ठ त्वम्, अहमेनामवतारयामि। वसन्तसेने! अवतीर्यताम्।

(८) एताभ्यां ते दशनखोत्पलमकुलाभ्यां
हस्ताभ्यां चाटुशततादनलम्पटाभ्याम्।
कर्षामि ते वरतनुं निजयानकात्
केशेषु, बालिदयितामिव यथा जटायुः।

(२०) एताभ्यामिति। दश नखाः उत्पलमकुलानि उत्पलसमूहाः ययोः ताभ्यां तथा चाटुशतानि प्रियवचनशतानीव ताडनानि प्रहाराः तेषु लम्पटाभ्यां लुब्धाभ्यां तत्पराभ्यामित्यर्थः एताभ्यां हस्ताभ्यां निजयानकात् निजात् प्रवहणात् ते तव वरतनुं सुन्दरं गात्रं जटायुः केशेषु बालिदयितां तारामिव कर्षामि परस्परविरुद्धमेतत् शकारवचनात् अदुष्टमिति बोद्धव्यम्।

(२१) अप्पाह्या इति। गुणसमन्विताः गुणवत्यः एताः स्त्रियः मूर्द्धजेषु केशेषु अप्पाह्याः न ग्रहीतुमर्हाः तथाहि उपवनोद्भवाः लताः पल्लवच्छेदं न अर्हन्ति, अत्र केशपल्लवच्छेदनरूपधर्मयोः बिम्बात् दृष्टान्तालङ्कारः दृष्टान्तस्तु सधर्मस्य वस्तुनः प्रतिबिम्बनमिति तल्लक्षणात् अनुष्टुप् वृत्तम्।

वसन्तसेना । अयमीदृश एकान्ते स्थिता ।

शकारः । स्वागतम् । जेण्ण मम वअणावमाणेण तदा लोअग्गणी अम्हकिदे, (न अज्ज एदाए पादप्पहालेण अत्तणो पज्जालिदे, तं अम्हदं मालेमि णं । भोदु एव्व दाव ।

प्रकाशम् । भावे भावे ।

जट्ठिच्छसि लम्बटशाविशालं
प्रावारकं क्षतजगन्धिकं युक्तम् ।
मांसञ्च खादितुं तथा तुष्टिं कर्तुं चुक्र चुक्र चुक्र चुक्र चुक्र देहि ॥ २१ ॥

विटः । ततः किम् ?

शकारः । मम प्रियं करोषि ॥ (८७)

(८६) यः मम वचनावमानेन तदा राजानम् अस्वस्थम्, अद्य एतस्याः पादप्रहारेण प्रज्वलितः, तत् साम्प्रतं मारयामि नाम । भवतु एवं तावत् ।

यदीच्छसि लम्बटशाविशालं प्रावारकं क्षतजगन्धिकं युक्तम् ।
मांसञ्च खादितुं तथा तुष्टिं कर्तुं चुक्र चुक्र चुक्र चुक्र चुक्र देहि ॥

(८७) मम प्रियं कुरु ।

(न) सम्यक् सुस्थितः सम्यक् भूषितः ।

(२१) यदीति । यदि लम्बाधिर्दशाभिः प्रान्तैः दशावस्था दीपवर्त्तीः स्थाने भूमि योषितीति मेदिनी । विशालं दीर्घं तथा क्षतजगन्धिकं रक्तलक्तकैरित्यर्थः युक्तं प्रावारकं उत्तरीयं वसनं मांसं खादितुं तथा तुष्टिं मम सन्तोषं कर्तुं मे दक्षसि, मम सकाशात् दीर्घं उत्तरीयवसनं मांसभोजनञ्च यदि अभिलषसीत्यर्थः ।

विट । वाढं करोमि, वर्जयित्वा त्वकार्य्यम् ।

शकारः । भावे ! अकज्जाह गन्धे वि णत्थि, लक्खणी कामि णत्थि (८८)(प) ।

विटः । उच्यतां तर्हि ।

शकारः । मालेहि वसन्तसेणिअं (८९) ।

विटः । कर्णौ पिधाय ।

बालां स्त्रियञ्च नगरस्य विभूषणञ्च
वेश्यामवेश्य-सदृशं प्रणयोपचाराम् ।
एनामनागसमहं यदि घातयामि
कस्मादुपैन परलोकनदीं तरिष्ये ॥२३॥

(८८) अकार्य्यस्य गन्धोऽपि नास्ति, राक्षसी काचि नास्ति ।

(८९) मारय वसन्तसेनाम् ।

(प) राक्षसी काचि नास्तीति पूर्वम् अकार्य्यं वर्जयित्वेति विटवाक्यात् अकार्य्यं अकर्त्तव्यमिति विटाभिप्रेतमर्थमवगत्य अकार्यं कर्त्तुमशक्यम् असाध्यमित्येवमर्थं बुद्ध्वा राक्षसी काचि नास्तीत्युक्ते राक्षसी सर्वो दुःसाध्यः अस्यास्तु न तथेति भावः प्रकटितः ।

(२३) बालामिति । यदि अहं बालां तरुणीं स्त्रियम् अबलां नगरस्य विभूषणं अलङ्काररूपां वेश्यां जात्येति शेषः वेश्यो वेश्याजनाश्रयः तत् सदृशः न भवतीति अवेश्यसदृशः प्रणयव्यवहारः यस्यां तादृशीं कुलकामिनीमिव प्रणयवतीमित्यर्थः अनागसं निरपराधां एनां वसन्तसेनां घातयामि, तदा केन उडुपेन भेलेन परलोकनदीं तरिष्ये न केनापीत्यर्थः परलोके नैव निस्तारो ममेति भावः ।

शकारः। अहं ते भेडकं दृश्यं। अन्यं च, विविक्ते उद्याने इध मारयन्तं को तुमं पेक्खिश्शदि ? (८०)।

विटः। पश्यन्ति मां दशदिशो, वनदेवताश्च,
चन्द्रश्च, दीप्तकिरणश्च दिवाकरोऽयम्।
धर्मोऽनिलो च गगनश्च तथान्तरात्मा
भूमिस्तथा सुकृत दुष्कृतसाक्षिभूता ॥२४॥

शकारः। तेण हि पडन्तीबालिदं (फ) कदुअ मालेहि(८१)।

विटः। मूर्ख! अपध्वस्तोऽसि (व)।

शकारः। अधम्मभीरू एशे वड्ढकीले (भ)। मोदु, थाव-

(८०) अहं ते भेडकं दास्यामि। अन्यच्च, विविक्ते उद्याने इदं मारयन्तं कस्त्वां प्रेक्षिष्यते ?

(८१) तेन हि घटान्तापवारितां कृत्वा मारय।

---

(२४) पश्यन्तीति। सुकृतदुष्कृतसाक्षिभूताः दश दिशः वनदेवताः चन्द्रः दीप्तकिरणः दिवाकरः धर्मः अनिलः वायुः गगनं आकाशम् अन्तरात्मा मनः तथा भूमिश्च मां पश्यन्ति, तदुक्तं "आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च। अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम्" ॥ वसन्ततिलकं वृत्तम्।

(फ) घटान्तापवारितां घटान्तेन आच्छादितां तेन कोऽपि न पश्यतीति भावः।

(व) अपध्वस्तः नीचकर्मप्रवृत्तः अथवा अधःपतितः।

(भ) वड्ढकीलः वड्ढनूखरः वराकः नूखरो वृद्धः कीलः घोलीखरः।

लअं चेड़ं अणुणेमि । पुत्तका थावलका चेड़ा ! गोवस्स-खड़्आइं दइश्शं (९२)।

चेटः। अहं पि पलिहिश्शं (९३)।

शकारः। गोवसं दे पोठकं कालइश्शं (९४)।

चेटः। अहं पि उवविशिश्शं (९५)।

शकारः। शव्वं दे उच्छिट्टं दइश्शं (९६)।

चेटः। अहं पि खाइश्शं (९७)।

शकारः। शव्वचेड़ाणं महत्तलकं कलइश्शं (९८)।

चेटः। भट्टके ! हुविश्शं (९९)।

शकारः। तामसेहि मम वअणं (१००)।

चेटः। भट्टके ! शव्वं करेमि, वज्जिअ अकज्जं(१)।

शकारः। अकज्जाह गन्धे वि णत्थि (२)।

(९२) अधर्मभीरुरेष वृद्धकोनः। भवतु, स्थावरकं चेटमनुनयामि। पुत्रक स्थावरक चेट ! सुवर्णकटकानि दास्यामि।

(९३) अहमपि परिधास्यामि।

(९४) सौवर्णं ते पीठकं कारयिष्यामि।

(९५) अहमपि उपवेक्ष्यामि।

(९६) सर्वं ते उच्छिष्टं दास्यामि।

(९७) अहमपि खादिष्यामि।

(९८) सर्वचेटानां महत्तरकं कारयिष्यामि।

(९९) भट्टक ! भविष्यामि।

(१००) तन्नान्यथा मम वचनम्।

(१) भट्टक ! सर्वं करोमि, वर्जयित्वा अकार्यम्।

(२) अकार्यस्य गन्धोऽपि नास्ति।

चेटः। भणादु भट्टके (३)।

शकारः। एणं वसन्तसेणिअं मालेहि (४)।

चेटः। पसीददु भट्टके। इअं मए अणज्जेण अज्जा पवहणपलिवत्तणेण आणीदा(५)।

शकारः। अले चेड़ा! तवावि ण पहवामि? (६)।

चेटः। पहवदि भट्टके शलीलाह, ण चालित्ताह, ता पसीददु पसीददु भट्टके, भाआमि क्खु अहं(७)।

शकारः। तुमं मम चेड़े भविअ कस्सग्ग भाआसि?(८)।

चेटः। भट्टके! पललोअस्सग्ग (९)।

शकारः। के से पललोए (१०)।

चेटः। भट्टके! शुकिद-दुक्किदस्सग्ग पलिणामं? (११)।

शकारः। केलिसे शुकिदस्सग्ग पलिणामे? (१२)।

(३) भणतु भट्टकः।

(४) एनां वसन्तसेनां मारय।

(५) प्रसीदतु भट्टकः। इयं मया अनार्येण आर्यां प्रवहणपरिवर्त्तनेनानीता।

(६) अरे चेट! तवापि न प्रभवामि?

(७) प्रभवति भट्टारकः शरीरस्य न चारित्रस्य, तत् प्रसीदतु प्रसीदतु भट्टारकः, बिभेमि खल्वहम्।

(८) त्वं मम चेटो भूत्वा कस्मात् बिभेषि?

(९) भट्टारक! परलोकात्।

(१०) कः स परलोकः?

(११) भट्टक! सुकृतदुष्कृतस्य परिणामः।

(१२) कीदृशः सुकृतस्य परिणामः?

चेटः । जादिशे भट्टके बहुशोवर्षमण्डिदे (१३) ।

शकारः । दुक्किदशश केलिशे ? (१४) ।

चेटः । जादिशे हगे पलपिण्ड-भक्खके भूदे । ता, अकज्जं ण कलइश्शं (१५) ।

शकारः । अले ! ण मालिश्शशि ? इति बहुविधं ताड़यति (१६) ।

चेटः । पिट्ठदु भट्टके, मालेदु भट्टके, अकज्जं ण कलइश्शं ।

जेण म्हि गब्भदासे विणिम्मिदे भागधेअ दोशेहिं ।

अहिअं च ण कीणिश्शं तेन अकज्जं परिहलामि(१७) ॥२५॥

वसं । भाव ! शरणागद म्हि (१८) ।

विटः । काणेलीमातः ! मर्षय, मर्षय । साधु स्थावरक ! साधु ।

(१३) यादृशो भट्टारको बहुशोवर्षमण्डितः ।

(१४) दुष्कृतस्य कीदृशः ?

(१५) यादृशोऽहं परपिण्डभक्षको भूतः । तदकार्यं न करिष्यामि ।

(१६) अरे ! न मारयिष्यसि ?

(१७) ताड़यतु भट्टारको मारयतु भट्टारकः, अकार्यं न करिष्यामि

येनाभि गर्भदासो विनिर्मितो भागधेयदोषैः ।

अधिकञ्च न क्रीणिष्यामि, तेनाकार्यं परिहरामि ॥

(१८) शरणागतोऽस्मि ।

---

(२५) येनेति । गर्भदासः आजन्मभृत्य इत्यर्थः अधिकं एतस्मा-

दपि दासीदासकर्मकरादिभिः आदरः स्वामिभिः [illegible]

अप्येष नाम परिभूतदया दरिद्रः
प्रेष्यः परत्र फलमिच्छति, नास्य भर्त्ता ।
तस्मादमी कथमिवाद्य न यान्ति नाशं,
ये वर्द्धयन्त्यसदृशं सदृशं त्यजन्ति ॥ २६ ॥

अपिच ।

रन्ध्रानुसारी विषमः कृतान्तो
यदस्य दास्यं तव चेश्वरत्वम् ।
श्रियं त्वदीयां यदयं न भुङ्क्ते,
यदेतदाज्ञां न भवान् करोति ॥ २७ ॥

(२६) अपीति । परिभूता तिरस्कृता दया अवस्था यस्य सः दुरवस्थ इत्यर्थः दरिद्रः प्रेष्यः भृत्यः अपि एषः चेट इति शेषः परत्र परलोके फलं सद्गतिरूपं नाम सम्भावनायामव्ययं इच्छति, अस्य भर्त्ता स्वामी शकार इत्यर्थः न इच्छतीत्यर्थः तस्मात् ये असदृशं अयोग्यं दुर्जनमित्यर्थः वर्द्धयन्ति वृद्धिं प्रापयन्ति तथा सदृशं योग्यं त्यजन्ति न वर्द्धयन्तीत्यर्थः ते अमी जनाः कर्मविपाका वा अद्य कथमिव नाशं न यान्ति न प्राप्नुवन्ति तेषां नाश उचित इति भावः । वसन्ततिलकं छन्दः ।

(२७) रन्ध्रेति । कृतान्तः दैवं कृतान्तो यम दैवयोरिति कोषः । रन्ध्रानुसारी छिद्रानुसन्धायी दोषमात्रदर्शीत्यर्थः अतएव विषमः विपरीतः अविचारक इत्यर्थः यत् यस्मात् अस्य चेटस्य साधोरिति भावः दास्यं किङ्करत्वं तव च अकार्य्यकारिण इति भावः ईश्वरत्वं, प्रभुत्वं अत यस्मात् अयं चेटः त्वदीयां श्रियं न भुङ्क्ते प्रभुत्वेनेति शेषः, भवांश्च एतदाज्ञाम् एतस्य चेटस्य आज्ञां न करोति भृत्यभावेनेति शेषः । इन्द्रवज्रोपेन्द्रवज्रयोर्मिलनादुपजाति वृत्तम् ।

शकारः। स्वगतम्। अधम्मभिलु वड्ढखोड़े, पललोअ-भिलू एसे गब्भदासे, हग्गे लट्ठिअग्गाले कस्स्अ भाआमि? बलपुलिश-मणुस्से। प्रकाशम्। अले गब्भदासे चेड़े! गच्छ तुमं, ओवलके(म) पविसिअ वीअन्ते एअन्ते चिट्ठ(१९)।

चेटः। जं भट्टके आणवेदि। वसन्तसेनामुपसृत्य। अज्जए! एत्तिके मे विहवे (२०)। इति निष्क्रान्तः।

शकारः। परिकरं (य) बध्नन्। चिट्ठ वसन्तसेणिए! चिट्ठ, मालइस्सं (२१)।

विटः। आः! ममायतो व्यापादयिष्यसि? इति मञ्चे स्खलति।

शकारः। भूमौ पतति। भावे भट्टकं(र) मालेदि। इति मोहं नाटयति। चेतनां लब्ध्वा॥

अज्जकालं मए पुट्टे मंसेण अ घिएण अ।
अज्ज कज्जे समुप्पन्ने, जादे मे वेलिए कधं॥ २८॥

---

(१९) अधर्मभीरुको वृद्धशृगालः, परलोकभीरुरेष गर्भदासः। अहं राष्ट्रियशृगालः कस्मात् विभेमि वरपुरुषमनुष्यः? अरे गर्भदास चेट! गच्छ त्वम्, अपवारके प्रविश्य विश्रान्त एकान्ते तिष्ठ।

(२०) यत् भट्टक आज्ञापयति। एतावान् मे विभवः।

(२१) तिष्ठ वसन्तसेने! तिष्ठ, मारयिष्यामि।

(म) अपवारके अवनिकामध्ये इत्यर्थः।

(य) परिकरं गात्रबन्धविशेषम्। अथ परिकरः पर्य्यङ्कपरिवारयोः। प्रगाढे गात्रिकाबन्धे इति हेमचन्द्रः।

(र) भट्टकं भट्टारकं प्रभुं मामिति शेषः।

विचिन्त्य। भोदु, लद्धे मए उवाए। दिण्णा वुड्ढखोड्डेण गिरयालण रण्णा, ता, एदं पेशिअ(ल) वअन्तसेणिअं मालदूअअं, एव्वं दाव। प्रकाशम्। भावे! जं तुमं मए भणिदे, तं कधं हगे एव्वं बड्ढकेहिं गल्लक्कप्पमाणेहिं (व) कुलेहिं जादे अकज्जं कलेमि? एव्वं एदं अङ्गीकलावेदुं मए भणिदं (२२)।

विटः। किं कुलेनोपदिष्टेन, शीलमेवात्र कारणम्।

भवन्ति सुतरां स्फीताः सुजने कण्टकिद्रुमाः॥ २९॥

प्रकारः। भावे! एशा तव अग्गदो लज्जाअदि, ण मं अङ्गीकलेदि, ता गच्छ, थावलअ चेड़े मए पिट्ठिदे गदे वि

(२२) भावो भट्टकं मारयति।

सर्वकालं मया पुष्टो मांसेन च धनेन च।

अद्य कार्ये समुत्पन्ने जातो मे वैरिकः कथम्?॥

भवतु, लब्धो मया उपायः। दत्ता वृद्धद्यूतकारेण शिरयालनरराज्ञा, जतेदं पिण्डा वसन्तसेनां मारयिष्यामि एवं तावत्। भाव! यत् त्वं मया भणितः, तत्कथमहमेवं वृद्धतरैः गल्लर्कप्रमाणैः कुलैर्जातोऽकार्यं करोमि? एवमेतदङ्गीकारयितुं मया भणितम्।

(ल) पेशिअ इति प्राकृतस्य पिट्ठेति संस्कृतं बोद्धव्यम्।

(व) गल्लर्कप्रमाणैः कुक्कुरसदृशैरित्यर्थः।

(२९) किमिति। उपदिष्टेन कथितेन, शीलं स्वभावः शीलं स्वभावे सदृत्ते इति कोषः, सुतराम् अतिशयेनेत्यर्थः स्फीताः वर्द्धिता इत्यर्थः।

एसे पलाइअ गच्छदि (अ), ता तं गेल्हिअ आअच्छदु भावे (२३)।

विटः। स्वगतम्।

अक्खत्तमत्तं हि वसन्तसेना
थीणडीर्य्यभावान्न भजेत मूर्खम्।
तस्मात्करोम्येष विविक्तमस्या
विविक्तविश्रम्भरसो हि कामः ॥३०॥

प्रकाशम्। एवं भवतु, गच्छामि।

वसं। पटान्ते गृहीत्वा। णं भणामि शरणागदम्हि (२४)।

विटः। वसन्तसेने! न भेतव्यं न भेतव्यम्। कार्णलीमातः! वसन्तसेना तव हस्ते न्यासः।

शकारः। एव्वं मम हत्थे एसा णासेण चिट्ठदु(२५)।

(२३) एषा तवाग्रतो लज्जते, न मामङ्गीकरोति, तद्गच्छ स्थावरकचेटो मया ताडितो गतोऽपि एष प्रपलाय्य गच्छति, तस्मात्तं गृहीत्वा आगच्छतु भावः।

(२४) ननु! भणामि शरणागताऽस्मि।

(२५) एवं मम हस्ते एषा न्यासेन तिष्ठतु।

(अ) अपि एष प्रपलाय्य गच्छति, अपीति प्रश्नसूचकमव्ययमिति ज्ञेयम्।

(३०) अक्खादिति। वसन्तसेना थीणडीर्य्यभावात् उदारस्वभावात् अक्खत्तं मम सन्निधौ इत्यर्थः मूर्खं शकारमिति शेषः न भजेत, तस्मात् एषः अहं अस्याः विविक्तं विजनत्वं करोमि, हि यतः कामः विविक्ते विजने यः विश्रम्भः विश्वासपूर्वकरहस्यव्यापारः तस्मिन् रसः अनुरागः यस्य तादृशः विजनेषु एव कामः प्रसरतीति भावः।

विटः। सत्यम् ?

शकारः। शच्चं (२६)।

विटः। किञ्चिद्गत्वा। अथवा मयि गते नृशंसो हन्यादेनाम्, तदपवारितशरीरः गच्छामि तावदस्य चिकीर्षितम्। इत्येकान्ते स्थितः।

शकारः। भोदु, मालदृश्शं। अधवा कवड़-कावड़िके एशे बम्हणे बुड्ढखोड़े कदाबि ओबालिदशलीले गड़िश्र, शिआले भबिश्र, हुलुहुलिं कलेदि, ता, एदश्श बञ्चणाणिमित्तं एव्वं दाव कलदृश्शं। कृत्रिमावस्थं कुर्वन्नात्मानं भण्डयति। बाशू बाशू बशन्तशेणिए! एहि (२७)।

विटः। अये! कामी संवृत्तः, हन्त निर्लक्षोऽस्मि। गच्छामि। इति निष्क्रान्तः।

शकारः। शुवण्णअं देमि, पिअं बदेमि,
पल्हेमि शीशेण शबेट्ठणेण।
तधा बि मं णेच्छशि, शुद्धदन्ति!
किं शेबअं कट्ठमआ मणुश्शा (२८)॥ ३१॥

---

(२६) सत्यम्।

(२७) भवतु मारयिष्यामि। अथवा कपटकापटिक एष ब्राह्मणो वृद्धभण्डः, कदापि अपवारितशरीरो गत्वा शृगालो भूत्वा कपटं करोति, तदेतस्य वञ्चनानिमित्तमेवं तावत् करिष्यामि। बाले बाले! वसन्तसेने! एहि।

(२८) सुवर्णकं ददामि, प्रियं वदामि, पतामि शीर्षेण सवेष्टनेन।
तथापि मां नेच्छसि शुद्धदन्ति! किं सेवकं कष्टमया मनुष्याः॥

(३१) सुवर्णकमिति। सवेष्टनेन शीर्षण्येण किरीटभूषितेनेत्यर्थः।

सर्वं । को एत्थ सन्देहो (२९) । चारुदत्तस्त्री, खलचरित-मित्यादि श्लोकद्वयं पठति ।

खल चरित निकृष्ट ! जातदोषः
कथमिह मां परिलोभसे धनेन ।
सुचरित-चरितं विशुद्धदेहं
न हि कमलं मधुपाः परित्यजन्ति ॥ ३२ ॥

यत्नेन सेवितव्यः पुरुषः कुलशीलवान् दरिद्रोऽपि ।
शोभा हि पण्स्त्रीणां सदृशजन समाश्रयः कामः ॥३३॥

---

(२९) कोऽत्र सन्देहः ।

तथाहि मनुष्याः कष्टमयाः क्लेशबद्धाः क्लेशसङ्गा इत्यर्थः । अन्यत् सुगमम् ।

(३२) खलेति । हे खलचरित ! खलस्य दुर्जनस्य चरितमिव चरितं यस्य तादृश ! निकृष्ट ! नीच ! अथवा खल ! चरितेन पाप-कर्मणा निकृष्ट ! नीच ! जातदोषः समुत्पन्नपापः मच्चित्तसंक्षेपेति भावः । त्वम् दृढ धनेन मां कथं परिलोभसे लोभयसीत्यर्थः, धनेन मम शोभनं व्यर्थमित्याह सुचरितेति मधुपाः भ्रमरा अमर्थ्यः वा सुचरित-चरितं सुचरितं सुष्ठु कृतं चरितं जनमनोहरत्वरूपं कार्यं येन तादृशं विशुद्धदेहं निर्मलशरीरम् अथवा कमलं चारुदत्तमिति ध्वनिः नहि वै परित्यजन्ति । यथा भ्रमराः कमलं विहाय कुसुमान्तरं न गच्छन्ति तथा अहं चारुदत्तं परित्यज्य नान्यमाश्रयामीति भावः ।

(३३) यत्नेनेति । हि यतः पण्स्त्रीणां वेश्यानां सदृशजने समा-श्रयः सम्यक् आश्रयः येन तादृशः कामः शोभा, सदृशजनानुरक्ता एव वेश्याः शोभन्ते इत्यर्थः पूर्वार्द्धं सुगमम् ।

अविअ। सहआर-पादवं सेविअ पलास-पादवं (प) अङ्गीकरिस्सं ? (३०)।

शकारः। दासीए धीए ! दलिद्द चारुदत्तके सहआरु-पादवे कड़े, हमे उण पलाशे भणिदे, किंशुके वि ण कड़े। एव्वं तुमं मि गालिं देन्ती अज्जवि तं ज्जेव चारुदत्तकं झमलेसि ? (३१)।

दासी। हिअअगदो ज्जेव किंत्ति ण सुमरीअदि ? (३२)।

शकारः। अज्ज वि दे हिअअगदं तुमं च अमं ज्जेव मोड़ेमि। ता दलिद्द शत्थवाहअ-मणुश्अ कासुकिणि ! चिट्ठ चिट्ठ (३३)।

(३०) अपिच। सहकारपादपं सेवित्वा न पलाशपादपमङ्गीकरिष्यामि।

(३१) दास्याः पुत्रि ! दरिद्रचारुदत्तकः सहकारपादपः कृतः, अकृतः पुनः पलाशो भणितः, किंशुकोऽपि न कृतः। एवं त्वं मह्यं गालीं ददती अद्यापि तमेव चारुदत्तकं स्मरसि ?

(३२) हृदयगतमेव किमिति न स्मर्यते ?

(३३) अद्यापि ते हृदयगतं त्वां च समेव मोटयामि, तद्दरिद्र-सार्थवाहक-मनुष्यकासुकि ! तिष्ठ तिष्ठ ;

(प) सहकारपादपम् आम्रतरुम् आम्रभूतो रसालोऽसौ सहकारोऽति सौरभ इत्यमरः पलाशपादपं पलाशवृक्षं गन्धशून्यमिति भावः (देखिते पलाशपुष्प अतिसनोहर, गन्धविने केवा तार करे समादर) इति भाषा भावेनावगन्तव्या। अत्र अप्रस्तुताभ्यां सहकारपलाशाभ्यां प्रस्तुतयोश्चारुदत्तशकारयोर्बोधनात् अप्रस्तुतप्रशंसेयमलङ्कृतिः।

वसं। भण भण पुणो वि भण सलाहणिआइं एदाइं अक्खराइं (३४)।

शकारः। परित्ताअदु दाशीए पुत्ते दलिद्दचालुदत्ताके तुमं (३५)।

वसं। परित्ताअदि जदि मं पेक्खदि (३६)।

शकारः। किं से शक्के बालिपुत्ते महिन्दे
लम्भापुत्ते कालणेमी शुवन्धू।
लुद्दे लाआ दोणपुत्ते जड़ाज
चाणक्के वा धुन्धुमारे तिमङ्कू? (३७) ॥३४॥

---

(३४) भण भण पुनरपि भण श्लाघनीयानि अक्षराणि।

(३५) परित्रायतां दासीः पुत्रश्चारुदत्तकस्यात्।

(३६) परित्रायते यदि मां प्रेक्षते।

(३७) किं स शक्रो बालिपुत्रो महेन्द्रो रम्भापुत्रः कालनेमिः शुबन्धुः।
रुद्रो राजा द्रोणपुत्रो जटायुश्चाणक्यो वा धुन्धुमार स्तिमङ्कुः? ॥

---

(३४) किमिति। स चारुदत्त इत्यर्थः बालिपुत्रः अङ्गदः अथवा बालीपुत्रो यस्येति शक्रविशेषणम्। कालनेमिः राक्षसविशेषः दैत्यविशेषो वा यथा कालनेमिं दुराधर्षं रक्षः परमदुर्जयः। चतुराक्षं चतुर्दिक्षमक्षनेत्रं भवावष्टम्भिति रामायणं तथा आत्मानमिव सङ्घातं ज्ञानतः प्राक् विष्णुना कृतम्। महासुरं कालनेमिं यदुभिः स युध्यत इति श्रीभागवतम्। शुबन्धुः राजविशेषः, द्रोणपुत्रः अश्वत्थामा, धुन्धुमारः राजविशेषः। शातिनी कृतम्। "शातौ नौचेऽक्षिणी वैडूर्यकैः" इति लक्षणात्।

अथवा । एदे वि दे ण लक्खन्ति ।

चाणक्केण जधा सीदा मालिदा भारदे जुगे ।

एव्वं दे मोडइस्सामि, जड़ाउ विअ दोवदिं (३८) ॥ ३५ ॥

इति ताड़यितुमुद्यतः ।

वसं । हा अत्ते ! कहिं सि ? हा अज्जचारुदत्त ! एसो जणो असम्पुण्ण-मणोरधो ज्जेव विवज्जदि, ता उड्ढं (स) अक्कन्दइस्सं । अधवा, वसन्तसेणा उड्ढे अक्कन्ददि त्ति लज्जणीअं कखु एदं, णम अज्जचारुदत्तस्स (३९) ।

शकारः । अज्जवि गब्भदासी तस्सेव पावस्स णामं गेण्हदि ? इति कण्ठे पीड़यन् । शुमल गब्भदासि ! शुमल (४०)

वसं । णमो अज्जचारुदत्तस्स (४१) ।

(३८) अथवा एतेऽपि त्वां न रक्षन्ति ।

चाणक्येन यथा सीता भारिता भारते युगे ।

एवं त्वां मोटयिष्यामि जटायुरिव द्रौपदीम् ॥

(३९) हा मातः कुत्रासि ? हा आर्य चारुदत्त ! एष जनोऽसम्पूर्णमनोरथ एव विपद्यते । तदूर्ध्वमाक्रन्दयिष्यामि, अथवा, वसन्तसेना ऊर्ध्वमाक्रन्दतीति लज्जनीयं खल्वेतत्, नम आर्यचारुदत्ताय ।

(४०) अद्यापि गर्भदासी तस्यैव पापस्य नाम गृह्णाति ? अरे गर्भदासि । अरे ।

(४१) नम आर्य चारुदत्ताय ।

---

(३५) चाणक्येनेति । मोटयिष्यामि चूर्णयिष्यामि अन्यत् सर्वं शकारवाक्यात् अवगन्तव्यम् ।

(स) ऊर्ध्वं उच्चैरित्यर्थः ।

शकारः। भल गब्भदासि! भल (४२)। नाद्येन कण्ठं निपीड्यन् मारयति। वसन्तसेना मूर्च्छिता पतति निश्चेष्टा।

शकारः। सहर्षम्।

एदं दोसकलङ्किअं अविणअस्सावासभूदं खलं
लत्तं तस्स किलागदस्स रमणे कालागदं आअदम्।
किं एसे अमुदाहलामि णिअअं बाहुण सूलत्तणं
णीसासे वि मलेदु अम्ब सुमला सीदा जधा भालदे(४३) ३६॥

(४२) त्रियतां गर्भदासि! त्रियताम्।

(४३) एतां दोषकरण्डकामविनयस्यावासभूतां खलां
रक्तां तस्य किलागतस्य रमणे कालागतामागताम्।
किमेष समुदाहरामि निजकं बाहोः शूरत्वं,
निश्वासेऽपि त्रियते अम्बा सुमला, सीता यथा भारते॥

(३६) एतामिति। करण्डका पात्रभेदः दोषाणां करण्डका तां दोषाकरामित्यर्थः, अविनयस्य दुर्नीतेः आवासभूतां वासभूमिं अविनयवस्तुलामित्यर्थः खलां क्रूराम् आगतस्य पूर्वसङ्केतमुपस्थितस्य तस्य चारुदत्तस्य रमणे आगतां रक्तां तदनुरागिणीं कालागतां कालप्राप्ताम् एतां वसन्तसेनां हत्वेति शेषः एषः अहं निजकं स्वकीयं बाहोः शूरत्वं वीर्यं किं समुदाहरामि प्रकटयामि बाहुवीर्यस्य अनावश्यकत्वादिति भावः यतः अम्बा माता वसन्तसेना इति भावः यथा भारते महाभारते सीता सुमुखता सुष्ठु मुखता तथा निश्वासेऽपि मम निश्वासपातेऽपि त्रियते मम बाहुवीर्यं दूरे तिष्ठतु, वसन्तसेना मदीयनिश्वासपातमपि न सहते अतिसौकुमार्यादिति भावः।

इच्छन्तं मम णेच्छति त्ति गणिआ पाणेण मे मालिदा,
शुण्णे पुप्फकलण्डके त्ति शहआ पाणेण उत्तासिदा।
ज वा वञ्चिद-भादुके मम पिदा मादेव जा दोप्पदी
जेण्णे पेक्खदि णेदिशं ववशिदं पुत्ताह शूलत्तणं (४४) ॥३७॥
भोदु, सम्मदं बुड्ढखोड़े आगमिश्शदित्ति, ता ओशलिअ चिट्ठामि। तथा करोति। (४५)। प्रविश्य चेटेन सह।

विटः। अनुनीतो मया स्थावरकश्चेटः। तद्यावत् काणे-लीमातरं पश्यामि। परिक्रम्यावलोक्य च। अये! मार्ग एव पादयोर्निपतितः। अनेन च पतता स्त्री व्यापादिता। भोः पाप! किमिदमकार्य्यमनुष्ठितं त्वया? तवापि पापिनः पतनात् स्त्रीवधदर्शनेनातीव पातिता वयम्। अनिमित्त-मेतत् यत्सत्यं वसन्तसेनां प्रति शङ्कितं मे मनः, सर्वथा देवताः स्वस्ति करिष्यन्ति। शकारमुपसृत्य। काणेलीमातः! एवं मया अनुनीतः स्थावरकश्चेटः।

---

(४४) इच्छन्तं मां नेच्छतीति गणिका पाणेन मे मारिता,
शून्ये पुष्पकरण्डके इति सहसा पाणेन उत्त्रासिता।
स वा वञ्चितो भ्राता मम पिता मातेव सा द्रौपदी,
योऽसौ पश्यति नेदृशं व्यवसितं पुत्रस्य शूरत्वम्॥

(४५) भवतु, साम्प्रतं वृद्धगृहं आगमिष्यतीति, ततोऽपसृत्य तिष्ठामि।

---

(४७) इच्छन्तमिति। यः मम भ्राता पिता तथा द्रौपदीसदृशी माता मम ईदृशं शूरत्वं न पश्यति अतस्ते वञ्चिता इति भावार्थः।

शकारः। भावे! आअदं दे? पुत्तका थावलका चेड़ा! तुम्बि आअदं? (४६)।

चेटः। अधइं (४७)।

विटः। मदीयं न्याससमुपनय।

शकारः। कीदिशे णाये? (४८)।

विटः। वसन्तसेना।

शकारः। गदा (४९)।

विटः। क्व?।

शकारः। भावस्स ज्जेव पिट्ठदो (५०)।

विटः। सचिन्तम्। न गता खलु सा तया दिशा।

शकारः। तुमं कदमाए दिशाए गड़े? (५१)।

विटः। पूर्वया दिशा।

शकारः। आ बि दक्खिणाए गड़ा (५२)।

विटः। अहं दक्षिणया।

(४६) भाव! स्वागतं ते? चेट पुत्रक स्थावरक! तवापि स्वागतम्?

(४७) व्यर्थं किम्।

(४८) कीदृशो न्यासः?

(४९) गता।

(५०) भावस्यैव पृष्ठतः।

(५१) त्वं कतमया दिशा गतः?

(५२) सापि दक्षिणया गता।

शकारः। आ वि उत्तलाए (५३)।

विटः। अत्याकुलं कथयसि, न शुद्धमतिं मे अन्तरात्मा, तत्कथय सत्यम्।

शकारः। शवामि भावशुद्ध शीशं अत्तणकेलकेहिं पादेहिं, ता शणठाबेहि हिअअं, एशा मए मालिदा (५४)।

विटः। सविषादम्। सत्यं त्वया व्यापादिता?।

शकारः। जइ मम वअणे ण पत्तिआअशि, ता पेकव पठमं लट्ठिअ शालशणठाणाह शूलत्तणं (५५)। इति दर्शयति।

विटः। हा! हतोऽस्मि मन्दभाग्यः! इति मूर्च्छितः पतति।

शकारः। ही ही, उवलदे भावे (५६)।

चेटः। शमश्शदु शमश्शशदु भावे। अबिआलिअं पवहणं आणन्तेण ज्जेव मए पठमं मालिदा (५७)।

(५३) सापि उत्तरया।

(५४) अये भावस्य शीर्षमालीवाभ्यां, पादाभ्यां ततः संस्थाप्य हृदयम्, एषा मया मारिता।

(५५) यदि मम वचने न प्रत्ययसे, तत्पश्य प्रथमं राष्ट्रियस्यालसंस्थानस्य शूलत्वम्।

(५६) ही ही, उपरतो भावः।

(५७) समाश्वसितु समाश्वसितु, भावः। अविचारितं प्रवहणमानयतैव मया प्रथमं मारिता।

विटः । समाश्वस्य सकरुणम् । हा वसन्तसेने !

दाक्षिण्योदकवाहिनी विगलिता याता स्वदेशं रति-
र्हा हालङ्कृतभूषणे ! सुवदने ! क्रीडारसोल्लासिनि ! ।
हा सौजन्यनदि ! प्रहासपुलिने ! हा माद्दशामाश्रये !
हा हा ! नश्यति मन्मथस्य विपणिः सौभाग्यपण्याकरः ॥३८

सास्रम् । कष्टं भोः कष्टम् ! ।

किं नु नाम भवेत् कार्य्यमिदं येन त्वया कृतम् ।
अपापा पापकल्पेन नगरश्रीर्निपातिता ॥ ३९ ॥

---

(३८) दाक्षिण्योदकेति । हा हेति समधिकखेदसूचनार्थमव्ययद्वयम् । अलङ्कृतभूषणे ! अलङ्कृतं भूषणं यया तत् सम्बुद्धौ अलङ्कारालङ्कारस्वरूपे इत्यर्थः, सुवदने सुमुखि ! क्रीडायां यः रसः अनुरागः तस्य उल्लासिनि ! प्रहासः मधुरः हासः एव पुलिनं सैकतं यस्यास्तादृशि सौजन्यनदि सुजनता प्रवाहवति ! हा माद्दशां विटजनानां आश्रये ! दाक्षिण्यं सारल्यमेव उदकं तस्य वाहिनी नदीरूपा रतिः अनुरागः विगलिता आधारभूतायास्तव नाशात् त्वच्छरीरविच्युता सती स्वदेशं दक्षिणं देशं नदीनां दक्षिणदिग्वाहित्वं प्रसिद्धं बोध्यम् । याता गता विनष्टा इत्यर्थः । हा हा मन्मथस्य सौभाग्यस्यैव सौन्दर्य्यांगस्यैव पण्यानि तेषाम् आकरः विपणिः पण्यवीथिका विपणिः पण्यवीथिकेत्यमरः । क्रयविक्रययोग्यानमित्यर्थः नश्यति । शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम् ।

(३९) किमिति । अनेन वसन्तसेनाबधेनेति अध्याहार्य्यं नु भोः किं कार्यं भवेत् सम्पद्येत ? न किमपीत्यर्थः, येन त्वया इदं स्त्रीबधरूपं कार्यं कृतं निष्फलमिदं स्त्रीहननमित्यर्थः । अधिकन्तु पापकल्पेन पापपुरुषादोषदूनेन त्वया अपापा निर्दोषा नगरश्रीः नगरस्य श्रीः शोभा निपातिता विनाशिता, वसन्तसेनाबधे केवलं स्त्रीबधपापं न अपितु नगरं श्रीभ्रष्टं कृतमिति भावः । अनुष्टुप् वृत्तम् ।

स्वगतम्। अये! कदाचिदयं पाप इदमकार्यं मयि संभावयेत्। भवतितो गच्छामि। इति परिक्रामति।

शकार उपगम्य धारयति।

विटः। पाप! मा मा स्प्राक्षीः (६)। अलं त्वया गच्छाम्यहम्।

शकारः। अले! वसन्तसेणिअं शअं ज्जेव मालिअ मं दूशिअ कहिं पलाअशि? शम्पदं ईदिशे हमे अणाधे पाविदे (५८)।

विटः। अपध्वस्तोऽसि।

शकारः।

अलं शटं देमि शुवण्णशअं दे कहावणं देमि शवोड्शिअं दे।
एशे दुशद्दाण फलक्कमे मे शामाण्णए भोदु मणुश्शआणं (५९)॥४०॥

---

(५८) अरे! वसन्तसेनां स्वयमेव मारयित्वा मां दूषयित्वा कुत्र पलायसे? साम्प्रतमीदृशोऽहमनाथः प्राप्तः।

(५९) अथानृ शतं ददामि सुवर्णकं ते कार्षापणं ददामि सपोडशं ते एष दुःशब्दानां फलक्रमो मे सामान्यको भवतु मनुष्यकाणाम्॥

---

(६) मा मां स्प्राक्षीः स्पृश।

(४०) अथेति। सपोडशं सभोजनं भोजनसहितं सुष्ठु भोजयित्वा कार्षापणं ददामीत्यर्थः। दुःशब्दानां दुर्वचनानां वसन्तसेनाया मदविघटनकाणामिति भावः एषः फलक्रमः फलस्य दण्डरूपस्य क्रमः विधिः मनुष्यकाणां सर्वेषामित्यर्थः सामान्यः अलः भवतु वसन्तसेनावधाभियोगं सभोपरि अघातयित्वा सामान्येन अन्यान् प्रति घातय इति भावः।

विटः। धिक्, तवैवास्तु।

चेटः। अन्तं पावं (६०)।

शकारः। हसति।

विटः। अप्रीतिर्भवतु विमुच्यतां हि हासो,
धिक् प्रीतिं परिभवकारिकामनार्य्याम्।
माभूच्च त्वयि मम सङ्गतं कदाचि-
दाच्छिन्नं धनुरिव निर्गुणं त्यजामि॥ ४१॥

शकारः। भावे! पसीद पसीद, एहि, णलिणीए (च) अब्भिंतरं कीलेम्ह (६१)।

विटः। अपतितमपि तावत् सेवमानं भवन्तं
पतितमिव जनोऽयं मन्यते मामनार्य्यम्।
कथमहमनुयायां त्वां हतस्त्रीकमेनं
पुनरपि नगरस्त्री-सङ्कितार्द्राक्षिदृष्टम्॥ ४२॥

---

(६०) अन्तं पापम्।

(६१) भाव! प्रसीद, प्रसीद एहि, नलिन्यां प्रविशाव क्रीडावः।

---

(४१) अप्रीतिरिति। अप्रीतिः अप्रणयः भवतु त्वया सङ्केति शेषः, हासः विमुच्यतां परिभवकारिकां निन्दाजननीम् अनार्य्यां असाध्वीं प्रीतिं दुर्जनेन सङ्केति शेषः धिक्। त्वयि मम सङ्गतं मिलनं कदाचित् अपीति शेषः माभूच्च न भवतु इत्यर्थः निर्गुणं गुणा दयादाक्षिण्यादयः तद्रहितं मौर्व्वीविहीनं वा त्वाम् आच्छिन्नं मत्वा निकृत्तं धनुरिव त्यजामि। प्रकृष्टिणी इत्तम्।

(च) नलिन्यां नलिनानि पद्मानि सन्त्यस्यामिति नलिनी पद्मसरः तस्याम्।

(४२) अपतितमिति। अयं जनः साधारणजनवत् इत्यर्थः अपतित-

सकरुणम्। वसन्तसेने!

अन्यस्यामपि जातौ मा वेश्याभूस्त्वं हि सुन्दरि!।
चारित्र्यगुणसम्पन्ने जायेथा विमले कुले॥ ४३॥

शकारः। मम केलके पुप्फकलण्डक जिसुज्जाणे बग्गन्तग्गे णिअं मालिअ कहिं पलाअसि? एहि, मम आवुत्तश्श अग्गदो ववहालं (क) देहि (६२) इति धारयति।

विटः। आः! तिट्ठ जाल्ल! इति खड्गमाकर्षति।

शकारः। सभयमपसृत्य। किं ले! भीदेसि? ता गच्छ (६३)।

---

(६२) मदीय पुष्पकरण्डक जीर्णोद्याने वसन्तसेनां मारयित्वा कुत्र पलायसे? एहि मम श्यालस्यायतो व्यवहारं देहि।

(६३) किं रे! भीतोऽसि? तद्गच्छ।

मपि अपापकारिणमपि मां भवन्तं सेवमानम् अतएव पतितमिव अनार्यम् असाधुं मन्यते सम्भावयति, अतः अहं कृतस्त्रीकं विनाशित-वसन्तसेनं, अतएव नगररक्षीभिः पुरकामिनीभिः यद्धृतम् अज्ञानपि अयं कदाचिदेवं घातयिष्यतीति सन्दिग्धं यथा तथा अङ्गुलिभिः सङ्कुचितनेत्रैः दृष्टः तम् एनं त्वां पुनरपि कथम् अहमायामि अनुगच्छेयं न कदाप्यनुगच्छेयमित्यर्थः। अत्र मालिनी वृत्तम्।

(४४) अन्यस्यामिति। हे सुन्दरि! त्वम् अन्यस्यामपि जातौ जन्मनि जन्मान्तरे दुष्प्रसरः वेश्या माभूः, हे चारित्र्यगुणसम्पन्ने सुचरित्रे गुणशालिनि च! विमले विशुद्धे कुले जायेथा उत्पद्यस्व। अनुष्टुप् वृत्तम्।

(क) श्यालस्य भगिनीपतेः राज्ञ इति यावत् भगिनीपतिरावुत्त इत्यमरः व्यवहारं वधाभियोगे उत्तरक्रियेत्यर्थः।

विटः। स्वगतम्। न युक्तमवस्थातुम्, भवतु, यत्रार्य-शर्विलकचन्दनकप्रभृतयः सन्ति तत्र गच्छामि। इति निष्क्रान्तः।

शकारः। णिधणं गच्छ। अले थावलका पुत्तका! कीलिअं मए कडं? (६४)।

चेटः। भट्टके! महन्तं अकज्जं कडं (६५)।

शकारः। अले चेडे! किं भणासि अकज्जं कडंत्ति? भोदु एव्वं दाव। नानाभरणान्यवतीर्य। गेण्ह एदं अलङ्कारअं, मए ताव दिण्णे, जेत्तिअं वेलं अलङ्करेमि तेत्तिअं वेलं मम अणं तव (ख) (६६)।

चेटः। भट्टके एव्व एदे शोहन्ति, किं मम एदेहिं (६७)

शकारः। ता गच्छ एदाइं गोणाइं गेण्हिअ मम केल-

---

(६४) निधनं गच्छ। अरे स्थावरक पुत्तक! कीदृशं मया कृतम्?

(६५) भट्टक! महदकार्यं कृतम्।

(६६) अरे चेट! किं भणसि अकार्यं कृतमिति? भवतु, एवं तावत्। गृहाणेममलङ्कारं, मया तावद्दत्तं यावत्यां वेलायामहमलङ्करोमि तावतीं वेलां मम आज्ञा तव।

(६७) भट्टके एव एते शोभन्ते, किं मम एतैः।

(ख) मया तावद्दत्तम् इममलङ्कारं गृहाण, यावत्यां वेलायां दृढा इत्यर्थः अहम् अलङ्करोमि गात्रं भूषयामि, तावतीं वेलां प्राप्नोतीत्यर्थः तदैवेत्यर्थः मम तव आज्ञा, त्यजामि अलङ्कारं परिधातुमित्यर्थः।

काए पासाद बालमा पदोलिकाए (ग) चिट्ठ, जाव हमो आअच्छामि (६८) :

चेटः । जं भट्टके आणवेदि (६९) । इति निष्क्रान्तः ।

शकारः । अत्तपलित्ताणे भावे गदे अदंसणं, चेड़े वि पासाद बालमा-पदोलिकाए णिअलपुलिदं कदुअ थाव-दुश्शं । एव्वं मन्ते लक्खिदे भोदि, ता गच्छामि, अधवा, पेक्खामि दाव एदं, किं एशा मला, आधवा पुणो वि माल-दुश्शं ?। अवलोक्य । कधं शुमला । भोदु, एदिणा पावाल-एण पच्छादेमि णं । अधवा, णामङ्किदे एशे, ता के वि अज्जपुलिशे पचहि जाणेदि । भोदु, एदिणा वादाली-पुच्छिदेण (घ) शुक्खपत्तपुड़ेण पच्छादेमि । तथा कृत्वा विचिन्त्य । भोदु, एव्वं दाव, शम्पदं अधिअलणं गच्छिअ ववहालं लिहावेमि । जहा अत्थशश कालणादो अत्थवाह-चालुदत्ताकेण मम केलकं पुप्फकलण्डकं जिशु ज्जाणं पवे-शिअ बगन्तशे णिआ वाबादिदे त्ति ।

(६८) तद्गच्छ, एतौ द्वयमौ गृहीत्वा मदीयायां प्रासादबालाय-प्रतोलिकायां तिष्ठ यावदहमागच्छामि ।

(६९) यदुभर्तृक आज्ञापयति ।

(ग) प्रासादबालायप्रतोलिकायां प्रासादस्य बहिर्द्वारिकाया बाला-यास् अभिनवनिर्मितायाम् अग्रप्रतोलिकायां प्रधानरथ्यायाम् ।

(घ) आत्मपरित्राणे आत्मनः परित्राणं यस्मिन्नर्थे, निगूढपुरितं पाशबद्धमित्यर्थः, नामाङ्कितः मम नामचिह्नित इत्यर्थः । वातालो-ड्डितेन वायुसमूहसङ्क्षुब्धेन ।

चारुदत्तविणाशाय कलेमि कवडं णवं ।
णग्गलोए विण्हुदाए पशुघादं व दारुणम् (७०) ॥४४॥

भोदु, गच्छामि । इति निष्क्रम्य इदा सभयम् । अविट-मादिके ! (ङ) जेण जेण गच्छामि मग्गो ण, तेण ज्जेव एदे दुट्ठसमणके गहिद-कशाओदकं चोवलं गेल्हिअ आअच्छदि, एगे मऐ णग्गिच्छिअ बाहिदे कदवेले कदा वि मं पेक्खिअ, एदेण मालिदे त्ति पआअइस्सदि, ता कधं

(७०) आत्मपरित्राणे भावो गतोऽदर्शनम्, चेटमपि प्रासाद-वातायन-प्रतोलिकाद्वां निगूढपरिवृतं कृत्वा स्थापयिष्यामि । एवं मन्त्रो रक्षितो भवति । तद्गच्छामि, अथवा, पश्यामि तावदेनाम्, किमेषा मृता ? अथवा पुनरपि मारयिष्यामि ? कथं ! सुप्तता । भवतु, एतेन प्रावारकेण प्रच्छादयाम्येनाम्, अथवा नाम्नाङ्कित एषः, तत्कोऽपि आर्यपुरुषः प्रत्यभिज्ञास्यति । भवतु, एतेन वातालोपुञ्छितेन शुष्कपर्ण-पुटेन प्रच्छादयामि । भवतु, एवं तावत् वासगृहमधिकरणं गत्वा व्यवहारं लेखयामि, यथा अर्थस्य कारणात् सार्थवाहकचारुदत्तकेन मदीयं पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं प्रवेश्य वसन्तसेना व्यापादितेति ।

चारुदत्तविनाशाय करोमि कपटं नवम् ।
नग्नार्यां विष्णुदायां पशुघातमिव दारुणम् ॥

---

(४४) चारुदत्तेति । कपटं कूटप्रयोगं, पशुघातमिव पशोः घातः तत् पशुघातमिति क्रियाविशेषणम् । अन्यत् सुगमम् ।

(ङ) अविदमादिके इति अव्ययं खेदविस्मयभयद्योतकम् । बाहिदः ताडितः ।

गच्छामि । अवलोक्य । भोदु, एदं अद्धपड्ढिदं पाआलखण्डं उल्लङ्घिअ गच्छामि ।

एसे म्हि तुलिद तुलिदे लङ्घा-णअलीए गअणे गच्छन्ते ।
भूमीए पाआले हणूमच्छिहले विअ महेन्दे (७१) ॥४५॥

इति निष्क्रान्तः ।

प्रविश्यापटीक्षेपेण संवाहकोभिक्षुः । पक्खालिदे एसे मए चीवलखण्डे, किं णु हु आहाए शुक्खाबदृश्शं ? इध वाणला बिलप्पन्ति । किं णु हु भूमीए ? धूलीदोग्गे होदि. ता कहिं पआलिअ शुक्खाबदृश्शं ?। दृष्ट्वा । भोदु, इध बादालीपुच्छिदे शुक्खवत्तसच्चए पआलदृश्शं । तथा कृत्वा । णमो बुद्धश्श । इत्युपविशति । भोदु, धम्मकवलाइं उदाहलामि । पञ्चजण जेण मलिदा इत्यादि पूर्वोक्तं पठति । अथवा, अलं मम एदेण अग्गेण, (च) जाव ताए बुड्ढोवाशिआए

(७१) भवतु, गच्छामि । अविदमादिके ! येन येन गच्छामि मार्गेण, तेनैव एष श्रमणको गृहीतकषायोदकं चीवरं गृहीत्वा आगच्छति, एष मया नासां छित्त्वा वाहितः कृतवैरः कदापि मां प्रेक्ष्य एतेन मारिता, इति प्रकाशयिष्यति, तत्कथं गच्छामि ? भवतु एतम् अर्द्धपतितं प्राकार खण्डमुल्लङ्घ्य गच्छामि ।

एषोऽहं त्वरित-त्वरितो लङ्घानगर्यां गगने गच्छन् ।
भूम्यां पाताले हनूमच्छिखरे इव महेन्द्रः ॥

---

(४५) एष इति । हनुमानिव महेन्द्रशिखरे इति वक्तव्ये हनूमच्छिखरे इव महेन्द्र इति शकारोक्तिः ।

(च) एतेन स्वर्गेण स्वर्गगमनकामनया एतत् पाठेनेत्यर्थः ।

पच्चुव आलं ण कलेमि, जाए दशाणं शुवण्णकाणं किदे जूदिअलेहिं णिक्कीदे, तदो पहुदि ताए कोदं बिअ अत्ताणअं अवगच्छामि। हद्धा। किं णु हु पसोदले शमुच्छशदि? अथवा,

वादादवेण तत्ता. चीवल-तोएण तिम्मिदा पत्ता।
एदे विक्खिण्णपत्ता मण्णे पत्ता विअ फुलन्ति (७२) ॥४६॥

वसन्तसेना सञ्जातां लज्जां दृष्ट्वा दुःखं दर्शयति।

---

(७२) प्रक्षालितमेतन्मया चीवरखण्डम्, किं नु खलु शाखायां शुष्कं करिष्यामि? इह वानरा विलुम्पन्ति। किं नु खलु भूम्याम्? भूमौदोषो भवति, तत् कुत्र प्रसार्य शुष्कं करिष्यामि? भवतु, इह वातालीपुञ्जिते शुष्कपत्रसञ्चये प्रसारयिष्यामि। नमो बुद्धाय। भवतु, धर्मान्तराणि चटाचरामि। अथवा अलं ममैतेन स्वर्गेण, यावत्तस्या वसन्तसेनाया बुद्धापासिकायाः प्रत्युपकारं न करोमि, यया दशानां सुवर्णकानां कृते द्यूतकराभ्यां निष्क्रीतः ततः प्रभृति तया क्रीतमिवात्मानमवगच्छामि किं नु खलु पर्णोदरे संस्थास्यति? अथवा,

वातातपेन तप्तानि चीवरतोयेन स्निग्धितानि पत्राणि।
एतानि विस्तीर्णपत्राणि मन्ये पत्राणीव स्फुरन्ति॥

(४७) वातातपेनेति। वातातपेन वातेन आतपेन च तप्तानि शोषं गतानि एतानि पत्राणि चीवरतोयेन चीवरं यतीनां वस्त्रखण्डं, तस्य तोयेन तद्गलितजलेन स्निग्धितानि सिक्तानि सन्ति विस्तीर्णपत्राणि प्रसारितपत्राणि पत्राणीव पक्षिण इव पत्रं तु वाहने पर्णे स्यात् पत्ते शरपक्षिणोरिति मेदिनी। स्फुरन्ति स्पन्दन्ते इति मन्ये उत्प्रेक्षे। आर्याछन्दः, उपमालङ्कारश्च।

भिक्षुः। हा हा! गुणालङ्कारभूषिदे इत्थिआ हत्थे विक्कमदि! कधं, दुट्ठिए वि हत्थे!। बहुविधं निरर्थकं। पश्चाभिधावामि विअ एदं हत्थं। अथवा, किं विचालेध? अज्जं गे ज्जेव हत्थे जेण मे अभअं दिण्णं। भोदु. पेक्खिस्सं। साक्षेपोद्वाहं दत्वा प्रत्यभिज्ञाय च। गा ज्जेव बुद्धोवासिआ (७३)

वसन्तसेना पानीयमाकर्षति।

भिक्षुः। कधं! उदअं मग्गे दि! दूले च दिग्घिआ, किं दाणिं एत्थ कलदूअं!। भोदु, एदं चीवलं गे उवलि गालदूअं (७४) (क) तथा करोति।

वसन्तसेना। सञ्ज्ञां कृत्वा उपस्थिता। भिक्षुः पटान्तेन वीजयति।

वसं। अज्ज! को तुमं? (७५)।

भिक्षुः। किं मं ण सुमलेदि बुद्धोवासिआ दशशतवर्षविक्रीदं? (७६)।

(७३) हा हा! गुणालङ्कारभूषितः स्त्रीहस्तो विक्रामति। आर्य! द्वितीयोऽपि हस्तः! प्रत्यभिज्ञानामीव एतं हस्तम्। अथवा, आर्य! य एव हस्तो येन मे अभयं दत्तम्। भवतु, पश्यामि। सैव बुद्धोपासिका।

(७४) कथमुदकं याचते! दूरे च दीर्घिका। किमिदानीमत्र करिष्यामि? भवतु, एतच्चीवरम् अस्या उपरि गालयिष्यामि।

(७५) आर्ये! कस्त्वम्?

(७६) किं मां न स्मरति बुद्धोपासिका दशशतवर्षविक्रीतम्?

(क) गालयिष्यामि निष्पीड्य जलं दास्यामीत्यर्थः।

वसं। सुमरामि, ण उण जधा अज्जो भणादि, (ज) वरं अहं उवरदा जेव्व (७७)।

भिक्षुः। बुड्ढोवासिए! किं खेदं? (७८)।

वसं। खलिवेदम्। जं सरिसं वेसभावस्स (७९)।

भिक्षुः। उट्ठेउ उट्ठेउ बुड्ढोवासिआ। एदं पादव समीवजादं लदं ओलम्बिअ (८०)। इति लतां नामयति। वसन्तसेना मट्टीत्वा उत्तिष्ठति।

भिक्षुः। एदस्सिं विहाले मम धम्मवहिणिआ चिट्ठदि, तहिं गमश्शदिमणा भविअ उवासिआ गेहं गमिश्शदि, ता शेणं शेणं गच्छदु बुड्ढोवासिआ। इति परिक्रामतः। दृष्ट्वा। ओशलध अज्जा! ओशलध, एसा तलुणी इत्थिआ, एसो भिक्खु त्ति शुद्धे मम एशे धम्मे, हत्थशच्छद मुहशच्छद-

(७७) स्मरामि, न पुनर्यथा आर्यो भणति, वरमहमुपरतैव।

(७८) बुद्धोपासिके! किं खिदम्?

(७९) यत्सदृशं वेषभावस्य।

(८०) उत्तिष्ठतु उत्तिष्ठतु बुद्धोपासिका एतां पादपसमीपजातां लतामवलम्ब्य।

(ज) न पुनरार्यो यथा भणति दशसुवर्णनिष्क्रीतमिति यत् कथयति तत् न स्मरामि इत्यनेन वसन्तसेनाया मरणोद्यमः सूचितम।

इन्द्रियसंयते. ग्रे खलु मानुषे. किं करोदि तस्य राजकुलं परलोओ हत्थे णिच्चले (८१) (झ)।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति मृच्छकटिकायां वसन्तसेनामोटनो नामाष्टमोऽङ्कः ।

---

(८१) एतस्मिन् विहारे मम धर्मभगिनी तिष्ठति, तत्र समाश्वस्तमना भूत्वा उपासिका गेहं गमिष्यति, तत् शनैः शनैर्गच्छतु बुद्धोपासिका । अपसरत आर्याः ! अपसरत, एषा तरुणी स्त्री, एष भिक्षुरिति शुद्धो मम एष धर्मः, हस्तसंयतः मुखसंयतः इन्द्रिय संयतः स खलु मनुष्यः, किं करोति तस्य राजकुलं परलोको हस्ते निश्चल इति ।

(झ) विहारे आश्रमे, बुद्धोपासनास्थाने इत्यर्थः विहारो श्रमणे स्कन्धे नीलायां सुगतालये इति मेदिनी । हस्तसंयतः हस्तेन संयतः नियमितः संयतहस्तः यः खलु हस्ताभ्यां किमपि अकार्यं न करोतीत्यर्थः, मुखसंयतः मुखेन संयतः संयतमुखः यो हि मुखेन कमपि कटुवाक्यं कथयतीत्यर्थः, तथा इन्द्रियसंयतः संयतेन्द्रियः यश्च इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि विषयेभ्यः निवर्त्तयतीत्यर्थः, स खलु एव मनुष्यः मनुष्यत्वेन मनुष्य इत्यर्थः, तस्य हस्ते परलोकः स्वर्गः निश्चलः कदाचिदपि स स्वर्गात् न भ्रश्यतीत्यर्थः ।

नवमोऽङ्कः ।

ततः प्रविशति शोधनकः ।

शोधनकः । आणत्तम्हि अधिअरणभोइएहिं, अरे सोहणआ ! ववहारमण्डवं गदुअ आसणाइं सज्जीकरेहि त्ति । ता जाव अधिअरणमण्डवं सज्जिदुं गच्छामि । परिक्रम्यावलोक्य च । एदं अधिअरणमण्डवं, एस पविसामि । प्रविश्य समाज्यासनमाधाय । विविच्चिं (क) कारिदं मए अधिअरणमण्डवं. विरइदा मए आसणा, ता जाव अधिअरणिआणं उण णिवेदेमि । परिक्रम्यावलोक्य च । कधं, एसो रट्टिअम्मालो दुट्ठ दुज्जण-मणुस्सो इदो एव्व आअच्छदि ता दिट्ठिपधं परिहरिअ गमिस्सं (१) । इत्येकान्ते स्थितः ।

---

(१) आज्ञप्तोऽस्मि अधिकरणभोजकैः, अरे शोधनक ! व्यवहारमण्डपं गत्वा आसनानि सज्जीकुरु इति, तत् यावदधिकरण-मण्डपं

(क) अधिकरणभोजकैः अधिक्रियते विचार्यते अस्मिन्निति अधिकरणं विचारालयः तस्य भोजकाः भोगकर्तारः विचारका इत्यर्थः तैः । व्यवहारमण्डपं व्यवहारः विवादः विवादो व्यवहारः स्यादित्यमरः विचारो वा तदुक्तं मिताक्षरायां विनाशार्थेऽवसन्देहे हरणं हार उच्यते । नानासन्देहहरणाद्व्यवहार इति स्मृत इति परस्परं मनुप्रभृतीनां स्वार्थविप्रतिपत्तिषु । वाक्यात् न्यायादु व्यवस्थानं व्यवहार उदाहृत इति च । तस्य मण्डपं गृहं विचारालय इत्यर्थः तत् । विविक्तं विशोधितं सम्यक् मार्जितमित्यर्थः विविक्तौ पूतविजनाविल्यमरः ।

ततः प्रविशति चण्डालवेषधारी शकारः ।

शकारः । ण्हादेहं सलिलजलेहि पाणिएहिं
उज्जाणे उववणे कागणे णिग्गमे ।
णालीहिं सह जुवदीहि इत्थिआहिं,
गन्धव्वे विअ सुहिदेहि अङ्गकेहिं ॥ १ ॥

खणेण गण्ठी. खण जूलके मे, खणेण मे चञ्चुलकन्तले वा ।
खणेण मुक्के, खण उद्दचूड़े, चित्तेविचित्ते हगे लाअशालि ॥२

अविअ । विग्गगिठ-गब्भ-पविट्ठेण विअ कीड़एण अन्तलं मग्गमाणेण (ख) पाविदं मए महदन्तलं ता कधअ एदं

वध्यितुं गच्छामि । इदमधिकरणमण्डपम्, एष प्रविशामि । विविक्तं कारितं मयाधिकरणमण्डपम्, विरचितानि च मयासनानि, तत् यावदधिकरणिकानां निवेदयामि । कथमेष राद्धियग्गालो दुष्ट-दुर्जन-मनुष्य इत एवागच्छति, तद्दृष्टिपथं परिहृत्य गमिष्यामि ।

(१) स्नात इति । सुरभिभिरित्यर्थः अङ्गकैरिति विशेषणे तृतीया, अन्यत् सुगमं शकारवाक्यात् दोषस्य पुनरुक्तत्वादिभाजनीयः । प्रहर्षिणी वृत्तम् ।

(२) खणेति । ग्रन्थिः केशबन्धः, खण जूटकः खणेन जूटकः जटा, चञ्चुलकुण्डलाः चञ्चुलाः केशपाशाः खणेन मुक्ता, बन्धनात् भ्रंशिता, उद्धूचूड़ा ऊर्ध्वस्थिता शिखा पूर्ववत् शकारवाक्यमिदम् । उपजातिवृत्तम् ।

(ख) विग्रन्थिगर्भप्रविष्टेन विग्रन्थ्याख्यस्य ग्रन्थिः विग्रन्थिः तस्य गर्भः अभ्यन्तरं तत्र प्रविष्टः तेन, अन्तरम् अवकाशं वैदूर्यातलावरं मार्गमाणेन अन्वेषयता इत्यर्थः ।

किविण-चेट्टिअं पाडइअअं ? ज्ञात्वा। अमलिदं मए, दलिद्दचालुदत्तअअ एदं किविण-चेट्टिअं पाडइअअं। अअं च दलिद्दे कज्जे, तअ अव्वं अभाबीअदि। भोदु, अधिअलणमण्डवं गदुअ अग्गदो बबहालं लिहाबइअं, जधा चालुदत्तालेण बअन्तसेणिआ मोड़िअ मालिदा, ता जाव अधिअलणमण्डवं जेव्व गच्छामि। परिक्रम्यावलोक्य च। एदं तं अधिअलणमण्डवं, एत्थ पबिआमि। प्रविश्यावलोक्य च। कधं, आअण्णाइं दिणाइं चिट्ठन्ति, दाव आअच्छन्ति अधिअलणभोइआ, तद्दअणिं दुब्बचत्तले मुहुत्तअं उबबिसिअ पडिबालइस्सं (-) (ग)। तथा स्थितः।

(२) स्नातोऽहं सलिलजलैः पानीयैः, उद्याने उपवन-कानने निषण्णः।
नारीभिः सह युवतीभिः स्त्रीभिर्गन्धर्व्व इव सुहृद्भिरङ्गकैः॥
क्षणेन कान्याः, क्षणजूटको मे, क्षणेन मे चञ्चलकुन्तला वा।
क्षणेन मुक्ताः क्षणमर्द्दिचूड़ा, चितो विचित्रोऽहं राजमार्गालः॥

क्वचित्। विश्रब्धनिगबद्धमविष्टेनेव कीटकेनान्तरं मार्गमाणेन प्राप्तं मया मङ्गदान्तरम्, तत्कथयेदं उपचेष्टितं पातयिष्यामि? यां, ज्ञातम्, दरिद्रचारुदत्तस्य इदं उपचेष्टितं पातयिष्यामि। अन्यच्च दरिद्रः खलु सः, तस्य सर्वं सम्भाव्यते। भवतु, अधिकरणमण्डपं गत्वा उपतोव्यवहारं वैतथिष्यामि, यथा चारुदत्तेन वसन्तसेना मोटयित्वा मारिता, तत् चारुदत्तिकरणमण्डपमेव गच्छामि। एतत्तधिकरणमण्डपम्, अत्र प्रविशामि। कथमासनानि दत्तानि तिष्ठन्ति, तावदागच्छन्ति अधिकरणभोजकाः, एतस्मिन् दूर्व्वाचत्वरे सुहृन्मुखविषयं प्रतिपालयिष्यामि।

(ग) इदं वसन्तसेनावधरूपं उपचेष्टितं क्रूरव्यवहारं कथ

शोधनकः। अन्यतः परिक्रम्य पुरो दृष्ट्वा। एते अधिकरणिका आगच्छन्ति। तावज्जावदुपसर्पामि (३)। इत्युपसर्पति।

ततः प्रविशति श्रेष्ठिकायस्थादिपरिवृतोऽधिकरणिकः (घ)।

अधि। भो भोः! श्रेष्ठिकायस्थौ (ङ)।

तौ। आणवेदु अज्जो (४)।

अधि। अहो! व्यवहारपराधीनतया दुष्करं (च) खलु परचित्तग्रहणमधिकरणिकैः।

छन्नं कार्यमुपक्षिपन्ति पुरुषा न्यायेन दूरीकृतं,
स्वान् दोषान् कथयन्ति नाधिकरणे रागाभिभूताः स्वयम्।
तैः पक्षापरपक्षवर्द्धितबलैर्दोषैर्नृपः स्पृश्यते,
मङ्क्षे पाटपवाट एव सुलभो दृष्टुर्गुणो दूरतः॥ ३॥

(३) एते अधिकरणिका आगच्छन्ति, तत् यावदुपसर्पामि।

(४) आज्ञापयतु आर्यः।

उपसर्पति प्रेषः। दुर्वाचत्वरं दुर्वाङ्कुरांकुरनभूमौ। प्रतिपालयिष्यामि प्रतीक्षिष्ये।

(घ) अधिकरणिकः विचारकर्त्ता। श्रेष्ठी वणिक् तस्य क्रयादिपरीक्षार्थमधिकरणे नियोगमाह कात्यायनः यथा कुलशीलवयोरूपविद्यावित्तैरधिष्ठितमिति।

(ङ) कायस्थः प्रसिद्धः तस्य लेखनादिकार्यसम्पादनार्थं नियोगः कर्त्तव्यः।

(च) व्यवहारपराधीनतया व्यवहारे विचारे या पराधीनता परेषां साक्षिलेख्यादीनाम् अधीनता तया परेषाम् अर्थिप्रत्यर्थिप्रभृतीनां चित्तग्रहणं मनोगतभावबोधनमित्यर्थः।

(३) छन्नमिति। पुरुषाः अभियोक्तृप्रभृतयः कार्यं न्यायेन

अपिच।

छन्नं दोषमुदाहरन्ति कुपिता न्यायेन दूरीकृताः,
स्वान् दोषान् कथयन्ति नाधिकरणे, सन्तोऽपि नष्टा ध्रुवम्।
ये पक्षापरपक्ष दोषसहिताः पापानि सङ्कुर्वते,
सङ्क्षेपादपवाद एव सुलभो दृष्टुर्गुणो दूरतः॥ ४॥

नीत्या युक्त्या वा दूरीकृतं निराकृतं नीतिरहितम् अयुक्तं वा इत्यर्थः तथा छन्नं अन्यथं सत्येन सत्यसत्येन वा आच्छादितं यथा तथा प्रकाशयन्ति कथयन्ति यतः ते स्वयं रागाभिभूतः रागेण अनुरागेण मत्सरेण क्रोधेन वा अभिभूताः तदधीना इत्यर्थः अधिकरणे स्वान् निजान् दोषान् न कथयन्ति पक्षापरपक्षवर्द्धितकैः पक्षः वादिपक्षीयजनः, अपरपक्षः प्रतिवादिपक्षीयजनः ताभ्यां वर्द्धितं पोषितं बलं येषां तादृशैः तैः दोषैः न्यूनैः स्यूयते उभयपक्षीयवाग्जालैराच्छन्नमतितया किं कर्त्तव्यतातत्त्वानवधारणेन कदाचित् असत्यस्य सत्यवन्निर्णयात् कदाचित्च सत्यस्य असत्यवन्निर्णयाच्चेति भावः। अपकारस्य अपवादस्य च दर्शने च दोषमाह मनः यथा "अपराद्धान् दण्डयन् राजा दण्ड्यांश्चैवाप्यदण्डयन्। अयशो महदाप्नोति नरकञ्चैव गच्छतीति। अतः संक्षेपात् सामान्यात् किं विस्तरेणेति भावः दृष्टुः अपकारदर्शिनः अपवाद एव निन्दा एव सुलभः, गुणस्तु प्रशंसालाभस्तु दूरे दूरवर्त्ती न सुलभ इत्यर्थः।

(३) उक्तमर्थं पुनर्भङ्ग्यन्तरेणाह छन्नमिति। ये कुपिताः क्रोधपरतन्त्राः न्यायेन नीत्या दूरीकृताः नीतिविच्युताः सन्तः अधिकरणे छन्नं कदाचित् सत्यमसत्येन कदाचिद्वा असत्यं सत्येन आवृतं दोषं पापम् अन्योऽन्यस्येति शेषः, उदाहरन्ति, सन्तोऽपि साधवः अपि स्वान् दोषान् न कथयन्ति, तथा पक्षापरपक्षदोषसहिताः उभयपक्षीयदोषदूषिताः सन्तः पापानि संकुर्वते सम्यक्, आचरन्ति ते ध्रुवं

यतः । अधिकरणिकः (क) खलु ।

शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशलो वक्ता न च क्रोधन-
स्तुल्यो मित्रपरस्वकेषु चरितं दृष्ट्वैव दत्तोत्तरः ।
क्लीवान् पालयिता शठान् व्यथयिता धर्म्योऽतिलोभान्वितो
द्वाभावे परतत्त्व-बद्धहृदयो राज्ञश्च कोपापहः ॥ ५ ॥

निश्चितं नष्टाः नाशं गताः उभयलोकाभ्यां भ्रष्टा भवन्तीत्यर्थः, अन्यत् पूर्वसूक्तम् ।

(क) अधिकरणिकः अधिकरणस्य व्ययम् अधिकरणिकः अधिकरण-सम्बन्धी व्यवहारदर्शीत्यर्थः अधिकरणशब्दादिदमर्थे ठिणकप्रत्ययः ।

(५) तल्लक्षणमाह शास्त्रज्ञ इति । शास्त्रज्ञः, धर्मशास्त्राभिज्ञः कपटस्य कूटस्य अर्थिप्रत्यर्थिप्रयुक्तस्येति भावः अनुसारे आविष्करणे कुशलः निपुणः, वक्ता वचनचतुरः न च क्रोधनः क्रोधशून्य इत्यर्थः, मित्रपरस्वकेषु मित्रेषु परेषु अनात्मीयेषु तथा स्वकेषु स्वजनेषु तुल्यः समदर्शी अपक्षपातीत्यर्थः, चरितं अर्थिप्रत्यर्थिनोरिति शेषः विवादविषयीभूतमिति यावत् दृष्ट्वैव विचार्य ज्ञात्वैवेत्यर्थः दत्तम् उत्तरं जयपराजयरूपं येन तथाभूतः, क्लीवान् अविक्रमान् अक्षमानित्यर्थः पापे क्लीवं नपुंसके भवति अन्यवदविक्रमे इति मेदिनी । पालयिता दुर्जनेभ्यः रक्षिता इत्यर्थः, शठान् दुर्जनान् व्यथयिता दण्डयिता, धर्म्यं धर्मादनपेते कर्मणि अतिलोभान्वितः अतिलुब्धः धर्मपरायण इत्यर्थः द्वाभावे द्वाः द्वारम् अभ्युपायः द्वारं निर्गमनेऽपि स्यादभ्युपाये इति मेदिनी, तस्य भावः तस्मिन् उपाये सतीत्यर्थः परेषां अर्थिप्रत्यर्थिनां यत् तत्त्वं याथार्थ्यं तस्मिन् तन्निर्णये इत्यर्थः बद्धहृदयः आसक्तमनाः परतत्त्वानुसन्धाने समाहित-चित्तः तथा राज्ञः नियोजकस्य नृपतेः यः कोपः व्यवहारदर्शनादिति भावः तम् अपहन्ति नाशयतीति कोपापहः नियुक्तेन यथा कर्त्तव्यं तत्कर्त्ता इत्यर्थः ।

श्रेष्ठिकायस्थौ। अज्जस्स वि णाम गुणे दोसो त्ति वुच्चदि, जइ एव्वं, ता चन्दालोए वि अन्धआरो त्ति वुच्चदि (५)।

अधि। भद्र शोधनक! अधिकरणमण्डपस्य मार्गमादेशय।

शोधनकः। एदु एदु अधिअरणभीरुओ एदु (६)। इति परिक्रामन्ति।

शोधनकः। एदं अधिअरणमण्डवं, ता पविसन्तु अधिअरणभीरुआ। सर्वे च प्रविशन्ति (७)।

अधि। भद्र शोधनक! बहिर्निष्क्रम्य ज्ञायताम्, कः कः कार्यार्थीति।

शोधनकः। जं अज्जो आणवेदि। इति निष्क्रम्य। अज्जा अधिअरणिआ भणन्ति, को को इध कज्जत्थी त्ति (८)।

शकारः। सहर्षम्। उवत्थिए अधिअरणिए। सहोपं परिक्रम्य। हग्गे बलपुलिशे मणुश्शे वासुदेवे लट्ठिआमाले लाअमाले कज्जत्थी (९)।

(५) आर्यस्यापि नाम गुणे दोष इति उच्यते, यद्येवं, तदा चन्द्रालोकेऽपि अन्धकार इत्युच्यते।

(६) एतु एतु अधिकरणभीरुका एतु।

(७) एतदधिकरणमण्डपं तत्प्रविशन्तु अधिकरणभीरुकाः।

(८) यदार्य आज्ञापयति। आर्या अधिकरणिका भवन्ति, कः कश्चात्र कार्यार्थीति।

(९) उपस्थिता अधिकरणिकाः। अहं वरपुरुषो मनुष्यो वासुदेवो राष्ट्रियमालो राजमालः कार्यार्थी।

शोधनकः । सदंभमम् । हीमादिके ! पढमं जेव रट्टिअसाले कज्जत्थी ! । भोदु, अज्ज ! मुहुत्तं चिट्ठ, दाव अधिअरणिआणं णिवेदेमि । उपगम्य । अज्जा ! एसो क्खु रट्टिअसालो कज्जत्थी ववहारं उवत्थिदो (१०) ।

अधि । कथं ! प्रथममेव राष्ट्रियग्रालः कार्य्यार्थी । यथा सूर्य्योदये उपरागो महापुरुषनिपातमेव कथयति । शोधनक ! व्याकुलेनाद्य (ज) व्यवहारेण भवितव्यम्, भद्र ! निष्क्रम्योच्यतां, गच्छ, अद्य न दृश्यते तव व्यवहार इति ।

शोधनकः । जं अज्जो आणवेदि त्ति (११) । निष्क्रम्य शकारमुपगम्य । अज्ज ! अधिअरणिआ भणन्ति, अज्ज गच्छ ण दीसदि तव ववहारो (१२) ।

शकारः । सक्रोधम् । किं ण दीसदि मम ववहारे ? जइ ण दीसदि, तदो आउत्तं लाआणं पालअं बहिणीबडिं बिम्बिअ बहिणिं अत्तिकं च बिम्बिअ एदं अधिअरणिअं

(१०) हन्त ! प्रथममेव राजग्रालः कार्य्यार्थी । भवतु, आर्य ! मुहूर्त्तं तिष्ठ, तावदधिकरणिकानां निवेदयामि । आर्य्या ! एष खलु राष्ट्रियग्रालः कार्य्यार्थी व्यवहारमुपस्थितः ।

(११) यदार्य आज्ञापयति ।

(१२) आर्य्य ! अधिकरणिका भणन्ति, अद्य गच्छ, न दृश्यते तव व्यवहारः ।

(ज) उपरागः राहुणा सार्द्धं इत्यर्थः व्याकुलेन अप्यवस्थितेनेत्यर्थः ।

फेलिअ एअ अम्हं अधिअरणिअं ठावइअ्अं (१३)। इति गन्तुमिच्छति।

द्योधनकः। अज्ज रट्ठिअआलअ! मुहुत्तअं चिट्ठ, दाव अधिअरणिआणं निवेदेमि। अधिकरणिकसमीपगत्य। एसो रट्ठिअआलो कुविदो भणादि (१४)। इति तदुक्तं भणति।

अधि। सर्वमस्य मूर्खस्य सम्माप्यते। भद्र! उच्यताम्, आगच्छ, दृश्यते तव व्यवहारः।

द्योधनकः। प्रकारसमीपगत्य। अज्ज! अधिअरणिआ भणन्ति, आअच्छ (१५)।

प्रकारः। पढमं भणन्ति न दीअदि, सम्पदं दीअदि त्ति, ता णाम भोदु भीदा अधिअरणभोइआ, जेत्तिअं हम्मे भणिअ्अं तेत्तिअं पत्तिआवइअ्अं, भोदु. पविआमि। प्रविश्योपसृत्य। शुशुहं अम्हाणं, तुम्हाणम्पि शुहं देमि ण देमि च (१६)

---

(१३) किं न दृश्यते मम व्यवहारः? यदि न दृश्यते, तदा आकुत्तं राजानं पालकं भगिनीपतिं विज्ञाप्य भगिनीं मातरञ्च विज्ञाप्य एतमधिकरणिकं दूरीकृत्यात्मनधिकरणिकमल स्थापयिष्यामि।

(१४) आर्य राष्ट्रियग्राम! मुहूर्तकं तिष्ठ, तावदधिकरणिकानां निवेदयामि। एष राष्ट्रियग्रामः कुपितो भणति।

(१५) आर्य! अधिकरणिका भणन्ति, आगच्छ।

(१६) प्रथमं भणन्ति न दृश्यते सम्प्रतं दृश्यते इति, तत् नाम भीतभीता अधिकरणभोजकाः, यावदहं भणिष्यामि तावत् प्रत्यायविष्यामि। भवतु, प्रविशामि। सुखमस्माकं, युष्माकमपि सुखं ददामि न ददामि च।

अधि। स्वगतम्। अहो! स्थिरसंस्कारता व्यवहारार्थिनः (झ)। प्रकाशम्। उपविश्यताम्।

शकारः। आ! अत्तणकेलका गे भूमी. ता जहिं मे रोअहि तहिं उवविशामि। श्रेष्ठिनं प्रति। एश्च उवविशामि शोधनकं प्रति। णं एत्थ उवविशामि। इति अधिकरणिकमस्तके हस्तं दत्त्वा। एश्च उवविशामि (१७)। इति भूमौ उपविशति।

अधि। भवान् कार्य्यार्थी?।

शकारः। अधइं (१८)।

अधि। तत्कार्य्यं कथय।

शकारः। कस्से कज्जं कधइश्शं। एव्वं वड्ढके गल्लक्प्पमाणाह (ञ) कुले हगे जादे।

लाअशशुले मम पिदा, लाआ तादशश होइ जामादा।
लाअशिआले हगे, ममाबि बहणीबदी लाआ (१९) ॥६॥

(१७) अयं, आत्मीया ममैषा भूमिः, यत्र मह्यं रोचते तत्रोपविशामि। एष उपविशामि। ननु अत्रोपविशामि। एष उपविशामि।

(१८) अथ किम्।

(१९) कस्मै कार्यं कथयिष्यामि। एवं वृद्धति गल्लर्कप्रमाणस्य कुले अहं जातः।

(झ) व्यवहारार्थिनः विचारप्रार्थिनः शकारस्य इत्यर्थः स्थिरसंस्कारता स्थिरः संस्कारः यस्य तस्य भावः एकरूपमेव ज्ञानं न कांचित् परिवृत्तिरिति भावः।

(ञ) गल्लर्कप्रमाणस्य गल्लर्केति देशीय भाषा सुरापानपात्रमस्यार्थ इति।

अधि। सर्वं ज्ञायते।

किं कुलीनोपदिष्टेन, शीलमेवात्र कारणम्।
भवन्ति नितरां स्फीता सुचेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥ ७ ॥

तदुच्यतां कार्यम्।

शकारः। एव्वं भणामि, अबलदाह वि ण अ मे किं पि कलइअ्यदि, तदो तेण बहिणीवदिणा परितुट्ठेण मे कीलिदुं लक्खिदुं शब्बुज्जाणाणं पबले पुप्फकलण्डक जिसु-ज्जाणे दिण्णे, तहिं च पेक्खिदुं अणुदिअहं, शोशाबेदुं शोधाबेदुं, पोत्थाबेदुं, लुणाबेदुं गच्छामि। देबबजोएण पेक्खामि ण पेक्खामि बा, इत्थिअ-शलीलं णिबडिदं (२०)।

अधि। अथ ज्ञायते का स्त्री विपन्नेति?।

शकारः। हंहो! अधिअलणभोइआ, किंत्ति ण आणामि तं तादिशिं णअलमण्डणं कञ्चणअदभूशणिअं। केण वि कुपुत्तेण अत्यकज्जबत्तश्श कालणादो शुस्सं पुप्फकलण्डक-जिसुज्जाणं पवेशिअ बाहुपाश बलक्कालेण बशन्तशेणिआ मालिदा, ण मए (२१) इत्थीरत्तं सुखमाहत्थोति।

राजश्वशुरो मम पिता, राजा भ्रातस्य भवति जामाता।
राजभ्रातोऽहं, ममापि भगिनीपतौ राजा ॥

(२०) एवं भणामि, अपराद्धस्यापि न च मे किमपि करिष्यति, ततस्तेन भगिनीपतिना परितुष्टेन मे क्रीडितुं रक्षितुं सर्वोद्यानानां प्रवरं पुष्पकरण्डकजीर्णोद्यानं दत्तम्, तत्र च मे चिन्तयतः अनुदिवसं शुष्कं कारयितुं शोधयितुं पुष्टं कारयितुं लूनं कारयितुं गच्छामि। दैवयोगेन पश्यामि न पश्यामि वा, स्त्रीशरीरं निपतितम्।

(२१) अधिकरणभोजकाः! किमिति न जानासि तां तादृशीं

अधि। अहो नगररक्षिणां प्रमादः! भोः श्रेष्ठिकायस्थौ! न मयेति व्यवहारपदं प्रथममभिलिख्यताम्।

कायस्थः। जं अज्जो आणवेदि। तथा कृत्वा। अज्ज! लिहिदं (२२)।

प्रकारः। स्वगतम्। हीमादिके! उत्तलाअन्तेण बिअ पायअ-पिण्डालकेण अज्ज मए अत्ता एव्व णिस्सारिदो (ट)। भोदु एव्वं दाव। प्रकाशम्। अहो अधिअलणभोइआ! णं भणामि, मए च्चेव दिट्टा, किं कोलाहलं करेध? (२३) इति पादेन लिखितं प्रोञ्छति।

अधि। कथं त्वया ज्ञातं यथा खल्वर्थनिमित्तं बाहुपाशेन व्यापादिता?

नगरमण्डनं काञ्चनशतभूषणाम्। केनापि कृपणेन अर्धकल्पवर्णेन कारणात्, मूल्यं पुष्पकरण्डकलीर्णोद्यानं प्रवेश्य बाहुपाशबलात्कारेण वस्त्रसेना मारिता, न मया।

(२२) यदार्य आज्ञापयति। आर्य! लिखितम्।

(२३) विश्रब्धे! त्वरां कुर्वाणेनैव पायसपिण्डारकेण, अद्य मया आत्मैव निर्वासितः। भवत्येवं अहो! अधिकरणभोजका! नतु भणामि मया एव दृष्टा, किं कोलाहलं कुरुत?

(ट) ह्रीमादिके इति अत्यन्तं भयविक्लवद्योतकम्। पायसपिण्डारकेण पायसपिण्डं दुग्धपक्वान्नं परमाकुलितार्थः तत् कृच्छ्रेति प्राप्नोतीति तेन पायसान्न लोभिनेत्यर्थः यथा पायसान्नप्राप्तये लोभात् त्वया क्रियते तथा मयापीत्यर्थः निर्वासितः निश्चयेन नार्यं प्रापितः।

शकारः। हंहो! णूणं शुणशूणाए मोघट्ठाणाए गीवालिआए णिशुवस्सकेहिं आहलण-ट्ठाणेहिं (ठ) तक्केमि (२४)।

श्रेष्ठिकायस्थौ। जुज्जदि विअ (२५)।

शकारः। स्वगतम्। दिट्ठिआ पलुत्तजीविदम्हि, अविद्मादिके! (२६) (ड)।

श्रेष्ठिकायस्थौ। भो! कं एसो ववहारो अवलम्बदि? (२७)

अधि। इह हि द्विविधो व्यवहारः।

श्रेष्ठिकायस्थौ। केरिसो? (२८)।

अधि। वाक्यानुसारेण, अर्थानुसारेण च। यस्तावद्वाक्यानुसारेण स खल्वर्थिप्रत्यर्थिभ्यः। यश्चार्थानुसारेण स चाधिकरणिकबुद्धिनिष्पाद्यः।

---

(२४) हंहो! नूनं शूनशूनया मोघस्थानया ग्रीवालिकया निःसुवर्णकैराभरणस्थानैः त्रुटकैर्यामि।

(२५) युज्यते इव।

(२६) दिष्ट्या प्रत्युज्जीवितोऽस्मि।

(२७) भोः! कमेष व्यवहारोऽवलम्बते?

(२८) कीदृशौ?

(ठ) शून्यशून्यया स्फीतस्फीतया अतिस्फीतयेत्यर्थः मोघस्थानया मोघं विफलं स्थानं स्थितिः सत्ता इत्यर्थः तादृशालङ्कारविरहादिति भावः यस्याः तया ग्रीवालिकया ग्रीवया तथा निः न सन्ति सुवर्णकादि सौवर्णाभरणानि येषु तथाभूतैराभरणस्थानैः हस्तादिभिरित्यर्थः।

(ड) अविद्मादिके इत्यव्ययं हर्षसूचकम्।

श्रेष्ठिकायस्थौ। ता वसन्तसेणामादरं अवलम्बेदि ववहारो (२८)।

अधि। एवमिदम्, भद्र शोधनक! वसन्तसेनामातरमनुहि जयनाङ्कयं।

शोधनकः। तथेति। निष्क्रम्य गणिकामाता सह प्रविश्य। एदु एदु अज्जा (३०)।

दत्ता। गदा मे दारिआ मित्तघरअं अत्तणो जोव्वणं अणुभविदुं, एसो उण दीहाउ भणादि, आअच्छ, अधिअरणिओ संद्दावेदि, ता मोहपरवसमिव अत्ताणअं अवगच्छामि, हिअअं मे अरथरेदि। अज्ज! आदेसेहि मे अधिअरणमण्डवस्स मग्गं (३१)।

शोधनकः। एदु एदु अज्जा (३२) उभौ परिक्रामतः।

एदं अधिअरणमण्डवं, एत्थ पविसदु अज्जा (३३)। इत्युभौ प्रविशतः।

(२८) तस्मात् वसन्तसेनामातरमवलम्बते व्यवहारः।

(३०) एतु एतु आर्या।

(३१) गता मे दारिका मित्रगृहम् आत्मनो यौवनमनुभवितुम्, एष पुनर्दीर्घायुर्भणति, आगच्छ, अधिकरणिक आह्वयति, तन्मोहपरवशमिवात्मानमवगच्छामि, हृदयं मे प्रकम्पते। आदिश मह्यम् अधिकरणमण्डपस्य मार्गम्।

(३२) एतु एतु आर्या।

(३३) एषोऽधिकरणमण्डपः। अत्र प्रविशत्वार्या।

दड्ढा। उपसृत्य। सुहं तुम्हाणं भोदु भाउमिस्साणं (३४)।

अधि। भद्रे! स्वागतमास्यताम्।

दड्ढा। तथा इत्युपविष्टा।

शकरः। साक्षेपम्। आगदासि बुड्ढकुट्टणि! आगदासि? (३५)।

अधि। अये! त्वं किल वसन्तसेनाया माता?।

दड्ढा। अधट्ठं (३६)।

अधि। अथेदानीं वसन्तसेना क्व गता?।

दड्ढा। मित्तघरअं (३७)।

अधि। किन्नामधेयं तस्या मित्रम्?।

दड्ढा। स्वगतम्। हद्धी हद्धी, अदिलज्जणीअं कदु एदं।

प्रकाशम्। जणस्स पुच्छणीओ अअं अत्थो, ण उण अधिअरणिअस्स (३८)।

अधि। अलं लज्जया, व्यवहारस्त्वां पृच्छति।

श्रेष्ठिकायस्थौ। ववहारो पुच्छदि, णत्थि दोसो, कधेहि (३९)।

(३४) सुखं युष्माकं भवतु भावमिश्राणाम्।

(३५) आगतासि वृद्धकुट्टनि! आगतासि?

(३६) अथ किम्।

(३७) मित्रगृहम्।

(३८) हा धिक् हा धिक् अतिलज्जनीयं खल्विदम्। जनस्य प्रच्छनीयोऽयमर्थः, न पुनरधिकरणिकस्य।

(३९) व्यवहारः पृच्छति, नास्ति दोषः, कथय।

द्वा। कधं ववहारो! जइ एव्वं, ता सुणन्तु अज्ज मिस्सा। सो क्ख, सत्थवाह विणअदत्तस्स णत्तिओ, सायरदत्तस्स तणओ, सुगहिदणामहेओ अज्ज चारुदत्तो णाम, सेट्ठिचत्तरे पडिवसदि, तहिं मे दारिआ जोव्वणसुहमणुभवदि (४०)।

शकारः। सुदं अज्जेहिं? लिहीअदु एदे अक्खला, चारुदत्तेण सह मम विवादे (४१)।

श्रेष्ठिकायस्थौ। चारुदत्तो मित्तो त्ति णत्थि दोसो (४२)।

अधि। व्यवहारोऽयं चारुदत्तमवलम्बते।

श्रेष्ठिकायस्थौ। एव्वं विअ (४३)।

अधि। धनदत्त! (ढ) वसन्तसेना आर्यचारुदत्तस्य गृहं गतेति लिख्यतां व्यवहारस्य प्रथमः पादः। कथमार्यचारुदत्तोऽस्माभिराह्वाययितव्यः!। अथवा व्यवहारस्तमाह्वयति। भद्र शोधनक! गच्छ, आर्यचारुदत्तं स्वैर-

---

(४०) कथं व्यवहारः! यद्येवं तदा शृण्वन्तु आर्यमिश्राः। स खलु सार्थवाहविनयदत्तस्य नप्ता सागरदत्तस्य तनयः सुगृहीतनामधेयः आर्यचारुदत्तो नाम श्रेष्ठिचत्वरे प्रतिवसति, तत्र मे दारिका यौवनसुखमनुभवति।

(४१) श्रुतमार्यैः? लिख्यन्तामेतान्यक्षराणि, चारुदत्तेन सह मम विवादः।

(४२) चारुदत्तो मित्रमिति नास्ति दोषः।

(४३) एवमिव।

(ढ) धनदत्त! इति कायस्थनाम सम्बोधनम्।

मसभ्रान्तमुद्विग्नं सादरमाह्य, प्रच्छावेनाधिकरणि-कस्त्वां (च) द्रष्टुमिच्छतीति।

शोधनकः। जं अज्जो आणवेदि। इति निष्क्रान्तः, चारु-दत्तेन सह प्रविश्य च। एदु एदु अज्जो (४४)।

चारु। विचिन्त्य।

परिज्ञातस्य मे राज्ञा शीलेन च कुलेन च।
यच्चात्यमिदमाख्यानमवस्थामभिशङ्कते॥ ८॥

सवितर्कं स्वगतम्।

ज्ञातो नु किं न खलु बन्धनविप्रयुक्तो
मार्गागतः प्रवहणेन मयापनीतः?।
चारेक्षणस्य नृपतेः श्रुतिमागतो वा?
येनाहमेवमभियुक्त इव प्रयामि॥ ९॥

---

(४४) यदार्य आज्ञापयति। एतु एतु आर्यः।

(च) प्रच्छावेन केनचित् प्रच्छदेन।

(८) परिज्ञातस्येति। राज्ञा कुलेन शीलेन च परिज्ञातस्य विदि-तस्य मे मम यत् आख्यानम् इदं सत्यं निश्चितम् अवस्थां दारिद्र्य-मिति यावत् अभिशङ्कते अभिशङ्क्य कथिमपि विषये सदीयदोषं तर्कयति। दोषः सङ्कथा दरिद्रमेवाश्रयति न धनिनमिति भावः। अनुष्टुप्छन्दस्कम्।

(९) ज्ञात इति। बन्धनात् कारावासात् विप्रयुक्तः विच्युतः मार्गा-गतः मार्गवशात् आगतः प्राप्तः इत्यर्थः स आर्यकचारुदत्तो गोपालकतः मया प्रवहणेन अपनीतः अपसारितः खलु निश्चयेन किं न ज्ञातः? ज्ञानेन विदितः? अपितु विदित एव तु वितर्कं वा अथवा चारेक्षणस्य चारचक्षुषः नृपतेः श्रुतिमागतः? चारेण ज्ञात इत्यर्थः। येन अहम्

द्वा। कधं ववहारो! जइ एव्वं, ता सुणन्तु अज्ज मिस्सा। सो क्ख, सत्थवाह विणअदत्तस्स णत्तिओ, सायरदत्तस्स तणओ, सुगहिदणामहेओ अज्ज चारुदत्तो णाम, सेट्ठिचत्तरे पडिवसदि, तहिं मे दारिआ जोव्वणसुहमणुभवदि (४०)।

शकारः। शुदं अज्जेहिं? लिहीअदु एदे अक्खला, चारुदत्तेण सह मम विवादे (४१)।

श्रेष्ठिकायस्थौ। चारुदत्तो मित्तो त्ति णत्थि दोसो (४२)।

अधि। व्यवहारोऽयं चारुदत्तमवलम्बते।

श्रेष्ठिकायस्थौ। एव्वं विअ (४३)।

अधि। धनदत्त! (ढ) वसन्तसेना आर्यचारुदत्तस्य गृहं गतेति लिख्यतां व्यवहारस्य प्रथमः पादः। कथमार्यचारुदत्तोऽप्यस्माभिराह्वाययितव्यः!। अथवा व्यवहारस्तमाह्वयति। भद्र शोधनक! गच्छ, आर्यचारुदत्तं स्वैर-

(४०) कथं व्यवहारः! यद्येवं तदा शृण्वन्तु आर्यमिश्राः। स खलु सार्थवाहविनयदत्तस्य नप्ता सागरदत्तस्य तनयः सुष्ठुदीप्तनामधेयः आर्यचारुदत्तो नाम श्रेष्ठिचत्वरे प्रतिवसति, तत्र मे दारिका यौवनसुखमनुभवति।

(४१) शुतमार्यैः? लिख्यन्तामेतान्यक्षराणि, चारुदत्तेन सह मम विवादः।

(४२) चारुदत्तो मित्रमिति नास्ति दोषः।

(४३) एवमेव।

(ढ) धनदत्त! इति कायस्थनाम सम्बोधनम्

मसश्वासमनुद्विग्नं सादरमाश्रय, प्रस्तावेनाधिकरणि-
कस्त्वां (ख) द्रष्टुमिच्छतीति।

शोधनकः। जं अज्जो आणवेदि। इति निष्क्रान्तः, चारु-
दत्तेन सह प्रविश्य च। एदु एदु अज्जो (४४)।

चारु। विचिन्त्य।

परिज्ञातस्य मे राज्ञा शीलेन च कुलेन च।
यत्नात्यमिदमाह्वानमवस्थामभियङ्कते॥ ८॥

सवितर्कं स्वगतम्।

ज्ञातो नु किं न खलु बन्धनविप्रयुक्तो
मार्गागतः प्रवहणेन मयापनीतः?।
चारित्रणस्य नृपतेः श्रुतिमागतो वा?
येनाहमेवमभियुक्त इव प्रयामि॥ ९॥

---

(४४) यदार्य आज्ञापयति। एतु एतु आर्यः।

(ख) प्रस्तावेन केनचित् प्रकरणेन।

(८) परिज्ञातस्येति। राज्ञा कुलेन शीलेन च परिज्ञातस्य विदि-
तस्य मे मम यत् आह्वानम् इदं सत्यं निश्चितम् अवस्थां दारिद्र्य-
मिति यावत् अभियङ्कते अभिलक्ष्य कञ्चिदपि विषये सदोषदोषं वर्णयति।
दोषः सङ्कथा दरिद्रमेवाश्रयति न धनिनमिति भावः। अनुष्टुप्छन्दः।

(९) ज्ञात इति। बन्धनात् कारावासात् विप्रयुक्तः विच्युतः मार्गा-
गतः मार्गवशात् आगतः प्राप्तः इत्यर्थः स आर्यकवासा गोपालदत्तः
मया प्रवहणेन अपनीतः अपसारितः खलु निश्चयेन किं न ज्ञातः?
अनेनैं विदितः? अपित्तु विदित एव तु वितर्के वा अथवा चारित्रणस्य
चारित्रवतः नृपतेः श्रुतिमागतः? चारित्रं ज्ञात इत्यर्थः। येन अहम्

अथवा किं विचारितेन। अधिकरणमण्डपमेव गच्छामि। भद्र शोधनक! अधिकरणस्य मार्गमादेशय।

शोधनकः। एदु एदु अय्यो (४५)। इति परिक्रामतः।

चारु। रभसम्। किमपरम्?।

कृष्णसरं वाशति वायसोऽयममात्यभृत्या मुहुराह्वयन्ति।
सव्यश्च नेत्रं स्फुरति प्रसह्य ममानिमित्तानि हि खेदयन्ति॥१०॥

शोधनकः। एदु एदु अय्यो सैरं असम्भन्तं (४६)।

चारु। परिक्रम्याग्रतोऽवलोक्य च।

शुष्कद्रुसंस्थितो घ्राङ्क्ष आदित्याऽभिमुखस्तथा।
मयि चोद्यते वामं चक्षुर्घोरमसंशयम्॥ ११॥

---

(४५) एतु एतु आर्यः।

(४६) एतु एतु आर्यः स्वैरमसम्भ्रान्तम्।

एवंप्रकारेण अभियुक्त इव दूषित इव प्रत्यर्थी सञ्जित्यर्थः प्रयामि गच्छामीत्यर्थः। वसन्ततिलकं वृत्तम्।

(१०) कृष्णसरमिति। अयं वायसः काकः कृष्णसरं कर्कशं यथा तथा वाशति शब्दायते, अशुभातिभयजनकमाह कृष्णसंज्ञितायां वराटनिधिरः। यथा दारुणनादसरकोटरोपगो वायसो बहुभयद इति इति अमात्यानां राजनियुक्तानां पुरुषाणां भृत्याः भृत्यः वारंवारम् आह्वयन्ति, तथा सव्यं वामं नेत्रञ्च प्रसह्य बलेन स्फुरति, पुंसां वामाक्षिस्फुरणस्य दुर्निमित्तसूचकतामाह मत्स्यपुराणम्। अङ्गदक्षिणभागे तु शस्तं प्रस्फुरणं भवेत्। अप्रशस्तं तथा, वामे पृष्ठे हृदयेऽक्षि (किं बहुना) अनिमित्तानि दुर्लक्षणानि हि निश्चितं मम खेदयन्ति अभीष्टसम्बन्धविघटनया कर्मणि भ्रष्टो। उपजातिवृत्तम्।

(११) शुष्क इति। शुष्कद्रुसंस्थितः तथा आदित्याभिमुखः सूर्य

पुनरन्यतोऽवलोक्य । अये ! कथमयं सर्पः ।

मयि विनिहितदृष्टिर्भिन्नपीताञ्जनाभः
स्फुरितविततजिह्वः शुक्लदंष्ट्राचतुष्कः ।
अभिपतति सरीषो जिह्मिताघातकुक्षि-
र्भुजगपतिरयं मे मार्गमाक्रम्य सुप्तः ॥ १२ ॥

अपिचेदम् ।

स्खलति चरणं भूमौ न्यस्तं, नवार्द्रतमा मही,
स्फुरति नयनं, वामो बाहुर्मुहुश्च विकम्पते ।

मयनोकयन्नित्यर्थः धार्ष्ट्रः काकः मयि घोरं भयानकं वामं चक्षुः अस-मयं यथा तथा चोदयते निक्षिपति । अत्यातिभयसूचकमाह वराह-मिहिरः । छिन्नाग्रेऽङ्कुच्छेदः कलहः शुष्कद्रुमस्थिते धार्ष्ट्रे । पुरतश्च पृष्ठतो वा गोमयसंस्थे धनप्राप्तिः । ऐन्द्रादिदिगवलोकी क्रूयोभिमुखो भटे स्वनं स्फटिशः । राजभयचौरबन्धन कलहाः स्युः वसुभयक्षेति । अनुष्टुप् वृत्तम् ।

(१२) मयीति । मयि विनिहिता अर्पिता दृष्टिर्येन सः, भिन्नं स्फुटितं नीलं यत् अञ्जनं कज्जलं तद्वत् आभा यस्य तादृशः कृष्णवर्ण इत्यर्थः, स्फुरिता स्पन्दिता विततां विस्तृता जिह्वा यस्य तथाभूतः, शुक्लं दंष्ट्राणां चतुष्कं यस्य सः, जिह्मितः वक्रीकृतः आघातः पूरितः कुक्षिः यस्य तादृशः तथा मे मम मार्गं पन्थानम् आक्रम्य सुप्तः अयं भुजगपतिः सर्पराजः सरीषः स्वनं अभिपतति अभिमुखमागच्छ-तीत्यर्थः अस्य च विभिन्नारिष्टसूचकत्वसूचं दृष्टसंहितार्थो, फणि-नोऽभिमुखागमोऽरिष्टं कथयति वज्रवराहमिहिरश्च प्राहुः । इति वसन्तराजशाकुनेऽपि । नीलाब्जदलैकरराशिसदृशा जातैव सर्वे भयदा मूलकृताः । इति नाकिनीहृदयम् ।

अकुनिरपरस्यायं तावद्विरौति हि नैकधः,
कथयति महाघोरं मृत्युं न चात्र विचारणा ॥ १३ ॥
सर्वथा देवताः स्वस्ति करिष्यन्ति ।

योधनकः । एदु एदु अज्जो, इमं अधिअरणमण्डवं पविसदु अज्जो (४७)।

चारु । प्रविश्य सभयादवलोक्य । अहो ! अधिकरणमण्डपस्य परा श्रीः । दृष्ट हि ।

चिन्तासक्त-निमग्न मन्त्रिसलिलं द्यूतोर्मिसङ्काकुलं
पर्य्यन्तस्थितचार-नक्रमकरं नागाश्व-हिंस्राश्रयम् ।
नानावाशक-कङ्कपक्षि-रुचिरं कायस्थ सर्पास्पदं
नीतिक्षुण्णतटं च राजकरणं हिंस्रैः समुद्रायते ॥ १४ ॥

(४७) एतु एतु आर्यः, अधिकरणमण्डपं प्रविशत्वार्यः ।

---

(१३) स्खलतीति । हि यतः भूमौ न्यस्तं चरणं स्खलति, भद्रौ शुभ्रौ आर्द्रतमा अत्यार्द्रा च न, नयनं वामभिति शेषः स्फुरति स्पन्दते, तथा वामः बाहुः शुष्कैरेवारं विकम्पते, अयम् अपरः अकुनिश्च तावत् नैकधः शुष्कशब्दः विरौति शब्दायते अतः एतत् सर्वमिति अध्याहार्यं मद्राघोरं मृत्युं कथयति, अत्र विचारणा न निश्चितमेवेत्यर्थः, चरणस्खलनञ्च दुर्निमित्तताद्योतनाय वसन्तराजशाकुनम् । अपरद्वयस्खलनं रूपाद्यां भङ्गः क्वचिद् यानपतनायनञ्च । द्वारामिघाताश्वगजस्खलयाताः प्रस्थानविघ्नं कथयन्ति यात्राः इति । अत्र फरिघोद्वर्तं न समरस्वागतः शङ्खवेदैर्फरिघो मतेति नक्षत्रयात् ।

(१४) चिन्तेति । चिन्ताद्यासक्ताः निमग्नाः निविष्टमनसः मन्त्रिण एव सलिलानि यस्य तत् मन्त्रिणां विदग्धया धीतत्वप्रकृतिकत्वेन

भवतु। प्रविशन् शिरोघातमभिनीय सवितर्कम्। अहह दुष्टमपरम् (त)।

सख्यं मे स्यन्दते चक्षुर्विरौति वायसस्तथा।
पत्याः सर्पेण रुद्धोऽयं स्वस्ति चास्मासु दैवतः॥ १५॥

च सलिलसाम्यम्। दूता वार्त्तावहा एव ऊर्मयः मङ्क्षाच तैराकुलं व्याप्तं दूतानामितस्ततः सञ्चरणात् ऊर्मिसङ्कुलानां साम्यम्। पर्व्वन्तेषु प्रान्तदेशेषु मध्येषु वा स्थितासारा वञ्चनगारा एव चारः पियालवृक्षे स्थादु गतो वञ्चापसर्पयोरिति मेदिनी। नक्रा मकराश्च यस्य तत् चारासामतिक्रूरजनकतया भयावहत्वात् नक्रमकरसाम्यम्। नागा हस्तिनः अश्वाश्च ते एव हिंस्राः क्रूरमनुष्याः तेषामाश्रयं स्थानं नागाश्वानां वध्यघातनार्थं स्थापितानां हिंस्रैर्जलचरैः साम्यम्। नाना विविधाः वाणिजकाः अल्पं कुर्वाणाः धनप्रतारणार्थं वचनचतुराः खला एव कङ्कपक्षिणः वकविशेषाः, तैः कचिरं मनोहरं खलानां वचनचातुर्य्येण प्रलोभनकारित्वात् मत्स्यधारणार्थं ऊर्द्धचारिभिर्वकैः साम्यम्। कायस्था एव सर्पाः तेषामासदं स्थानं कायस्थानां क्रूरतया प्रसिद्धेः सर्पसाम्यम्। तथा नीतिरेव शासनशास्त्रमेव चुलुं स्रोतोवशात् भग्नं तटं यस्य तत् नीत्याः अनवरतपर्य्यालोचनयापि कदाचिदसत्यमपि सत्यवत् कदाचित् सत्यमपि असत्यवत् क्रियत इति तटसाम्यमवगन्तव्यम्। तथा हिंस्रैः उपलक्षितं विशेषेण क्रतीया। अतः राजकरणं राज्ञः अधिकरणं विचारस्थानं षण्ढायते षण्ढवदाचरति सर्वथा दुर्गमिति भावः, राजकरणमित्यत्र राजभवनमित्यपि पठ्यते। शार्दूलविक्रीडितं वृत्तम्।

(त) इदं प्रवेशकाले शिरोघातरूपम् अपरम् अन्यत् दुर्लक्षणमिति शेषः।

(१५) सख्यमिति। अस्मासु दैवतः दैवात् स्वस्ति च भवतु इति शेषः दैवता मम स्वस्ति कुर्वन्तु इति भावः अन्यत् सुगमम्।

तावत् प्रविशामि । इति प्रविशति ।

अधि । अथमसौ चारुदत्तः ? य एषः ।

घोणोन्नतं मुखमपाङ्गविशालनेत्रं
नैतद्धि भाजनमकारणदूषणानाम् ।
नागेषु गोषु तुरगेषु तथा नरेषु
नश्याकृतिः सुसदृशं विजहाति वृत्तम् ॥ १६ ॥

चारु । भो ! अधिकृतेभ्यः स्वस्ति । हंहो नियुक्ताः ! अपि कुशलं भवताम् ? ।

अधि । सर्वम् । स्वागतमार्यस्य भद्र शोधनक ! आर्यस्यासनमुपनय ।

शोधनकः । आसनमुपनीय । एदं आसनं, एत्थ उवविसदु अज्जो (४८) ।

चारु । उपविशति ।

शकारः । सक्रोधम् । आगदेहि ले इत्थिआधाद्मा आग-

(४८) इदमासनमत्रोपविशत्वार्यः ।

---

(१६) घोणोन्नतमिति । घोणा नासिका तया उन्नतम् उन्नतनासिकमित्यर्थः अपाङ्गयोः विशाले आयते नेत्रे यत्र तादृशं वृत्तं विभर्तीति शेषः वृत्तवैलक्षण्यादिदुष्कार्यचिह्नं किमपि नास्तीति भावः । हि यतः एतत् चारुदत्तरूपं वस्तु इति शेषः अकारणदूषणानां भाजनं पात्रम् आश्रय इत्यर्थः न तथाहि नागेषु हस्तिषु गोषु, तुरगेषु तथा नरेषु मध्ये इत्यर्थः आकृतिः सौम्यावयवः सुसदृशं वृत्तं चरित्रं न विजहाति न त्यजतीत्यर्थः यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्तीति आकृत्या गुणनिर्णय इति च भावः । वसन्ततिलकं वृत्तम् ।

देमि ? अहो णाए बबहारे, अहो धम्मे बबहारे, जं एअ-दाह इत्थिआघादकाह आसणे दीअदि। सगर्वम्। भोदु, णं दीअदु (४९)।

अधि। आर्य्य चारुदत्त! अस्ति भवतोऽस्या आर्य्याया दुहिता सह प्रसक्तिः प्रणयः प्रीतिर्वा?

चारु। कस्याः?।

अधि। अस्याः। इति वसन्तसेनामातरं दर्शयति।

चारु। उत्थाय। आर्य्ये! अभिवादये।

दडा। जाद! चिरं मे जीव। स्वगतम्। अअं सो चारु-दत्तो! सुणिक्खित्तं क्खु दारिआए जोव्वणं (५०)।

अधि। आर्य्य! गणिका तव मित्रम्?

चारु। लज्जां नाटयति।

शकारः।

लज्जाए भीलुदाए वा चालित्तं अलिए णिगूहिदुम्।
अअं मालिअ अत्थकालणा एसि गूहदि ण तं हि भट्टके (५१)॥१७

(४९) आगतोऽसि रे स्त्रीघातक! आगतोऽसि? अहो! न्याय्यो व्यवहारः, अहो धर्म्यो व्यवहारः, यदेतस्मै स्त्रीघातकाय आसनं दीयते। भवतु, ननु दीयताम्।

(५०) जात! चिरं मे जीव। अयं स चारुदत्तः! सुनिक्षिप्तं खलु दारिकया यौवनम्।

(५१) लज्जया भीरुतया वा चारित्रमलीको निगूहितुम्।
स्वयं मारयित्वा अर्थकारणादिदानीं गूहति न तं हि भट्टकः॥

---

(१७) लज्जयेति। हे अलीक! मिथ्यावादिन्! लज्जया भीरु-

श्रेष्ठिकायस्थौ । अज्ज चारुदत्त ! भणाहि, अलं लज्जाए. ववहारो क्खु एसो (५२)।

चारु । सलज्जम् । भो अधिकृता ! मया कथमीदृशं वक्तव्यम् ? यथा गणिका मम मित्रमिति, अथवा यौवनमतापराध्यति, न चारित्रम् ।

अधि ।

व्यवहारः सविघ्नोऽयं, त्यज लज्जां हृदि स्थिताम् ।
ब्रूहि सत्यमलं धैर्य्यं, छलमत्र न गृह्यते ॥ १८ ॥

अलं लज्जया, व्यवहारस्त्वां पृच्छति ।

चारु । अधिकृत ! केन सह मम व्यवहारः ? ।

शकारः । साटोपम् । अले ! मए सह ववहाले (५३) ।

चारु । त्वया सह मम व्यवहारः सुदुस्सहः ।

(५२) आर्य चारुदत्त ! भण, अलं लज्जया, व्यवहारः खल्वेषः ।
(५३) अरे ! मया सह व्यवहारः ।

त्वया वा चारित्रं चरित्रमेव चारित्रं स्वकृतदुष्कार्यरूपं निगूहितुं मोषायितुं चेष्टसे ? इति शेषः, अर्थकारणात् धनलाभाशया स्वयं चारयित्वा विनाश्य स्थितस्य तवेति षष्ठ्यर्थमध्याहार्यम् । भट्टकः प्रभुः मम भगिनीपतिरित्यर्थः हि निश्चितं तत् तव दुश्चरितमित्यर्थः न गूहति नैव गोपायित्वा त्वां मोचयति अवश्यमेव त्वां दण्डयिष्यतीति भावः । अत्र वैतालीयं छन्दः ।

(१८) व्यवहार इति । अयं व्यवहारः अभियोगः सविघ्नः अनिष्टजनक इति भावः, धैर्य्यम् अलं विलम्बं मा कुरु इति भावः अन्यत् विघटम् ।

शकारः। अले! इत्थिआधादआ! तं तादिसिं लअण-आदभूअणिअं वसन्तसेणिअं मालिअ, अम्मदं कवड्ड-कावड्डिके भविअ णिगूहेशि? (५४)।

चारु। असम्बद्धः खल्वसि।

अधि। आर्य्य चारुदत्त! अलमनेन, ब्रूहि सत्यम्, अपि गणिका तव मित्रम्?।

चारु। एवमेव।

अधि। आर्य्य! वसन्तसेना क्व?।

चारु। गृहं गता।

श्रेष्ठिकायस्थौ। कधं गदा? कदा गदा? गच्छन्ती वा केण अणुगदा? (५५)।

चारु। स्वगतम्। किं प्रच्छन्नं गतेति ब्रवीमि?।

श्रेष्ठिकायस्थौ। अज्ज! कधेहि (५६)।

चारु। गृहं गता, किमन्यद् ब्रवीमि।

शकारः। मम केलकं पुप्फकलण्डकं जिण्णुज्जाणं पवेशिअ-अत्थणिमित्तं बाहुपाश-बलक्कारेण मालिदा, अए! अम्मदं वदशि घलं गदे त्ति? (५७)।

---

(५४) अरे स्तोपातक! तां तादृशीं रत्नमयभूषणां वसन्तसेनां मारयित्वा साम्प्रतं कपटकापटिको भूत्वा निगूहसि?

(५५) कथं गता? कदा गता? गच्छन्ती वा केन अनुगता?

(५६) आर्य्य! कथय।

(५७) मदीयं पुष्पकरण्डकं जीर्णोद्यानं प्रवेश्य अर्थनिमित्तं बाहु-पाश-बलात्कारेण मारिता, अये! साम्प्रतं वदसि गृहं गतेति।

चारु। आः! असम्बद्धप्रलापिन्!

अभ्युक्षितोऽसि सलिलैर्न बलाहकानां
चाषाग्रपक्षसदृशं भृशमन्तराले।
मिथ्यैतदाननमिदं भवतस्तथाहि
क्षेमन्तपद्ममिव निष्प्रभतामुपैति॥ १९॥

अधि। जनान्तिकम्।

तुलनञ्चाद्रिराजस्य, समुद्रस्य च तारणम्।
ग्रहणञ्चानिलस्येव, चारुदत्तस्य दूषणम्॥ २०॥

प्रकाशम्। आर्य्य चारुदत्तः खल्वसौ कथमिदमकार्य्यं करिष्यति। घोषेत्यादि पठति।

प्रकारः। किं पक्खवादेण ववहारे दीसदि? (५८)।

(५८) किं पक्षपातेन व्यवहारो दृश्यते?

---

(१९) अभ्युक्षित इति। अन्तराले अन्तरीक्षे बलाहकानां मेघानां सलिलैः चाषः पक्षिविशेषः तस्य अग्रपक्षः पक्षाग्रं तस्य सदृशं यथा तथा भृशं न अभ्युक्षितः न सिक्तः असि, तथाहि भवतः इदम् आननं क्षेमन्तपद्ममिव निष्प्रभतां म्लानत्वमुपैति प्राप्नोति, चाषाग्रपक्षो हि उपरि वारिवर्षणे मलिनीभवति तव मुखन्तु तदभावेऽपि मलिनं दृश्यते इति भावः। अतः एतत् त्वदुक्तं मत्कृतं कथमनेनाहननं मिथ्या, निरपराधे जने दोषान् आरोपयितुमुचितं मलिनं भवतीति भावः। क्षेमन्तशीतकं हेमन्तम्।

(२०) तुलनमिति। चारुदत्तस्य दूषणम् अद्रिराजस्य हिमालयस्य तुलनं समुद्रस्य तारणं यथा अनिलस्य ग्रहणमिव न कदाचित् सम्भवतीति भावः।

अपि । अपेहि मूर्ख ! ।
वेदार्थान् प्राकृतस्त्वं वदसि, न च ते जिह्वा निपतिता ?
मध्याह्ने वीक्षसेऽर्कं, न तव सहसा दृष्टिर्विचलिता ? ।
दीप्ताग्नौ पाणिमन्तः क्षिपसि, स च ते दग्धो भवति नो,
चारित्रात्त्वं चारुदत्तं चलयसि न वै देहं हरति भूः ? ॥२१॥

आर्य-चारुदत्तः कथमकार्यं करिष्यति ।

क्षुत्वा समुद्रमुदकोच्छ्रयमात्रशेषं
दत्तानि येन हि धनान्यपेक्षितानि ।
स श्रेयसां कथमिवैकनिधिर्महात्मा
पापं करिष्यति धनार्थमवैरिजुष्टम् ? ॥ २२ ॥

---

(२१) वेदार्थानिति । त्वं प्राकृतः नीचः सन् वेदार्थान् वदसि, ते तव जिह्वा न च निपतिता ? नीचजातीनां वेदार्थोच्चारणे अनधिकारात् बलादुच्चारिते च जिह्वास्खलनस्य शास्त्रीयत्वादिति भावः, मध्याह्ने अर्कं वीक्षसे, सहसा तत्क्षणात् तव दृष्टिर्न विचलिता न प्रतिहता ? दीप्ताग्नौ प्रज्वलितानले अन्तः अवलोकनमध्ये इत्यर्थः पाणिं क्षिपसि, स च ते तव पाणिः न दग्धः न भस्मीकृतः भवति ? तथा चारित्रात् चारुदत्तं चलयसि भ्रंशयसि, भूः पृथ्वी ते तव देहं न हरति ? सुमधुरा इत्तम्, "ओ ओ णो णो सुदत्थे सुसुररसेवक्का सुमधुरा" इति तल्लक्षणात् ।

(२२) क्षुत्वेति । येन चारुदत्तेन समुद्रम् उदकानामुच्छ्रयः औन्नत्यं प्राचुर्यमित्यर्थः तन्मात्रः शेषः यस्य तं जलमात्राधारमित्यर्थः कृत्वा तद्गर्भजातरत्नसमुदायाहरणादिति भावः अनपेक्षितानि अविचारितानि धनानि दत्तानि श्रेयसाम् एकनिधिः एकमात्राश्रयः महात्मा स चारुदत्तः धनार्थं धनलोभाय अवैरिजुष्टं वैरिणापि असेवितं अकृत्यमपि

शकारः। किं पक्खवादेण ववहारे दीअदि ? (५८)।

दत्ता। हदास! जो दाणिं आसीअदं सुवण्णभण्डं रत्तिं चोरेहिं अवहरिदं त्ति तस्स कारणादो चदुग्गुणं दारभूदं रअणावलिं देदि, सो दाणिं अत्थकज्जवत्तस्स कारणादो

[redacted]

अहं पि शूललम्भा वेअं विअ अट्टहासअन्ती (७४) ॥३५॥

(७३) आर्य चारुदत्त! राजनियोगः खलु अपराध्यति, न खलु वयं चारुदत्ताः, तत् अर, यत् खनेयम्।

(७४) अरे! एतत् दृश्यते दक्षिणभुजयानं, यत् प्रेक्ष्य कथ्या झटिति प्राणात् मुञ्चन्ति। पश्य पश्य।

(२४) प्रभवतीति। भाग्यदोषात् अद्य प्रबलपुरुषैः राजपुरुषैरिव्यर्थः दुर्विनयोऽपि मे मम यदि धर्मः कथञ्चित् प्रभवति। यदि कदापि अवा धर्मोचरणं जनयति भावः। तदा तदुद्वेगेनेति पूर्वार्धेयं सुरपतिभवनस्था सर्वस्था अवधा यत् तत्रस्थिता सा एव वसन्तसेना एव अत्यन्तभावेन निर्जीवार्थेव कञ्चुं इवापवादरूपं अनेति प्रेमः अपनयत बोधयत इत्यर्थः।

(२५) अहमिति। दीर्घाः उच्चशरीराः गोमायवः शृगालाः

चारु । हा ! हतोऽस्मि मन्दभाग्यः । इति दावेगसुपविशति ।

शकारः । ण दाव गमिश्शं, चालुदत्तार्कं वावाइअन्तं दाव पेक्खामि । परिक्रम्य दृष्ट्वा । कधं उवविट्ठे (७५) ।

चाण्डालः । चालुदत्त ! किं भीदेसि ? (७६) ।

चारु । सहसोत्थाय । मूर्ख !

न भीतो मरणादस्मि केवलं दूषितं यशः ।

इत्यादि पुनः पठति ।

चाण्डालः । अज्ज चालुदत्त ! गअणदले पडिवण्णा चन्दसुज्जा वि विपत्तिं लहन्ति । किं उण जणा मलण भीलुआ माणवा वा, लोए कोवि उट्ठिदो पडदि, कोवि पडिदोवि उट्ठेदि ।

उट्ठन्त पडन्ताह वसण पाडिआ सवस्स उण अत्थि ।
एदाइं हिअए कदुअ सन्थालेहि अत्ताणअं ॥ ३६ ॥

अर्द्धं कलेवरं प्रतिदृप्तं कर्षन्ति दीर्घगोमायवः ।
अर्द्धमपि शून्यलम्बनं येन दवाट्टहासस्य ॥

(७५) न तावद्गमिष्यामि, चारुदत्तकं व्यापाद्यमानं तावत् पश्यामि । कथमुपविष्टः ।

(७६) चारुदत्त ! किं भीतोऽसि ?

प्रतिदृप्तं शूलात् लम्बितं अर्द्धं कलेवरं कर्षन्ति, आकर्षन्ति खण्डखण्डीकुर्वन्त्यर्थः अर्द्धमपरमिति शेषः अट्टहासस्य अट्टहासस्य येन दवेन परिष्कृत दव शून्यलम्बनं शूलोपरिस्थितत्वादाकाशस्य शून्यावच्छिन्नतया तस्य ग्रहणात् दृप्तकलेवरस्यानाच्च प्रकाशनात् अट्टहासपूर्वमिवेत्युत्प्रेक्षा ।

(३६) उत्तिष्ठत्पतत इति । यस्यापि शतस्यापि उत्तिष्ठतश्च

चाण्डालं प्रति। इदं चण्डिकं घोरचण्डालं, ना उत्क्रोशय (७७)

पुनश्चण्डालोऽवदत्।

चाण्ड। कुद्ध मिश्रे वसन्तसेने!। प्रसिद्धजनसमूह।

इत्यादि पुनः पठति।

ततः प्रविशति सपत्नीको वसन्तसेना भिक्षुश्च।

भिक्षुः। हो मार्षे! अट्ठावपलिच्छन्तं ममक्खामिअ अयन्तमेत्थिअं चमन्ते अणुमाहिदम्हि पव्वज्जाए। उवासिके! कहिं तुमं अदुअं? (७८)।

वसं। अज्ज चारुदत्तस्स जेव गेहं, तस्स दंसणेण सअलाच्छअस्स विअ कुसुहिणिं आणन्देहि मं (७९)।

---

(७७) आर्य-चारुदत्त! जनजन्ये प्रतिपन्नौ चन्द्रसूर्यावपि विपत्तिं लभेते, किं पुनर्जना मरणभीरका मानवा वा, क्रोधे क्रोशत्युत्थितः पतति, क्रोऽपि पतितोऽभ्युत्तिष्ठते।

उत्तिष्ठत् पततो वसनपातिकाभवत् पुनरक्षि।

एतानि हृदये कृत्वा संसारत्यागानम्।

इतत् चतुर्थं क्रोधत्यागानम्, तद्धि क्रोधत्यागः।

(७८) आर्यम्! अज्ञानपरिभ्रान्तां क्षमस्वास्मान् वसन्तसेनिकां मम मस्तकेनोऽस्मि प्रसादया। उपासिके! कुत्र त्वां नेष्यामि?

(७९) आर्य चारुदत्तस्यैव नेतव्यम्, तस्य दर्शनेन सकलाच्छकस्यैव कुसुमिनीम् आनन्दय माम्।

उत्तिष्ठत् उत्तिष्ठन् उत्थाय पततः पतनपातिका पतनम् अवस्थानं जीवनमित्यर्थः पतनक्रिया उत्थानक्रियानिषेधनात् पतनपातिकेति सिद्धं क्रोधनस्यैव सिद्धं इति भावार्थः।

निर्वृः। आगच्छ। कतरेण मार्गेण प्रविशामि? विश्वित्। राजमार्गेण चैव प्रविशामि। उपाशिके! एहि, अयं राजमार्गः। किं नु खलु एष राजमार्गे महाजनसङ्घसङ्घट्टः श्रूयते? आर्य! किं णु हु एसे रायमग्गे महते जणसद्दे सुव्वीअदि? (८०)।

वयं। अपतो निरूप्य। कधं पुरदो महाजणसमूहो अज्ज! जाणाहि दाव किंणिमित्तं ति। विसमभरक्कन्ता विअ वसुन्धरा एअवासीसदा (ढ) उज्जइणी वट्टदि (८१)।

चारुदत्तः। इमं मे पच्छिमं घोसणट्ठाणं, ता ताडेध डिण्डिमं, उग्घोसेध घोसणं। तथा कृत्वा। भो चारुदत्त! पडिवालेहि (ढ) मा भाआहि, लहुं जेव मालीअसि (८२)

चारु। भगवत्यो देवताः।

---

(८०) कतरेण मार्गेण प्रविशामि। राजमार्गेणैव प्रविशामि। उपाशिके! एहि, अयं राजमार्गः। किं नु खलु एष राजमार्गे महाजनसङ्घसङ्घट्टः श्रूयते?

(८१) कथं, पुरतो महाजनसमूहः! आर्य! जानीहि तावत् किंनिमित्तमिति। विषमभाराक्रान्तेव वसुन्धरा एकवासोन्नता उज्जयिनी वर्त्तते।

(८२) दत्त्वा पश्चिमं घोषणास्थानम्, तस्माद्यूयं डिण्डिमम्, उद्घोषयत घोषणाम्। भोः चारुदत्त! प्रतिपालय, मा भैः, शीघ्रमेव मार्यसे।

(ढ) एकवासोन्नता एकस्मिन् प्रदेशे वासः जनानामवस्थानं तेन उन्नता दुर्लभैः।

(ढ) प्रतिपालय प्रतीक्षस्व स्थिरीभवेत्यर्थः।

भिक्षुः। भवति वसन्तसेने! तुमं किल चारुदत्तेन मारिताऽसीति चारुदत्तो मारयितुं नीयते (८३)।

वसन्तसेना। हा धिक् हा धिक्! कथं मम मन्दभागिन्याः कृते आर्यचारुदत्तो व्यापाद्यते। भोः! त्वरितं त्वरितमादिश मार्गम् (८४)।

भिक्षुः। त्वरतां त्वरतां बुद्धोपासिका आर्यचारुदत्तं जीवन्तं श्मशानयितुम्। आर्या! अन्तरमन्तरं दत्त (८५)।

वसन्तसेना। अन्तरं अन्तरं (८६)।

चाण्डालः। अज्ज चालुदत्त! आमि णिओओ अवलज्झदि, ता सुमलेहि जं सुमलिदव्वं (८७)।

चारु०। किं बहुना। प्रभवति। इत्यादि श्लोकं पठति।

चाण्डालः खड्गमाकृष्य। अज्ज चालुदत्त! उत्ताणो भविअ सअं चिट्ठ, एक्कप्पहालेण मालिअ तुमं सग्गं णेस्सं (८८)।

---

(८३) उपासिके! त्वं किल चारुदत्तेन मारिताऽसीति चारुदत्तो मारयितुं नीयते।

(८४) हा धिक् हा धिक्! कथं मम मन्दभागिन्याः कृते आर्यचारुदत्तो व्यापाद्यते। भोः! त्वरितं त्वरितमादिश मार्गम्।

(८५) त्वरतां त्वरतां बुद्धोपासिका आर्यचारुदत्तं जीवन्तं श्मशानयितुम्। आर्या! अन्तरमन्तरं दत्त।

(८६) अन्तरमन्तरम्।

(८७) आर्य-चारुदत्त! स्वामिनियोगोऽपराध्यति, तत् क्षम, यत् क्षन्तव्यम्।

(८८) आर्य-चारुदत्त! उत्तानो भूत्वा स्वयं तिष्ठ, एकप्रहारेण मारयित्वा त्वां स्वर्गं नयामः।

चारुदत्तस्तथा तिष्ठति ।

चाण्डालः । प्रकर्षमीक्षते । सङ्गपतनं कृत्वादभिनयति । ही कष्टं!

आ अट्ठिदे अलोअं मुट्ठिए मुट्ठिणा गहीदे वि ।
धलणीए कोअ पड़िदे दालुणके अग्गणिग्गच्छिहे खग्गे ॥३७॥

जधा एदं संवुत्तं, तधा तक्केमि ण विवज्जदि अज्जचारुदत्ते त्ति । भअवदि अज्जकवासिणि ! (ण) पसीद पसीद, अवि णाम चारुदत्तस्स मोक्खो भवे ? तदो अणुगहिदं तुए चाण्डालउलं भवे (८९) ।

अपरः । जधाणत्तं अणुचिट्ठम्ह (९०) ।

प्रथमः । भोदु, एव्वं कलेम्ह (९१) ।

इत्युभौ चारुदत्तं शूले समारोपयितुमिच्छतः ।

चारु । प्रभवति । इत्यादि पुनः पठति ।

---

(८९) आकृष्टः सरोषं मुष्टौ मुष्टिना गृहीतोऽपि ।
धरण्यां किमर्थं पतितो दारुणकोऽग्रनिसृष्टिभः खड्गः ॥
यथा एतत्संवृत्तं तथा तर्कयामि न विपद्यते आर्य-चारुदत्त इति । भगवति सङ्कवासिनि ! प्रसीद प्रसीद, अपि नाम चारुदत्तस्य मोक्षो भवेत् ? तदानुगृहीतं त्वया चण्डालकुलं भवेत् ।

(९०) यथाज्ञप्तमनुतिष्ठावः ।

(९१) भवतु एवं कुर्वः ।

---

(३७) आकृष्ट इति । मुष्टौ खड्गमूले इत्यर्थः ।

(ण) सङ्कवासिनि ! सङ्को नाम पर्वतविशेषस्तत्र स्थिता तदाधिष्ठानि ! तस्याधिष्ठात्रि ! देवते ! इत्यर्थः ।

भिक्षुः वसन्तसेना च द्रुता। अज्जा! मा दाव मा दाव। अज्जा! एसा अहं मन्दभाइणी, जाए ॰कारणादो एसो मारिदोत्ति (९२)।

चारुदत्तः। द्रुतम्।

तुलिदं का उण एसा अंग-पडन्तेण चिउलभारेण।
मा मेत्ति वाहरन्ती, उट्ठिदहत्था इदो एदि (९३) ॥३८॥

वसं। अज्ज चारुदत्त! किमेदं? (९४)। इति उरसि पतति।

भिक्षुः। अज्ज चारुदत्त! किमेदं? (९५)। इति पादयोः पतति।

चारुदत्तः। सभयमुपसृत्य। कधं वसन्तसेणा! णं क्खु अम्हेहिं आहु ण मारिदे (९६)।

भिक्षुः उत्थाय। अले! जीवदि चारुदत्ते? (९७)।

(९२) आर्ये! मा तावत् मा तावत्। आर्ये! एषा अहं मन्दभागिनी यस्याः कारणादेष व्यापाद्यते।

(९३) त्वरितं का पुनरेषा श्रंसे पतता चिकुरभारेण।
मा मेति व्याहरन्ती उत्थितहस्ता इत एति॥

(९४) आर्य चारुदत्त! किमिदम्?

(९५) आर्य चारुदत्त! किं त्विदम्?

(९६) कथं वसन्तसेना! नन्वु खलु अस्माभिः साधुर्न व्यापादितः।

(९७) अरे! जीवति चारुदत्तः?

---

(९३) त्वरितमिति। चिकुरभारेण केशकलापेन चिकुरः कुन्तलो बाल इत्यमरः। विशेषणे तृतीया।

चाण्डालः। जीवदि वरसशदं (९८)।

वसं। वर्षशतम्।०पक्षु ज्जीविदम्हि (९९)।

चाण्डालः। ता जाव एदं वुत्तं राइणो जण्णवाड-गदस्स णिवेदेम्ह (१००)।

इति निष्क्रामतः।

शकारः। वसन्तसेनां दृष्ट्वा सत्रासम्। हो मादिके! केण गब्भदासी जीवाविदा?, उक्कन्ताइं मे पाणाइं!, भोदु, पलादुग्गं (१)। इति पलायते।

चाण्डालः। उपसृत्य। अले! णं अम्हाणं ईदिग्गी लाआणत्ती जेण सा बावादिदा, तं मालेधत्ति, ता लट्ठिअग्गालअं जेव अस्सेगम्ह (२)।

इति निष्क्रान्तौ।

चारु। सविस्मयम्।

केयमभ्युद्यते शस्त्रे मृत्युवक्त्रगते मयि।
अनावृष्टिहते शस्ये द्रोणवृष्टिरिवागता॥ ३९॥

(९८) जीवति वर्षशतम्।

(९९) प्रत्युज्जीवितास्मि।

(१००) तदयावदेतदुक्तं राज्ञो यज्ञवाटगतस्य निवेदयावः।

(१) विस्रब्धे, केन गर्भदासी जीवन् प्रापिता? उत्क्रान्ता मे प्राणाः। भवतु, पलायिष्ये।

(२) ननु अस्माकमीदृशी राजाज्ञप्तिः, येन सा व्यापादिता तं मारयत इति राष्ट्रियग्राल्मेवान्विष्यावः।

---

(३९) केयमिति। द्रोणवृष्टिः द्रोणनाम्नः मेघात् पतितवृष्टिरित्यर्थः।

अवतीर्णा च।

वसन्तसेना किमियं द्वितीया समागता सैव दिवः किमित्यम्।
भ्रान्तं मनः पश्यति वा ममैनां, वसन्तसेना न मृताव सैव ॥४०

अथवा।

किं नु स्वर्गात् पुनः प्राप्ता मम जीवातु काम्यया।
तस्या रूपानुरूपेण किमुतान्येयमागता ? ॥ ४१ ॥

वसं। वाचस्पत्याय पादयोर्निपत्य। अज्ज चारुदत्त! सा ल्लेव अहं पावा, जाए कारणादो इअं तुए असरिसी अवत्था पाविदा (३)।

नेपथ्ये। अच्चरिअं अच्चरिअं, जीवदि वसन्तसेना (४)।

इति सर्वे पठन्ति।

---

(३) आर्य-चारुदत्त! सैवाहं पापा, यस्याः कारणादियं त्वया असदृशी अवस्था प्राप्ता।

(४) आश्चर्यमाश्चर्यं, जीवति वसन्तसेना।

---

(४०) वसन्तसेनेति। इयं द्वितीया वसन्तसेना किं? अथवा सा एव वसन्तसेना इत्यम् एवं प्रकारेण मरणानन्तरं मम प्राणरक्षणात् पुनर्दृष्टेत्यर्थः दिवः स्वर्गात् समागता किं? वा भ्रान्तं मम मनः एनां पश्यति न तत्त्वत इति भावः। अथवा वसन्तसेना न मृता सा एव इयमित्यर्थः।

(४१) किमिति। मम जीवातुकाम्यया जीवनेच्छया स्वर्गात् पुनः प्राप्ता आगता किं नु वितर्के, उत अथवा अन्या कापि तस्या वसन्तसेनाया रूपस्य आकृतेः अनुरूपेण सदृशाकृत्या तत्सदृशाकृतिं धृत्वा इत्यर्थः आगता इयम्।

चारु। आकर्ण्य सहर्षोत्थाय स्वयंग्रहणमभिनीय निमीलिताक्ष एव हर्षगद्गदाक्षरम्। प्रिये! वसन्तसेना त्वम्?

वसं। सा जेवाहं मन्दभाग्या (५)।

चारु। निर्वर्ण्य सहर्षम्। कथं वसन्तसेनेव। सानन्दम्।

कुतो वाष्पाम्बुधाराभिः स्नपयन्ती पयोधरौ।
मयि मृत्युवशं प्राप्ते विद्येव समुपागता॥ ४२॥

प्रिये वसन्तसेने!।

त्वदर्थमेतद्विनिपात्यमानं देहं त्वयैव प्रतिमोचितं मे।
अहो! प्रभावः प्रियसङ्गमस्य, मृतोऽपि को नाम पुनर्म्रियेत॥४३

अपिच। प्रिये! पश्य,

रक्तं तदेव वरवस्त्रमियञ्च माला
कान्तागमेन हि वरस्य यथा विभाति।
एते च वध्यपटहध्वनयस्तथैव
जाता विवाह-पटह-ध्वनिभिः समानाः॥४४॥

---

(५) सैवाहं मन्दभाग्या।

---

(४२) कुत इति। मयि मृत्युवशं प्राप्ते सति वाष्पाम्बुधाराभिः अश्रुजलप्रवाहैः पयोधरौ कुचौ स्नपयन्ती सती विद्येव सञ्जीवनी विद्येव समुपागता उपस्थिता?

(४३) त्वदर्थमिति। त्वदर्थं तव निमित्तं विनिपात्यमानम् एतत् मम देहं त्वयैव प्रतिमोचितं रक्षितम्, अहो प्रियसङ्गमस्य प्रभावः को जनः नाम सञ्जायनायां मृतोऽपि सन्नपि पुनर्म्रियेत पुनर्जीवेत् न कोऽपीत्यर्थः यदहं पुनर्जीवामि केवलमेतत् प्रियजनसङ्गमस्य प्रभाव इति।

(४४) रक्तमिति। तदेव पूर्वमेव वध्यदशायां परिधीयमानमित्यर्थः

वसं । अदिट्ठिसच्चदाए किं खु इदं ववसिदं अज्जेण ?(६)

चाद । प्रिये ! त्वं किल मया हतेति !

पूर्वानुबद्धवैरेण प्रभुणा प्रभविष्णुना ।

नरके पतता तेन मनागस्मि निपातितः ॥४५॥

वसं । चत्तो पिधाय । शान्तं पापं, तेण हि राजसालेण ववादिदा (७) ।

चाद भिक्षुं दृष्ट्वा । अयमपि कः ?

वसं । तेण अज्जेण ववादिदा, एदिणा अज्जेण जीवाविदम्हि (८) ।

चाद । कस्त्वमकारणबन्धुः ?

(६) अदिष्टसत्यतया किं खल्विदं व्यवसितमार्येण ?

(७) शान्तं पापं, तेनाहि राजश्यालेन व्यापादिता ।

(८) तेनार्येण व्यापादिता, एतेनार्येण जीवं प्रापितास्मि ।

रङ्गं वरवस्त्रं उत्तरीयवसनम् एवं मत्वा च कान्तागमेन कान्तायाः आगमः प्राप्तिः तेन विवाहेनोत्सवः वरस्य वधा उद्वोढुरिव हि निश्चितं विभाति एतेन वध्यघटकङ्कणयः वध्यवधूभोग्यार्थं घटकङ्कणबाह्यविशेषस्य कङ्कणयः मङ्गलाः तत्रैव विवाहघटकङ्कणनिभिः समानाः ज्ञाताः । वचनक्षिप्तं हतम् ।

(४५) पूर्वेति । पूर्वानुबद्धवैरेण पूर्वजातबद्धानुभावेन प्रभविष्णुना राजश्यालतया प्रभावशालिना नरके पतता अकारणपरदोषोद्घातिनयादिति भावः तेन मयारेण मनाक् प्रायशः निपातितः असि, मया त्वं हतेति वचनादेव चक्रं निश्चलं दैवेनार्थः ।

भिक्षु । ण पच्चभिआणादि मं अज्जो ? अहं से अज्जस्स चलण संवाह-चिल्लए संवाहके णाम, जूदिअलेहिं गहिदे एदाए उवासिकाए अज्जस्स केलकेत्ति अलङ्कालपण णिक्की-देम्हि, तेण अ जूदणिव्वेदेण सक्कसमणके संवुत्तेम्हि । एसावि अज्जा पवहण-विपल्लासेण (त) पुप्फकलण्डक जिण्णुज्जाणं गदा तेण अ अणज्जेण ण मं बहु मण्णेसि त्ति बाहुपाश-बलक्कारेण मालिदा । मए दिट्ठा (६) ।

नेपथ्ये । कलकलः ।

जयति वृषभकेतुर्दैत्ययज्ञस्य हन्ता,
तदनु जयति भेत्ता षण्मुखः क्रौञ्चशत्रुः ।
तदनु जयति कृत्स्नां शुभ्रकैलासकेतुं
विनिहतवरवैरी चार्य्यको गां विशालाम् ॥४६॥

(६) न प्रत्यभिजानाति मामार्यः ? अहं स आर्यस्य चरण-संवाहचिलकः संवाहको नाम द्यूतकरैर्गृहीतः एतया उपासिकया आर्यस्यात्मीय इति अलङ्कार-मूल्य-निष्क्रीतोऽस्मि तेन च द्यूतनिर्देन शाक्यश्रमणकः संवृत्तोऽस्मि । एषापि आर्या प्रवहण-विपर्य्यासेन पुष्प-करण्डकजीर्णोद्यानं गता, तेन चानार्येण न मां बहु मन्यसे इति बाहुपाशबलात्कारेण मारिता, मया दृष्टा ।

(त) चरणसंवाहचिलकः कथं चरणसंवाहकेन प्रभोः सन्तोषं विधास्यामीति चिन्तापर इत्यर्थः उपासिकया अलङ्कारमूल्येन क्रीतत्वात्, शाक्यश्रमणकः बौद्धसन्यासी प्रवहणविपर्य्यासेन शकटव्यत्ययेन ।

(४७) जयतीति । दैत्ययज्ञस्य हन्ता वृषभकेतुः शिवः जयति उत्कर्षेण वर्त्तते, तदनु तदुपरान्तं भेत्ता खेदानीन्तात् अनुत्कृष्टेन-

प्रविश्य चेटकः सार्थवाहश्च ।

सार्थ। हत्वा तं कुनृपमद्य हि पालकं भो-
क्ष्यद्राज्ये द्रुतमभिषिच्य चार्य्यकं तम् ।
तस्यास्यां शिरसि निधाय शेषभूतां
मोक्षेऽहं व्यसनगतश्च चारुदत्तम् ॥ ४७ ॥
हत्वा रिपुं त बलमन्तिहीनं,
पौरान् समाश्वास्य पुनः प्रकर्षात् ।
प्राप्तं समग्रं वसुधाधिराज्यं
राज्यं बलारेरिव शत्रुराज्यम् ॥४८ ॥

कार्त्तिकेयस्य दैत्यविशेषस्य वा पर्वतभेदस्य शत्रुः विनाशकः वा निदारकः यस्तुल्यः कार्त्तिकेयः भवति, तदुक्तं

"क्रौञ्चे क्रौञ्चो हतो दैत्यः क्रौञ्चाद्रौ क्रेमकन्दरे ।
स्कन्देन युध्वा सुचिरं चित्रमायी सुमायिना ॥
स यैर्बलस्थ दैत्यस्य ख्यातश्चिक्षेप कर्मणा ।
कैलासनगमस्तस्य नाम्ना क्रौञ्चः स उच्यते" इति ॥

तद्वत् तत्सदृशात् विनिकृतः विनाशितः वरः श्रेष्ठः वैरी शत्रुः पालकः येन स आर्य्यकः युध्यः यः कैलासः तदाख्यपर्वतः स एव कैलासः शोभाचिह्नं यस्याः तां कैलासपर्य्यन्तामित्यर्थः विस्तीर्णां तां पृथ्वीं अवति नरपतित्वात् पृथिव्यां सर्वोत्कर्षेण वर्त्तते इत्यर्थः । मालिनीवृत्तम् ।

(४७) हत्वेति । तस्य आर्य्यकस्य शेषभूतां प्रवादरूपं निर्माल्यं स्वरूपां प्रवादात्मिकनिर्माल्यदाने शेषेति कीर्त्तिरिति विग्रहः, आस्यां शिरसि निधाय व्यसनगतं विपदं चारुदत्तं मोक्षे विपदः रक्षिष्यामीत्यर्थः, पूर्वार्द्धमतिविवृतम् । प्रहर्षिणीवृत्तम् ।

(४८) हत्वेति । बलानि सैन्यानि च मन्त्रिणश्च तैः हीनः तं

अयतो निरूप्य। भवतु, अत्र तेन भवितव्यं, यत्रायं जनपदसमवायः। अपि नामायमारम्भः क्षितिपतेरार्यकस्यार्थं चारुदत्तस्य जीवितेन सफलः स्यात्? त्वरिततरमुपसृत्य। अपयात जाल्माः!। दृष्टा। सहर्षम्। अपि ध्रियते (थ) चारुदत्तः सह वसन्तसेनया, सम्पूर्णाः खल्वस्मत् स्वामिनो मनोरथाः।

दिष्ट्या भो! व्यसनमहार्णवादपारा-
दुत्तीर्णं गुणधृतया सुशीलवत्या।
नावेव प्रियतमया चिरान्निरीक्ष्ये
ज्योत्स्नाढ्यं शशिनमिवोपरागमुक्तम्॥ ४९॥

रिपुं पालकं हत्वा प्रकर्षात् प्रभावात् पुनः पौरान् पुरवासिनः राजविप्लवेन व्याकुलानिति भावः समाश्वास्य आश्वासदानेन स्वान्वयित्वेत्यर्थः बलारेः बलनामकदैत्यरिपोः इन्द्रस्य राज्यमिव समग्रं वसुधाधिपराज्यं वसुधायां समग्रायां अधिराज्यम् आधिपत्यं यस्मिन् तत् तथाभूतं यत्नोः पालकस्य राज्यं प्राप्तं आर्यकेणेति शेषः। इन्द्रवज्रावृत्तम्।

(थ) तेन आर्यचारुदत्तेन जनपदसमुदायः जनपदानां देशानां नगरवासिनामित्यर्थः समवायः सङ्घातः आरम्भः उद्योगः नूतनराज्यदे प्रतिष्ठानमित्यर्थः। अपयात अपसरत जाल्माः भक्षाः इतरजनाः इत्यर्थः अपि ध्रियते जीवति किं?

(४९) दिष्ट्येति। भो नागरजना इति शेषः नावेव तरण्येव गुणधृतया गुणवत्या अन्यत्र गुणः रज्जुः तेन धृतया आत्मवश्येत्यर्थः सुशीलवत्या प्रियतमया वसन्तसेनया अपारात् अगम्यपारसमानात् अप्रतीकारादित्यर्थः व्यसनं विपदेव महार्णवः तस्मात् उत्तीर्णम् अतएव उपरागात् राहुग्रासात् मुक्तं ज्योत्स्नया चन्द्रिकया आढ्यं युक्तं शशिनं

तत् कृतमहापातकः कथमिवैनमुपसर्प्यामि । अथवा । सर्वत्रार्जवं (द) प्रोभते । प्रकाशमुत्सृज्य वञ्चाश्रितः । आर्य-चारुदत्त ! ।

चारु । ननु ! को भवान् ?

शर्वि । येन ते भवनं भित्त्वा न्यासापहरणं कृतम् ।

सोऽहं कृतमहापापस्त्वामिव शरणं गतः ॥ ५० ॥

चारु । सखे मैवम् । त्वयासौ प्रणयः (ध) कृतः । इति कण्ठे गृह्णाति ।

शर्वि । अन्यच्च,

आर्यकेणाप्यहृत्तेन कुलं मानञ्च रक्षता ।

पशुवद्यन्त्रवाटस्थो दुरात्मा पालको हतः ॥ ५१ ॥

नमिव आर्यचारुदत्तमिति शेषः चिरात् बहुकालात् परमित्यर्थः निरीक्ष्य द्रक्ष्यामीत्यर्थः । प्रकृतिरीक्षणम् ।

(द) कृतमहापातकः कृतं महापातकं येन सः ब्राह्मणस्वामिक-सुवर्णापहरणे महापातकमुक्तं यथा "ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्व-ङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गश्च पञ्चमः" । अस्य चारु-दत्तस्टे सन्निधाननपूर्वकं स्वर्णालङ्कारहरणं पूर्वसङ्गम् । आर्जवम् औदार्यं चारुदत्तः उदारस्वभावतया अवश्यमेव मां क्षमिष्यते इति भावः ।

(५०) येनेति । न्यासस्य वसन्तसेनया गच्छितस्य सुवर्णभाण्डस्य अपहरणम् अन्यत् स्पष्टम् ।

(ध) प्रणयः प्रीत्यर्थं परिहास इत्यर्थः ।

(५१) आर्यकेणेति । आर्यं साधु वृत्तं चरित्रं यस्य तेन, 'यन्त्रवाटः यन्त्रशालास्थितः ।

चारु । किम् ?

शर्वि । त्वद्यानं यः समारुह्य गतस्त्वां शरणं पुरा ।
पशुवद्धतते यज्ञे हतस्तेनार्य पालकः ॥ ५२ ॥

चारु । शर्विलक ! योऽसौ पालकेन घोषादानीय निष्कारणं कूटागारे बद्ध आर्यकनामा त्वया मोचितः ?

शर्वि । यथाह तत्रभवान् ।

चारु । प्रियं नः प्रियम् ।

शर्वि । प्रतिष्ठितमात्रेण तव सुहृदा आर्यकेण उज्जयिन्यां वेणातटे कुशावत्यां राज्यमतिसृष्टम् । तत्प्रतिमान्यतां प्रथमः सुहृत्प्रणयः (न) । परिक्रम्य । अरे रे ! आनीयतामयं पापो राष्ट्रियगठः ।

नेपथ्ये । यथाज्ञापयति शर्विलकः ।

शर्वि । आर्य ! नन्वयमार्यको राजा विज्ञापयति, इदं मया युष्मदनुगुणोपार्जितं राज्यं, तदुपयुज्यताम् (प) ।

चारु । अस्मदनुगुणोपार्जितं राज्यम् ? ।

(५२) त्वद्यानमिति । पुरा यः त्वद्यानं तव प्रवहणं समारुह्य त्वां शरणं गतः, तेन आर्यकेण अद्य वितते विस्तृते यज्ञे पालकः पशुवत् हत इत्यन्वयः ।

(न) प्रतिष्ठितमात्रेण राज्ये अभिषिक्तमात्रेण अतिसृष्टं दत्तं तुभ्यमिति शेषः, प्रतिमान्यतां स्वीक्रियतां सुहृत्प्रणयः सुहृदः आर्यकस्य प्रणयः प्रार्थनम् ।

(प) युष्माकं चारुदत्तप्रभृतीनां गुणैः साहाय्यदानादिभिः उपार्जितं राज्यम् उपयुज्यतां भुज्यताम् ।

नेपथ्ये। अरे रे राष्ट्रियश्यालक! एह्येहि, स्वस्वि-नियस्य फलमनुभव।

ततः प्रविशति पुरुषैरधिष्ठितः पश्चाद्बाद्धबन्धः शकारः।

शकारः। हीमाट्टिके!

एव्वं दूलमदिक्कन्ते उद्दामे विअ गद्दहे।
आणीदे क्खु हगे बद्धे हुडे अप्पे व्व दुक्कले (१०) ॥५३॥

दिशोऽवलोक्य।

शमन्तदो उवट्ठिदे एग्गे लट्ठिअबन्धे। ता कं दाणिं अग्गलणे शलणं (फ) पवज्जामि। विचिन्त्य। भोदु, तं ज्जेव अब्भुवबन्ध-शलणलक्खणं गच्छामि। इत्युपसृत्य। अज्ज चारुदत्त! पलित्ताआहि पलित्ताआहि (११)। इति पादयोः पतति।

(१०) एवं दूरमतिक्रान्त उद्दाम इव गर्दभः।
आनीतः खलु बद्धः कुक्कुरोऽन्य इव दुष्कारः॥

(११) समन्तत उपस्थित एष राष्ट्रियबन्धः। तत्कमिदानीमशरणः शरणं प्रव्रजामि। भवतु, तमेवाभ्युपपन्न शरण-रक्षणं गच्छामि। आर्य चारुदत्त! परित्रायस्व परित्रायस्व।

---

(५३) एवमिति। दूरमतिक्रान्तः भयादतिदूरं गतः उद्दामः उच्छृङ्खलः उन्मुक्तबन्धन इत्यर्थः, दुष्कारः दुष्कर्मकारी वा अवाध्यः।

(फ) समन्ततः चतुर्दिगभ्य इत्यर्थः राष्ट्रियबन्धः राष्ट्रियस्य मम बन्धः बन्धनं विपदित्यर्थः। अशरणः निराश्रय इत्यर्थः अभ्युपपन्नानां विपन्नानां शरणं रक्षणं वत्सलं प्रियं यस्य तादृशः तम्।

नेपथ्ये । अज्ज चालुदत्त ! मुञ्च मुञ्च, वावादेम्ह एदं (१२)

शकारः । चारुदत्तं प्रति । भो अशरण-शरणे ! परित्ताआहि (१३) ।

चारु । सानुक्रम्मम् । अहह ! अभयमभयं शरणागतस्य ।

शर्वि । सावेगम् । आः ! अपनीयतामयं चारुदत्तपार्श्वात् । चारुदत्तं प्रति । ननु ! उच्यतां किमस्य पापस्यानुष्ठीयतामिति ?

आकर्षन्तु सुबध्यैनं ? शुभिः संखाद्यतामथ ? ।

शूले वा तिष्ठतामेष ? पाट्यतां क्रकचेन वा ? ॥५४॥

चारु । किमहं यद्ब्रवीमि तत्क्रियते ?

शर्वि । कोऽत्र सन्देहः ।

शकारः । भट्टालआ चालुदत्त ! शलणागदे म्हि, ता परित्ताआहि परित्ताआहि, जं तुए शलिअं तं कलेहि, पुणो ण ईदिअं कलिश्शं (१४) ।

(१२) आर्य चारुदत्त ! मुञ्च मुञ्च, व्यापादयाम एतम् ।

(१३) भो अशरण-शरण ! परित्रायस्व ।

(१४) भट्टारक ! चारुदत्त ! शरणागतोऽस्मि, तत्परित्रायस्व परित्रायस्व, यत्तव सदृशं तत् कुरु, पुनर्न ईदृशं करिष्यामि ।

---

(५४) आकर्षन्तु इति । एनं शकारं सुवध्य दृढं बद्ध्वा इत्यर्थः आकर्षन्तु, अथ अनन्तरं अयं शुभिः कुक्कुरैः संखाद्यतां भोज्यतां वा एषः शूले तिष्ठताम् ? वा क्रकचेन करपत्रेण पाट्यतां छिद्यताम् ।

नेपथ्ये घोराः। बाबादेध, किं णिमित्तं पादकी जीबाबीअदि ? (१५)।

वसं। वध्यमाणां चारुदत्तस्य कण्ठादपनीय शकारस्योपरि क्षिपति।

शकारः। गब्भदासीपुत्तिए! पसीद पसीद, ण उणो मालइअं, ता पलित्ताआहि (१६)।

अर्वि। अरे रे! अपनयत, आर्य्यं चारुदत्तं! आश्राव्यतां, किमस्य पापस्यानुष्ठीयताम्?।

चारु। किमहं यद्ब्रवीमि तत्क्रियते?।

अर्वि। कोऽत्र सन्देहः।

चारु। सत्यम्?।

अर्वि। सत्यम्।

चारु। यद्येवं शीघ्रमयम्।

अर्वि। किं हन्यताम्?।

चारु। नहि नहि, मुच्यताम्।

अर्वि। किमर्थम्?

चारु। अयं; कृतापराधः शरणमुपेत्य पादयोः पतितः शस्त्रेण न हन्तव्यः।

अर्वि। एवं तर्हि श्वभिः खाद्यताम्?।

(१५) आपाद्यतां, किं निमित्तं पादकी जीव्यते?

(१६) गर्भदासीपुत्रिक! प्रसीद प्रसीद, न पुनर्मालतिकामाहि, मालतिकामायस्व।

चारु। नहि उपकारहतस्तु (ब) कर्त्तव्यः।

शर्विः। अहो प्राप्तार्थम्! किं करोमि वदत्वार्यः।

चारु। तन्मुच्यताम्।

शर्विः। इति मुक्तः।

शकारः। हीमादिके! पच्चुज्जीविदेम्हि (१७)। इति पुरुषैः सह निष्क्रान्तः।

नेपथ्ये। कलकलः। पुनर्नेपथ्ये। एसा अज्जचारुदत्तस्स बहुआ अज्जा धूदा पदे (भ) वसनच्चले बिलग्गन्तं दारअं आक्खिवन्ती बाह-भरिद-णअणेहिं जणेहिं णिवारिज्जमाणा पज्जलिदे पावए पविसदि (१८)।

शर्विः। आकर्ण्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य। कथं चन्दनकः? चन्दनक! किमेतत्?

चन्दनकः प्रविश्य। किं ण पेक्खदि अज्जो? महाराज-प्पासादं दक्खिणेण (म) महन्तो जणसंमद्दो वट्टदि। एवमादि

---

(१७) हीमादिके! प्रत्युज्जीवितोऽस्मि।

(१८) एषा आर्यचारुदत्तस्य वधूरार्या धूता पदे वसनाञ्चले विलग्नं दारकमाक्षिपन्ती बाष्पभरितनयनैर्जनैर्निवार्यमाणा प्रज्वलिते पावके प्रविशति।

(ब) उपकारहतः उपकारेण हतः यतोऽपकारे कृते स हतमिवात्मानं मन्यते इति भावः।

(भ) पदे प्रतिपदे इत्यर्थः।

(म) महाराजप्रासादमिति दक्षिणेन शब्दयोगे द्वितीया। महाराजप्रासादस्य दक्षिणे इत्यर्थः।

पुनः पठति । कधिदं अ मए तीए अधा, अज्जे ! मा साहसं करेहि, जीवदि अज्ज-चारुदत्तो त्ति, परन्तु, दुक्खबाबुड्दाए को सुणेदि को पत्तिआएदि (१६)।

चारु । सोद्वेगम् । हा प्रिये ! जीवत्यपि मयि किमेतद्व्यवसितम् ? । अहं भवन्तोक्य दीर्घं निश्वस्य च ।

न महीतलस्थितिसहानि भवच्चरितानि चारुचरिते ! यद्यपि ।
उचितं तथापि परलोकसुखं न पतिव्रते ! तव विहाय पतिम् ५५

इति मोहमुपागतः ।

यर्व्वि । अहो ! प्रमादः ।

(१६) किं न पश्यति आर्य्यः । महाराजप्रासादं दक्षिणेन महाजनसम्मर्दो वर्त्तते । कथितञ्च मया तस्यै, यथा, आर्य्ये ! मा साहसं कुरुष्व, जीवति आर्य्यचारुदत्त इति, परन्तु दुःखव्याकुलतया कः शृणोति कः प्रत्ययते ।

(५५) नेति । हे चारुचरिते विशुद्धचरिते ! धूते ! यद्यपि यद्यपि भवच्चरितानि भवत्या स्तव चरितानि पातिव्रत्यलक्षणानीत्यर्थः महीतलस्थितिसहानि पृथिवीतलावस्थानयोग्यानि न स्वर्गस्थित्यनुरूपाणीत्यर्थः तथापि हे पतिव्रते ! पतिशुश्रूषणमेव व्रतं यस्यास्तत्सम्बोधने । पतिं मां विहाय तव परलोके यत् सुखं स्वर्गभोगसुखमित्यर्थः न उचितं न युक्तं तथात्वे पातिव्रत्यभङ्गादिति भावः, पतिव्रतालक्षणमाह हारीतः । "आत्मार्थं खादिता कृष्टे मोक्षिते वचिना क्षया । मृते म्रियेत वा पत्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥" इति प्रमिताक्षरादृतं प्रमितमक्षरा च यस्यैः कथितेति तद्गुणयात् ।

त्वरया सर्पणं तत्र मोहमार्याऽत्र चागतः।
हा धिक् प्रयत्नवैफल्यं दृश्यते सर्वतोमुखम् ॥ ५६ ॥

वसं। समस्सासिदु अज्जो, तत्त गदुअ जीवावेदु अज्जं, अण्णधा अधीरत्तणेण अणत्थो सम्भावीअदि (२०)।

चारु। समाश्वस्य सहसोत्थाय। हा प्रिये! क्वासि? देहि मे प्रतिवचनम्।

चन्द। इदो इदो अज्जो (२१)।

इति सर्वे परिक्रामन्ति।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा धूता चेलाञ्चलमाकर्षन् विदूषकेणानुगम्यमानो रोहसेनो रदनिका च।

धूता। साचम्। जाद! मुञ्चेहि मं, मा विग्घं करेहि, भीआमि अज्जउत्तस्स अमङ्गलाकण्णणदो (२२)।

(२०) समाश्वसितु आर्यः, तत्र गत्वा जीवयतु आर्याम्, अन्यथा अधीरत्वेनानर्थः सम्भाव्यते।

(२१) इत इत आर्यः।

(२२) जात! मुञ्च माम्, मा विघ्नं कुरुष्व, बिभेमि आर्यपुत्रस्यामङ्गलाकर्णनात्।

---

(५६) त्वरयेति। तत्र धूताया वह्निप्रवेशस्थाने त्वरया सर्पणं गमनम् अस्माकमुचितमिति पदद्वयमध्याहार्यम्। अत्र प्रदेशे च आर्यः चारुदत्तः मोहं मूर्च्छां प्रेयस्या वह्निप्रवेशवार्त्तामश्रवणादिति भावः आगतः प्राप्तः। हा धिक् अस्मानिति आक्षेपोक्तिः प्रयत्नस्य पालकवधाद्यार्थं कराज्ञावाप्तिपर्यन्तस्य उद्योगस्य वैफल्यं निष्फलता सर्वतोमुखं सर्वप्रकारेण उपनतं दृश्यते।

इत्युत्थायाञ्चलमालम्ब्य पावकाभिमुखं परिक्रामति ।

रोह । माद अज्जए ! पडिवालेहि मं, तुए विणा ण सक्कुणोमि जीविदं धारेदुं (२३) । इति त्वरितमुपसृत्य पुनरञ्चलं गृह्णाति ।

विदू । भोदीए दाव बम्हणीए भिसुत्तणेण (य) चिदाधिरोहणं पावं उदाहरन्ति रिसीओ (२४) ।

धूता । वरं पावाचरणे, ण उण अज्जउत्तस्स अमङ्गलाक्खरणं (२५) ।

अग्निं । पुरोऽवलोक्य । आसन्नहुतवहार्य्या, तत्त्वर्य्यतां त्वर्य्यताम् ।

चारु । त्वरितं परिक्रामति ।

धूता । रअणिअ ! अवलम्ब दारअं, जाव अहं समीहिदं करेमि (२६) ।

(२३) मातरार्ये ! प्रतिपालय मां; त्वया विना न शक्नोमि जीवितं धर्तुम् ।

(२४) भवत्यास्तावत् ब्राह्मण्या भिक्षुत्वेन चिताधिरोहणं पापमुदाहरन्ति ऋषयः ।

(२५) वरं पापाचरणम्, न पुनरार्यपुत्रस्यामङ्गलाक्षरणम् ।

(२६) रदनिके ! अवलम्बस्व दारकं, यावदहं समीहितं करोमि ।

(य) भिक्षुत्वेन पृथक्त्वेन । तदुक्तमुशनसा यथा "पृथक्चितिं समारुह्य न विप्रा गन्तुमर्हति । अन्यासामेव नारीणां स्त्रीधर्मोऽयं परः स्मृतः" इति ।

चेटी। सकरुणम्। अहं पि जधोवदेसिणिहिं भट्टिणीए (२७

धूता। विदूषकमुपलोक्य। अज्जो दाव अवलम्बेदु (२८)।

विदू। सावेगम्। समीहिद-सिद्धिए पउत्तेण बम्हणो (र) अग्गदो कादव्वो, अदो भोदीए अहं अग्गणी होमि (२९)।

धूता। कधं पच्चादिट्ठम्हि (ल) दुवेहिं। बालकमालिङ्ग्य जाद! तुमं ज्जेव पज्जवट्ठाबेहि अत्ताणं, अम्हाणं तिलोदअ-दाणाअ अदिक्कन्ते किं मणोरहेहिं। सनिःश्वासम्। ण हु अज्जउत्तो तुमं पज्जवट्ठाबिस्सदि? (३०)।

चारु। आकर्ण्य सहसोपसृत्य। अहमेव पर्य्यवस्थापयामि बालिशम् (व)। इति बालकं बाहुभ्यामुत्थाप्य वक्षसालिङ्गति।

(२७) अहमपि यथोपदेशिन्यास्त्वया भर्तृन्याः।

(२८) आर्यस्तावदवलम्बताम्।

(२९) समीहितसिद्धौ प्रवृत्तेन ब्राह्मणोऽग्रे कर्त्तव्यः, अतो भवत्या अहम् अग्रणीर्भविष्यामि।

(३०) कथं प्रत्यादिष्टाभ्यां द्वाभ्याम्, जात! त्वमेव पर्य्यवस्थापयात्मानम्, अस्माकं तिलोदकदानाय अतिक्रान्तं किं मनोरथैः। न खलु आर्यपुत्रस्त्वां पर्य्यवस्थापयिष्यति?

(र) समीहितसिद्धौ अभीष्टकार्यसिद्ध्यर्थमित्यर्थः, अहमग्रणीर्भविष्यामि पतिलोकगमनोद्यताया भवत्या ज्वलनप्रवेशस्य वैधत्वात् वैधकर्मणि अग्रे ब्राह्मणस्यैव नियोज्यत्वादहं ब्राह्मणएव अग्रे बन्धुवियोगदुःखसन्तप्यमानो वह्नौ प्रविशामीति भावः।

(ल) प्रत्यादिष्टा निराकृता प्रत्यादेशो निराकृतिरित्यमरः।

(व) बालिशं बालकम्।

धूता। विलोक्य। अम्महे! अज्जउत्तस्स ज्जेव सरसच्छोओ!। पुनर्निपुणं निरूप्य सहर्षम्। दिट्ठिआ अज्जउत्तो ज्जेव एसो, पिअं मे पिअं (३१)।

बालकः। विलोक्य सहर्षम्। अम्मो! आवुत्तो मं परिस्सजदि। धूतां प्रति। अज्जए बड्ढवीअसि। आवुत्तो ज्जेव मं पज्जवट्ठाबेदि (३२)। इति प्रत्यालिङ्गति।

चारु। धूतां प्रति।

हा प्रेयसि! प्रेयसि विद्यमाने कोऽयं कठोरो व्यवसाय आसीत्
अम्भोजिनी लोचनमुद्गरं किं भानावनस्तं गमिते करोति ॥५७॥

धूता। अज्जउत्त! अदो ज्जेव सा अचेतणेत्ति चुम्बीअदि (३३) (ग)।

(३१) आर्य्यम्, आर्य्यपुत्रस्यैव स्वरसंयोगः। दिष्ट्या आर्यपुत्र एवैषः, प्रियं मे प्रियम्।

(३२) आर्य्य! पिता मां परिष्वजति! आर्य्ये! वर्द्धसे तात यत्र मां पर्य्यवस्थापयति।

(३३) आर्य्यपुत्र! अतएव सा अचेतनेति चुम्ब्यते।

(५७) हेति। हा प्रेयसि! प्रियतमे! प्रेयसि प्रियतमे पत्न्यर्थः विद्यमाने वर्त्तमाने कठोरः कर्कशः व्यवसायः अस्मिन्प्रवेशोद्योगरूपः तवेति शेषः आसीत्? भानौ सूर्य्ये अनस्तं गमिते अम्भोजिनी पद्मिनी लोचनमुद्गरं नेत्रनिमीलनं वा पद्मनिमीलनं करोति? नैव करोतीत्यर्थः। इन्द्रवज्राछन्दसम्।

(ग) चुम्ब्यते अचेतना इति वाचा कथ्यते इत्यर्थः, अहन्तु सचेतना सुतरां पतिविनाशात् पूर्वमेव मम मरणमुचितमिति भावः।

विदू। दहा अच्चरिअम्! हो हो भो! एदेहिं ज्जेव अच्छीहिं पिअवअस्सो पेक्खीअदि, अहो सदीए पहावो! जदो जलणप्पवेश ब्ववसाएण ज्जेव पिअसमागमं पाविदा। चारुदत्तं प्रति। जेदु जेदु पियवअस्सो (३४)।

चारु। एहि मैत्रेय! इत्यालिङ्गति।

चेटी। अहो! संविधाणअं, (घ) अज्ज! वन्दामि (३५)।

इति चारुदत्तस्य पादयोः पतति।

चारु। पृष्ठे करं दत्त्वा। रदनिके! उत्तिष्ठ। इत्युत्थापयति।

धूता। वसन्तसेनां दृष्ट्वा। दिट्ठिआ कुसलिणी बहिणिआ? (३६)।

वसं। अहुणा कुसलिणी संवुत्तम्हि (३७)।

इत्यन्योन्यमालिङ्गतः।

अर्वि। दिट्ठिआ जीवित सुहृदर्ग आर्य्यः।

चारु। युष्मत्प्रसादेन।

---

(३४) आश्चर्यम्! एताभ्यामेवाक्षिभ्यां प्रियवयस्यः प्रेक्ष्यते, अहोः सत्याः प्रभावः, यतो ज्वलनप्रवेशव्यवसायेनैव प्रियसमागमं प्रापिता। जयतु जयतु प्रियवयस्यः।

(३५) अहो संविधानकम्, आर्य्य! वन्दे।

(३६) दिष्ट्या कुशलिनी भगिनी?

(३७) अधुना कुशलिनी संवृत्तास्मि।

(घ) संविधानं सङ्कटनं दैवसम्पादनमित्यर्थः।

शर्वि। आर्ये वसन्तसेने! परितुष्टो राजा भवतीं वधू-शब्देनानुगृह्णाति (स)।

वसं। अज्ज! कदत्थम्हि (३८)।

शर्वि। वसन्तसेनामवगुण्ठय (ङ) आचरणं प्रति। आर्ये! किमस्य भिक्षोः क्रियताम्?।

चारु। भिक्षो! किं तव बहुमतम्?।

भिक्षुः। इमं ईदिशं अणिच्चत्तणं (च) पेक्खिअ दिउणे मे पव्वज्जाए बहुमाणे संवुत्ते (३९)।

चारु। सखे! दृष्टोऽस्य निश्चयः। तत्पृथिव्यां सर्वविहारेषु (क) कुलपतिरयं क्रियताम्।

शर्वि। यथाह आर्यः।

भिक्षुः। प्रियं नः प्रियम्।

वसं। सम्पदं जीवाविदम्हि।

---

(३८) आर्ये! कृतार्थास्मि।

(३९) इदमीदृशमनित्यत्वं प्रेक्ष्य द्विगुणो मम प्रव्रज्यायां बहुमानः संवृत्तः।

(स) वधूशब्देन वधूः विवाहितस्त्री तच्छब्देन चारुदत्तस्य विवाहिता धूता यथा वधूस्तथा भवती अपि वधूः न वेश्यात्वेन गणनीयेति भावः।

(ङ) अवगुण्ठय शिरोवसनेन आच्छाद्य वधूत्वादिति भावः।

(च) अनित्यत्वं क्षणस्थायित्वं असारत्वमित्यर्थः।

(क) सर्वविहारेषु सर्वेषु बौद्धाश्रमेषु।

शर्वि। स्थावरकस्य किं क्रियताम्?।

चार। सुहृत्त! (ख) अहानो भवतु। ये चाण्डालाः सर्वचाण्डालानामधिपतयो भवेयुः। चन्दनकः पृथिवीदण्डपालको भवतु। तस्य राष्ट्रियश्यालस्य यथैव क्रिया पूर्वं वर्त्तमाने तथैवास्तु।

शर्वि। एवं यथाह आर्यः। परमेनं मुञ्च मुञ्च, व्यापादयामि।

चार। अभयं शरणागतस्य। शत्रुः कृतापराधः। इत्यादि पठति।

शर्वि। तदुच्यतां किं ते भूयः प्रियं करोमि।

चार। अतः परमपि प्रियमस्ति?।

लब्धा चारित्रशुद्धिश्चरणनिपतितः शत्रुरप्येष मुक्तः,
प्रोत्खातारातिमूलः प्रियसुहृदचलामार्यकः प्राप्तो राजा।
प्राप्ता भूयः प्रियेयं, प्रियसुहृदि भवान् सङ्गतो मे वयस्यो
लभ्यं किं चातिरिक्तं यदहमपरमपि प्रार्थयेऽहं भवन्तम् ॥५८॥

(ख) सुहृत्त! सुचरित्र! पृथिवीदण्डपालकः पृथिव्या दण्डस्य दुष्टनिग्रहरूपस्य पालकः दुष्टशासनाधिकारिस्थानस्थः। यथैव यादृश्यैव क्रियया सुखसम्पन्नादिको।

(५८) लब्धेति। चारित्रस्य चरित्रमेव चारित्रं तस्य शुद्धिः दुश्चरवादात् यद्यन्तसेनावधरूपात् मुक्तिः लब्धा अयेति शेषः, एषः शत्रुरपि शकारः चरणनिपतितः अतएव क्षमाः परित्राणः प्रियसुहृद् आर्यकः प्रोत्खातम् अरीणां शत्रूणां मूलं यस्य सोऽयं प्रोत्खातारातिमूलः अतएव राजा सन् अचलां पृथ्वीं प्राप्तः भूयः पुनरपि आलस्यात् परिभवेति दोषद्

कांचित्तुच्छयति प्रपूरयति वा, कांचिद्गमयत्युन्नतिं,
कांचित् पातविधौ करोति च पुनः कांचिद्गतत्याकुलान्।
अन्योऽन्यं प्रतिपक्ष-संहतिमिमां लोकस्थितिं बोधय-
न्नेष क्रीडति कूपयन्त्र घटिकान्याय-प्रसक्तो विधिः॥ ५८॥

तथापीदमस्तु।

भरतवाक्यम्।

गौरिण्यः सन्तु गावो भवतु वसुमती सर्वसम्पत्समृद्धा,
पर्जन्यः कालवर्षी सकलजनमनो-नन्दिनो वान्तु वाताः।

इयं प्रिया वसन्तसेना प्राप्ता तया मे समं वयस्यः प्रियबन्धुर्भवान् प्रिय-सुहृदि आर्यके सङ्गतः मिलितः अतिरिक्तं एव इति शेषः किं अन्यं प्राप्नुयामीति शेषः अधुना अहं भवन्तं यत् अपरम् अन्यत् एव अतिरिक्तं प्रार्थये। अन्वराहतं "अन्यैर्नाम्नां त्रयेण त्रिसप्तनिशतियुता अन्वरा कीर्त्तितेयम्" इति वचनात्।

(५८) कांचिदिति। कूपयन्त्रं कूपात् जलोद्धरणार्थं यन्त्रं तच्च यत् घटिका क्षुद्रघटी तस्या न्यायः अनुसरणं तत्र प्रसक्तः रतः एषः विधिः अन्योन्यं परस्परं प्रतिपक्षाणां विरोधिनाम् उन्नमनतिमग्न-लोकानां संहतिं समष्टिरूपाम् इमां लोकस्थितिं संसारगतिं बोधयन् सन् क्रीडति, तथाहि कांचित् जनान् तुच्छयति तुच्छान् निर्धनत्वादिना दरिद्रितान् करोति, कांचित् जनान् प्रपूरयति धनजनादिभिः पूर्णान् करोति, कांचित् उन्नतिं वृद्धिं गमयति प्रापयति, कांचित् पातविधौ करोति अधःपातगमनार्थः तथा कांचित् पुनः आकुलान् विविधदुर्घटना-दिभिः आकुलान् गमयति करोतीत्यर्थः सर्वं दैवायत्तमिति भावः। आर्यूवविरचितं दृश्यम्।

मोदन्तां जन्मभाजः सततमभिमता ब्राह्मणाः सन्तु सन्तः
श्रीमन्तः, पान्तु पृथ्वीं प्रशमितरिपवो धर्मनिष्ठाश्च भूपाः ॥६०॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे।

संहारो नाम दशमोऽङ्कः।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः।

---

(६०) श्रीरिपव इति। गावः श्रीरिपवः दुग्धवत्यः सन्तु, वसुमती पृथिवी सर्वरत्नसम्पन्ना सर्वतोभावेन रत्नवन्ति रत्नानि यत्र सा भवतु पर्जन्यः मेघः काले यथासमये वर्षतीति तादृशः भवतु इति शेषः, वाताः सकलजनानां मनांसि नन्दयन्तीति तथोक्ताः सन्तः वान्तु वहन्तु, जन्मभाजः जन्मिनः प्राणिनः सर्वे मोदन्तां सुखेन तिष्ठन्तु, ब्राह्मणाः सततम् अभिमताः यथाविधि अनुष्ठानवन्तः तथा सन्तः साधवः श्रीमन्तः श्रीमन्तो धनवन्तः सन्तु भवन्तु, तथा प्रशमिताः रिपवः शत्रवः यैः तादृशाः धर्मनिष्ठाः धर्मपरायणाः भूपाः नृपतयः पृथ्वीं पान्तु रक्षन्तु। "अर्त्तेः काव्यस्य नित्यत्वात् कृत्यादाशिषश्चेत्तमाम्" इति वचनात् आशीरियमिति बोध्यम्। स्रग्धराछन्दसमिदम्।

समाप्तोऽयं दशमाङ्कः।

इति श्रीजीवानन्द-विद्यासागर भट्टाचार्य्य विरचिता
मृच्छकटिकप्रकरणस्य व्याख्या
समाप्ता।